

PRAKTIKUM

ZA SOCIJALNE RADNIKE O POJAVI I POJAVNIM OBLICIMA

- Radne eksploatacije djece
- Trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja
- Prostitucije
- Pornografije i pedofilije

Sarajevo, 2010.

Bosna i Hercegovina
Ministarstvo sigurnosti

Босна и Херцеговина
Министарство безбједности

Bosna i Hercegovina
Ministarstvo za ljudska
prava i izbjeglice

Босна и Херцеговина
Министарство за људска
права и избјеглице

Proces zaštite žrtava trgovine ljudima sa aspekta aktivnosti koje u direktnoj asistenciji poduzimaju centri za socijalni rad

Impresum:

Praktikuma za socijalne radnike o pojavi i pojavnim oblicima radne eksploatacije djece, trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, prostitucije, pornografije i pedofilije

Autori:

dr. sc. Dževad Termiz
dr. sc. Behija Čišić
dr. sc. Hariz Šarić
dr. sc. Nijaz Karić
dr. sc. Sanela Šadić
mr. sc. Asim Pandžić
mr. sc. Janja Milinković
mr. sc. Vesna Šučur-Janjetović
Nedreta Šerić, dipl. soc. radnik
Saliha Đuderija, dipl. iur.

Saradnice na pripremi slučajeva:

Samira Hunček, Amela Efendić

U izradi Praktikuma sudjelovali:

Bojan Arula, dipl. soc. radnik, Đenana Mekić, dipl. soc. radnik

Izdavač: CRS i Ministarstvo sigurnosti BiH

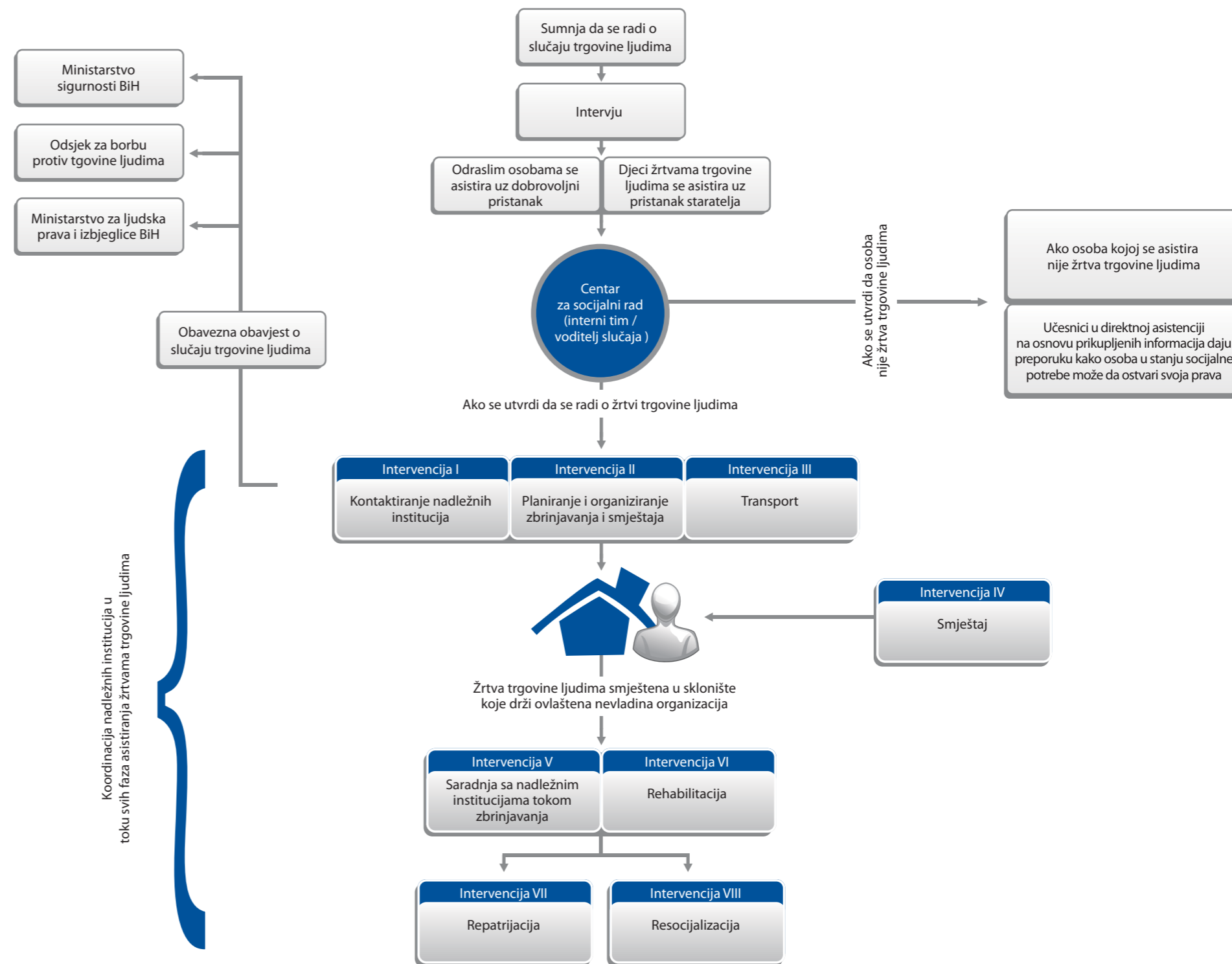
Za izdavača: CRS i Samir Rizvo

Recenzent: Saliha Đuderija

Lektura: Rade Marković

Dizajn i štampa: FUNDAMENT marketing agencija

Tiraž: 800 komada

PRAKTIKUM

ZA SOCIJALNE RADNIKE O POJAVI I POJAVNIM OBLICIMA

- Radne eksploatacije djece
- Trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja
- Prostitucije
- Pornografije i pedofilije

SADRŽAJ

Predgovor	10
Uvodni dio – namjena i sadržaj	12
Dio I	15
Modul I – radna eksploatacija djece	15
1. Uvod.....	16
2. Cilj modula	16
3. Teme modula	16
3.1. Pojam i karakteristike radne eksploatacije djece.....	16
3.2. Uzroci i oblici radne eksploatacije djece	20
3.3. Eksploatacija djece u poljoprivredi	22
3.4. Eksploatacija djece u oružanim sukobima.....	23
3.5. Eksploatacija djece u domaćinstvu.....	23
3.6. Eksploatacija djece u rudnicima.....	24
3.7. Komercijalna seksualna eksploatacija djece.....	25
3.8. Trgovina djecom	26
3.9. Globalno stanje i trendovi dječijeg rada	26
3.10. Stanje i trendovi dječijeg rada u Bosni i Hercegovini	29
4. Međunarodni i domaći pravni okvir	31
4.1. Instrumenti Ujedinjenih nacija	32
4.1.1. Konvencija UN-a o pravima djeteta	33
4.1.2. Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta u prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji.....	34
4.1.3. Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta u sudjelovanju djece u oružanim sukobima.....	35
4.1.4. Ostali instrumenti UN-a.....	36
4.2. Instrumenti Vijeća Evrope	37
4.3. Međunarodne organizacije.....	39
4.3.1. Međunarodna organizacija rada.....	39
4.3.2. Globalni marš protiv dječijeg rada (Global March Against Child Labour)	39
4.3.3. Međunarodni program za ukidanje dječijeg rada (IPEC).....	40
5. Standardi međunarodne organizacije rada koji regulišu oblast dječijeg rada.....	41
5.1. Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 182 o zabrani i trenutačnoj akciji na eliminisanju najtežih oblika dječijeg rada (1999)	42
6. Pravni standardi u BiH koji regulišu oblast dječijeg rada	43

6.1. Krivični zakon BiH.....	46
6.2. Entitetski krivični zakoni i zakon Brčko Distrikta	47
6.3. Zakon o radu u FBiH	48
6.4. Zakon o radu u RS	48
6.5. Prepoznavanje djece žrtava radnog iskorištavanja	49
Literatura.....	51
Modul II – Trgovina ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja	53
1. Uvod.....	54
1.1. Opći pregled situacije i statistički pokazatelji o stanju trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini	55
2. Cilj modula	57
3. Pojam, karakteristike i oblici trgovine ljudima	58
3.1. Pojam i definicije trgovine ljudima.....	58
3.2. Trgovina ženama i djecom.....	59
3.2.1. Karakteristike trgovine ljudima.....	64
3.3. Najčešći oblici eksploatacije žrtava trgovine ljudima.....	66
4. Pravni okvir, vrsta i oblici zaštita žrtava trgovine ljudima u BiH	66
4.1. Pravni okvir u BiH.....	66
4.1.1. Zaštita stranaca žrtava trgovine ljudima u BiH.....	67
4.1.2. Zaštita žrtava trgovine ljudima državljana BiH	69
4.2. Vrsta i oblici zaštite žrtava trgovine ljudima u BiH.....	69
4.2.1. Zaštita žrtava trgovine ljudima u krivičnopravnoj oblasti u BiH	69
4.2.2. Zaštita žrtava trgovine ljudima u građanskopravnoj oblasti u BiH	73
5. Faze zaštite žrtava trgovine ljudima u BiH.....	75
5.1. Faza identifikacije žrtve trgovine ljudima – omogućavanje lične sigurnosti.....	76
5.2. Procjene psihofizičkog stanja žrtve - osiguranje zdravstvene brige, osiguranje interventne pomoći	77
5.3. Zaštitno zbrinjavanje i planiranje oblika pomoći rehabilitacije i resocijalizacije, pružanje psiho-socijalne podrške (socijalna zaštita)	77
5.3.1. Oblici zaštite i profesionalni standardi.....	77
5.4. Otkrivanje	79
5.5. Boravak u sigurnoj kući.....	85
5.6. Vrsta i koncept intervencije.....	90
5.7. Situiranje zaštite (resocijalizacija i repatrijacija) – pravna i ekonomska podrška (pravna zaštita i osnaživanje).....	102
6. Intervencija centra za socijalni rad	103
6.1. Koje oblike zaštite pruža centar za socijalni rad?.....	103
6.2. Koje oblike dodatnih usluga pruža centar za socijalni rad?.....	104
6.3. Koja je uloga centra za socijalni rad kao organa starateljstva?	105

7. Posebnost zaštite djece žrtava trgovine ljudima.....	105
7.1. Zaštita djece stranih državljana	105
7.2. Zaštita djece državljana BiH.....	107
7.3. Koja je uloga centra za socijalni rad u organizovanju zaštite djece?	107
7.4. Koje su razlike u intervenciji/asistenciji za strane državljanke i BiH državljanke žrtve trgovine ljudima?	108
8. Uloga socijalnih radnika tokom faze rehabilitacije i resocijalizacije	109
8.1. Kako posmatrati averzivnu i nekontrolisanu prirodu trgovine ljudima?	109
8.2. Koje su najčešće kliničke posljedice i simptomi prouzrokovani iskustvom trgovine ljudima?	110
8.3. Koji su najvažniji elementi dobrog razumijevanja i procjene prošlosti žrtava trgovine ljudima?	111
8.4. Razumijevanje i procjena prošlosti žrtava	111
8.5. Koje tehnike može socijalni radnik koristiti za prikupljanje dodatnih informacija od žrtve trgovine ljudima?	114
8.6. Koji su mogući značajni teorijski pristupi socijalnog rada u tretmanu žrtava trgovine ljudima?	115
8.6.1. Sistemski pristup i pristup orijentisan prema porodici	115
8.7. Kako možemo posmatrati opći okvir i strukturu terapijskog rada sa žrtvama trgovine ljudima?	117
8.7.1. Model oporavka žrtava trafikinga	117
8.8. Koji je osnovni okvir za definisanje ciljeva i zadataka terapijskog rada sa ženama žrtvama trgovine ljudima?	118
8.8.1. Koji su ciljevi i zadaci terapijskog rada sa ženama žrtvama trgovine ljudima?	119
8.9. Koje modele socijalnog rada možemo primijeniti u tretmanu žrtava trgovine ljudima?	120
8.9.1. Metoda savjetovanja	120
8.10. Individualne terapijske seanse	123
8.10.1. Pristup usmjeren na klijenta	123
8.10.2. Kratka terapija usmjerena na rješenje	123
8.10.3. Terapijske prič.....	124
8.10.4. Tehnike relaksacije	124
8.11. Grupne terapijske seanse	124
8.11.1. Edukativne grupne aktivnosti.....	125
8.11.2. Terapijske grupne radionice	126
8.12. U čemu se ogleda važnost pripreme za repatrijaciju i/ili resocijalizaciju?	127
8.13. U čemu se ogleda posebna važnost pisanja psiho-socijalne anamneze?	128
8.14. Šta podrazumijeva procedura repatrijacije i resocijalizacije?	128
8.15. Resocijalizacija	130

Literatura	131
Modul III – Prostitucija	133
1. Cilj modula	134
2. Teme modula	134
2.1. Teorijsko razumijevanje pojave prostitucije	134
2.1.2. Definisanje pojave prostitucije	135
2.1.3. Različita tipologija prostitucije	137
2.1.4. Prostitutka i njene karakteristike	140
2.1.5. Faze ulaska u svijet prostitucije	141
2.1.6. Klasifikacija prostitutki	142
2.1.7. Maloljetne i punoljetne prostitutke	143
2.1.8. Uloga klijenta i posrednika	144
2.2. Etiologija i karakteristike pojave prostitucije u Bosni i Hercegovini....	145
2.2.1. Odnos javnog mnjenja	146
2.3. Prostitucija i trgovina ljudima	147
2.4. Zaštita djece i odraslih od prostitucije u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine	149
2.5. Krivični zakoni Bosne i Hercegovine	149
3. Različiti sistemi socijalne reakcije na pojavu prostitucije	152
3.1. Sistem tolerancije	152
3.2. Sistem abolicije	153
3.3. Sistem prohibicije	153
3.4. Sistem reglementacije	153
3.5. Primjeri sistema u evropskim zemljama	153
4. Funkcionalna veza socijalne i dječije zaštite i drugih institucija uključenih u prevenciju sprečavanje prostitucije u BiH.....	155
4.1. Institucije i organizacije nadležne za socijalnu zaštitu i sigurnost žrtava trgovine ljudima radi prostitucije	155
4.2. Saradnja međunarodnih i domaćih institucija i organizacija u zaštiti djece i odraslih od pojave prostitucije	157
5. Značaj prevencije u sistemu socijalne zaštite djece i odraslih od prostitucije	158
5.1. Socijalna prevencija - model zaštite od prostitucije	158
5.2. Uloga i odgovornost socijalnog rada u izradi i realizaciji mjera prevencije	159
6. Saradnja centara za socijalni rad sa drugim organizacijama i institucijama.....	163
6.1. Prostitutka-lice u stanju socijalne potrebe	164
6.2. Sociodijagnostika uzroka prostitucije i utvrđivanje mjera socijalne zaštite	165
6.3. Preventivna i socijalno-zaštitna funkcija centra za socijalni rad	169

Literatura.....	177
Modul IV – Pornografija i pedofilija	181
1. Uvod.....	182
2. Pedofilija i dječija pornografija	182
2.1. Pojam i osnovne karakteristike pedofilije	182
2.2. Uzroci pojave pedofilije.....	183
2.3. Profil pedofila	184
2.4. Drastičan oblik seksualnog zlostavljanja djece: incest.....	185
2.5. Pedofilija, dječija pornografija i Internet.....	186
2.6. Problem pedofilije i dječije pornografije u globalnim i bosanskohercegovačkim okvirima	189
2.7. Da li je različito razumijevanje problema pedofilije zbujujuće za stručnjake koji su angažovani u tretmanu?	192
3. Pornografija i pedofilija u zakonodavnim okvirima i mogućnost zaštite žrtava	194
3.1. Međunarodni pravni okvir	194
3.2. Zaštita žrtava pedofilije i pornografije u domaćim zakonodavnim okvirima.....	197
3.2.1. Krivični zakon i zaštita djece u BiH.....	197
4. Profesionalna etika socijalnog rada u radu sa djecom žrtvama pornografije i pedofilije	176
5. Uloga centra za socijalni rad u zaštiti žrtava pornografije i pedofilije i saradnja sa drugim institucijama i organizacijama.....	203
5.1. Uloga centara za socijalni rad kod seksualnog zlostavljanja djece.....	205
5.2. Da li je najveći teret u borbi protiv seksualnog zlostavljanja djece na centrima za socijalni rad i kakav odnos trebaju imati centri sa ostalim nadležnim institucijama?.....	205
5.3. Kakve mjere trebaju poduzeti centri za socijalni rad kada je u pitanju zaštita djece od seksualnog zlostavljanja?	206
5.4. Kakvo mesto ima prevencija u sprečavanju seksualnog zlostavljanja djece i rehabilitacija žrtve u okviru djelovanja centara za socijalni rad?	207
5.5. Kako prepoznati dijete koje je žrtva zlostavljanja?	209
5.6. Koji su rizični faktori vezani za roditelje?	210
5.7. Najbolji interes djeteta ili čuvanje porodičnog integriteta?.....	211
6. Intervju sa djetetom	211
7. Kako voditi razgovor sa zlostavljačem?	213
Literatura.....	215

Dio II	217
Plan obuke za module	217
1. Uvod.....	218
Poglavlje I – Uvodne napomene o modelu obuke	218
2. Opis praktičnih vježbi.....	228
PRVI KORAK.....	228
A. Upoznavanje sa slučajevima radne eksploatacije djece	228
DRUGI KORAK: Demonstracija obrade slučaja radne eksploatacije djece	230
TREĆI KORAK: Pomoćna pitanja za analizu asistencije.....	231
Sažeci ostalih slučajeva koji se po istoj metodologiji koriste za analizu i vježbe	231
B. Upoznavanje slučajevima trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja.....	233
C. Upoznavanje sa slučajevima prostitucije.....	241
D. Upoznavanje sa slučajevima pornografije i pedofilije	243
Zaključna razmatranja.....	246
Korišteni pravni izvori.....	246
Literatura.....	249
Dodatak - shematski prikaz rada na slučajevima.....	250

PREGOVOR

Bosna i Hercegovina je već duži niz godina suočena sa fenomenom trgovine ljudima u skoro svim svojim oblicima, posebno sa trgovinom ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja i prostitucije te eksploatacije radne snage. Posebnu težinu problemu daju podaci o identifikovanoj djeci, žrtvama trgovine. U posljednjim godinama situacija je dodatno otežana pojavom i registracijom slučajeva dječije pornografije i pedofilije.

Uprkos svim naporima koje u posljednjoj deceniji ulaže bosanskohercegovačko društvo, uz nesebičnu podršku vlada prijateljskih zemalja i međunarodnih organizacija, na suzbijanju ovih negativnih pojava i uprkos značajnim postignutim rezultatima, trgovina ljudima, organizovana prostitucija, dječija pornografija i pedofilija još uvijek opstaju u Bosni i Hercegovini. Razlozi za to leže prije svega u velikoj finansijskoj dobiti koju kriminalne grupe i pojedinci ostvaruju trgovinom ljudima i eksploatacijom žrtava trgovine ljudima a zatim i u političkoj i ekonomskoj nestabilnosti Bosne i Hercegovine, razjedinjenošću sigurnosnog sistema, još uvijek velikom broju raseljenih osoba, siromaštva, nezaposlenosti, nedostatku perspektive itd.

U skladu sa strateškim opredjeljenjima i akcionim planovima Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, u proteklim godinama proveden je veliki broj aktivnosti i postignut veliki broj ciljeva u segmentima krivičnog gonjenja počinitelja krivičnih djela trgovine ljudima, organizovanja prostitucije, dječije pornografije i pedofilije, zatim zaštite žrtava ovih zločina te prevenciji. Ali, uporedo s tim, i sami fenomeni trgovine ljudima, prostitucije, pornografije i pedofilije su se mijenjali i nastojali prilagođavati novonastalim aktivnostima, pronalazili odgovore na mjere vlade i civilnog društva i uporno opstajali.

Stoga je veoma važno nastaviti sa planskim i organizovanim aktivnostima usmjerenim prema prevenciji i suzbijanju ovih pojava, odnosno traženju najboljih načina i mehanizama za suzbijanje i sprečavanje ovih oblika zloupotrebe i eksploatacije ljudi, a naročito djece. Jedna od takvih aktivnosti jeste zasigurno izgradnja kapaciteta institucija i organizacija koje su nadležne za preduzimanje aktivnosti na suzbijanju trgovine ljudima, prvenstveno kroz obrazovanje i obuku profesionalaca koji su ili će biti direktno uključeni u borbu protiv trgovine ljudima, njenu prevenciju i direktnu asistenciju i zaštitu žrtava.

Praktikum za socijalne radnike o pojavi i najčešćim pojavnim oblicima radne eksploatacije djece, trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, prostitucije, pornografije i pedofilije u Bosni i Hercegovini, siguran sam, doprinijet će edukaciji i specijalističkom osposobljavanju socijalnih radnika, studenata na fakultetima za socijalni rad, ali i studenata na drugim fakultetima. Praktikum će, uvjeren sam, poslužiti i za organizovanje zajedničkih obuka studenata, policijskih službenika, tužilaca i svih drugih profesionalaca uključenih u borbu protiv trgovine ljudima jer je kroz svoju modularnost i praktičnost učinjen dostupnim širokom krugu profesionalaca.

Primjena Praktikuma će pored podizanja nivoa znanja i obučenosti socijalnih

radnika i drugih profesionalaca unaprijediti i profesionalne standarde, te ojačati cjelokupni mehanizam direktne asistencije i pomoći za žrtve trgovine ljudima, organizovane prostitucije, dječije pornografije i pedofilije i na taj način osigurati veće poštivanje i zaštitu najvažnijih ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

Zahvalnost za izradu Praktikuma iskazujem autorima koji su u njegovu izradu nesebično uložili svo svoje akademsko i praktično znanje i iskustvo.

Posebnu zahvalnost iskazujem Agenciji Sjedinjenih Američkih Država za međunarodni razvoj (USAID) i organizaciji Catholic Relief Service (CRS) koji finansiraju i implementiraju Državni program za suzbijanje trgovine ljudima i ilegalne migracije u Bosni i Hercegovini, a u okviru kog je, pored velikog broja aktivnosti, izrađen i ovaj Praktikum.

Samir Rizvo

Državni koordinator za borbu protiv
trgovine ljudima i ilegalne migracije

UVODNI DIO

NAMJENA I SADRŽAJ

Nasilje u svakodnevnom životu problem je sa kojim se svakodnevno susreće veliki broj zemalja u svijetu. Pored ostalih oblika nasilja, radna eksploatacija djece, trgovina ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, prostitucija, pedofilija rastući su fenomeni za koje u Bosni i Hercegovini postoje konkretni primjeri.

Iako smo zemlja koja je tek nedavno izašla iz rata koji je opustošio stotine hiljada domova, u kome je poginulo isto toliko ljudi, gdje je raseljeno milion i po osoba, sa hiljade nestalih, nezaposlenih, treba prihvatiti da su nasilje u svakodnevnom životu, a pogotovu radna eksploatacija djece, prostitucija, trgovina ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, pornografija i pedofilija pojave na koje bosanskohercegovačko društvo treba organizovano reagovati.

Potrebno je da svi uradimo više od razmatranja ovih fenomena kao globalnih pitanja, te svim sredstvima spriječimo ubrzano širenje ovih fenomena koji milione žena i djece osuđuju na društvenu smrt-društvenu marginalizaciju¹, a često i na smrt u doslovnom smislu riječi zbog seksualnog zadovoljstva i zarade.

Sve ove pojave postale su globalne, kao i međunarodne akcije na njihovom suzbijanju koje se preduzimaju posljednjih godina. Neke od njih, gledajući kroz historiju, praktično nisu nikada ni iskorijenjene (ropstvo i robovski rad) i dobile su samo nove pojavne oblike. Sve ovo je bez sumnje utjecalo i na nas u Bosni i Hercegovini da razmatramo ove probleme, tražimo najbolje načine za borbu protiv ovih pojava u društvu i kreiramo efikasnije mjere za suzbijanje i sprečavanje ovih oblika zloupotrebe i eksploatacije ljudi, a naročito djece.

Poseban izazov za nas u Bosni i Hercegovini predstavlja kreiranje državnog multidisciplinarnog mehanizma koji treba suzbiti širenje ovih pojava, pa samim tim i izrada ovog materijala u okviru različitih modula za edukaciju i specijalističko osposobljavanje socijalnih radnika te studenata drugih fakulteta predstavlja naš doprinos zagovaranju i ustanovljavanju edukacija koje su dobar sistem za zajedničku obuku studenata i službenika za provođenje zakona kroz modularno učenje i praktične vježbe.

Pošli smo od namjere da pojmovno obradimo ove pojave za potrebe profesionalaca koji pružaju direktnu asistenciju žrtvama ovih oblika iskorištavanja, zatim od potrebe da materijal bude od koristi i za buduće profesionalce, odnosno kao zajednički kreirani materijal koji obrađuje istovremeno nekoliko sličnih tema.

Grupa autora je dobila priliku tokom 2009/10. godine da uz finansijsku pomoć USAID-a u okviru Državnog programa za suzbijanje trgovine ljudima i ilegalnih imigracija u Bosni i Hercegovini, kojeg implementira CRS i Odsjek za borbu protiv trgovine ljudima Ministarstva sigurnosti BiH, pripremi "Praktikum za socijalne radnike o pojavi i najčešćim pojavnim oblicima radne eksploatacije djece, trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, prostitucije, pornografije i pedofilije u Bosni i Hercegovini" (u daljem tekstu: Praktikum).

¹> lat. marginalis – koji se tiče ruba, koji se nalazi na rubu, rubni

Autori Praktikuma su svoj zajednički pristup zasnovali na potrebi da se učenjem o pojavi i pojavnim oblicima unaprijede profesionalni standardi i praktični rad kojim se osigurava zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda među kojima su najvažnija ljudska prava koja se najčešće krše u okviru ovih oblika eksploatacije: sloboda izbora, lični integritet i sigurnost te ropstvo.

Na osnovu sažete obrade općih informacija o pojavi i najčešćim pojavnim oblicima radne eksploatacije djece, trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, prostitucije, pornografije i pedofilije, kao i na osnovu iskustava stečenih u Bosni i Hercegovini i zemljama u regiji na suzbijanju ovih pojava, objedinjene su osnovne informacije. Polazimo od toga da se ovim pristupom zagovara stvarno uvođenje učenja na osnovu prakse koje treba doprinijeti znanju socijalnih radnika i ostalih profesionalaca, što i jeste najbolja prevencija.

Praktikum je kreiran kao dopunski nastavni materijal namijenjen studentima socijalnog rada, socijalnim radnicima i ostalim profesionalcima koji su uključeni u aktivnosti suzbijanja navedenih fenomena².

Praktikum se sastoji od dva dijela.

Prvi dio čine tematski moduli.

Ovaj dio sadrži teorijske činjenice o pojavama koje omogućavaju da se studenti i profesionalci šire upoznaju o osnovnim pojmovima, pojavi i najčešćim pojavnim oblicima, uzrocima, fenomenu i problemu, te relevantnim pravnim okvirom koji se odnosi na:

- ▶ Trgovinu ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja – Modul I
- ▶ Radnu eksploataciju djece – Modul II
 - ▶ Prostituciju – Modul III
 - ▶ Pornografiju i pedofiliju – Modul IV

Drugi dio čini Plan obuke za module.

Ovaj dio Praktikuma sastoji se od dva poglavlja:

Poglavlje I – Uvodne napomene o modelu obuke

Ovo poglavlje sadrži detaljna objašnjenja-preporuke za realizaciju praktičnih vježbi za rad na konkretnim slučajevima, zatim kratak opis nadležnosti uključenih institucija i organizacija sa objašnjenjem njihovih funkcionalnih veza, zatim šematski prikaz hronologije rješavanja slučaja sa objašnjenjem. Ovo poglavlje takođe sadrži opis samostalne i grupne metodologije rada na rješavanju predstavljenih slučajeva koja omogućava da se po istoj metodologiji mogu obrađivati drugi slučajevi pogodni za praktične vježbe.

Poglavlje II – Praktične vježbe i rad na slučajevima

Ovo poglavlje sadrži praktične primjere slučajeva – otkrivene slučajeve radne eksploatacije djece, trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, prostitucije, pornografije i pedofilije u Bosni i Hercegovini na osnovu kojih se realizuju praktične

² Izraz "fenomen" upotrebljavamo u ovom tekstu u smislu: pokazujuće samo po sebi; očito

vježbe radi savladavanja praksi održive intervencije i pružanja pomoći žrtvama, učenja dobrih praksi, formi i oblika saradnje sa odgovarajućim stručnim tijelima zaduženim za direktnu asistenciju i pružanje pomoći žrtvama ovih oblika nasilja.

Napomena:

Praktikum su pisali različiti autori tako da dijelovi teksta odražavaju individualne stavove i razmišljanja zasnovana na saznanjima o pojavi i pojavnim oblicima različitih fenomena, predstavljenih saznanja iz različitih izvora, zbog čega je postojala potreba za ujednačavanjem zajedničkog pristupa u razmatranju ovih fenomena.

Različitost shvatanja i saznanja o pojavama i njihovim pojavnim oblicima te modularni pristup su dio izazova kod uvođenja ujednačenih profesionalnih standarda direktne intervencije profesionalaca iste struke prema žrtvama, kao i izazov za razumijevanje različitosti reakcije ostalih uključenih profesionalaca iz drugih sektora zaštite.

S druge strane, individualni pogled na iste probleme, kao i individualnost pristupa u rješavanju i razmatranju pojedinih slučajeva u praksi upravo približno preslikava praktične i stvarne situacije, što je problem koji smo željeli sagledati prilikom pripreme ovog materijala.

Nastojali smo da studenti i profesionalci prihvate da je svaki slučaj u suštini različit u svojoj pojavi (individualan), što je i poseban problem u praksi, te da je za svrhu dobre profesionalne reakcije potrebno dobro poznavati sistem funkcionisanja, nadležnosti i karakter veze između pojedinih institucija uključenih u rješavanje bilo kojeg otkrivenog slučaja. Potrebno je naučiti kako se može efikasno i adekvatno reagovati u pojedinim slučajevima.

Saliha Đuderija, dipl. iur.

Dio I

MODUL I

RADNA EKSPLOATACIJA DJECE

dr. sc. Behija Čišić, mr. sc. Janja Milinković, mr. sc. Asim Pandžić

1. UVOD

Prisilna radna eksploatacija pojedinaca i grupa predstavlja globalni problem koji se reflektuje na sve regije i zemlje svijeta, bez obzira da li se radi o visokorazvijenim zemljama ili zemljama trećeg svijeta. Radna eksploatacija je suprotna dostojanstvenom radu i krši sve ključne standarde rada i dostojanstva ličnosti. Sve osobe prisiljene na takav oblik rada su često žrtve diskriminacije zasnovane na etničkoj pripadnosti, spolu i kulturoloških shvatanja inferiornosti određenih socijalnih grupa, što uz tešku ekonomsku situaciju predstavlja osnovni etiološki faktor pojave. Opservirajući stručnu i naučnu literaturu, dolazi se do saznanja da od ukupnog prisilne eksploatacije rada, 50% obuhvata djecu prisiljenu na takav oblik rada, odnosno "najteže oblike rada djece". Ova kategorija radnika predstavlja primjer ekstremne eksploatacije obzirom da su kao grupa potpuno izolovani od svojih vršnjaka.

Svi oblici trgovine ljudima imaju štetan socijalno-emocionalni efekat na samu žrtvu. Žrtve radne eksploatacije u okviru socijalnog problema trgovine ljudima izložene su kako fizičkom, tako i emocionalnom zlostavljanju u vidu silovanja, prijetnji upućenim njima lično ili njihovim porodicama, pa čak i prijetnjama smrću. Radna eksploatacija u okviru trgovine ljudima ima globalni socijalni utjecaj jer se reflektuje kako na zdravlje pojedinaca, grupa i cjelokupnog stanovništva, tako i sigurnosti država u cjelini.

Trgovina ljudima u cilju seksualne eksploatacije obično uključuje zlostavljanje u okviru komercijalne seks-industrije. Često pojedinci koji eksploatišu žrtve u privatnim kućama zahtijevaju i seks i rad. Upotreba sile ili prinude može biti direktno usmjerena na fizičku i mentalnu osobnost. Trgovina ljudima u cilju radne eksploatacije je oblik trgovine koji odnosi najveći broj žrtava i obuhvata tradicionalno ropstvo, prinudni rad i dužničko ropstvo.

2. CILJ MODULA

Cilj ovog modula je upoznati studente socijalnog rada i socijalne radnike u neposrednoj praksi o: fenomenu i problemu radne eksploatacije djece; održivim intervencijama i pomoći djeci žrtvama radne eksploatacije; dobrim praksama, te formama i oblicima saradnje sa odgovarajućim stručnim tijelima zaduženim za preveniranje radne eksploatacije djece u Bosni i Hercegovini.

3. TEME MODULA

3.1. POJAM I KARAKTERISTIKE RADNE EKSPLOATACIJE DJECE

Eksploatacija djece danas ne predstavlja novi fenomen; međutim, oblici u kojima se pojavljuje eksploatacija kao i metode koje je omogućavaju poprimili su nove oblike i razmjere širom svijeta. **Eksploatacija u užem smislu** značenja uključuje eksploataciju, prostituciju i druge oblike seksualne eksploatacije kroz prinudni rad,

pružanje usluga, ropstvo, prakse slične ropstvu, potčinjavanje te uklanjanje ljudskih organa.

Savremeni ekonomski razvoj, razvoj tehnike i tehnologije, turizma, oblici siromaštva, oružani sukobi i kriza pozitivnih društvenih vrijednosti, doprinijeli su razvoju trenda fenomena dječije eksploatacije. Postoje mišljenja da su danas profitabilni oblici organizovanog kriminala na međunarodnom nivou reflektovani kroz trgovinu oružjem, trgovinu drogom te trgovinu ljudima, uključujući djecu. Eksploatacija djece u okviru socijalnog fenomena trgovine ljudima reflektuje se u više oblika kroz: seksualnu eksploataciju, dječiji rad, prisilno ropstvo, regrutovanje djece za učešće u oružanim sukobima, zloupotrebu narkotika, korištenje djece u vršenju krivičnih djela, zloupotrebu djece pri adopciji (usvajanju), sklapanje braka sa maloljetnim licima, zloupotrebu u medicinske ili naučne svrhe i općenito socijalnu eksploataciju. Ono što karakteriše sve oblike eksploatacije djece odnosi se na visok nivo nasilja i ekonomske efekte, bilo direktno ili indirektno. Obzirom da je predmet ovog modula radna eksploatacija djece u okviru fenomena trgovine ljudima, ona je i predmet naše dalje opservacije.

Pojam “dječiji rad” etimološki podrazumijeva rad koji je emocionalno i socijalno opasan i štetan za dijete, te se reflektuje na njegovo redovno obrazovanje, čime se dijete onemogućava da se redovno obrazuje ili se tjera da napusti školu prije vremena ili da biva prinuđeno da se obrazuje pod izuzetno teškim uslovima.

Kako bi se uočila razlika između **“eksploatorskog rada”** i **“rada uopće”**, treba naglasiti da **“rad dostojan svakog čovjeka”** sadrži elemente koji su u duhu ljudskih i socijalnih prava i temelje se na principima:

- Princip slobode pri izboru zaposlenja
- Princip nediskriminatornog ponašanja pri zapošljavanju i tokom radnog odnosa
- Princip prilagođavanja visine plate osnovnim ekonomskim, socijalnim, porodičnim potrebama i odgovornostima
- Princip uključenosti u sistem socijalne zaštite
- Princip mogućnosti stjecanja profesije i usavršavanja
- Princip učešća radnika u odlučivanju i dr.

Imajući u vidu ove navedene principe, može se konstatovati da se dječiji rad ni u kojem slučaju ne može podvesti pod koncept **“rada dostojnog čovjeka”**. Djeca-radnici su najčešće eksploatisana zbog niskih nadnica, dugog radnog vremena, neuključenosti u sistem socijalne zaštite i nedostatka pregovaračke moći. Postavlja se pitanje da li se svaki rad djeteta smatra eksploatacijom djece. Kada dijete pomaže roditeljima u obavljanju osnovnih kućnih obaveza i svoj džeparac zarađuje od roditelja ili radom u porodičnom biznisu, a rad se obavlja u slobodno djetetovo vrijeme i ukoliko su ti poslovi primjereni djetetovom psihofizičkom razvoju i ne utječu na njegov socijalno-emocionalni razvoj, u tom slučaju se ne može govoriti o radnoj eksploataciji djece. Blagovremeno uključivanje djece u obavljanje određenih

poslova predstavlja važan poticaj za njihov socijalno-emocionalni razvoj, učeći ih socijalnim vještinama koje će iskustveno koristiti u životu.

Međunarodna organizacija rada (MOR) **pod prisilnim radom podrazumijeva** “svaki rad ili pružanje usluga koje se zahtijeva od bilo koje osobe pod prijetnjom upotrebe kažnjavanja i na koje osoba nije dobrovoljno pristala”. Navedena definicija MOR-a sadrži dva osnovna elementa prisilnog rada³: nepostojanje pristanka za rad (nedobrovoljni karakter; put prema prisilnom radu) i prijetnja kažnjavanjem (načini kako se osoba zadržava u odnosu prisilnog rada).

“**Dječiji rad**” se odnosi na rad djece mlađe od 18 godina⁴, a koji je socijalno, emocionalno i etički opasan ili štetan i ometa njihovo školovanje. **Radna eksploatacija i dječiji rad** su usko povezani. Od ukupne populacije uključene u radnu eksploataciju, gotovo polovinu čine djeca. Dječiji rad i radna eksploatacija se pojavljuju u istim geografskim područjima, u istim industrijama i većinom su uzrokovani siromaštvom.

Konvencija o prisilnom radu iz 1930. godine definiše **prisilan rad kao** “sve vidove rada na koje je neka osoba prisiljena od strane druge osobe, pod prijetnjom bilo kakve kazne i kojim se navedena osoba ne bavi dobrovoljno”⁵.

Karakteristike prisilnog rada ogledaju se u:

- Nedobrovoljnosti vršenju nekog posla na koji su prisiljene žrtve u bilo kojem položaju (otete, prevarene, rođene u ropstvu ili na drugi način se zatekle u ropstvu, navedene ili prisiljene na dug)
- Prijetnji kaznom koja može imati odlike fizičkog ili seksualnog nasilja, finansijske kazne, lišavanja osnovnih životnih potreba ili prijetnji da će žrtva biti prijavljena organima sigurnosti, što će proizvesti krivično gonjenje ili deportaciju

Prema podacima međunarodnih organizacija o prisilnom radu, većina slučajeva trgovine ljudima u svijetu ima oblik prisilnog rada. Prisilni rad je poznat i pod nazivom “prisilno ropstvo”, a može proisteci iz situacija kada nesavjesni poslodavci koriste nedostatke u radu pravosuđa i policije kako bi eksploatisali ugrožene radnike. Ovakvi radnici postaju još podložniji praksi prisilnog rada zbog visoke stope nezaposlenosti, siromaštva, kriminala, diskriminacije, korupcije, političkog konflikta i društvenog prihvatanja ovakve prakse. Većina međunarodnih organizacija i zakona država dozvoljava da se djeca mogu zakonski baviti lakim poslovima. U prilog tome, države širom svijeta imaju za cilj iskorjenjivanje najgorih oblika dečijeg rada.

U Konvenciji Međunarodne organizacije rada br. 182. **o najgorem iskorištavanju dječijeg rada** navodi se da je prisilni rad jedan od najtežih oblika dječijeg rada. Dijete koje radi ne mora biti radnik na prisilnom radu. Sve dok dijete radi dobrovoljno bez prijetnje kažnjavanjem ili prisile, radi se o dječijem radu, a ne o prisilnom radu. Ostavljajući po strani neka teška praktična pitanja koja se odnose na to kako dijete može pristati da dobrovoljno radi na nekim vrstama poslova (komercijalno

3 “Izvjestaj MOR-a, 2005. godina”, Globalna alijansa protiv prisilnog rada

4 Prema članu 1 Konvencije o pravima djeteteta, svaka osoba mlađa od 18 godina smatra se djetetom.

5 Član 2 Konvencije

seksualno iskorištavanje, naprimjer) i usmjeravajući se samo na situacije kada je jasno da djeca rade kao radnici na prisilnom radu, nema sumnje da su djeca najugroženija kategorija radnika kada je u pitanju prisilni rad.

Prema istoj Konvenciji, **najgori oblici iskorištavanja dječijeg rada podrazumijevaju**⁶:

- a) Sve oblike ropstva ili prakse koja je slična ropstvu, kao što su prodaja i trgovina djecom, dužničko ropstvo i služenje, prinudni ili obavezni rad, uključujući prinudno ili obavezno regrutovanje djece za korištenje u oružanom sukobu
- b) Korištenje, pribavljanje ili nuđenje djeteta za prostituciju, za pornografsku produkciju ili pornografske predstave
- c) Korištenje, pribavljanje ili nuđenje djeteta za nelegalne aktivnosti, naročito za proizvodnju i trgovinu drogama, kako je definisano odgovarajućim međunarodnim ugovorima
- d) Rad koji može, po svojoj prirodi i okolnostima u kojima se obavlja, štetiti zdravlju, sigurnosti ili moralnim osobinama djece

Na osnovu izrečenog, postavlja se logično pitanje da li je djetetu zabranjeno da radi. Danas, u skoro svim zemljama svijeta smatra se da djeca iznad 14, 15 ili 16 godina mogu da zasnjuju radni odnos. U svim ovim slučajevima podrazumijeva se da su djeca završila osnovno obrazovanje ili se nalaze na nekom stručnom usavršavanju. U zemljama u kojima se posebna pažnja poklanja dječijim pravima, zakonodavstvo se uređuje na način da za djecu koja zasnivaju radni odnos propisuju posebne mjere zaštite, odnosno zabrane. Zabrane se odnose na noćni rad, rad sa opasnim hemikalijama i sl. U našoj zemlji, zakoni o radu⁷ regulišu pitanja rada i zapošljavanja djece. U Zakonu o radu Federacije BiH član 15. utvrđuje pravo djece na rad, a u članu 14. Zakona o radu RS ista prava se utvrđuju kao uslov za zaključenje ugovora o radu – Ugovor o radu ne može se sklopiti s osobom koja nije navršila 15 godina života. Osoba između 15 i 18 godina života može se uposliti pod uslovom da od ovlaštenog ljekara ili mjerodavne zdravstvene ustanove pribavi potvrdu kojom dokazuje da ima zdravstvenu sposobnost za obavljanje tih poslova. Ovim članom se zabranjuje i štetni rad djece.

Prema Konvenciji MOR-a br. 138 o najnižoj dobi za zapošljavanje, najniža dob utvrđena je u skladu sa stavom 1. člana 2 i ne smije biti niža od dobi za završavanje obaveznog školovanja, što znači da u svakom slučaju ne smije biti niža od 15 godina starosti.⁸ U skladu sa Konvencijom, najniža dob za prijem u bilo koju vrstu zaposlenja ili na bilo koji rad koji bi po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se odvija mogao ugroziti zdravlje, sigurnost ili moral mladih osoba, ne smije biti niža od 18 godina.⁹ Obaveza članica koje su ratifikovale Konvenciju ogleda se u tome da

6 Član 3 Konvencije

7 Zakoni o radu BiH, RS, FBiH i BD

Zakon o zapošljavanju stranaca FBiH ("Službene novine FBiH", br. 8/99)

Zakon o zapošljavanju stranaca RS ("Službeni glasnik RS", br. 15/97)

Zakon o zapošljavanju stranaca Brčko Distrikta ("Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", br. 17/02)

8 Član 2 Konvencije MOR-a br. 138 o najnižoj dobi za zapošljavanje

9 Član 3 Konvencije MOR-a br. 138 o najnižoj dobi za zapošljavanje

će provoditi državnu politiku koja ima za cilj osigurati djelotvorno ukidanje dječijeg rada i postepeno podići najnižu starosnu granicu za zapošljavanje ili rad do nivoa koji je u skladu s najpotpunijim tjelesnim i duševnim razvojem mladih osoba.

Ova konvencija¹⁰ se ne primjenjuje na rad koji obavljaju djeca i mlade osobe u školama općeg, stručnog ili tehničkog obrazovanja ili u drugim ustanovama za obrazovanje, niti na rad koji obavljaju osobe sa najmanje 14 godina starosti u preduzećima ako se takav rad obavlja u skladu s uslovima propisanim od strane nadležne vlasti nakon savjetovanja s organizacijama zainteresovanih poslodavaca i radnika, gdje one postoje, a sastavni je dio:

- Kursa obrazovanja, odnosno obuke za koju je škola ili ustanova za obuku primarno odgovorna
- Programa obuke koji se uglavnom ili u cijelosti odvija u preduzeću, a čiji program je odobrila nadležna vlast ili
- Programa upućivanja ili orijentacije koji ima za cilj olakšati izbor zanimanja ili vrstu stručnog osposobljavanja

3.2. UZROCI I OBLICI RADNE EKSPLOATACIJE DJECE

Priroda radne eksploatacije djece uslovljena je uzrastom djeteta, njegovim zdravstvenim stanjem, ekonomskim i socijalnim prilikama u državi, stepenom razvoja tehnologije, kao i stepenom opće svijesti o potrebi brige o djetetu. Najveći faktori rizika radne eksploatacije djece proizlaze u siromašnijim zemljama i onima koje se ocjenjuju kao zemlje u krizi, bilo da se radi o političkim ili ekonomskim prilikama. Posebno su pogođeni najsromašniji slojevi u njima, uključujući djecu imigranata, djecu koja žive na ulici, djecu pripadnika manjinskih grupa, starosjedilačkih naroda i izbjeglica.

Navest ćemo osnovne kategorije djece koja su uključena u najgore oblike dječijeg rada:¹¹

- Prvu grupu čine djeca koja rade u vlastitom kućanstvu.
- Drugu grupu, vjerojatno najbrojniju, čine djeca koja rade na obiteljskom zemljištu (ova kategorija djece bi trebala biti uključena u kategoriju ekonomski aktivne djece i najčešće nije obuhvaćena statistikama koje ilustriraju stanje na tržištu rada).
- Treću grupu čine zaposlena djeca u direktnom kontaktu sa tržištem rada, koja i privređuju u vlastitim kućanstvima, kao što je učešće u podugovaračkim planovima ili sporazumima na osnovu kojih se rad obavlja kod kuće.

Dječji rad je prije svega uslovljen tržištem rada, obrazovnim sistemom, i u određenim razmjerama kreditnim tržištem čija je ponuda i potražnja uslovljena

¹⁰ Član 6 Konvencije MOR-a br. 138 o najnižoj dobi za zapošljavanje

¹¹ Usp: Swaminathan M.: "Economic Growth and the Persistence of Child Labour: Evidence from an Indian City", World Development, vol. 26, no. 8, str. 1513-1528

ovakvim oblicima. Ukupni broj ekonomski aktivne djece u ukupnoj radnoj populaciji nalazi se u obrnutom proporcionalnom odnosu prema bruto nacionalnom dohotku po glavi stanovnika. To znači da veća vrijednost bruto nacionalnog dohotka po glavi stanovnika direktno utječe na smanjenje broja ekonomski aktivne djece u ukupnoj radnoj populaciji.¹² Postoji uska veza između same strukture proizvodnje i dječijeg rada. Tako, ukoliko postoji veći udio poljoprivrede u bruto nacionalnom dohotku, tada je veći udio dječijeg rada u ukupnosti radne populacije te države.¹³

Pojava dječijeg rada znatno zavisi i od ekonomske situacije same porodice djeteta. Evidentno je da je fenomen dječijeg rada prisutniji u siromašnim porodicama koje se nisu u stanju zaštititi od fluktuacije radne snage, a samim tim i dohotka. Djeca se iz takvih porodica povlače iz obaveznog školovanja i uključuju u rad za stvaranje dodatnih prihoda porodice. Evidentno je da u ekstremnim slučajevima roditelji prodaju vrijednost budućeg rada djeteta u zamjenu za kredit, što predstavlja dužnički rad. U takvim slučajevima rad predstavlja zaštitni mehanizam rizika za slučaj prekida izvora prihoda (primjera radi, kod loše žetve ili gubitka zaposlenja jednog od odraslih članova porodice). U tom slučaju, rad djece je komplementaran radu odraslih, a ne njegova zamjena u posebnim uslovima.¹⁴

Podaci MOR-a vezani uz dječiji rad širom svijeta su zaista alarmantni: 218 miliona djece u dobi od 5 do 14 godina širom svijeta obuhvaćeno je dječijim radom; najviše djece (122 miliona) radi na području Azije i Tihog okeana; međutim, dječiji je rad prisutan i u mnogim industrijskim zemljama – 126 miliona djece radi na opasnim poslovima ili u uslovima koji su izrazito štetni; oko 70% djece radi u poljoprivredi, 22% u uslužnim djelatnostima, a 9% u industriji uključujući rudnike, graditeljstvo i proizvodnju; većina djece radi u neformalnom sektoru (sivoj ekonomiji) bez ikakve zakonske zaštite; 1,2 miliona djece žrtve su prodaje; oko 300.000 djece sudjeluju kao vojnici u oružanim sukobima širom svijeta. Milioni djece su sudjelovali u opasnim situacijama i uslovima, poput rada u rudnicima, radu s hemikalijama i pesticidima u poljoprivredi ili rade sa opasnim mašinama. MOR upozorava da je više od polovine tih mališana izloženo najgorim oblicima dječijeg rada, kao što su rad u opasnim uslovima, prisilni rad, nelegalne radnje ili prostitucija, a često su uključeni i u oružane sukobe. Procjenjuje se da je oko 100 miliona djevojčica angažovano na sličnim poslovima kao i dječaci, ali da su suočene i s dodatnim poteškoćama i rizicima. U osnovi pojave dječijeg rada je siromaštvo, upozorava MOR i dodaje da veliki broj djevojčica radi u poljoprivredi ili u zanatskom sektoru. One su angažovane i u tajnim radionicama, a nije zanemarljiv broj onih koje se nalaze u doslovnom ropstvu i prinuđene su na prostituciju i pornografiju.

Djeca su prisiljena raditi jer njihov opstanak i opstanak njihovih porodica zavise od njihovog rada. I ako je dječiji rad nezakonit u mnogim zemljama, djeca su i dalje

12 Prema izvještaju Svjetske banke iz 1998., udio djece u dobi od 10-14 godina u ukupnoj radnoj snazi iznosi 30-60%, i to u zemljama u kojima bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika iznosi 500 \$ ili manje, dok taj udio rapidno pada na 10-30% u zemljama u kojima bruto nacionalni dohodak iznosi između 500 \$ i 1000 \$. Vidi: World Bank, "Child Labour: Issues and Directions for the World Bank", Washington, Social Protection, Human Development Network, 1998

13 Ibid.

14 Uporedi: Grootaert C., Patrinos H.: "Policy analysis of child labour: A comparative study", New York: St. Martin's, str. 64

prisiljena raditi i najteže fizičke poslove. Djeca koja rade u poljoprivredi izložena su opasnim hemikalijama i opremi, druga su na ulici gdje obavljaju različite poslove, prodaju robu ili svoja tijela u sve raširenijoj industriji prostitucije i pornografije. Dio njih radi u različitim skrivenim prostorima pod katastrofalnim uslovima: bez radnog vremena, uz minimum hrane i vode, bez ikakve zaštite, uz najnižu moguću platu. Djeca koja sve to prežive i uspiju odrasti često nakon 30. godine fizički više nisu u stanju raditi jer su potpuno "istrošeni ljudi" pa ih nakon toga izdržavaju njihova djeca, radeći često taj isti posao. Pristup bilo kakvom obliku obrazovanja toj djeci je gotovo nemoguć, pa i ako odrastu, osuđena su na doživotno siromaštvo, najniže, najteže i najslabije plaćene oblike rada. Zbog takvog života i rada podliježu različitim bolestima i često nemaju ni osnovne oblike zdravstvene zaštite.

Sektori u kojima je zastupljena radna eksploatacija djece su: poljoprivreda, oružani sukobi, domaćinstvo, rudnici, komercijalna seksualna eksploatacija djece i trgovina djecom.

3.3. EKSPLOATACIJA DJECE U POLJOPRIVREDI

Poljoprivreda je historijski i tradicionalno jedan od najmanje regulisanih sektora u mnogim zemljama. To znači da tamo i gdje postoje zakoni koji regulišu dječiji rad, često su manje strogi u poljoprivrednoj industriji nego u drugim industrijskim granama. U nekim zemljama, odrasla osoba i dijete radnik u poljoprivredi nisu pokriveni ili su izuzeti od zakona o zdravlju i sigurnosti koje obuhvataju druge kategorije odraslog radnika. Djeca, naprimjer općenito djeca mlađe starosti, smiju upravljati mašinama i traktorima u poljoprivredi, a ne smiju u drugim sektorima proizvodnje.

U ruralnim područjima čest je primjer da prihodi domaćinstva nisu dovoljni za potrebe porodice. Djeca rade kao vrlo jeftina radna snaga jer njihovi roditelji ne zarađuju dovoljno i siromašni su, zbog čega djeca ne idu u školu i predstavljaju bogat izvor jeftine radne snage. Ruralna mjesta često karakteriše nedostatak škola, neadekvatno obrazovanje, što se odražava na problem zadržavanja nastavnika u obrazovnom procesu. Usto, djeca su vrlo često na putu do škole prisiljena prelaziti duge relacije.

Djeca koja se obrazuju samo za vrijeme školskih praznika često su uključena u rad na poljima za vrijeme sjetve. Njihov rad u poljoprivredi je često nevidljiv i teško ga je identifikovati. Djeca pomažu roditeljima ili rodbini na porodičnim imanjima ili rade na većim imanjima po veoma niskim cijenama, često i kao migranti. Radno eksploatisana djeca koja rade u poljoprivredi čine oko 69%, što znači da je više od 132 miliona djevojčica i dječaka u dobi od 5-14 godina radno eksploatisano u poljoprivredi.¹⁵ Djeca rade na imanjima i žitnim poljima, vrše sadnju i žetvu, prskanje pesticidima i njeguju stoku i igraju veliku ulogu u poljoprivredi, stočarskoj proizvodnji i prehrambenoj proizvodnji, npr. čokolade, kafe, šećera, voća i povrća itd.

¹⁵ Hagenann F., Diallo Y., Etienne A., Mehran F.: "Global Child Labour Trends 2000 to 2004", International Labour Office, Geneva, April 2006

3.4. EKSPLOATACIJA DJECE U ORUŽANIM SUKOBIMA¹⁶

Djeca vojnici u oružanim sukobima predstavljaju globalni fenomen. Njihova pojava je jedinstven i težak oblik trgovine ljudima koji uključuje nezakonito regrutovanje djece putem sile, prevare ili prisile kako bi se eksploatisao njihov rad ili kako bi bili zlostavljani kao seksualni robovi u konfliktnim područjima. Većina djece vojnika ima uzrast između 15 i 18 godina, od kojih su neka nezakonito regrutovana i korištena u borbama, često ispod 8 godina starosti, što je protivno međunarodnim zakonima.

Djecu često otimaju i koriste kao borce u oružanim sukobima. Nezakonito ih prisiljavaju da služe kao nosači, kuhari, stražari, sluge, kuriri ili špijuni. Mlade djevojčice prisiljavaju da se udaju ili stupe u seksualne odnose sa muškim borcima. Dječake i djevojčice vojnike često seksualno zlostavljaju i izlažu velikoj opasnosti od seksualno prenosivih bolesti.

Djecu često prisiljavaju da vrše zločine nad sopstvenim porodicama i zajednicama. Djeca vojnici često ginu ili zadobijaju povrede, a preživjeli često pate od mnogostrukih emocionalnih trauma i teškoća. Socijalno-emocionalni razvoj im je nepopravljivo oštećen, a zajednice iz kojih potječu često ih po povratku odbacuju. Nije bilo zabilježenih slučajeva eksploatacije djece u oružanim sukobima na prostoru Bosne i Hercegovine u proteklom ratu.

3.5. EKSPLOATACIJA DJECE U DOMAĆINSTVU

Djeca u svijetu danas većinom rade u domaćinstvu kao pomagači, obavljajući poslove kao što su: čišćenje, peglanje, kuhanje, briga o mlađoj djeci i slično. Rad djece u domaćinstvu u većini zemalja se smatra vrlo poželjnim i korisnim, uzimajući u obzir kulturne norme koje se posebno odnose na djevojčice. Održavanje tradicionalne ženske uloge i odgovornosti unutar i izvan domaćinstva i percepcija poslova u domaćinstvu koje djevojčice obavljaju kao dio priprema za brak doprinosi pojmu nepriznavanja radne eksploatacije djece u domaćinstvu kao oblika ekonomske djelatnosti, a radno angažovanje djeteta kao oblika radne eksploatacije.

Obzirom na skrivenu prirodu ove vrste dječijeg rada, nemoguće je utvrditi precizne podatke o tome koliko su djeca globalno radno eksploatisana. Prema podacima MOR-a, najveći broj djevojčica do 16 godina izložen je dječijem radu u domaćinstvu u odnosu na druge sektore u kojima je zastupljen dječiji rad. Prema najnovijim istraživanjima, oko 175.000 djece ispod 18 godina zaposleno je u obavljanju domaćih usluga u Srednjoj Americi, više od 688.000 u Indoneziji, 53.942 do 15. godine starosti u Južnoj Africi i 38.000 djece između 5 i 7 godina u Gvatemali.¹⁷

Uzroci koji dovode do korištenja dječijeg rada u domaćinstvu su višestruki: siromaštvo, socijalna isključenost, nedostatak obrazovanja, spol i etnička diskriminacija, nasilje u porodici, ruralno-urbane migracije, gubitak roditelja, bolesti u porodici i sl. Pored toga, prisutni su i faktori povećanja socijalnih i ekonomskih razlika, dužničko ropstvo, iluzija da će rad u domaćinstvu dati djetetu priliku za obrazovanje i sl.

¹⁶ "Izvjestaj o trgovini ljudima", juni 2009.

¹⁷ Hagenann F., Diallo Y., Etienne A., Mehran F.: "Global Child Labour Trends 2000 to 2004", International Labour Office, Geneva, April 2006

Postoje brojne opasnosti kojima su djeca izložena radeći u domaćinstvu, kao što su: dužina trajanja radnog vremena i napor; rad sa mogućim toksičnim hemikalijama; nošenje težeg tereta za vrijeme rada; rukovanje opasnim stvarima, kao što su noževi, sjekire i vruće tave; deficitarna ili neadekvatna ishrana i smještaj, ponižavajući odnos prema djetetu tokom obavljanja poslova od fizičkog preko verbalnog nasilja do seksualnog zlostavljanja.

3.6. EKSPLOATACIJA DJECE U RUDNICIMA

Rudarstvo kao industrijska grana je posebno opasna za dječiji rad jer se reflektuje negativnim posljedicama na dječiji socijalno-emocionalni rast i razvoj. Takav posao je emocionalno i socijalno rizičan obzirom da se rudarstvo kao industrijska grana odvija u udaljenim područjima gdje su škole i socijalne usluge nepristupačne i udaljene, zakoni teže primjenjivi, a izostaje podrška porodici u zajednici koja praktično ne postoji. Takvi uslovi su idealni za nastanak i razvoj štetnih navika, kao što su alkoholizam, upotreba droge, prostitucija i slično. Djeca su eksploatisana u rudnicima soli, kamenolomima i rudnicima zlata. U rudnicima soli u Nigeriji djeca sezonski rade i uključena su u sve faze proizvodnog ciklusa: vađenje, kuhanje/destilacija i sl. Opća je tendencija da se djeca više uključuju u vađenje rude, gdje uz naporno kopanje, struganje i podizanje udišu prah i njihova se koža oštećuje posebno u toku hladnih razdoblja. Većina djece radi osam sati dnevno što dovodi do prestanka njihovog školovanja. Djeca su tokom napornog rada u rudnicima izložena mnogim opasnostima, kao što su: ozljede od napornog korištenja alata napravljenog za odrasle i nošenja teških tereta; umor, iscrpljenost i bol u mišićima; teška vrtoglavica, posebno u toplijim danima; napuknutost kože, plikovi po koži na rukama i nogama uzrokovani dodirivanjem i hodanjem po soli.

Dječiji rad zastupljen je i u kamenolomima gdje djeca rade u veoma opasnim uslovima po njihov socijalno-emocionalni razvoj nošenjem teškog tereta iznad svojih sposobnosti, stalnoj izloženosti radu u prašini i pod stalnim rizikom od nesreće na radu zbog upotrebe eksplozivnih sredstava. Tako, naprimjer, u Nepal u djeca starosti od 10 i 12 godina rade u rudnicima gdje vrše drobljenje kamena ili vađenje pijeska i gline zajedno sa svojim porodicama. Djeca radno angažovana u rudnicima/kamenolomima potječu većinom iz nepismenih, veoma siromašnih i porodica uveliko lišenih osnovnih stvari.

Djeca su radno eksploatisana i u rudnicima zlata¹⁸ širom Afrike, Južne Amerike i Azije. Zanatski rudnici zlata su rudnici manjeg obima koji se obično nalaze u seoskim područjima zemalja u razvoju. U tim zajednicama i porodicama je rad u rudnicima jedini način zarade za život. Nažalost, nisu rijetki primjeri da su rudnici mjesta savremenog ropstva. Od oko dva miliona dece u rudnicima zlata širom svijeta, većina je prisiljena raditi zbog obaveze dužničkog ropstva gdje u opasnim uslovima rada obavljaju izuzetno težak i naporan posao. Ta djeca su često suočena sa brojnim opasnostima, kao što su urušavanje i eksplozije u rudnicima, dugo radno vrijeme i naporan i težak posao. Primjera radi, u zapadnoj Africi djeca rukama trljaju živu prije nego što zemlju prosiju kroz prste. U Južnoj Americi djeca peru zlato stojeći do pojasa u vodi prepunoj

¹⁸ "Izvjestaj o trgovini ljudima", juni 2009.

žive, a općepoznato je da duga izloženost živi uzrokuje teške zdravstvene posljedice, kao što su mentalna zaostalost, sljepilo, oštećenje bubrega, drhtavica i sl. Primjeri u literaturi pokazuju da su djeca u rudnicima takođe izložena opasnim hemijskim elementima, kao što su cijanid i sumpor. Zanatski rudnici se često urušavaju, pri čemu stradaju radnici. Djeca se spuštaju u uzana rudarska okna duboka i do 27 metara, gdje provode i po 18 i više radnih sati. U Demokratskoj Republici Kongo eksploatatori dječijeg rada drže djecu u dužničkom ropstvu u rudnicima zlata, prisiljavajući ih na rad do 10 i više sati dnevno pri kopanju tunela i otvaranju rudarskih jama. U rudnicima zlata u Etiopiji djeca su primorana da dnevno rade u prosjeku do 14 sati. Djeca žrtve trgovine ljudima iz Burkin Faso, Gvineje i Malija prodana u rudnike zlata u Obali Slonovače žive u "ropskim uslovima", prisiljena da rade po 10 sati dnevno. Za svoj rad dobijaju vrlo malo hrane i vrlo oskudnu platu. Činjenica je takođe da na prostoru Bosne i Hercegovine nije bilo zabilježenih slučajeva eksploatacije djece u rudnicima.

3.7. KOMERCIJALNA SEKSUALNA EKSPLOATACIJA DJECE

Pod pojmom komercijalne seksualne eksploatacije djece podrazumijeva se eksploatacija djece i adolescenata – dječaka i djevojčica mlađih od 18 godina starosti – koje odrasli prisiljavaju da stupaju u seksualne odnose sa trećim licima. Komercijalna seksualna eksploatacija djece predstavlja teško kršenje ljudskih prava djece i adolescenata, i oblik je ekonomskog izrabljivanja sličan ropstvu ili prisilnom radu, što podrazumijeva krivično djelo onih koji koriste djecu u cilju spolne trgovine ljudima.

Komercijalna seksualna eksploatacija djece uključuje sljedeće oblike:

- Korištenje djevojaka i mladića u seksualnim aktivnostima plaćenim u novcu ili naturi (poznate kao dječija prostitucija), na ulici ili u zatvorenom prostoru (bordeli, diskoteke, kafići, hoteli, restorani i sl.)
- Trgovina djecom radi pružanja seksualnih usluga
- Dječiji seks-turizam
- Uključivanje djece u proizvodnju, promociju i distribuciju pornografije
- Korištenje djece u javnim ili privatnim seks-šopovima

Žrtve komercijalne seksualne eksploatacije su:

- Djeca (djevojčice, dječaci i adolescenti) koja su žrtve unutrašnje i prekogranične trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije
- Djeca (djevojčice, dječaci i adolescenti) koja učestvuju u prostituciji na ulicama ili ustanovama
- Djeca koja se koriste u pornografiji i seksualnoj proizvodnji
- Djeca koja se koriste za seksualno zadovoljenje odraslih

Prema podacima MOR-a¹⁹, većina ljudi kojima se trguje u cilju seksualne eksploatacije ili koji su podvrgnuti prisilnom radu su žene. Istraživanja su pokazala da se potražnja i ponuda u trgovini ljudima zasniva često na "spolnoj" osnovi.

3.8. TRGOVINA DJECOM

Trgovina djecom predstavlja jedan od najtežih oblika radne eksploatacije djece koja se kao takav tretira u Konvenciji MOR-a br. 182. Bez obzira na postojanje preciznih podataka o broju djece obuhvaćene ovim vidom eksploatacije, MOR procjenjuje 2005. godine da je od 980.000 do 1.250.000 djece u situaciji da prisilno rade kao rezultat trgovine. Prekogranična trgovina djecom je usko povezana sa potražnjom jeftine radne snage u industrijskim granama i među poslodavcima gdje su radni uslovi i tretman djece u suprotnosti sa dječjim pravima i predstavljanju njihovo kršenje.

Ranije iznesene konstatacije upućuju na zaključak da je dječiji rad zastupljen u različitim oblastima života i predstavlja veoma unosan izvor zarade. Djeca koja su angažovana na porodičnim imanjima, u firmama ili u obavljanju kućanskih poslova predstavljaju mogućnost povećanja prihoda i zarade odraslih članova porodice, bez obzira da li su djeca samo dodatna radna snaga ili su radne aktivnosti uslovljene samo dječjim angažmanom. Radno angažovana djeca za isti rad koji obavljaju kao i odrasli općenito su manje plaćena jer su spremna da za mnogo niže nadnice obavljaju iste poslove, čime čine veliku uštedu poslodavcima koji se zbog toga opredjeljuju za dječiji rad i njihovu eksploataciju.

Ovakvo poimanje radne eksploatacije se može iskazati kroz činjenicu da su dječija produktivnost i kvalitet rada niži nego kod odraslih, što automatski uvodi marginalne grupe u proces proizvodnje na tržištu rada, što navodi na činjenicu da je djecu lakše eksploatisati u odnosu na odrasle.²⁰ Radna eksploatacija djece pokazuje da je njihova produktivnost niža zbog neadekvatne socijalno-emocionalne zrelosti i kvalifikovanosti, kao i činjenice da se rad odvija u teškim uslovima. Ukoliko bi se poboljšali radni uslovi djece, moglo bi doći do povećanja vrijednosti dječijeg rada, što bi rezultiralo nekonkurentnošću dječije radne snage u odnosu na radnu snagu odraslih. Drugi razlozi koji utječu na eksploataciju dječije radne snage su dječija nepristupačnost obrazovanju, nedostatak legislative, te nedostatak kontrole kroz općeprihvatljive socijalne norme koje idu tome u prilog.

3.9. GLOBALNO STANJE I TRENDOVI DJEČIJEG RADA

Prema Izvještaju Međunarodne organizacije rada²¹, u 2000. godini je u svijetu evidentirano oko 352 miliona djece starosti 5-17 godina uključenih u ekonomske aktivnosti. Prema istom izvještaju, navodi se da je polovina djece uključene u ekonomske aktivnosti podvrgnuta štetnim uslovima rada. Alarmantno je saznanje da je 8,4 miliona djece uključeno u najgore oblike dječijeg rada, uključujući prinudan rad, dužnički rad, učešće u oružanim sukobima, prostituciju, pornografiju i sličnim nezakonitim aktivnostima. Regije u svijetu koje su posebno pogođene radnom eksploatacijom djece su: subsaharska Afrika, Azija i Pacifik, Latinska Amerika i Karibi, istočna i centralna Evropa.²²

18 Grimsrud B.: "What Can Be Done about Child Labour? An Overview of Recent Research and Its Implications for Designing Programs to Reduce Child Labour", The World Bank, 2001, str.10-11

21 ILO-IPEC: "Every child counts: New Global Estimates on Child Labour", ILO, Geneva, 2002. (publikacija utemeljena na podacima SIMPOC-a / Statistical Information and Monitoring Programme on Child Labour)

22 Pod utjecajem prelaza na tržišnu privredu ili regionalnih političkih kriza, siromašne porodice postale su rizične grupe u pogledu dječijeg rada. Posebno do izražaja dolazi rad djece na ulicama, trgovina djecom, te rad djece u poljoprivredi.

Nakon objavljenog izvještaja 2000 godine, izvršeno je novo istraživanje o radnoj eksploataciji djece 2004. godine²³. Istraživanje je predstavilo nove podatke sa analizom dječijeg rada u odnosu na trend od 2000. do 2004 godine.

Tabela 1. Procjena raznih oblika dječijeg rada, 2000 i 2004²⁴

Dobne grupe		Djeca		Djeca zakonito zaposlena		Djeca na prisilnom radu		Djeca na opasnim poslovima	
		2000.	2004.	2000.	2004.	2000.	2004.	2000.	2004.
5-17	Br. (u milionima)	1531,4	1566,3	351,9	317,4	245,5	217,7	170,5	126,3
	Pojava (Procenat dobne grupe)	100	100	23,0	20,3	16,0	13,9	11,1	8,1
	Promjena procenta 2000-2004	-	2,3	-	-9,8	-	-11,3	-	-25,9
5-14	Br. (u milionima)	1199,4	1206,5	211,0	190,7	186,3	165,8	111,3	74,4
	Pojava (Procenat dobne grupe)	100	100	17,6	15,8	15,5	13,7	9,3	6,2
	Promjena procenta 2000-2004	-	0,6	-	-9,6	-	-11,0	-	-33,2
15-17	Br. (u milionima)	332,0	359,8	140,9	126,7	59,2	51,9	59,2	51,9
	Pojava (Procenat dobne grupe)	100	100	42,4	35,2	17,8	14,4	17,8	14,4
	Promjena procenta 2000-2004	-	8,4	-	-10,1	-	-12,3	-	-12,3

Prema navedenom istraživanju, 1/6 ukupne dječije populacije ili 191 milion djece starosti od 5 do 14 godina je bilo uključeno u neki oblik radne eksploatacije u 2004. godini. Ukupno oko 20 miliona djece je bilo manje izloženo radnoj eksploataciji u odnosu na 2000. godinu. Dječaci su i dalje bili više izloženi eksploataciji u odnosu na djevojčice, posebno u starijim skupinama (vidi tabelu 1.).

Istraživanje pokazuje postojanje trenda smanjenja radnog angažovanja djece koja legalno rade u skladu sa konvencijama MOR-a br. 138 i 182. Taj globalni broj radnika starosti od 6 do 17 godina je opao za 28 miliona – od oko 246 miliona u 2000. godini na oko 218 miliona u 2004. godini, što u prosjeku iznosi 13,9 posto (vidi tabelu 1.). Kada su pitanju spolne razlike, postoji veća distinkcija kada su u pitanju godine starosti. Znatno je više dječaka u odnosu na djevojčice izloženo radnoj eksploataciji u dobi od 12 do 14 godina i od 15 do 17 godina.

23 Hagenann F., Diallo Y., Etienne A., Mehran F.: "Global Child Labour Trends 2000 to 2004", International Labour Office, Geneva, April 2006

24 Ibid.

Kada je u pitanju opasnost od rizičnog rada, broj djece znatno je opao od 171 milion u 2000. godini na 126 miliona u 2004. godini (vidi tabelu 1). Pad je bio posebno izražen među djecom dobne skupine od 5 do 14 godina. Dječaci su i dalje više uključeni u opasne poslove u odnosu na djevojčice.

Imajući u vidu gransku, odnosno sektorsku raspodjelu, veliki dio dječijeg rada odnosi se na poljoprivredu. Procjenjuje se da je više od dvije trećine (69%) radno eksploatisane djece, uključeno u poljoprivredu u odnosu na 22% u raznim službama i 9% u industriji.

Tabela 2. Trend dječijeg rada po regijama, 2000-2004. godine (5-14 godina)²⁵

Regija	Djeca (u milionima)		Ekonomski aktivna djeca (u milionima)		Stopa aktivnosti (%)	
	2000.	2004.	2000.	2004.	2000.	2004.
Azija i Pacifik	655,1	650,0	127,3	122,3	19,4	18,8
Latinska Amerika i Karibi	108,1	111,0	17,4	5,7	16,1	5,1
Subsaharska Afrika	166,8	186,8	48,0	49,3	28,8	26,4
Ostale regije	269,3	258,8	18,3	13,4	6,8	5,2
Svijet	1.199,3	1.206,6	211,0	190,7	17,6	15,8

Azija i Pacifik čine regiju koja ima najveći broj radno eksploatisane djece (122 miliona), tako da nastavlja kontinuitet regije sa najvećim brojem djece. Evidentan je neznatan pad u subsaharskoj Africi i iznosi 49,3 miliona. U regiji Latinske Amerike i Kariba evidentan je najznačajniji pad radno eksploatisane djece i iznosi 5,7 miliona.

U periodu 2000-2004. godine, stopa radno eksploatisane djece je pala za trećinu prethodnog nivoa. U Azijsko-pacifičkoj regiji, primjetan je blagi pad eksploatisane djece u apsolutnom i relativnom značenju. U protekle četiri godine, broj ekonomski aktivne djece je smanjen za 5 miliona. Slika u subsaharskoj Africi je više mješovita – broj radno eksploatisane djece je veći, a učestalost je pala za više od dva postotna poena.

“Izveštaj o stanju djece u svijetu za 2006. godinu”²⁶ upozorio je na zastrašujuću procjenu najranjivije skupine djece na svijetu čije je pravo na sigurno i zdravo djetinjstvo izuzetno teško zaštititi. Djeca sa invaliditetom odrastaju izvan dosega razvojnih kampanja i često su previđena u većini aktivnosti – od javnih rasprava i zakonodavstva do statistika i vijesti u medijima. Djeca žrtve izrabljivanja, zatvorena od strane svojih zlostavljača, zadržana kod kuće i izvan škole bez osnovne zaštite najmanje su primijećena. Njihove živote i brojeve je gotovo nemoguće pratiti.

Isti izvještaj navodi da oko 8,4 miliona djece radi u najgorim uslovima dječijeg rada, uključujući prostituciju te ucjenjivanje dugovima, pri čemu se djeca iskorištavaju

²⁵ Ibid.

²⁶ www.unicef.org/sowco6

u gotovo ropskim uslovima kako bi otplatila dugove svojih porodica. Gotovo dva miliona djece se izrabljuje u trgovini seksom, pri čemu su u većini slučajeva djeca izložena seksualnom i fizičkom nasilju.

Svake se godine procjenjuje da milioni djece završe kao žrtve trgovine ljudima u podzemlju i ilegalnim okružjima gdje su prisiljeni na opasne i ponižavajuće oblike rada, uključujući i prostituciju. Veliki broj djece se izrabljuje kao posluga u privatnim kućama. Mnogima od njih se brani odlazak u školu te su izloženi fizičkom zlostavljanju, pothranjeni su ili preumorni od rada.

3.10. STANJE I TRENDOVI DJEČIJEG RADA U BOSNI I HERCEGOVINI

Iako nisu cjeloviti, najvjerodostojniji podaci za Bosnu i Hercegovinu izneseni su u okviru "Periodičnog izvještaja o implementaciji Konvencije o pravima djeteta BiH", kojeg je pripremila Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH u novembru 2009. godine, a u kojem se iznosi da:

"Skoro 6% djece u dobi 5-14 godina uključeno je u neku aktivnost dječijeg rada, gdje su dječaci značajno više uključeni u rad (7%) nego djevojčice (4%). U ruralnim sredinama djeca su značajno više uključena u rad (8%), dok je taj postotak u gradskim sredinama niži (2%). Značajna je razlika i između starosnih grupa – djeca u dobi 5-11 godina više su uključena u rad (8%) u odnosu na stariju djecu 12-14 godina gdje je uključenost manja od 1%. Djeca čije majke nemaju završene niti jedan stupanj škole su najviše uključena u rad (9%).

Skoro 1% djece u dobi 5-14 godina uključeno je u neki oblik ekonomskog rada van kuće (plaćeni ili neplaćeni). Oko 5% djece u istom uzrastu uključeni su u neki porodični posao. Niti jedno dijete nije imalo 28 sati rada u kući sedmično.

Oko 6% učenika koji idu u školu su uključeni u neki oblik dječijeg rada, gdje su dječaci više uključeni (8%) nego djevojčice (5%). Učenici iz ruralnih sredina su značajno više uključeni u dječiji rad (9%) u odnosu na urbane sredine (2%)."²⁷

	MICS indikator		%
Dječiji rad	71	Dječiji rad	5,8
	72	Djeca koja idu u školu i rade	94,0
	73	Djeca koja rade i idu u školu	6,5

U smislu člana 32.²⁸ vrijedi isto pojašnjenje kao za član 18. u pogledu važeće zakonske regulative. Trenutno važeći Zakon o radu zadržao je zabranu zaključivanja ugovora o radu sa licima koja nisu navršila 15 godina života, a za lica između 15 i 18 godina života propisan je uslov da se može zaposliti ako od ovlaštenog ljekara ili nadležne zdravstvene ustanove pribavi potvrdu kojom dokazuje opću zdravstvenu sposobnost za obavljanje tih poslova. Takođe je propisano pravo na minimum od 24 radna dana godišnjeg odmora maloljetnom zaposleniku, a zadržana je i zabrana rada maloljetnika na naročito teškim fizičkim poslovima, radovima pod zemljom ili pod vodom kao i na ostalim poslovima koji bi mogli štetno i sa povećanim rizikom utjecati na njegov život i zdravlje, razvoj i moral, s obzirom na njegove psihofizičke osobine. Prekovremeni rad i noćni rad maloljetnih zaposlenika uopće nije dozvoljen. Za maloljetne zaposlenike u industriji, noćnim radom smatra se rad u vremenu između 19 sati uvečer i 7 sati ujutro idućeg dana, a za maloljetne zaposlenike koji nisu zaposleni u industriji to je rad u vremenu između 20 sati uvečer i 6 sati ujutro idućeg dana Predviđenim izmjenama i dopunama Zakona o radu ne dira se u postojeća prava maloljetnih zaposlenika.

Takođe se u okviru istog izvještaja navodi: "Međutim, iako su radnim kao i krivičnim zakonodavstvom zabranjeni i sankcionisani svi oblici dječijeg rada, problem prosjačenja djece na ulicama kao oblik iskorištavanja djece kroz rad i dalje je prisutan. Kao što smo izvijestili, ovaj problem je najčešće vezan za pripadnike romske populacije, premda je sve češća pojava prosjačenja i prisilnog rada na ulici i djece koja nisu pripadnici romskih populacija.

Naprimjer, u novembru 2008. godine, prema podacima Federalne uprave policije evidentirano je ukupno 121 prekršaja prosjačenja. U odnosu na novembar 2007. godine broj narušavanja javnog reda i mira počinjenih prosjačenjem osoba svih starosnih dobi veći je za 50 ili 70,4%. Na nivou Federacije Bosne i Hercegovine evidentirano je 808 maloljetnih osoba sklonih prosjačenju i to najviše osoba starosti od 7 do 14 godina – 277; od 15 do 16 godina – 230; od 17 do 18 godina 192, a do 7 godina 100 djece. U nekim kantonima moglo bi se reći da je i povećano, kao što je Kanton Sarajevo. Naime, glavni problem je što prosjačenje još uvijek predstavlja jedan od glavnih izvora prihoda u romskim porodicama koje su društveno isključene i krajnje siromašne, pa ovo predstavlja način njihovog preživljavanja i borbe sa ekstremnim siromaštvom. U kontekstu navedenog, pooštavanje prekršajnih sankcija ne može donijeti željene rezultate."

Prema podacima do kojih su došli saradnici i volonteri HINA-e nakon jednomjesečnog istraživanja, a uz pomoć MUP-a Republike Srpske, prosječna mjesečna plata kvalifikovanog radnika u Republici Srpskoj, odnosno u Banjoj Luci, iznosi oko 400 KM, dok organizovani prosjak na banjalučkim ulicama dnevno zarađuje 20-40 KM, odnosno 600 KM mjesečno. Tako je prosjačenje postalo profesionalna djelatnost, kojom se, prema istim podacima, u Banjoj Luci bavi oko 200 osoba. Prema istraživanjima Društva za ugrožene narode BiH, Romi u RS su najsiromašniji sloj stanovništva. Mali broj njih ima novca za liječenje, životni vijek im

28 Ekonomsko iskorištavanje djece, uključujući dječiji rad

je veoma kratak, velika većina ih je nepismena, a zanemarivo mali broj je zaposlen. Zbog toga se mnogi Romi odaju prosjačenju i sitnim krađama. Međutim, smatra se da se prosjačenjem u Banjoj Luci najčešće bave Romi koji pristižu iz Srbije. Riječ je o organizovanim skupinama žena: djevojčice od 10 do 13 godina, djece od 4 do 8 godina, koja zaposjedaju objekte Kliničkog centra, vjerskih objekata i terase ugostiteljskih lokala u centru grada, osobito u večernjim satima.

U skladu sa navedenim podacima, primjetno je da su u Bosni i Hercegovini evidentirani sljedeći oblici dječijeg rada: trgovina djecom u svrhu seksualnog iskorištavanja, prosjačenje djece na ulici i samo pojedinačni slučajevi ekonomskog iskorištavanja djece u smislu preranog rada u domaćinstvu.

4. MEĐUNARODNI I DOMAĆI PRAVNI OKVIR

Bosna i Hercegovina kao potencijalna kandidatkinja za članstvo u EU, potpisivanjem Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju u junu 2008. godine, kao zemlja koja dugoročno teži ostvarenju evropskih standarda i vrijednosti, preuzela obavezu da usaglasi svoje pravne standarde s evropskim u oblasti trgovine i radne eksploatacije djece. Odmah treba reći da se radi o tzv. "mekim" usmjeravajućim pravnim normama, koje sistemi država nakon ratifikovanja trebaju pretvoriti u pozitivne pravne propise koji će se primjenjivati u evropskim zemljama. Međutim, za male, ali i tranzicijske, postsocijalističke zemlje je i pored ratifikovanja od velike važnosti slijediti smjernice međunarodnih, posebno evropskih socijalnih dokumenta, kao i trendove evropske prakse. Kao članica UN-a i Vijeća Evrope (od 2002. godine), BiH je ratifikovala brojne međunarodne dokumente koji su važni za zakonsku regulativu problema trgovine i radne eksploatacije djece.

Od izuzetne je važnosti da profesionalci razlikuju samo trgovinu – transfer kontrole nad djetetom – koji se sam po sebi ne može smatrati eksploatacijom, ali je trgovina ljudima često motivisana radnom eksploatacijom. U globalnim procesima, problem dječijeg rada se sporo rješava. Kao posljedice takvog stanja, često se u socijalnoj i privrednoj sferi pojavljuje problem radne eksploatacije djece.

Potreba rješavanja radne eksploatacije djece putem zakonske regulative pojavila se već u 19. vijeku²⁹, ili bolje reći početkom 20. vijeka³⁰. Zakonska regulativa se prije svega odnosila na pitanje o minimalnoj dobi za stupanje na rad, noćni rad, kao i prinudni rad.

Temelji međunarodne definicije dječijeg rada i najgorih oblika dječijeg rada uspostavljeni su u konvencijama Međunarodne organizacije rada br. 138 i 182, Konvenciji UN-a o pravima djeteta, te Protokolom za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom uz Konvenciju o transnacionalnom organizovanom kriminalu (Palermo Protokol).

29 U državnim okvirima su postavljeni minimalni dobni okviri za prijem djece na rad: u Engleskoj 1802., Njemačkoj 1837., Belgiji 1840., i u Francuskoj 1841. godine.

30 Na zasjedanju 1919., Međunarodna konferencija rada usvojila je dvije konvencije na temu dječijeg rada: Konvenciju br. 5 o minimalnoj starosti za prijem u industrijske poslove, te Konvenciju br. 6. o noćnom radu mladih osoba u industriji.

O važnosti ovog pitanja svjedoče normativne aktivnosti Međunarodne organizacije rada, Ujedinjenih nacija i Vijeća Evrope.³¹

Osim navedenog, Ekonomsko i socijalno vijeće Ujedinjenih nacija je u maju 2002. godine donijelo "Principe i direktive o ljudskim pravima i trgovini ljudima", koje je pripremio Ured visokog komesara za ljudska prava, a koje državama članicama UN-a trebaju biti dodatni vodič u vezi sa borbom protiv trgovine ljudima, pod čime se podrazumijeva prevencija, istraga, gonjenje počinioca i pomoć i zaštita žrtvama.

4.1. INSTRUMENTI UJEDINJENIH NACIJA

Ključni dokument UN-a o ljudskim pravima je Opća deklaracija o ljudskim pravima, usvojena 1948. godine. U samoj Deklaraciji su osnovna polazišta za definisanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava koja se pojednostavljenim terminom često nazivaju "socijalna prava". Tako se u Deklaraciji proklamuje pravo svakog pojedinca na socijalnu sigurnost, na jednaku platu za jednak rad, na zadovoljavajuću naknadu koja radniku i njegovoj porodici osigurava život u skladu s ljudskim dostojanstvom. Mi ćemo se u ovom poglavlju prvenstveno baviti međunarodnim dokumentima koji se odnose na žrtve trgovine ljudima i radnom eksploatacijom djece, ali i ostalim dokumentima UN-a koji su od značaja za radnu eksploataciju³². Ovi dokumenti su veoma značajni jer pružaju mnogo veću zaštitu, a ratifikovanjem ovih dokumenata, država se obavezuje na pristup zasnovan na ljudskim pravima u vezi sa trgovinom djecom, a naročito na djelovanje u skladu sa najboljim interesima djeteta.

Bosna i Hercegovina je, kao članica Ujedinjenih nacija, a od 2002. godine i kao članica Vijeća Evrope, pristupila i/ili ratifikovala brojne međunarodne dokumente koji su od važnosti za zakonodavno uređenje problema trgovine ljudima³³, što Bosnu i Hercegovinu na međunarodnom planu obavezuje kao državu da svoje zakonodavstvo uskladi sa svim prihvaćenim međunarodnim standardima u svim oblastima, pa tako i u oblasti trgovine ljudima i radne eksploatacije djece. Bosna i Hercegovina je takođe ratifikovala većinu dokumenata UN-a o zaštiti ljudskih prava.

4.1.1. Konvencija UN-a o pravima djeteta

Od važnijih dokumenata koje je Organizacija UN donijela, a koji se odnose na borbu protiv dječijeg rada, posebno se ističu: Deklaracija o pravima djeteta iz 1959. godine; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, od 16. decembra 1966. godine; te Konvencija o pravima djeteta, od 20. novembra 1989. godine.

- 31 Uopredi: Vatos N., Von Potobsky G.: "International Labour Law", Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer-Boston, 1995, str 216-227; Betten L.: "International Labour Law (Selected Issues)", Kluwer, 1993, str. 289-329
- 32 Konvencija UN-a o pravima djeteta, 1989; Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji, 2000; Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o zabrani sudjelovanja djece u oružanim sukobima, Konvencija Međunarodne organizacije rada o br. 182 zabrani i hitnoj akciji za eliminaciju najgorih oblika dječijeg rada, 1999
- 33 Nekim međunarodnim dokumentima BiH je pristupila odmah nakon priznanja samostalnosti, a neke je potpisala i ratifikovala naknadno.

U Konvenciji o pravima djeteta³⁴ (CRC) stimuliše se obaveza stranaka na poduzimanje prikladnih legislativnih, administrativnih, socijalnih i edukacijskih mjera za zaštitu djeteta³⁵ od svih oblika fizičkog i mentalnog nasilja, povrede ili zloupotrebe, zanemarivanja, zlostavljanja ili iskorištavanja. Ovakve mjere trebaju uključiti efektivnu proceduru za uspostavu socijalnih programa koji bi omogućili potrebnu podršku djeci (član 19). Konvencijom se djeci priznaju određena prava: pravo na obrazovanje, pravo na odmor i razonodu, te slobodno učešće u kulturnom životu i umjetnosti. U pogledu dječijeg rada, Konvencija se zalaže za zaštitu djece od ekonomske eksploatacije, te sudjelovanja u radu koji se smatra po njih štetnim, kao i onom koji ometa njihovo obrazovanje ili je štetan za dječije zdravlje, te njihov fizički, mentalni, duhovni i socijalni razvoj (član 32).

Radi efektivnog ostvarenja ovih zadataka, strane se obavezuju donijeti određenu regulativu u ovom smjeru: minimalne godine za prijem djece na rad, regulisanje radnih sati i uslova zaposlenja, te odgovarajuće sankcije za efektivno ostvarenje člana 32. U tu svrhu oformljena je Komisija za prava djeteta.

Konvencija je, kada se govori o zaštiti djece, sveobuhvatan dokument. Ona obavezuje države članice da svakom djetetu unutar svoje nadležnosti osiguraju poštovanje i uživanje garantovanih prava bez ikakve diskriminacije po bilo kojem zabranjenom osnovu (član 2). Da bi ispunile obaveze iz Konvencije, države su dužne voditi se najboljim interesom djeteta kod poduzimanja bilo kakvih aktivnosti uključujući zakonodavne, administrativne i sl. (član 3). Takođe, država ima obavezu osigurati zakonske, administrativne i druge mjere kako bi izvršila svoje obaveze po Konvenciji, te poduzimati progresivne mjere radi ostvarivanja prava, a tamo gdje je to potrebno i putem međunarodne saradnje (član 4). Navedeno je od izuzetne važnosti kada je u pitanju međunarodna trgovina djecom.

Članom 34 Konvencije obavezuje države da zaštite djecu od svih oblika seksualne eksploatacije i seksualne zloupotrebe, a naročito da poduzmu sve neophodne unutrašnje, bilateralne i multilateralne mjere da bi spriječile:

- Navođenje ili prisiljavanje djeteta da sudjeluje u nezakonitim seksualnim aktivnostima
- Eksploatatorsko korištenje djece u svrhu prostitucije ili drugih nezakonitih seksualnih aktivnosti i
- Eksploatatorsko korištenje djece u pornografskim predstavama i časopisima

Nadalje, član 35 Konvencije nalaže državama da poduzmu unutrašnje, bilateralne i multilateralne mjere kako bi spriječile otmicu, prodaju ili trgovinu djecom u bilo koju svrhu. Oba ova člana predviđaju poduzimanje mjera, te tako stvaraju pozitivnu obavezu za državu da štiti djecu i djeluje preventivno kako bi se eliminisale mogućnosti dešavanja zabranjenih situacija. Država je takođe dužna poduzeti sve odgovarajuće mjere za bolji fizički i psihički oporavak i socijalnu reintegraciju

34 Ishodište za donošenje Konvencije nalazimo u odredbama Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, te Međunarodnog ugovora o ljudskim pravima, prema kojima su svi ljudi jednaki bez obzira na rasu, boju, spol, jezik, religijsku i političku orijentaciju, nacionalno i socijalno porijeklo, vlasništvo, rođenje i dr., a djetinjstvo trebaju tretirati s osobitom pažnjom, pružajući mu pri tom adekvatnu pomoć. Konvencija je izraz potrebe proširenja prava i brige za djecu kako su to predviđale deklaracije o pravima djeteta iz 1924. i 1959. Konvencija je stupila na snagu 2. 9.1990. godine.

35 Za potrebe Konvencije, termin "dijete" označava osobu mlađu od 18 godina (član 1).

djeteta koje je žrtva nekog od oblika zanemarivanja, eksploatacije, zlostrebe i sl., što znači da ovo takođe stvara obavezu za državu da putem nadležnih institucija poduzme i mjere pomoći djeci žrtvama trgovine.

4.1.2. Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta u prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji³⁶

Opcioni protokol u članu 2 daje sljedeće definicije:

- Prodaja djece znači svako djelo ili transakciju kojom se dijete prebacuje od jedne osobe ili grupe osoba do druge za zaradu ili bilo koju drugu dobit.
- Dječija prostitucija znači korištenje djece u seksualnim aktivnostima za zaradu ili neki drugi oblik dobiti.
- Dječija pornografija znači svako predstavljanje, bilo kojim sredstvom, djece uključene u stvarne ili simulirane eksplicitne seksualne aktivnosti ili svako predstavljanje seksualnih dijelova djeteta prvenstveno u seksualne svrhe.

Ovaj protokol takođe sadrži nove standarde za postizanje ciljeva utvrđenih u okviru CRC u čl. 1, 11, 21, 32, 34, 35, i 36 i utvrđuje proširene mjere koje države potpisnice trebaju poduzeti kako bi se garantovala zaštita djece od prodaje, dječije prostitucije i dječije pornografije. Direktno se naglašava obaveza države potpisnice da donese mjere za sprečavanje ekonomskog iskorištavanja djece (od obavljanja posla koji bi mogao biti opasan i koji bi ometao školovanje djece ili bio štetan po njihovo zdravlje, fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj). Naglašava se obaveza države da obrati posebnu pažnju na probleme osjetljivih skupina, uključujući djevojčice koje su po svim pokazateljima izložene većem riziku seksualnog iskorištavanja. Posebna je dužnost država potpisnica da definišu mjere za zabranu i suzbijanje najtežih oblika dječijeg rada.

Konvencija o pravima djeteta u članu 3 reguliše obavezu države da kriminalizira minimalno sljedeće aktivnosti:

- a) U kontekstu prodaje djece definisane članom 2 stav 1. tačka (i.), nuđenje, predaju ili prihvaćanje, bilo kojim sredstvima, djeteta u svrhu:
 - Seksualne eksploatacije djeteta
 - Transfera dječijih organa radi profita
 - Angažovanje djece na prisilnom radu

Članom 2 stav 1. tačka (ii) koji se odnosi na:

- Nevažeće pribavljanje saglasnosti, u svojstvu posrednika, za usvojenje djeteta u suprotnosti sa važećim međunarodnim pravnim instrumentima o usvojenju
- Nuđenje, pribavljanje, podvođenje ili davanje djeteta radi dječije prostitucije, kako je definisano članom 2

36 BiH je Protokol ratifikovala 4. septembra 2002. godine.

b) Proizvodnja, distribucija, rasparčavanje, uvoz, izvoz, nuđenje, prodaja ili posjedovanje dječije pornografije u navedene svrhe kako je definisano članom 2.

Opcioni protokol, dakle, stavlja akcent na **individualnu odgovornost** i ne zahtijeva dokazivanje postojanja organizovanih grupa koje se bave eksploatacijom djece. U tom smislu, Opcioni protokol predstavlja dokument kojim se pojačavaju odredbe Protokola UN-a protiv trgovine ljudima. Opcioni protokol takođe predviđa međunarodnu saradnju u istražnim, krivičnim ili postupcima ekstradicije u vezi sa djelima navedenim u članu 3, kao i pomoć u prikupljanju dokaza neophodnih za postupke gonjenja (član 6).

Opcioni protokol u članu 8 reguliše obavezu država da poduzmu odgovarajuće mjere radi zaštite prava i interesa djece žrtava prakse zabranjene ovim protokolom, i to u svim fazama krivičnog postupka, a naročito tako što će:

- a) Priznati ranjivost djece žrtava i usvojiti postupke radi priznavanja njihovih specijalnih potreba kao svjedoka
- b) Informisati djecu žrtve o njihovim pravima i ulogama te obimu, trajanju i napredovanju postupaka, kao i o raspolaganju njihovim predmetima
- c) Omogućiti da mišljenje, potrebe i brige djece žrtava budu prezentirani i uzeti u obzir u postupku kada su njihovi lični interesi oštećeni, u skladu sa proceduralnim pravilima domaćeg prava
- d) Pružiti odgovarajuću podršku i pomoć djeci žrtvama kroz cijeli pravni postupak
- e) Odgovarajuće zaštititi privatnost i identitet djece žrtava i poduzeti mjere u skladu sa domaćim zakonom kako bi se ograničila dostupnost informacija koje mogu voditi identifikaciji djeteta žrtve
- f) Osigurati, u odgovarajućim slučajevima, sigurnost djeteta žrtve, kao i njegove porodice i svjedoka u njegovu korist od zastrašivanja i osvete
- g) Izbjegavati nepotrebna odgađanja u vođenju predmeta i izvršenju naredbi ili odluka kojima se djetetu žrtvi dodjeljuje naknada

Opcioni protokol u stavu 3. ovog člana ponovo naglašava **najbolji interes djeteta kao primarni cilj** koji se mora osigurati tokom vođenja krivičnog postupka. Dalje, Opcioni protokol predviđa i skup mjera – zakonodavnih, administrativnih, mjera socijalne politike i programa itd. – a sve u cilju prevencije krivičnih djela koja se u Opcionom protokolu definišu kao takva (član 9). Država takođe mora poduzeti sve izvodive mjere sa ciljem da osigura svu neophodnu pomoć žrtvama tih krivičnih djela, uključujući i punu socijalnu reintegraciju i potpun fizički i psihološki oporavak.

4.1.3. Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta u sudjelovanju djece u oružanim sukobima³⁷

Ovaj protokol ima posebnu namjenu jer se njegov sadržaj odnosi na sprečavanje posljedica koje izazivaju oružani sukobi na djecu i koje takvi sukobi mogu imati u kasnijem, poratnom razdoblju. Ono što je nama značajno kada govorimo o zabrani

37 Važeći na temelju Odluke o ratifikaciji ("Službeni glasnik BiH" - Međunarodni ugovori, br. 5/02)

radne eksploatacije djece jeste zabrana koja se odnosi na prisilan rad u vojne svrhe, obavezu država potpisnica na rehabilitovanje djece žrtava rata i širenja svijesti o zabrani regrutovanja djece od oružanih skupina koje nisu oružane snage države, kao i utvrđivanje odgovornosti za one koji ih regrutuju.

4.1.4. Ostali instrumenti UN-a

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR)³⁸ štiti djecu i mlade osobe od ekonomske i socijalne eksploatacije, označavajući je štetnom za njihovo zdravlje, moral, normalan razvoj, te potencijalno ugrožavajućom po njihov život, što je potrebno pravno sankcionirati (član 10). Osim toga, države su dužne postaviti minimalni dobni limit ispod kojeg se ne smije ići kod zasnivanja plaćenog zaposlenja. Suprotno postupanje je zabranjeno i pravno kažnjivo (član 10 stav 3.).

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR) (BiH pristupila sukcesijom 1992. godine)³⁹ priznaje pravo na zaštitu djeteta, bez obzira na njegovu rasu, boju, spol, jezik, nacionalnu i socijalnu pripadnost na način da su mjere zaštite prilagođene njegovom statusu maloljetnika, uzimajući pri tome u obzir i njegovu porodicu, društvo i državu (član 24 stav 1.).

Ostali važni instrumenti u ovom području koje je usvojio UN-a su: Svjetska deklaracija o preživljavanju, zaštiti i razvoju djece iz 1990., te "Akcioni plan za implementaciju Svjetske deklaracije", donesene iste godine.

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (BiH pristupila sukcesijom 1992. godine) u članu 6 propisuje: "Države potpisnice se obavezuju da poduzmu sve odgovarajuće mjere, uključujući i donošenje zakona, da bi spriječile sve vrste trgovine ženama i iskorištavanja ženske prostitucije." Konvencija ne daje posebne definicije ili objašnjenje uz ovaj član, ali kao nit vodilja mogu poslužiti preporuke broj 15. i broj 19. o nasilju prema ženama.

Međunarodna konvenciju o zaštiti prava svih radnika emigranata kao i članova njihovih porodica (ICPRMW) (BiH je ratifikovala 1996. godine), prema kojoj su države obavezne priznati sve radnike-migrante kao "osobe jednake pred zakonom" i, naprimjer, osigurati im pristup pravnoj zaštiti i pravičan sudski postupak. Zatim su tu još:

- 1) Konvencija o pravnom položaju osoba bez državljanstva (28.09.1954.)
- 2) Konvencija iz 1951. i Protokol iz 1967. koji se odnose na status izbjeglica

Posljednji u nizu međunarodnih dokumenata koje je Bosna i Hercegovina potpisala i ratifikovala u vezi sa trgovinom ljudima je Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organizovanog kriminala sa dva dodatna protokola⁴⁰, i to:

- 1) Protokol za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima,

38 Evropska socijalna povelja revidirana je 1989., dobivši pri tome oblik deklaracije koju su potpisale sve države članice izuzevši Veliku Britaniju.

39 Ugovor stupio na snagu 3. 1.1976.

40 Ovi dokumenti su potpisani 13. decembra 2000. godine u Palermu, a ratifikovalo ih je Predsjedništvo BiH odlukom koja je na snagu stupila 27. marta 2002. godine ("Službeni glasnik BiH", br. 3/02, 27. mart 2002. godine).

naročito ženama i djecom uz ovu Konvenciju (Palermo protokol)

- 2) Protokol protiv krijumčarenja emigranata kopnenim, morskim i zračnim putem

Palermo protokol izričito propisuje u svojoj “klauzuli o pridržanom pravu” (član 14) obavezu država i pojedinaca da primjene konvenciju iz 1951. i protokol iz 1967. koji se odnose na status izbjeglica. U suštini, prema Konvenciji, trgovane osobe mogu imati osnovan strah od sudskog gonjenja zbog čega mora postojati pristup proceduri za traženje azila. Ove osobe takođe treba zaštititi od prisilnog vraćanja ili protjerivanja na granice teritorije gdje bi njihov život ili sloboda bili po tom osnovu ugroženi.

Treba posebno spomenuti ranije donesene instrumente UN-a, kao što su:

- 1) Međunarodni sporazum za uspješnu zaštitu od kriminalne trgovine poznate pod imenom trgovina bijelim robljem (1904)
- 2) Međunarodna konvencija za suzbijanje trgovine ženama i djecom (1921)
- 3) Konvencija o zabrani svih oblika prakse slične ropstvu (1926)
- 4) Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine punoljetnim ženama (1933)
- 5) Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine bijelim robljem (1949)
- 6) Konvencija o suzbijanju i ukidanju trgovine osobama i eksploatacije prostituisanja drugih (1949)
- 7) Konvencija o ropstvu (1926) sa Protokolom (1953)
- 8) Dopunska konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu sa Završnim aktom (1956)

4.2. INSTRUMENTI VIJEĆA EVROPE

Nakon što je postala članica Vijeća Evrope 2002. godine, BiH je ratifikovala Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (“Evropska konvencija”), te tako preuzela obavezu na regionalnom nivou da u skladu sa članom 1 Evropske konvencije osigura prava i slobode zagarantovane tim dokumentom svim osobama na svojoj teritoriji.

Važno je kazati da je nakon prijema u Vijeće Evrope ovo postala regionalna obaveza, ali da je od Dejtonskog sporazuma i stupanja na snagu Aneksa IV uz Dejtonski sporazum, dakle Ustava Bosne i Hercegovine, primjena Evropske konvencije postala unutrašnja obaveza Bosne i Hercegovine, o čemu ćemo više govoriti u dijelu “Ustavni okvir”.

Ovdje je dovoljno naglasiti da se pod “svim osobama” spomenutim u članu 1 Evropske konvencije smatraju ne samo državljani ili osobe koje se u državi nalaze zakonito, već i one osobe koje su u zemlju ušle ilegalno ili su se ilegalno zaposlile ili se našle u nekoj drugoj situaciji koja krši domaće zakone. U ovakvim situacijama se veoma često nalaze žrtve trgovine ljudima.

Polazeći od činjenice da je BiH ratifikovala sve navedene međunarodne dokumente, to je i na međunarodnom planu obavezna pridržavati ih se i o tome

redovno izvještavati odgovarajuće međunarodne mehanizme zaštite, ali i svoje zakonodavstvo urediti tako da bude u skladu sa propisanim standardima. U skladu s tim, države nemaju samo obavezu da u odnosu na međunarodne standarde spriječe kršenje ljudskih prava pojedinaca (negativna obaveza), već imaju i obavezu da poduzmu korake kako bi pojedinci mogli zaista uživati u pravima koja im se garantiraju (pozitivna obaveza). To podrazumijeva i poduzimanje mjera za zaštitu pojedinaca od kršenja njihovih prava od strane pojedinaca. Da bi se ta obaveza ispunila, nije dovoljno samo puko aktiviranje formalnih zabrana. Naprotiv, države su obavezne da savjesno i revnosno djeluju u prevenciji, istrazi i kažnjavanju počinitelja kršenja ljudskih prava, kao i da osiguraju odštetu za pretrpljeno.

Najvažniji instrument u borbi protiv dječijeg rada donesen na nivou Vijeća Evrope predstavlja **Evropska socijalna povelja iz 1961**⁴¹ koja obavezuje ugovorene stranke na uspostavljanje dobnog minimuma od 15 godina⁴² za prijem u zaposlenje, uz iznimku preporučljivog lakšeg rada koji ne šteti zdravlju, moralu i obrazovanju (član 7 stav 1). Vodeći računa o opasnosti, odnosno štetnosti po zdravlje pojedinih zanimanja, za mogućnost njihovog obavljanja može se uspostaviti viša dobná granica (član 7 stav 2). Osobe koje su još uvijek uključene u sistem obaveznog školovanja isključene su od mogućnosti obavljanja ovakvog rada, budući bi ta mogućnost mogla onemogućiti potpuno uživanje povlastica koje sa sobom nosi obrazovanje (član 7 stav 3). Rad osoba ispod 18 godina na poslovima koji su propisani državnim zakonodavstvom, odnosno regulativom, bit će predmet redovitih ljekarskih kontrola. U članu 17 države ugovornice se obavezuju da će poduzeti mjere za ekonomsku i socijalnu zaštitu djece, uključujući i uspostavljanje službi i institucija.

Evropsku konvenciju protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CAT), kojoj je BiH pristupila sukcesijom 1992. godine, takođe treba uzeti kao važan instrument, kao i Konvenciju Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe, kojoj se priprema pristupiti i Bosna i Hercegovina, te zatim su tu:

- 1) Konvencija o kompenzaciji žrtava nasilja (1983)
- 2) Evropska konvencija o ekstradiciji (1957)
- 3) Evropska konvencija o pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima (1959) koje u cjelini gledano čine najvažnije evropske instrumente.

Izuzetno važan instrument je i Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima (2005), naročito u vezi sa pravom na život i pravom osobe da ne bude izložena mučenju, okrutnom ili ponižavajućem postupku, pa samim tim i radnoj eksploataciji o kojoj će biti više riječi u modulu koji se bavi trgovinom ljudima.

U okviru evropskog pravnog sistema važnu ulogu imaju preporuke Vijeća Evrope koje su obavezujući pravni instrument za usklađivanje pravnih i provedbenih standarda koja se odnose na radnu eksploataciju djece kao što su:

41 BiH je ratifikovala Evropsku socijalnu povelju u septembru 2008. godine.

42 U revidiranoj socijalnoj povelji se dobná granica za zasnivanje plaćenog zaposlenja podiže na 18 godina starosti (član 7).

- 1) Preporuka Vijeća Evrope 1325 o trgovini ženama i prisilnoj prostituciji u državama članicama Vijeća Evrope
- 2) Preporuka Komiteta ministara br. R(2000) o akciji protiv trgovine ljudskim bićima u svrhu seksualne eksploatacije
- 3) Prijedlog okvirne odluke Evropske komisije o borbi protiv trgovine ljudskim bićima 201/0024 (2001)
- 4) Preporuka o akciji protiv trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije R(2000)
- 5) Preporuka Rec (2001)¹¹ državama članicama u vezi sa vodećim principima u borbi protiv organizovanog kriminala
- 6) Preporuka o seksualnoj eksploataciji, pornografiji i prostituciji i trgovini djecom i mladima

Na zasjedanju Vijeća Evrope 21. januara 2002. godine usvojen je i zvanični "Proglas o trgovini ženama", što znači da nijedna zemlja ne može postati članica EU ukoliko na adekvatan način ne reaguje na ovaj problem (u odnosu na zakon i u pogledu zaštite žrtava i prevencije).

4.3. MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE

Međunarodne organizacije koje se bave zaštitom od radne eksploatacije su: Međunarodna organizacija rada, Globalni marš protiv dječijeg rada te Međunarodni program za ukidanje dječijeg rada (IPEC)

4.3.1. Međunarodna organizacija rada

Međunarodna organizacija rada (International Labour Organization - ILO) je jedna od najstarijih, univerzalnih, međunarodnih organizacija, osnovana 1919. godine u okviru Mirovne konferencije u Parizu, s ciljem zaštite prava radnika. MOR definiše minimalne standarde u oblasti radnih **prava koji mogu imati formu konvencija ili protokola**. Zahvaljujući ovoj organizaciji, države su prihvatile i ratifikovale veliki broj konvencija i protokola.

Sastav organizacije se zasniva na tripartitnoj osnovi i jednakoj zastupljenosti poslodavaca, radnika i vlada i djeluje kroz: Međunarodnu konferenciju rada, Međunarodni ured rada i Administrativno vijeće.

Nadzorni sistem MOR-a, pored redovne procedure po kojoj države periodično podnose izvještaje o provođenju ratifikovanih konvencija, podrazumijeva i poseban kvazisudski sistem. On se sastoji od postupaka kojima se pojedinačno, određenim tijelima, mogu ulagati predstavke zbog povrede sindikalnih prava.

4.3.2. Globalni marš protiv dječijeg rada (Global March Against Child Labour)

Globalni marš protiv dječijeg rada je međunarodna koalicija 2.000 organizacija iz preko 143 zemlje kojima je osnovni cilj eliminacija dječijeg rada. Koalicija je nastala iz marša započetog 17. januara 1998. godine, kada su na hiljade ljudi marširali zajedno širom svijeta sa namjerom da istaknu problem dječijeg rada. Uspjeh ove akcije je

zabilježen na Konferenciji Međunarodne organizacije rada u Ženevi 1999. godine usvajanjem Konvencije MOR-a br. 182 o najgorim oblicima dječijeg rada. Globalni marš danas inicira niz aktivnosti širom svijeta sa ciljem ukidanja najtežih oblika dječijeg rada:

- Publikovanjem izvještaja o najtežim oblicima dječijeg rada u svijetu
- Iniciranjem i lobiranjem za ratifikaciju i primjenu Konvencije br. 182 u svim zemljama članicama MOR-a
- Formiranje mreže organizacija istih ili sličnih ciljeva

4.3.3. Međunarodni program za ukidanje dječijeg rada (IPEC)

Postoji svjetski konsenzus o potrebi borbe protiv dječijeg rada. Globalni marš protiv dječijeg rada kulminirao je 1998. godine na Međunarodnoj konferenciji rada i bio je jasni pokazatelj rastućeg svjetskog pokreta. Promjena u pristupu odrazila se i na rastući broj zemalja koje traže pomoć od MOR-ovog Međunarodnog programa za ukidanje dječijeg rada i usvajanje nove konvencije i preporuke u vezi s najgorim oblicima dječijeg rada.

IPEC ne teži samo sprečavanju dječijeg rada. On traži unapređenje razvoja osiguravajući odgovarajuće obrazovne alternative za djecu, te pristup dostojanstvenom poslu, dovoljnom dohotku i sigurnosti za roditelje. Program posebnu pažnju posvećuje grupama od primarne važnosti, kao što su npr. djevojčice uključene u pornografsku trgovinu ili koje rade kao domačice.

IPEC je najveći svjetski program tehničke saradnje koji se bavi dječijim radu. Pokrenut je 1992. godine, finansira ga Njemačka, a trenutno okuplja gotovo 90 zemalja u borbi protiv dječijeg rada. Ovaj program kojeg podržavaju 22 donatora inspiriše, usmjerava i podržava inicijative država u izradi politika i neposrednoj akciji. IPEC radi na progresivnom iskorjenjivanju dječijeg rada, jačanju kapaciteta država u rješavanju problema dječijeg rada i stvaranju svjetskog pokreta u borbi protiv dječijeg rada. Svjestan činjenice kako ovaj problem ne može biti riješen preko noći, IPEC daje prednost akcijama koje će ukinuti ekstremne oblike dječijeg rada, kao što su dječiji rad u opasnim uslovima rada i zanimanjima, prisilni dječiji rad, dječija prostitucija i trgovina djecom. Pored toga, IPEC posebnu pažnju posvećuje djeci koja su posebno osjetljiva, tj. djeci mlađoj od 12 godina i zaposlenim djevojčicama.

IPEC unapređuje razvoj i primjenu zaštitnog zakonodavstva i podržava partnerske organizacije u razvoju i provođenju mjera koje imaju za cilj sprečavanje dječijeg rada, izvlačenje djece s rizičnih poslova i osiguranje alternative kao prelazne mjere prema ukidanju dječijeg rada.

Konačno, IPEC ponavlja i širi uspješne projekte kako bi sistemski uveo pitanja dječijeg rada u mjere socijalnog i ekonomskog razvoja.

5. STANDARDI MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE RADA KOJI REGULIŠU OBLAST DJEČIJEG RADA

Posebnu pažnju svakako treba usmjeriti na Konvenciju br. 138 iz 1973. godine koja se odnosi na minimalne godine za prijem na rad, te Konvenciju br. 181 iz 1999. godine koja se odnosi na najgore oblike dječijeg rada, upravo iz razloga što se MOR u saradnji s nekim drugim institucijama i organizacijama bori protiv različitih oblika dječijeg rada kako ih formulišu standardi postavljeni u ovim dvjema konvencijama.

Konvencija br. 5 o utvrđivanju minimuma godina za prijem djece na industrijske radove⁴³ donesena je 1919. godine. U njoj je sadržana odredba prema kojoj se djeca ispod 14 godina ne mogu zaposliti ili raditi u bilo kojoj javnoj ili privatnoj industriji, s izuzetkom onih u kojima su zaposleni samo članovi djetetove porodice (član 2). Odredbom člana 2 regulisano je i to da se ona ne primjenjuje na rad djece u stručnim školama⁴⁴ uz uslov da je takav rad tijela javne vlasti odobre i kontrolišu.

Konvencijom br. 6 o noćnom radu mladih osoba u industriji iz 1919. godine⁴⁵ regulisano je da se osobe mlađe od 18 godina ne smiju zapošljavati na noćni rad na poslovima u industriji, bez obzira da li se radi o javnom ili privatnom poduzeću ili njegovoj podružnici. Članom 1 dat je izuzetak za rad djece ispod 18 godina, ali samo u poduzećima u kojima su zaposleni samo članovi djetetove porodice. Mlade osobe iznad 16 godina mogu biti zaposlene u noćnoj smjeni samo u industrijama koje se taksativno navode u Konvenciji⁴⁶, pod uslovima da se radi o poslovima koji prema prirodi proizvodnog procesa zahtijevaju kontinuirani danonoćni rad. Pod "noćnim radom" se podrazumijeva period od najmanje 11 sati, uključujući interval između 10 sati uvečer do 5 sati ujutro (član 3 stav 2).⁴⁷ Izuzeci od postavljenih pravila predviđeni su u hitnim slučajevima koji se nisu mogli predvidjeti niti kontrolisati, koji nisu periodični, odnosno koji nisu dio uobičajenog proizvodnog procesa u preduzeću.

Konvencija br. 7 o minimalnim godinama života za prijem djece na pomorske poslove usvojena je na Općoj konferenciji Međunarodne organizacije rada 15. juna 1920. godine.⁴⁸ Konvencijom je zabranjeno zapošljavanje djece ispod 14 godina,

43 Usvojena je na 29. zasjedanju Opće konferencije Međunarodne organizacije rada, koju je sazvala Vlada SAD 29. oktobra 1919. godine. Ratifikovale su je 72 države. Konvencija je revidirana 1937. godine Konvencijom br. 59, i 1973. godine Konvencijom br. 138.

44 U tekstu Konvencije nije precizirano tumačenje termina "stručne škole". Tako je vladama država članica ostavljeno samostalno tumačenje ovog izraza, bilo da izraz "stručna škola" tumače kao jednu samostalnu ustanovu, bilo kao industrijsko poduzeće koje odražava određenu nastavu. Ovo mišljenje potvrđeno je, na zahtjev holandske vlade, od strane Međunarodnog biroa rada.

45 Konvencija je donesena na Općoj konferenciji koja je sazvana na inicijativu Vlade Sjedinjenih Američkih Država u Vašingtonu, 29. oktobra 1919. godine. Konvencija je revidirana 1948. godine Konvencijom br. 90.

46 Industrije koje su nabrojane taksativno u Konvenciji su: industrija željeza i čelika; proizvodni procesi u kojima se koriste žarne ili regenerativne peći; procesu galvanizacije listića metala ili žice; proizvodnji stakla, papira, sirovog šećera, te na vremenski reduciranim poslovima u rudnicima zlata.

47 Postoji i nekoliko izuzetaka u Konvenciji od definisanog "noćnog rada": 1) u pekarama, u kojima ovaj period se može zamijeniti periodom od 9 sati navečer do 4 sata ujutro što je regulisano član 3 stav (3); 2) u tropskim državama u kojima je rad sredinom dana prekinut, period u kojem je noćni rad zabranjen može se skratiti ispod 11 sati, pod uslovom da je odgovarajući odmor osiguran tokom dana, član 3 stav (4); 3) u rudnicima ugljena može se dopustiti noćni rad u intervalu od 10 sati navečer do 5 sati ujutro, ako interval od redovnih 15 sati, a u svakom slučaju ne kraći od 13 sati, razdvaja dva radna perioda u članu 3 stav (1).

48 Konvenciju su ratifikovale 53 države. Revidirana je 1936. godine Konvencijom br. 58 i 1973. godine Konvencijom br. 138.

osim u slučaju kada su članovi porodice zaposleni na istom brodu (član 2).⁴⁹ Odredbe člana 2 neće se primjenjivati na rad djece na brodovima za obuku mornara, uz uslov da je taj rad odobren i kontrolisan od strane tijela javne vlasti.

Konvencija br. 10 o minimalnim godinama za prijem na poslove u poljoprivredi donesena je na 3. zasjedanju Opće konferencije rada 25. oktobra 1921. godine. Konvenciju je ratifikovalo 55 država, a revidirana je 1973. godine konvencijom br. 138. Prema njoj, djeca ispod 14 godina života ne mogu se zaposliti na javnim odnosno privatnim poljoprivrednim poduzećima. Ono što ovu konvenciju razlikuje od ostalih je odredba prema kojoj djeca mogu biti zaposlena na poljoprivrednim poslovima samo izvan vremena predviđenog za pohađanje nastave, odnosno takav rad ne smije biti na štetu njihove prisutnosti u školi (član 1).

Osim toga, ova konvencija dopušta da se školski sati organiziraju na način koji će omogućiti djeci obavljanje lakših poljoprivrednih poslova, posebno u doba sezonskih radova, ali samo u svrhe praktičnog stručnog obrazovanja uz uslov da takav rad neće smanjiti ukupno godišnje vrijeme pohađanja škole na manje od osam mjeseci.

Konvencijom br. 29 o prinudnom radu ili obaveznom radu iz 1930⁵⁰ su se države koje su je ratifikovale obavezale da će napustiti sve oblike prinudnog/obaveznog rada u što je moguće kraćem roku, a prisilni/prinudni rad je definisan kao bilo koji rad ili služba iznuđen od neke osobe pod prijetnjom kazne, i onaj rad kod kojeg se osoba nije ponudila dobrovoljno (član 2).⁵¹ Primjenu prinudnog ili obaveznog rada određuju nadležne vlasti, pod uslovom da takav rad ne ide u korist pojedinca, grupa ili privatnih pravnih osoba.

5.1. KONVENCIJA MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE RADA BR. 182 O ZABRANI I TRENUTAČNOJ AKCIJI NA ELIMINISANJU NAJTEŽIH OBLIKA DJEČIJEG RADA (1999)⁵²

Konvencija obavezuje svaku državu ugovornicu da poduzme "trenutačne i djelotvorne mjere u cilju zabrane i iskorjenjivanja rada djece". Član 3 Konvencije br. 182 reguliše da se pod "najgorim oblicima dječijeg rada" podrazumijevaju, između ostalog:

- (a) Svi oblici ropstva ili praksa sličnih ropstvu, kao što je prodaja i trgovina djecom, dužničko ropstvo, kmetstvo i prisilni ili obavezni rad, uključujući prisilno ili obavezno regrutovanje djece radi učešća u oružanim sukobima, i
- (b) Korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za prostituciju, za proizvodnju pornografije ili za pornografske predstave

Svaka država članica je u skladu sa članom 1 Konvencije br. 182 obavezna

49 Francuska vlada tražila je mišljenje Međunarodnog ureda rada o primjenjivosti ove konvencije i na ribarske brodove. Međunarodni ured rada nije dao pozitivan odgovor, pozivajući se na rezoluciju donesenu na Konferenciji iz 1921. godine.

50 Ovu konvenciju je ratifikovala 161 država, a usvojena je na 14. zasjedanju Opće skupštine

51 Ovakav rad ne obuhvata: rad ili usluge koji se zahtijevaju na osnovu zakona o obaveznoj vojnoj službi za radove čisto vojnog karaktera: svaki rad ili usluge koje su dio normalnih građanskih obaveza: rad ili usluge izrečene kao posljedica sudske presude, pod uslovom da je takav rad pod kontrolom javnih vlasti: svaki rad ili usluga koja čije je obavljanje nužno u slučajevima više sile (rat, poplave, potresi i sl.), sitne seoske radove koji se smatraju normalnim poslovima stanovnika.

52 Sastavni je dio Ustava BiH i direktno se primjenjuje u BiH

poduzeti hitne i efikasne mjere radi zabrane i eliminacije najgorih oblika dječijeg rada. Da bi ispoštovala obaveze preuzete ovom konvencijom, svaka država članica dužna je poduzeti sve neophodne mjere kako bi osigurala efikasno provođenje ove konvencije, uključujući i krivičnopravne te druge odgovarajuće mjere (član 7), kao i mjere pomoći i rehabilitacije djece žrtava najgorih oblika dječijeg rada, te voditi računa o specijalnim potrebama djevojčica [član 7 stavovi (b)-(e)].

U svrhu zaštite i borbe protiv dječijeg rada, Međunarodna organizacija rada djeluje u okviru programa pod nazivom International Programme on the Elimination of Child Labour (Međunarodni program eliminacije dječijeg rada, u daljem tekstu IPEC). Program se temelji na progresivnoj eliminaciji dječijeg rada i to osnaživanjem kapaciteta država kako bi se mogli nositi s ovim rastućim problemom, te kreiranjem svjetske kampanje za njegovo uklanjanje.

IPEC se rukovodi standardima uspostavljenim u Konvenciji br 138 o minimalnim godinama rada iz 1973. godine, te Konvenciji br. 182 o najgorim oblicima dječijeg rada iz 1999. godine. Jedan od njenih temeljnih zadataka je i provođenje kampanje za ratifikaciju, te uključenje ovih konvencija u zakonodavstva država.⁵³

BiH je ratifikovala konvencije Međunarodne organizacije rada (ILO) br. 29 o zabrani prisilnog rada; br. 97 o migraciji u svrhu zaposlenja (revidirana); br. 105 o ukidanju prisilnog rada i br. 143 o radnicima migrantima (dodatne odredbe). Važno je naglasiti da se ovim konvencijama države potpisnice obavezuju spriječiti pojavu prisilnog rada ili obaveznog rada u svim oblicima. Zatim, države se slažu da ne mogu "nametnuti ili dozvoliti nametanje prisilnog ili obaveznog rada u korist fizičkih osoba, poduzeća ili udruga". Ovo u praksi znači da države moraju donijeti zakone koji će osigurati kažnjavanje osoba koja prisiljavaju druge da rade mimo vlastite volje.

Ovim konvencijama se takođe daje zaštita prava dokumentovanih radnika-emigranata, a države se obavezuju osigurati svim migrantima "tretman koji nije ništa manje povoljan od onog koji uživaju državljani te države". Ovo je veoma značajno za zaštitu žrtava trgovine ljudima, jer mnoge žrtve trgovine ljudima uđu u zemlju na zakonit način, pa tek nakon dolaska saznaju da su prisiljene raditi drugi posao od onog ugovorenog i tek se tada nađu u uslovima eksploatacije. Prema tome, zakonske odredbe kojima bi se štitila ova kategorija emigranata mogle bi se efikasno primjenjivati na navedenu kategoriju žrtava trgovine ljudima.

6. PRAVNI STANDARDI U BiH KOJI REGULIŠU OBLAST DJEČIJEG RADA

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je već odavno prepoznalo ovaj problem, tako da je 2003. godine imenovan državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije i utvrđen je način koordinacije između ključnih državnih

⁵³ Mnoge države koje su ratifikovale spomenute konvencije imaju problema pravne i tehničke prirode u vezi sa njihovom inkorporacijom u svoje zakonodavstvo. Upravo u tu svrhu IPEC je u fazi izrade smjernica za implementaciju konvencija, koje se prije svega baziraju na očvršćivanju kvaliteta postojeće legislative i reviziji one koja nije usklađena sa uspostavljenim međunarodnim standardima u ovoj oblasti, te stvaranja sveobuhvatnih zakonskih okvira za borbu protiv dječijeg rada.

institucija. Državni koordinator i predstavnici relevantnih ministarstava koordiniraju implementaciju mjera i aktivnosti utvrđenih u okviru **“Državnog akcionog plana za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije u Bosni i Hercegovini” (u daljem tekstu: Akcioni plan BiH)**. Prvi Akcioni plan BiH bio je donesen za period 2002-2005, drugi za period 2005-2007, a u implementaciji je Akcioni plan BiH za period 2008-2012 godina. Na nivou Bosne i Hercegovine usvojena je i strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2009-2010. godine, a već su započete aktivnosti na izradi strategije za naredni period 2011-2014. godine koja predviđa i izgradnju kapaciteta kako pravnih, tako i funkcionalnih za suzbijanje dječije eksploatacije kroz rad.

Problem djece koja žive i rade na ulici dugo je bio problem koji nije rješavan kao pitanje povezano s trgovinom. Iako je bilo sporadičnih prijava, zapažanja i medijskih objava da u pojedinim gradovima Bosne i Hercegovine ima djece koja su na ulici gdje su radila cijeli dan, povremeno viđana kako svoju zaradu predaju odraslima, izostajala je ozbiljna intervencija nadležnih institucija i službi. Pitanje djece koja žive i rade na ulici, kao mogućih žrtava trgovine djecom, treba tretirati kao problem u sastavu sistema socijalne zaštite. Djeca koja prose su djeca čija je druga kuća postala ulica i koja se moraju povinovati “pravilima ulice”. Uglavnom ne idu u školu, a kako bi opstala i preživjela, trpe teror odraslih koji ih zlorabljavaju na različite načine. Najrasprostranjeniji vid takve zlorabljavanja je prosjačenje.

Bosna i Hercegovina je Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995. godine utemeljena kao država sačinjena od dva entiteta: FBiH, RS te Brčko Distrikta. Danas na području BiH imamo više pravnih sistema, a to su pravni sistem: Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, Brčko Distrikta i 10 kantonalnih pravnih sistema. Dakle, možemo reći da ima 14 pravnih sistema u Bosni i Hercegovini. Ovo ne znači da imamo samo šarolikost propisa od jednog entiteta ili kantona do drugog, nego to istovremeno podrazumijeva pravnu različitost i nesigurnost, nemogućnost ravnomjerne zaštite korisnika svih vrsta pomoći, nemogućnost ustroja adekvatne evidencije i mjera različitih politika, pa tako i politike prema sprečavanju radne eksploatacije djece u BiH.

Razlog našeg osvrtnja na ovu problematiku leži u činjenici da ako nemamo uređen državnopravni sistem, ne možemo provoditi ni standardizovanu zaštitu temeljnih ljudskih prava, a u našem slučaju štititi djecu od radne eksploatacije u skladu s međunarodnim standardima.

Ustav BiH utvrđen je Aneksom 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH koji je potpisan 1995. godine u Dejtonu (Dejtonski sporazum). Članom II Ustava BiH koji nosi naslov “Ljudska prava i temeljne slobode” u stavu 2. “Međunarodni standardi” propisuju se prava i slobode garantovane: Univerzalnom konvencijom o ljudskim pravima (1948), Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda” (1950), Konvencijom o pravima djeteta (1989), Deklaracijom UN-a o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim vjerskim ili jezičnim manjinama (1990) i primjenjivat će se direktno u Bosni i Hercegovini. Ovi dokumenti imaju prioritet nad svim zakonima donesenim na području BiH. Stav 3. ovog člana navodi sva prava i temeljne slobode koje se odnose na sve ljude, pa tako i na djecu. U okviru stava 7.

“Međunarodni sporazumi” propisano je da će BiH ostati ili postati strana ugovornica međunarodnih sporazuma navedenih u Aneksu I ovog Ustava.

Članom III Ustava BiH propisano je da sve funkcije vlasti i sva ovlaštenja koja nisu izričito Ustavom dodijeljena institucijama BiH pripadaju njenim entitetima Federaciji BiH i Republici Srpskoj.

Ustavi Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, takođe, u sebi sadrže međunarodne instrumente za zaštitu ljudskih prava i sloboda, čime su im dali najveću snagu.

Nacionalni plan akcije za djecu BiH (u daljem tekstu: NPA) donesen je u aprilu 2002. godine. Opći ciljevi NPA preuzeti su iz Zaključaka Svjetskog samita za djecu, a to su: staviti djecu na prvo mjesto, ne zanemariti niti jedno dijete, brinuti se za svako dijete, obrazovati svako dijete, zaustaviti nanošenje povreda i eksploataciju djece, zaštititi djecu od rata, boriti se protiv siromaštva, slušati djecu i dr. NPA je značajan posebno ako imamo u vidu teške uslove u kojima djeca trenutno žive i stepen kršenja prava (siromašne djece, djece raseljenih osoba, djece izložene različitim vidovima zloupotreba – nasilje u društvu i porodici, zloupotreba droga, alkohola i eksploatacija djece).

Posljednjih godina se izradom tematskih materijala i promocijom standardizovanih postupaka u Bosni i Hercegovini, prvenstveno namijenjenih zaštiti djece žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima (u daljem tekstu: djeca žrtve), nastavljaju već započete aktivnosti standardizacije u zaštiti djece. Standardizacijom su obuhvaćeni novi međunarodni i domaći standardi koji su u međuvremenu usvojeni i prihvaćeni u Bosni i Hercegovini, kao što su: Evropska konvencija o akciji protiv trgovine ljudima, Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine i dr.

Standardnim postupcima želimo prije svega unaprijediti **otkrivanje i prijavljivanje slučajeva** trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. Radi toga su Odlukom Vijeća ministara usvojena Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BiH”, br. 66/07), koja je predložilo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (u daljem tekstu: Pravila).

Ovim Pravilima, i to članom 4. stav (1) propisuje se: “U slučaju kada bilo koja institucija u BiH ili ovlaštena organizacija imaju sumnju ili saznanje da je neka osoba predmet trgovine ljudima, obavezne su o tome bez odlaganja obavijestiti Državnu agenciju za istrage i zaštitu i Tužilaštvo BiH. Obavijest o sumnji i saznanju može se dostaviti nadležnim entitetskim tužilaštvima i policiji i u Brčko Distriktu BiH”

Nadalje, članom 5. stav 3. Pravila propisano je: “Sve institucije u BiH, organizacije, pravne i fizičke osobe koje na bilo koji način dođu u dodir sa djetetom koje je izloženo nekom od oblika eksploatacije i nasilja dužni su, bez odlaganja, organu starateljstva dostaviti obavijest o povredi prava djeteta.”

Stavom 4. istog člana propisano je: “Obaveza dostavljanja obavijesti o povredi prava djeteta služi ili centru za socijalni rad odnosi se na Tužilaštvo BiH, tužilaštva entiteta i Brčko Distrikta, policijske službe u BiH i stručne radnike u obrazovno-

odgojnim ustanovama (upravu, nastavnike i pedagošku službu obrazovnih ustanova), zdravstvenim ustanovama, inspekcijskim i sanitarnim službama, zavodima za zapošljavanje, matičnim uredima, savjetovalištima, zavodima za zaštitu djece i omladine, domovima za nezbrinutu djecu i omladinu kao i djecu bez roditeljskog staranja i bilo kojim drugim javnim ili privatnim institucijama u kojim se djeca zbrinjavaju.”

Članom 15. stav 4. Pravila takođe je propisano da: “Dijete žrtva i svjedok žrtva će se tretirati kao dijete bez roditeljskog staranja ili odgojno zanemareno ili zapušteno dijete bez obzira na njegov porodični status.”

Kada su u pitanju ranije utvrđeni standardi u međunarodnim i domaćim propisima, posebno treba naglasiti da su porodični zakoni u Bosni i Hercegovini takođe propisali obaveznu zaštitu djece.

Porodični zakon Federacije BiH propisuje da dijete ima pravo na zaštitu od svih oblika nasilja, zloupotrebe, zlostavljanja i zanemarivanja, a u Porodičnom zakonu Republike Srpske naglašava se da roditelji imaju pravo i dužnost da štite svoju maloljetnu djecu, te da se brinu o njihovom životu i zdravlju.

6.1. KRIVIČNI ZAKON BIH

Krivični zakon BiH je u značajnoj mjeri reformisan i donosi novi pravni okvir koji je u najvećoj mjeri usklađen s međunarodnim standardima zaštite temeljnih ljudskih prava i sloboda. Krivični zakon BiH, nažalost, ne definiše sve oblike “eksploatacije”, već ih samo nabraja. Međutim, može se slobodno reći da su prisilan rad ili usluge, ropstvo i slične prakse služenja pod prinudom definisane u međunarodnom pravu⁵⁴, pa je neophodno osigurati da te definicije budu prihvaćene i korištene i u našem pravnom sistemu.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine je u Poglavlju XVII utvrdio krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom i druga krivična djela koja se odnose na trgovinu ljudima:

1. Zasnivanje ropskog odnosa i prevoz osoba u ropskom odnosu (član 185.)
2. Trgovina ljudima (član 186.)

54 “Ropstvo” je definisano Konvencijom UN-a o ukidanju ropstva gdje se kaže: “Ropstvo je status ili uslovi u kojima se nalazi osoba nad kojom se vrše neke ili sve ovlasti koje su svojstvene pravu vlasništva.” Neke situacije koje čine “ropsku potčinjenost” (servitute) sadržane su u Dodatnoj konvenciji UN-a o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucijama i praksama sličnim ropstvu, gdje se u članu 1 kaže: “(a) dug, odnosno status ili stanje koje proizlazi iz obećanja pružanja svojih ličnih usluga ili usluga osobe nad kojom ima kontrolu, koje dužnik da kao garanciju duga, ako razumno procijenjena vrijednost takvih usluga ne bude primijenjena na likvidaciju duga, ili dužina i priroda tih usluga nisu ograničene i definisane; b) kmetstvo, odnosno stanje ili status zakupca koji po zakonu, običaju ili sporazumu mora živjeti i raditi na zemlji koja pripada drugoj osobi i takvoj osobi pružati određene usluge, bilo kao naknadu ili ne i nema slobodu promjene statusa; c) svaka institucija ili praksa kojim: (i) žena, bez prava da odbije, bude obećana ili data u brak na osnovu isplate određene sume ili druge vrste naknade roditeljima, staratelju, porodici ili drugoj osobi ili grupi; ili (ii) suprug, njegova porodica ili klan, imaju pravo da ženu daju drugoj osobi za određenu protivvrijednost; ili (iii) nakon smrti muža, ženu može naslijediti druga osoba; (d) svaka institucija ili praksa kojom dijete ili osobu ispod 18 godina starosti, biološki roditelji ili staratelj predaju drugoj osobi, bili uz naknadu ili ne, u cilju iskorištavanja djeteta ili mlade osobe, ili iskorištavanja njihovog rada.” “Prisilni rad” definisan je Konvencijom Međunarodne organizacije rada br. 29 kao “svaki rad ili usluga koja se iznudi od bilo koje osobe pod prijetnjom kažnjavanja i za koju se ta osoba nije dobrovoljno ponudila”.

3. Međunarodno vrbovanje radi prostitucije (član 187.)
4. Nezakonito uskraćivanje identifikacijskih dokumenata (član 188.)
5. Krijumčarenje osoba (član 189.)

Napomena: Izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH iz januara 2010. godine usvojene su izmjene, i to člana 185. stav 2; člana 186. koji je izmijenjen u cijelosti; člana 187 stav 2. u smislu povećavanja kazni; član 188. je postao član 149a, dok je član 189. izmijenjen i dodat je novi član 189a.⁵⁵

Za radnu eksploataciju je posebno zanimljivo definisanje krivičnog djela međunarodnog vrbovanja radi prostitucije, koje predstavlja trgovinu ljudima radi seksualnih usluga, ali u nekoj drugoj državi, izuzimajući državu u kojoj ta osoba ima prebivalište ili čiji je državljanin. Ako se ovo djelo učini prema djetetu ili maloljetniku, počiniocu se može izreći kazna od 1-10 godina zatvora, što je manje nego ako se radi o trgovini djecom iz člana 186., gdje je predviđena kazna od najmanje 5 godina zatvora.

6.2. ENTITETSKI KRIVIČNI ZAKONI I ZAKON BRČKO DISTRIKTA

Tokom 2003. godine došlo je do promjena u entitetskom krivičnompravnom zakonodavstvu u cilju postizanja harmonizacije s novim krivičnompravnim zakonodavstvom na nivou države. Ova harmonizacija nije proizvela značajnije kvalitativne promjene u oblasti trgovine ljudima. Ni jedan ni drugi entitetski zakon nije definisao oblast trgovine ljudima radi radne eksploatacije djece koja bi bila u skladu s međunarodnom definicijom; zbog toga nam doneseni zakoni ne mogu poslužiti za efikasno gonjenje počinioca krivičnog djela trgovine ljudima radi eksploatacije i njihovo sankcionisanje. Ovim se umanjuje i jedna značajna uloga krivičnogpravnom zakonodavstva, a to je preventivna uloga.

Krivični zakon Republike Srpske⁵⁶, član 198. stav 2, predviđa kaznu za osobu koja radi zarade, silom ili prijetnjom upotrebom sile ili nanošenja štete, drugog prinudi ili prevarom navede na pružanje seksualnih usluga, ili radi navođenja profesionalno angažira drugu osobu.

Krivični zakon Federacije BiH⁵⁷ u članu 210. predviđa kaznu za osobu koja radi ostvarenja koristi potiče ili namamljuje drugog na pružanje seksualnih usluga ili ko ostvari korist silom ili prijetnjom ili nanošenjem štete drugom prisili ili navede tu osobu na pružanje seksualnih usluga.

Krivični zakon Brčko Distrikta BiH⁵⁸ takođe predviđa krivična djela sa istim sadržajem kao i entitetski zakoni.

55 U članu 148. riječi: "zloupotrijebi svoj položaj ili ovlaštenje i" zamjenjuju se riječima: "zloupotrebom svog položaja ili ovlaštenja", a riječ "jedne" zamjenjuje se riječju "tri" u članu 59. Iza člana 149. dodaje se novi član 149a., "Nezakonito uskraćivanje identifikacionih dokumenata" koji glasi: "Ko s ciljem ograničavanja slobode kretanja ili ispoljavanja vlasti nad drugom osobom nezakonito uskrati drugome njegovu ličnu ili putnu ispravu kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina."

56 Krivični zakon RS ("Službeni glasnik RS", br. 49/03)

57 Krivični zakon FBiH ("Službene novine FBiH", br. 36/03)

58 Krivični zakon Brčko Distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", br. 36/03)

6.3. ZAKON O RADU U FBiH

Pravni sistem u FBiH definiše dijete kao osobu ispod 14 godina života. Od 14. do 18. godine, dijete se tretira kao maloljetnik. Roditelji su dužni izdržavati maloljetno dijete do punoljetstva. U dva slučaja postoji izuzetak: dok se dijete redovno školuje (do 26. godine) i za punoljetno dijete ako zbog bolesti nije sposobno da radi, nema dovoljno sredstava za život, onda su roditelji dužni izdržavati dijete. Prema odredbama Porodičnog zakona, navršavanjem 18. godine života dijete postaje punoljetno, stječe potpunu poslovnu sposobnost i pravo glasa (Ustav FBiH).⁵⁹ Prema odredbama Zakona o radu, dijete do 15. godine nema poslovnu sposobnost⁶⁰, a zaposlenik stariji od 15 godina a mlađi od 18 godina uživa posebnu zaštitu kao uposlenik.

6.4. ZAKON O RADU U RS

Prema propisima RS, maloljetnom osobom, odnosno djetetom se smatra bilo koja osoba do navršenih 18 godine života. Roditelji su dužni u skladu sa svojim mogućnostima osigurati izdržavanje i nakon punoljetnosti, a najduže do 26. godine života, osim ako redovno školovanje nije u tom vremenu završeno iz opravdanih razloga. Ustavom RS⁶¹ je definisano kao jedno od osnovnih građanskih i političkih prava – aktivno i pasivno biračko pravo, koje se stječe s navršenih 18 godina starosti. Istovremeno se stječe i potpuna poslovna sposobnost. U Zakonu o radu RS⁶², prema članu 14., ne može se zaključiti ugovor o radu s osobom koja nije navršila 15 godina života i ako nije zdravstveno sposobna. Osoba između navršenih 15 i 18 godina života može zaključiti ugovor o radu uz uvjerenje o radnoj sposobnosti od ovlaštenog liječnika medicine rada. Prava koja uživaju stranci u BiH su uzeta kao polazna osnova razmatranja; stoga ćemo se posebno osvrnuti na specifičnosti uživanja tih prava u odnosu na žrtve trgovine. Često se dešava da su neka prava koja su garantovana strancima predmet zloupotreba od strane kriminalaca i koriste se kao jedna od metoda vrbovanja stranaca za neki od oblika radne eksploatacije. Kao primjer navodimo pravo na zaključenje braka sa državljaninom BiH, koji su kriminalci u nekoliko slučajeva zloupotrijebili kako bi stranu državljaniku vrbovali za seksualnu eksploataciju. Nadležna tijela u BiH poduzimaju dodatne napore u cilju uspostavljanja zakonodavnog okvira za zaštitu žrtava trgovine-stranaca.

Dosadašnja praksa pokazuje da su žrtve trgovine često sudski gonjene, kažnjavane i deportovane. Osiguranje pravnog savjetovanja od početka demistifikovat će proces i dati žrtvi povjerenje o njenoj sigurnosti i njenim pravima. Iskustva, takođe, pokazuju da kada je žrtvi osiguran smještaj u sigurnoj kući, pravno savjetovanje i zdravstvena zaštita, žrtva je spremnija na saradnju u svjedočenju protiv trgovaca. Pri tome je važno poštovati načelo poštivanja dostojanstva, časti i privatnosti žrtve trgovine ljudima, a što je i u skladu sa članom 4. Deklaracije o temeljnim načelima pravosuđa u vezi sa žrtvama kriminala i zloupotrebom državnih ovlasti⁶³.

59 Ustav FBiH i amandmani ("Službene novine FBiH", 1994, 1997, 2002)

60 Zakon o radu FBiH ("Službene novine FBiH", br. 43/99 i 16/00)

61 Ustav RS i amandmani ("Službeni glasnik" RS 1995, 1996, 1997, 1998)

62 Zakon o radu RS ("Službeni glasnik RS", br. 38/00)

63 Prema žrtvama se treba postupati s razumijevanjem i treba poštovati njihovo dostojanstvo. Imaju pravo na pristup mehanizmima pravosuđa na brzi pravni lijek za nanijetu štetu, što im garantuje državno zakonodavstvo.

6.5. PREPOZNAVANJE DJECE ŽRTAVA RADNOG ISKORIŠTAVANJA

Žrtve kriminala, u koji spada i trgovina ljudima, odnosno radna eksploatacija, često budu i važni svjedoci. Zbog toga je neophodno da se svi, a posebno istražitelji, brinu za dobrobit žrtve prije svega iz humanih razloga, te da se zalažu za što hitnije pokretanje istrage protiv počinitelaca krivičnih djela. Ovakav pristup zahtijeva uključivanje odgovarajućih stručnih službi i nevladinih udruženja koji će pružiti podršku i brinuti se o potrebama žrtava trgovine ili pružanju informacija žrtvama o postojanju takvih službi i organizacija. Status žrtve inicira određene sudske i upravne postupke u kojima se moraju osigurati određena prava žrtvi trgovine, a ona su definisana Deklaracijom o osnovnim načelima pravosuđa u vezi sa žrtvama kriminala i zloupotrebom državnih ovlaštenja.⁶⁴

Raspodjela uloga svih učesnika u zaštiti djece žrtava treba stvoriti efektan i pouzdan temelj za prikupljanje i procjenu podataka na osnovu kojih se olakšava otkrivanje djela trgovine ljudima, među koja često spada i radna eksploatacija djece.

Opredijeljeni smo da utvrđivanjem standardnih procedura predstavljenih u okviru ovog dokumenta poboljšamo standard rada i povezanost različitih profesija i osiguramo cjelovit proces stručnog prepoznavanja, istraživanja, dokazivanja, odlučivanja i realizacije zaštitnih intervencija prema djeci žrtvama trgovine ljudima i djeci svjedocima trgovine ljudima. U tekstu koji slijedi, na osnovu najčešćih pokazatelja koji se odnose na trgovinu ljudima prezentiramo informacije koje profesionalcima mogu pomoći da lakše prepoznaju ovu pojavu:

1. U ovom dijelu ne opisujemo kako i na koji način profesionalac može doći u situaciju da kontaktira ili razgovara sa djetetom, jer su te situacije različite i veoma kompleksne, tako da se ove situacije naznačavaju u okviru djelovanja različitih profesija/sektora zaštite. Činjenica je, međutim, da se često najvažnije informacije mogu dobiti u neslužbenom razgovoru sa djecom i to u situacijama koje nisu uvijek povezane sa našom osnovanom sumnjom da je u pitanju dijete izloženo nekom od oblika zlostavljanja. U takvim situacijama potrebno je dijete strpljivo saslušati, čak i kada imamo samo blage indicije o nekom od oblika zlostavljanja, potrebno je iskoristiti trenutak kada nam dijete ukaže svoje povjerenje.
2. Svi profesionalci trebaju nastojati u razgovoru sa djetetom uočiti određene detalje u izjavi djeteta, te obratiti pažnju na situacije koje su vezane za trgovinu ljudima, a koje se mogu odnositi na:

⁶⁴ Uz potrebe koje proizlaze kad osoba postane žrtva, žrtve imaju potrebu da učestvuju u sudskom i upravnom postupku. Stoga, Deklaracija u članu 6 definiše:

a) izvještavati žrtve o njihovoj ulozi i obimu, vremenskom razdoblju i napredovanju sudskog postupka te o razmatranju njihovog predmeta, a posebno ako je riječ o teškom krivičnom djelu i ako su zatražili takve podatke;

b) omogućiti da se stavovi i problemi žrtava prikažu i razmotre u odgovarajućim fazama sudskog postupka ako su oštećeni osobni interesi žrtve, bez povređivanja interesa osumnjičenog i u skladu sa odgovarajućim državnim krivično-pravnim sistemom;

c) pomagati žrtvama tokom cijelog pravnog postupka;

d) poduzimati mjere kojima se žrtvama ublažava neugodnost i prema potrebi štiti njihova privatnost, a njima, njihovim porodicama i svjedocima garantuje zaštita od zastrašivanja i odmazde;

e) izbjegavati nepotrebne odgode razmatranja njihovih predmeta i provođenja naloga ili rješenja kojima se žrtvama dodjeljuje naknada.

- Vrbovanje-namamljivanje
 - Prevoz
 - Transfer
 - Prihvat i pružanje utočišta pomoću prevare i/ili prijetnje
 - Upotrebu sile i prinuda na seksualne i druge usluge
 - Otmicu ili prevaru
 - Zloupotrebu ovlaštenja i položaja nad bespomoćnim djetetom, ili davanje ili primanje plaćanja da se postigne pristanak osobe koja ima kontrolu nad drugom osobom, u našem slučaju nad djetetom
3. Trgovina djecom, u skladu sa međunarodnim standardima, za razliku od bh. zakona, ne pravi razliku prema dobi djeteta. Konvencije utvrđuju da je dijete svaka osoba mlađa od (18) osamnaest godina.
- Potrebno je obratiti pažnju na najčešće **razloge trgovine**, bez obzira na dob: seksualno iskorištavanje oba spola, prisilna prostitucija (uključujući pornografiju), prisilni rad (prosjaćenje, robovski rad), prodaja ljudskih organa i prisilno vršenje krivičnih djela, kao i da je za ove oblike iskorištavanja veoma lako vrbovati djecu.
4. Svi raspoloživi podaci pokazuju da se najčešće **trguje ženama i djecom**. Pod posebnim rizikom su: djeca pripadnici manjina, djeca sa posebnim potrebama, raseljena i izbjegla djeca, djeca iz siromašnih porodica, djeca iz nefunkcionalnih porodica, djeca smještena u rezidencijalne ustanove, a u posljednje vrijeme i djeca iz ostalih sredina i kompletnih porodica.
5. Prilikom službenog kontakta, potrebno je razgovarati o činjenicama koje **pogoduju trgovini** kao što su: migraciona kretanja (migracija – kretanje stanovništva, emigracija – odlazak iz države, imigracija – ulazak u državu, deportacija – protjerivanje iz države, repatrijacija – dobrovoljni povratak u državu), nasilje, kriminal, zabrinutost za egzistenciju, nesposobnost za privređivanje, situacije bilo koje socijalne isključenosti i neinformisanosti, posebno ženske djece u manjim sredinama i slično.
6. Često se u razgovoru mogu **spomenuti uzroci** kretanja ljudi, a mogu biti vezani za prirodne uzroke (katastrofa, nesreća), društvene pojave (rat, politički razlozi), socijalni status (nezaposlenost, siromaštvo), ekonomski status (nezaposlenost, napredovanje u struci), neinformisanost, nepoznavanje prava i zavisnost od nekoga (zakoni, prava, obaveze, običaji).
7. **Najčešći oblici vrbovanja** mogu biti ponuda dobro plaćenog posla nepoznate agencije, dobro plaćen posao bez potrebnih kvalifikacija i sposobnosti, brzina ponude - "hitno tražim", oglasi, nepoznato preduzeće/nepoznata osoba, velika obećanja, ponekad lažna snimanja ili audicije, modne i plesne agencije kao paravani, turističke agencije, Internet prodaja i nalaženje posla putem Interneta i slično.
8. **Početak ropskog odnosa** može biti kada: žrtva prihvata ponudu bez ozbiljne

provjere, polazi na put u pratnji ili po uputstvima, javlja se u prihvatilište/ na adresu, predaje svoje dokumente i započinje sa radom, postaje žrtvom trgovine iako to još ne uviđa, radi za troškove (posredovanja, prevoza, smještaja), radi za dug koji se stalno povećava, nada se da će isplatiti dug, svjesna je da je žrtva – srami se i prikriva svoj položaj, zlostavljanje i postaje zavisna od trgovca – u strahu je za vlastiti život ili život svoje porodice, ucijenjena je i slično.

9. Djeca žrtve trgovine najčešće potiču iz razorenih porodica u kojima odrastaju bez odgovarajućeg roditeljskog staranja. Često su takva djeca žrtve seksualnog nasilja u porodici, zatim u zajednici, a trgovina radi seksualne eksploatacije ili prisilnog rada često je treći korak u ciklusu nasilja kojem su djeca izložena od rane dobi.

LITERATURA

1. Grimsrud B.: "What Can Be Done about Child Labour? An Overview of Recent Research and Its Implications for Designing Programs to Reduce Child Labour", World Bank, 2001
2. "Bangladesh – Data Country – Child Labour Data Country Brief", International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC), 2007
3. Grootaert C., Patrinos H.: "Policy Analysis of Child Labour: A Comparative Study", St. Martin's, New York
4. Dorman P.: "Child Labour, Education and Health: A Review of the Literature", International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC), Geneva, 2008
5. Evropska socijalna povelja iz 1989.
6. Hagemann F., Diallo Y., Etienne A., Mehrad F.: "Global Child Labour Trends 2000 to 2004", International Labour Office, Geneva, April 2006
7. ILO-IPEC: "Every Child Counts: New Global Estimates on Child Labour", ILO, Geneva, 2002. (publikacija utemeljena na podacima SIMPOC-a (Statistical Information and Monitoring Programme on Child Labour).
8. Izvještaj o trgovini ljudima, juni 2009.
9. Izvještaj Svjetske banke iz 1998. godine
10. Konvencija MOR-a br. 182 o najgorem iskorištavanju dječijeg rada
11. Konvencija MOR-a br 138 o najnižoj dobi za zapošljavanje
12. Konvencija o pravima djeteta
13. Krivični zakon Brčko Distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", br. 36/03)
14. Krivični zakon FBiH ("Službene novine FBiH", br. 36/03)
15. Krivični zakon RS ("Službeni glasnik RS", br. 49/03)

16. "Minors out of mining!", International Programme for the Elimination of Child Labour, International Labour Office, Geneva, 2006
17. Izvještaj MOR-a, 2005. godina, Globalna alijansa protiv prisilnog rada
18. N. Vaticos, G. Von Potobsky: "International Labour Law", Kluwer Law and Taxation, Deventer-Boston, 1995; L Betten, International Labour Law (Selected Issues), Kluwer, 1993
19. "Prisilni rad - Kratki vodič za aktivnosti", ITUC – Međunarodna konfederacija sindikata, maj 2008.
20. "Problem dječjeg rada u međunarodnim okvirima", Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 43., 2005
21. "Rooting Out Child Labour from Cocoa Farms", Paper No. 1, "A Synthesis Report of Five Rapid Assessments"; (2007), International Programme on the Elimination of Child Labour
22. "Training Resource Pack on the Elimination of Hazardous Child labour in Agriculture", Book 1, A Trainer's Guide (2005), International Programme on the Elimination of Child Labour
23. "Training Resource Pack on the Elimination of Hazardous Child Labour in Agriculture", Book 2, Training Course Activities for F/(2005); International Programme on the Elimination of Child Labour
24. "Training Resource Pack on the Elimination of Hazardous Child labour in Agriculture", Book 3 Additional Resources for Trainers (2005); International Programme on the Elimination of Child Labour
25. Ustav FBiH i amandmani ("Službene novine FBiH", 1994, 1997, 2002)
26. Ustav RS i amandmani ("Službeni glasnik RS", 1995, 1996, 1997, 1998).
27. Verma, V.: "Sampling for Household-based Surveys of Child Labour", International Programme on the Elimination of Child Labour, 2008
28. www.unicef.org/sowc
29. Zakon o radu FBiH ("Službene novine FBiH", br. 43/99 i 16/00)
30. Zakon o radu RS ("Službeni glasnik RS", br. 38/00)
31. Zakon o zapošljavanju stranaca Brčko Distrikta ("Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", br. 17/02)
32. Zakon o zapošljavanju stranaca FBiH ("Službene novine FBiH", br. 8/99)
33. Zakon o zapošljavanju stranaca RS ("Službeni glasnik RS", br. 15/97)
34. Zakoni o radu BiH, RS, FBiH i BD BiH

MODUL II

TRGOVINA LJUDIMA U SVRHU SEKSUALNOG ISKORIŠTAVANJA

mr. sc. Vesna Šučur-Janjetović, dipl. iur. Saliha Đuderija

1. UVOD

Trgovina ljudima je kompleksan i dinamičan društveni fenomen čija nevidljivost, mobilnost i organizovanost u državnim i međunarodnim razmjerama, pored trgovine drogom i oružjem, predstavlja složen i ozbiljan socijalni problem koji se može posmatrati i analizirati sa različitih aspekata: kriminološkog, viktimološkog, krivičnog, socijalnog, psihološkog i dr.

Ubrzano globalno širenje ovog fenomena najbolje ilustruje podatak Organizacije Ujedinjenih nacija (OUN) koja procjenjuje da preko 4 miliona osoba godišnje postaju žrtve trgovine ljudima, kao i to da se oko 7-10 milijardi dolara godišnje zaradi u ovoj kriminalnoj ilegalnoj industriji, čineći trgovinu ljudima trećom najvećom ilegalnom industrijom u svijetu (poslije trgovine drogama i oružjem).

Mnogi autori se slažu da ovaj društveni fenomen ne pogađa samo pojedince koji su objekat radnje vršenja djela, već ima svoja negativna dejstva i na socijalne i ekonomske aspekte života savremenog društva, te sekundarno ugrožava i državni suverenitet, budući da se ovaj vid organizovanog kriminala odvija van i unutar granica jedne zemlje.

Kao što smo naveli, prema istraživanjima UN-a, trgovina ljudima je globalni fenomen koji pogađa zemlje u političkoj i ekonomskoj tranziciji koje su ujedno i najčešće glavne zemlje porijekla žrtava, ali i ekonomski razvijene zemlje koje se pojavljuju kao tranzitne i zemlje konačnog odredišta. Zbog svojih posljedica, **trgovina ljudima**, a naročito **trgovina ženama i djecom** posljednjih godina zaokuplja pažnju javnosti, međunarodnih i domaćih vladinih i nevladinih organizacija. UN su usvojile mnoge akte, poput Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima te konvencija kojima se proklamuje zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda, a veliki broj zemalja ih je ratifikovao. Činjenica je, međutim, da se ovaj fenomen i dalje širi. Radi toga nije pretjerano naglašavanje u okviru međunarodnih izvještaja o stanju ljudskih prava, posebno onim UN-a, da trgovina ljudima predstavlja zločin koji ugrožava slobodu i lični integritet ljudi, tj. oblik modernog ropstva.

Razmatrajući ovaj fenomen na našim prostorima, treba spomenuti da se na prostoru Balkana trgovina ljudima proširila prvenstveno zbog rata i raspada bivše Jugoslavije koji je praćen velikim razaranjima, raseljavanjem i nekontrolisanom migracijom stanovništva uz prisustvo velikog broja vojnih formacija.

Brzina i razmjere širenja trgovine ljudima na prostoru istočne i jugoistočne Evrope bila je zapanjujuća, jer prije 10 godina žene iz zemalja jugoistočne Evrope gotovo da nisu bile izložene ovom obliku iskorištavanja i vrbovanju da bi danas činile 25 odsto žrtava. U cjelini gledano, trgovina ljudima je globalna pojava od koje ni jedna država nije više pošteđena, pa ni Bosna i Hercegovina.

Ekspanzija ovog fenomena doprinijela je i tome da se forma iskorištavanja ljudi nije ograničila samo na seksualnu eksploataciju, odnosno najčešće na prisilnu prostituciju, već i na prisilni rad. U novije vrijeme ona dobija novu zastrašujuću formu a to je uzimanje ljudskih organa, iskorištavanje u oblasti pornografije i ostalim oblicima rastuće seks-industrije, kao i kroz druge oblike ropskog rada. Posebno

zabrinjavajući je trend u kojem žrtve – do sada uglavnom djeca (djevojčice), a sve više i muškarci-dječaci – postaju sve mlađe, čime ovaj problem postaje složeniji i problematičniji u odnosu na kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda, osiguranje odgovarajuće zaštite, prije svega djeci i starijim maloljetnicima te ostalim marginalizovanim grupama stanovništva (stranci, izbjeglice azilanti, imigranti, manjine i druge socijalno isključene kategorije).

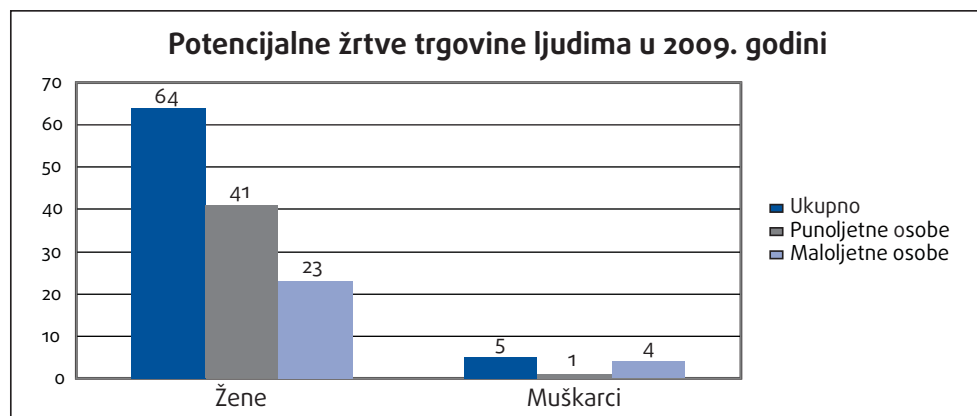
Ono što viđamo kao globalni trend u svim izvještajima koji analiziraju ovaj fenomen je porast broja trgovanih osoba iz godine u godinu, jer ova kriminalna djelatnost postaje unosnija i kompleksnija kroz različite oblike eksploatacije ljudi.

Dakle, zbog svoje averzivne prirode koja ima i svoje društvene korijene, **trgovina ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja** predstavlja fokus interesovanja u ovom dijelu Praktikumuma. U okviru ovog dijela se bavimo determinirajućim faktorima trgovine ljudima, kao što su siromaštvo i drugi društveni pritisci, te posljedicama i ulogom službi socijalne zaštite u borbi protiv trgovine ljudima koja podrazumijeva preventivni rad, tretman i rehabilitaciju, te repatrijaciju i reintegraciju žrtava trgovine ljudima, kao i drugim pitanjima koja obilježavaju ovaj fenomen.

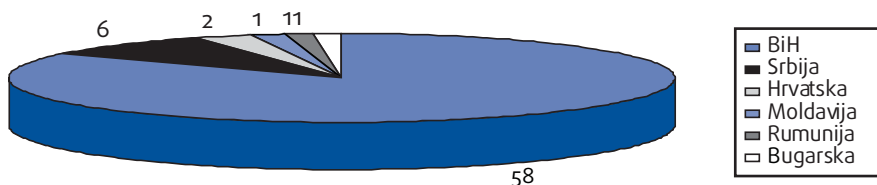
1.1. OPĆI PREGLED SITUACIJE I STATISTIČKI POKAZATELJI O STANJU TRGOVINE LJUDIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prema prikupljenim podacima tužilaštava, službi za provođenje zakona te nevladinih organizacija, a koji su potrebni za sačinjavanje godišnjeg izvještaja o stanju trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, utvrđeno je da je u toku 2009. godine identifikovano ukupno 69 potencijalnih žrtava trgovine ljudima/navođenja na prostituciju. Od ovog broja 64 su ženske osobe, te 5 muških. Od ukupnog broja žrtava trgovine ljudima u 2009. godini, 23 su maloljetne, dok je 46 punoljetnih.

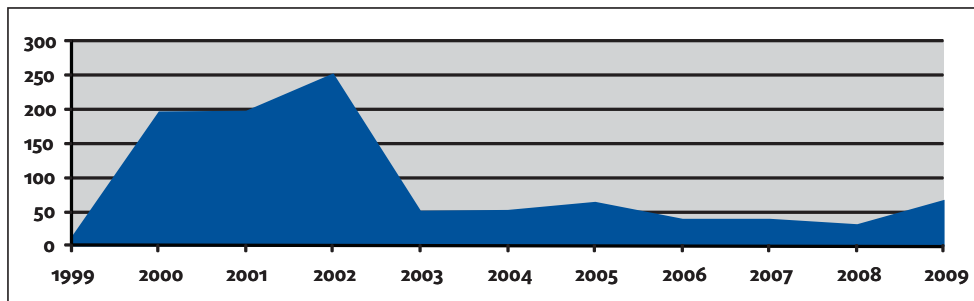
Od 69 žrtava trgovine ljudim, 11 je stranih državljana, i to 10 žena i 1 muškarac. Zemlje porijekla ovih žrtava su: Srbija (6), Hrvatska (2), Moldavija (1), Rumunija (1), te Bugarska (1).

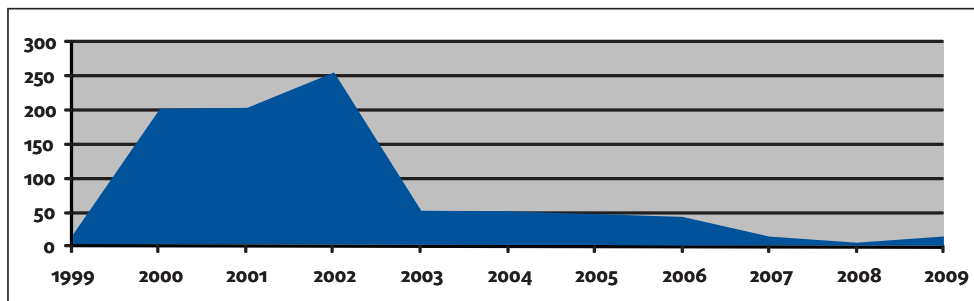
Potencijalne žrtve po zemlji porijekla

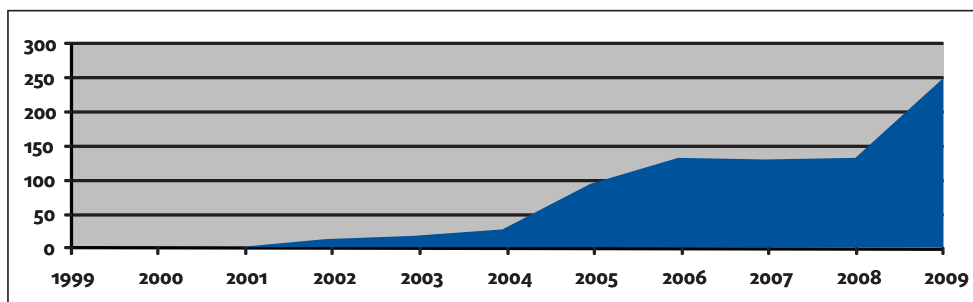
Na narednim grafikonima prikazani su trendovi ukupnog broja identifikovanih žrtava trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini od 1999. godine, kada su se počeli prikupljati statistički podaci, do 2009. godine, te posebni trendovi broja stranih i domaćih žrtava identifikovanih u tom periodu.

Ukupan broj identifikovanih žrtava trgovine ljudima

Broj identifikovanih stranih žrtava

Broj identifikovanih domaćih žrtava

Kada je u pitanju način na koji se vrbuju potencijalne žrtve trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, na osnovu podataka sa kojima raspolažu Ministarstvo sigurnosti BiH i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH u kontaktu sa centrima za socijalni rad i drugim institucijama, te matičnim uredima, uočeni su sljedeći trendovi, koji su još uvijek aktuelni u odnosu na ranije godine:

U većini registrovanih slučajeva trgovine ljudima kao žrtve se vrbuju maloljetnice iz porodica sa jednim roditeljem – pretežno majkom – koje su u stanju socijalne potrebe ili su na drugi način ranjive; maloljetnice i punoljetne osobe koje dolaze iz siromašnih porodica ili su iz kategorije osoba sa invaliditetom. Takođe je i dalje prisutno vrbovanje u okviru problematike vezane za zloupotrebu alkohola i droga. Vrbovanje započinje kroz vrbovanje u lance organizovane prostitucije, navikavanje potencijalnih žrtava na uzimanje alkohola i droga, kroz vršnjačko druženje i rano stupanje u seksualne odnose maloljetnica, nakon čega žrtve postanu predmet ucjene njihovih “partnera”.

Takođe se može uočiti vrbovanje maloljetnih osoba, koja se u skladu sa našim zakonskim okvirom smatraju vaspitno zapuštenom i zanemarenom djecom a čemu doprinosi i nedovoljna briga nadležnih institucija o takvim porodicama i nedovoljne mjere zaštite same djece koja su na žalost, prema pokazateljima za prošlu godinu, bila žrtve trgovine ljudima u većini slučajeva.

2. CILJ MODULA

U okviru ovog modula studenti socijalnog rada i socijalni radnici upoznat će se sa pojavom, pojmom, oblicima i karakteristikama problema trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije, pravnim okvirom i praksama održive intervencije prema žrtvama trgovine ljudima, načinima saradnje sa ostalim agencijama zaduženim za borbu protiv trgovine ljudima u BiH. Pored navedenog, u tekstu govorimo i o uzrocima i karakteristikama trgovine ljudima (globalno stanje i stanje u BiH), međunarodnim i domaćim zakonskim okvirima koji uređuju problem trgovine ljudima u sistemu socijalne i dječije zaštite u Bosni i Hercegovini, funkcionalnim vezama socijalne i dječije zaštite i drugih institucijama koje su uključene u zaštitu od trgovine ljudima i sa primjerima praktičnih vježbi kroz koje će se upoznati sa predmetima

i karakterističnim slučajevima trgovine ljudima i sa konkretnim primjerima dobre i loše prakse u Bosni i Hercegovini.

3. POJAM, KARAKTERISTIKE I OBLICI TRGOVINE LJUDIMA

3.1. POJAM I DEFINICIJE TRGOVINE LJUDIMA

Prve korijene trgovine ljudima nalazimo na crtežima na glini iz VI vijeka p.n.e. Razvojem civilizacije razvija se i formalno ropstvo (II vijek p.n.e.), da bi se tek u periodu između XVIII i XX vijeka n.e. ukidalo formalnim dokumentima u različitim dijelovima svijeta.

Međunarodna trgovina ženama dolazi u fokus kao pokret protiv “bijelog ropstva”. Iako je pojam bijelog ropstva imao različita značenja, njegovo značenje je bilo sljedeće i najčešće korišteno u smislu: bijelo roblje znači nabave – silom, prevarom ili drugačije – bijelih žena ili djevojka protiv njihove volje za prostituciju (Doezema, 1999).

Skretanje pažnje na bijelo roblje se desilo u vrijeme pravnog ukidanje ropstva kada se s jedne negativne društvene pojave pažnja premješta na drugu. Emma Goldman (1970), američka feministica takođe piše o “bijelom prometu” koji je zabrinuo tadašnju javnost. Već tada mnogi savremeni historičari dijele mišljenje da je broj slučajeva “bijelog ropstva” bio zapravo vrlo nizak i da je u razgovorima u to vrijeme bio pokrenut zbog povećanog broja žena migrantkinja iz Evrope koji traže posao u inostranstvu (Doezema, 1999).

S druge strane, neki podaci pokazuju da je trgovina ženama postojala krajem 1800-tih i početkom 1900-tih godina. Nalazimo podatak iz 1912. koji je zabilježila policija u Hamburgu, u kojem je navedeno 402 poznata trgovaca ženama i 644 identifikovan u istočnoj Evropi.

Imigracioni ured SAD-a je istraživao trgovinu ženama u Londonu, Berlinu i Hamburgu i identifikovao 578 osoba uključenih u trgovinu (Picarelli, 2007). Istraga “Uvoz i trgovina žena za nemoralne namjene” u SAD-u od 1908. do 1909. je pokazala da je velik broj stranih žena i djevojaka doveden u zemlju koje će se distribuirati u svrhu prostitucije (Liga naroda, 1927).

U Evropi, o “bijelom ropstvu” raspravlja se na konferenciji u Parizu 1895., zatim u Londonu i Budimpešti 1899. godine. Međunarodna konferencija protiv “bijelog ropstva” bila je organizovana u Parizu 1899. i 1902. godine.

Na osnovu svih navedenih međunarodnih inicijativa nastaje Međunarodni sporazum za suzbijanje “trgovine bijelim robljem”, koji je potpisala Liga naroda 1904. godine u Parizu. Ovaj Sporazum sklopljen je s ciljem da se osigura zaštita za žene i djevojke od kažnjivog prometa poznatog kao “trgovina bijelim robljem”. Iako se sigurnost žrtava spominje u Ugovoru, fokus je na kontroli i repatrijaciji migrantskih žena i djevojaka.

Godine 1910. je 13 zemalja potpisalo Međunarodnu konvenciju o suzbijanju trgovine bijelim robljem, koja je bila usmjerena na kriminalizaciju trgovine ljudima. Nakon njenog potpisivanja, državni odbori za suzbijanje trgovine ženama osnovani

su u mnogim evropskim zemljama. Odbori su dobijali informacije od mreže različitih organizacija koji su bile uključene u preventivni i zaštitni rad. Ovi izvještaji bili su osnova za dalju međunarodnu raspravu o bijelom roblju. Nakon Drugog svjetskog rata nastavljen je dalji razvoj međunarodnog prava za suzbijanje ove pojave.

Jasno je da je upotreba pojma "bijelo roblje" odnosno kao "white slaves", općenito u zemljama izvan Evrope, imala za rezultat da žene osim bijelih budu "nevidljive". To je dovelo do kritika pojma "bijelo roblje" i, vremenom, promjene od kada se počeo koristiti termin "trgovina ženama" (Leppanen, 2007). Promjena terminologije takođe usmjerava rasprave sa državnog na međunarodni nivo jer je jasno da se radi o globalnom rastućem fenomenu.

3.2. TRGOVINA ŽENAMA I DJECOM

Nakon osnivanja Lige naroda 1919-1920. godine, međunarodna zajednica počinje fokusirati svoju pažnju na međunarodna umjesto na državna pitanja. U junu 1921. je Liga bila domaćin međunarodne konferencije u Ženevi na kojoj su sudjelovali predstavnici 34 države kada se na konferenciji prvi put prihvata da pojam "bijelo roblje" treba zamijeniti pojmom "trgovine ženama i djecom" i naglašava se takođe da su djeca oba spola žrtve prometa. To znači da po prvi put međunarodna zajednica priznaje da i muška djeca mogu biti žrtve trgovine ljudima.

Ti naponi dovode do Međunarodne konvencije za suzbijanje trgovine ženama i djecom (UN, 1950), koja je potpisana u Ženevi u 1921. od strane 33 države. Konvencija se odnosi na krivična djela iz Konvencije 1910. o prometu bijelim robljem. Osim toga, Konvencija zahtjeva da zemlje poduzmu potrebne mjere za procesuiranje osoba koje su uključene u trgovinu djecom oba spola.

Konvencija prepoznaje potrebu zaštite tokom migracijskih procesa, te prepoznaje potrebu izvještavanja žena i djece o rizicima trgovine ljudima.

Države se potiču da organiziraju "izložbu, na željezničkim stanicama i lukama, da daju obavijesti upozorenja ženama i djeci od opasnosti od trgovine ženama i djecom te da označe mjesta gdje mogu dobiti smještaj i pomoć" (član 7).

Nakon ovih napora međunarodne zajednice nastaju noviji i univerzalniji međunarodni instrumenti koji su kreirani s ciljem da se fenomen konačno nazvan "trgovina ljudima" počinje prepoznavati kao zabrinjavajući globalni problem kojem se moraju suprotstavljati sve zemlje članice UN-a.

Dakle "trgovina ljudima" ima dugu historiju evolucije od ranih oblika ropstva do modernog oblika trgovine ljudima. Suzbijanje ropstva bilo je u obliku klasične trgovine robljem ili modernih oblika sličnih ropstvu, čime je rješavanje ovog problema jedan od najdužoročnijih ciljeva međunarodne zajednice. Nažalost, "trgovina ljudima" i dalje postoji uprkos sve većim naporima da se ukine, a čini se da sistem ukidanja ove pojave u nekim dijelovima svijeta nije djelotvoran.

Mnoga pitanja riješena su u historiji trgovine ljudima tokom posljednjih 100 godina

i stanje u nekim zemljama se promijenilo nabolje, kao i razumijevanje da bilo koja osoba može biti žrtva trgovine ljudima, te da postoje različiti oblici trgovine ljudima.

Ipak, mnoga pitanja su ostala i danas ista: još uvijek se poziva na međunarodnu saradnju i mi i dalje promoviramo prevenciju upozoravajući žrtve, a jedno od najvažnijih upornih pitanja na dnevnom redu o problemu trgovine ljudima je nedostatak znanja o ovom fenomenu.

Ostaje da se vidi hoće li se sljedeći citat (Liga naroda, 1927) i dalje odnositi na sljedeće generacije ili će ostati zabilježeno da smo samo pokušali riješiti problem trgovine ljudima. Tada je rečeno sljedeće:

“Oni čija je dužnost da se uhvate ukoštac s trgovinom ženama, bilo da su zvaničnici vlade ili članovi civilnog društva, suočeni su izazovima različitog karaktera. Njihova iskustva prisiljavaju ih da vjeruju da zlo kojem se toliko godina odupiremo i stalna nastojanja mnogih zemalja uslovljavaju potrebu daljeg djelovanja jer zlo još uvijek postoji, i njegov opseg raste i dobija nove forme karakteristične za sadašnje vrijeme i izazivajući sve veću nesigurnost...”

Kao što je naglašeno, posljednjih godina napor međunarodne zajednice na suzbijanju ovog problema dobio je svoju potvrdu i okupio većinu zemalja članica UN-a u okviru kreiranja najobuhvatnije definicije trgovine ljudima koji je okončan donošenjem Konvencije UN-a o transnacionalnom organizovanom kriminalu (2000) u Palermu (Italija) i Protokola za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom (tzv. Palermo protokol), koji definiše trgovinu ljudima kao svojevrsnu formu ropstva koja može uključivati sljedeće **aktivnosti**: regrutovanje, prevoz, transfer, pružanje utočišta, prijem osoba – **sredstvima** (sila, prijetnja upotrebom sile, prevara, otmica, obmana, zloupotreba položaja ili stanja ugroženosti itd.) **u svrhu eksploatacije** (prisilni rad ili usluge, ropstvo ili ropstvu slični odnosi, seksualna eksploatacija itd).

Iz svega navedenog zaključujemo da “trgovina ljudima” već odavno nije samo pitanje od interesa za krivičnopravnu oblast kao takvu, već je to primarno pitanje ljudskih prava zato što se radi o pojavi i djelima koja najozbiljnije ugrožavaju širok spektar zaštićenih ljudskih prava.

Države članica UN-a, a među njima i Bosna i Hercegovina imaju dvostruku pozitivnu obavezu kad je trgovina ljudima u pitanju:

1. Preventivno djelovati i spriječiti krivično djelo trgovine ljudima, i
2. Osigurati/zaštiti ljudska prava koja se krše trgovinom ljudima

Prva obaveza se odnosi na zabranu djela trgovine ljudima, što u praksi znači da se u krivičnopravnom sistemu propišu i sankcionišu krivična djela trgovine ljudima i drugih djela u vezi sa trgovinom ljudima usljed kojih dolazi do kršenja ljudskih prava i sloboda, te da se u pravnom sistemu osiguraju efikasni mehanizmi zaštite tih prava i sloboda.

Druga pozitivna obaveza države odnosi se na zaštitu ljudskih prava koja se trgovinom ljudima krše. Ova obaveza podrazumijeva uspostavu efikasnog sistema zaštite žrtava trgovine ljudima.

Imperativ korištenja pristupa zasnovanog na ljudskim pravima ima najmanje dvije prednosti:

- Žrtve se tretiraju kao žrtve teških kršenja ljudskih prava, a ne kao kriminalci koji krše domaće propise, i
- Ovakav pristup daje okvir za suštinsko razumijevanje problema s kojima se suočavaju žrtve trgovine ljudima, uključujući i suštinsko razumijevanje uzroka trgovine ljudima (siromaštvo, nezaposlenost, diskriminacija i nasilje nad ženama, oružani sukobi itd.) i pomoćnih faktora (korupcija, organizovani kriminal itd.).

Sve što je naprijed rečeno u vezi s evolucijom definicije i posebno problemom sa krivičnopravnim definisanjem djela trgovine ljudima i neusaglašenosti bh. propisa sa međunarodno prihvaćenim obavezama, direktno se odražava i na status žrtava trgovine ljudima i njihovu zaštitu zasnovanu na ljudskim pravima. Zaštita žrtava trgovine ljudima je takođe obaveza po međunarodnom pravu, kako je to ranije navedeno. Kakva će biti ta zaštita, zavisi od pristupa koji država ima prema krivičnom djelu trgovine ljudima, ali i shvatanju samog fenomena trgovine ljudima i dalekosežnim posljedicama koje taj fenomen ima na pojedince, ali i društva u cjelini.

Zbog svega navedenog, potrebno je da svi profesionalci koji su uključeni u realizaciju aktivnosti i provođenje mjera na suzbijanju trgovine ljudima upoznaju osnovni pravni okvir koji je relevantan za Bosnu i Hercegovinu, kako bi bili osposobljeni za davanje direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima.

Ovaj pravni okvir je s jedne strane naslonjen je na međunarodne pravne izvore, odnosno konvencije, protokole i ostale ugovore kojih je članica Bosna i Hercegovina, od kojih su najvažniji, kao što smo već naveli:

1. Protokol za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom (tzv. Palermo protokol)
2. Konvencija Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima a sa druge strane profesionalci trebaju dobro poznavati i složeni pravni okvir koji se primjenjuje u Bosni i Hercegovini.

U okviru navedenih međunarodnih instrumenata važnu ulogu imaju definicije "trgovine ljudima" koje se odnose na trgovinu ljudima, kao i standardi kojim se od države članice očekuje da uspostavi odgovarajući državni mehanizam za praćenje problema trgovine ljudima i odgovarajući oblik zaštite za žrtve trgovine ljudima koji uključuje osiguravanje osnovnih ljudskih prava; odnosno Evropska konvencija i ima za cilj:

- Sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima, uz garantovanje ravnopravnosti spolova
- Zaštita ljudskih prava žrtava trgovine ljudima

- Osmišljavanje sveobuhvatnog okvira za pružanje zaštite i pomoći žrtvama i svjedocima, uz garantovanje ravnopravnosti spolova
- Osiguravanje efikasne istrage i krivičnog gonjenja, i
- Unapređenje međunarodne saradnje u suzbijanju trgovine ljudima

Imajući u vidu ove zahtjeve, može se konstatovati da je u odnosu na postavljeni cilj sveobuhvatna definicija utvrđena u okviru člana 3 Palermo protokola, a koja glasi:

- a) "Trgovina ljudima" znači regrutovanje, transport, transfer, skrivanje/ pružanje utočišta ili prihvata osoba, putem prijetnje ili upotrebom sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmanjivanja, zloupotrebe položaja ili stanja ugroženosti, davanja ili primanja novca ili beneficija za dobijanje pristanka osobe koja ima kontrolu nad nekom drugom osobom, u svrhu eksploatacije. Eksploatacija uključuje, i u najmanjoj mjeri, iskorištavanje prostitucije drugih ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili druge usluge, ropstvo ili praksu sličnu ropstvu, pokornost ili uzimanja organa.
- b) Pristanak žrtve trgovine ljudima na namjeravanu eksploataciju navedenu u tački (a) ovog člana bit će nevažna kada je upotrijebljeno bilo koje sredstvo navedenu u tački (a).
- c) Regrutovanje, transport, transfer, skrivanje ili prihvata djeteta radi eksploatacije smatrat će se "trgovinom ljudima" čak kada ne uključuje nijedno sredstvo predviđeno tačkom (a) ovog člana.
- d) "Dijete" znači osobu ispod osamnaest godina starosti.

Dakle, sveobuhvatna definicija trgovine ljudima utvrđena je u okviru međunarodnih izvora još 2000. godine u Protokolu za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom (UN-ov tzv. Palermo protokol), kojim se dopunjuje Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala.

Jedna od obaveza koja se Protokolom nameće državi jeste da trgovinu ljudima proglasi krivičnim djelom što je Bosna i Hercegovina i učinila, te trgovinu ljudima definisala kao krivično djelo u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, krivičnim zakonima RS i Brčko Distrikta. Dodatnim izmjenama i dopunama krivičnih zakona, prije svega KZ BiH, u potpunosti je ova definicija usaglašena sa ovim protokolom.

Pitanje za koje je postojala potreba da se dodatno razmotriti je pitanje definicije "žrtve". Odgovor na ovaj problem riješen je u okviru **poboljšane definicije iz Konvencije Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima**. Ova konvencija je najnoviji međunarodni dokument koji je dopunio definiciju iz Palermo protokola tako da se u članu 4 Konvencije Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima utvrđuje:

- a) Izraz "trgovina ljudima" će označavati regrutovanje, prevoz, premještaj, nastanjivanje ili primanje osoba, koristeći se prijetnjom ili upotrebom sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmanjivanja, zloupotrebe vlasti ili stanja ugroženosti, davanja ili primanja novca ili beneficija za dobijanje

pristanka osobe koja ima kontrolu nad nekom drugom osobom, u svrhu eksploatacije. Eksploatacija uključuje, i u najmanjoj mjeri, iskorištavanje prostitucije drugih ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili praksu sličnu ropstvu, pokornost ili uzimanje organa.

- b) Saglasnost žrtve trgovine ljudima na namjeravanu eksploataciju navedenu u tački (a) ovoga članka bit će nevažna kada je upotrijebljeno bilo koje sredstvo navedeno u tački (a).
- c) Rekrutovanje, transport, transfer, skrivanje ili prihvat djeteta radi eksploatacije smatrat će se "trgovinom ljudima" čak kada ne uključuje nijedno sredstvo predviđeno tačkom (a) ovoga člana.
- d) "Dijete" znači osobu ispod osamnaest godina starosti.
- e) Termin "žrtva" označava svaku fizičku osobu koja je primorana na trgovinu ljudima kao što je navedeno u ovom članu."

Kada je u pitanju definicija utvrđena u okviru ove konvencije, važi ista konstatacija u pogledu njene usaglašenosti sa definicijama sadržanim u krivičnim zakonima u BiH, uz napomenu da ostaje otvoreno pitanje definicije "djeteta" i uvođenja pojma "žrtve" u bh. zakone.

Karakteristično je da ni u jednom krivičnom zakonu u BiH kao ni ostalim zakonima iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite ne postoji termin "žrtve", što u velikom broju slučajeva predstavlja problem u ostvarivanju i pristupu određenih prava.

U bh. zakonima ne postoji pojam, odnosno definicija "žrtve", što je najčešće razlog zbog kojeg status žrtve trgovine nije prepoznatljiv, odnosno otežana je mogućnost da se bez određivanja statusa žrtve kao korisnika prava planiraju njene potrebe u okviru lokalnih budžeta i u postojećem sistemu socijalne zaštite.

U svrhu utvrđivanja i određivanja ko se smatra žrtvom trgovine ljudima može se koristiti definicija utvrđena u okviru ovih konvencija koje naglašavaju da je važno potvrditi osnovnu sumnju da je neka osoba prisiljavana na neku od aktivnosti koje su obilježje ovog krivičnog djela.

Bosna i Hercegovina je, pored ova dva najvažnija međunarodna instrumenta navedena u prethodnom modulu, ratifikovala većinu dokumenata UN-a o zaštiti ljudskih prava, a najznačajniji dokumenti za zaštitu žrtava trgovine ljudima, pored navedenih, jesu sljedeći:

- Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala
- Protokol za suzbijanje krijumčarenja ljudi i ilegalne migracije
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDIHR)
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR)
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR) (BiH pristupila sukcesijom 1992. godine)
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (BiH pristupila sukcesijom 1992. godine)

- Konvencija protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CAT – sukcesija 1992. godine)

Važno je još jednom spomenuti i posebne međunarodne dokumente koji se tiču posebne zaštite djece u vezi sa trgovinom ljudima kao što su:

- Konvencija UN-a o pravima djeteta (1989)
- Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta, o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji (2000) – BiH je ratifikovala 2002. godine
- Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 182 o zabrani i hitnoj akciji za eliminisanje najgorih oblika dječijeg rada (1999)

Ratifikacijom ovih dokumenata država se, između ostalog, obavezala na pristup zasnovan na ljudskim pravima u vezi sa trgovinom ljudima i posebno djecom te djelovanje u skladu sa najboljim interesima djeteta.

Treba posebno naglasiti da je Bosna i Hercegovina ratifikovala kao 40-ta država Vijeća Evrope Revidiranu Evropsku socijalnu povelju. Revidirana povelja je stupila na snagu 01.12.2008. godine. Poslije polaganja instrumenata o ratifikaciji, BiH je postala punopravni član Vladinog komiteta za Evropsku socijalnu povelju. Bosna i Hercegovina je iz spomenute povelje preuzela 19 članova. **Značaj ove povelje je u tome što Bosna i Hercegovina ima dodatnu obavezu da uskladi većinu osnovnih socijalnih prava za sve građane i da u vezi s time utvrdi odgovarajuće mehanizme za njihovo osiguravanje i primjenu na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine.**

Bosna i Hercegovina je takođe povukla rezervu na član 9(1) Konvencije UN-a o pravima djeteta. Ovom Odlukom o povlačenju rezerve donesenoj na 35. sjednici Predsjedništva BiH, održanoj 26.03.2008. godine, Bosna i Hercegovina je preuzela u cjelini Konvenciju UN o pravima djeteta povlačeći rezervu na član 9(1), koja se odnosila na odvajanje djeteta od roditelja i odluku o tome koji je to nadležan organ a koji donosi odluke u vezi s odvajanjem djeteta od roditelja.

Bosna i Hercegovina je takođe pristupila Konvenciji za osobe s invaliditetom i u decembru 2009. godine i ratifikovala Konvenciju i prateći protokol uz saglasnost entitetskih vlada.

3.2.1. Karakteristike trgovine ljudima

a) Koja je razlika između trgovine ljudima i prostitucije?

S obzirom da u okviru ovog modula akcenat stavljamo na trgovinu ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, potrebno je razmotriti sličnosti i razlike između trgovine ljudima (najčešće ženama) i prostitucije.

U tabeli 1. je prikazana osnovna razlika između trgovine ženama u svrhu seksualnog iskorištavanja i prostitucije. Osnovna razlika sastoji se u tome da trgovina ženama (često se u praksi koristi i termin "trafiking"), podrazumijeva ropski odnos, odnosno potpuno odsustvo slobode odlučivanja i kretanja, žena je vlasništvo osobe koja ju je kupila i ne može svojom voljom prestati da se bavi prostitucijom. S druge strane, prostitucija podrazumijeva mogućnost raspolaganja sopstvenim tijelom i zaradom,

slobodu kretanja, slobodu odlučivanja o bavljenju ili neavljenju prostitucijom i slično. Treba naglasiti i to da žrtva trgovine ljudima može biti i žena koja je prevarom primorana da se bavi prostitucijom, ali i žena koja je svojevoljno počela da se bavi prostitucijom, ali je kasnije uvučena u lanac trgovine ljudima i došla u ropski odnos.

Tabela 1. Razlika između trgovine ljudima i klasične prostitucije

TRGOVINA ŽENAMA	PROSTITUCIJA
Podrazumijeva ropski odnos, tj. odsustvo slobode odlučivanja i kretanja – vlasništvo su osobe koja je kupila.	Podrazumijeva mogućnost raspolaganja vlastitim tijelom i zaradom, slobodu kretanja i odlučivanja o bavljenju ili neavljenju prostitucijom.
Ne može svojom voljom prestati da se bavi prostitucijom.	Može, i najčešće prestaje da se bavi prostitucijom poslije određenog vremena/zarade.
Može biti prevarom primorana da se bavi prostitucijom ili biti prostitutka koja je na silu ili prevarom uvučena u lanac trgovine ljudima i pala u ropski odnos.	Podrazumijeva da se osoba svjesno i voljno bavi poslom prostitutke (danas se više koristi pojam “seksualne radnice”).

b) Koja je razlika između trgovine i krijumčarenja ljudima?

Da bi se bolje razumio fenomen trgovine ljudima, korisno je uporediti trgovinu ljudima sa krijumčarenjem ljudi-migranata. Ujedinjene nacije su još 2000. godine usvojile Protokol za borbu protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i zrakom, kao dopunu Konvenciji Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. Član 3 Protokola definiše krijumčarenje na sljedeći način:

Krijumčarenje migranata znači uzrokovanje nezakonitog ulaska neke osobe u državu, stranu, čiji ona nije državljanin ili stalni stanovnik, kako bi se ostvarila, direktno ili indirektno, finansijska ili druga materijalna korist.

Nezakonit ulazak znači prelazak granice bez poštivanja neophodnih uslova za zakonit ulazak državu koja prima.

Trgovina ljudima i krijumčarenje predstavljaju profitabilan posao koji je dio organizovanog kriminala i koji je povezan sa organizovanim zločinačkim mrežama. Dakle, profit je istovjetna osobina ove dvije pojave, s time da se okviru krijumčarenja ljudima može uočiti dobrovoljnost i pristanak krijumčarenih osoba-žrtava za

sudjelovanje u ilegalnom prelasku i migraciji. Ilegalna migracija ovih osoba je uzrokovana najčešće veoma teškim ekonomskim (beznadežnim-očajnim) statusom ovih osoba u zemlji iz koje potiču.

3.3. NAJČEŠĆI OBLICI EKSPLOATACIJE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA

Postoji više razloga za bavljenje trgovinom ljudima, ali je najvažniji stjecanje profita. Profit se stječe iskorištavanjem ljudi proizvodnjom pornografije, bavljenjem seks-turizmom i zabavom, organizovanjem prisilne prostitucije, eksploatacije prisilnim i ilegalnim radom, prosjačenjem, lažnim usvajanjima, trgovinom ljudskim organima. Profit osigurava i mali rizik za otkrivanje i gonjenje počinitelaca ovog oblika organizovanog kriminala. U okviru ovakvog oblika organizovane kriminalne aktivnosti mogu se razlikovati različiti vidovi kao što su:

1. Trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije-organizovanje prostitucije (najzastupljeniji oblik)
2. Trgovina ženama, muškarcima i djecom u cilju radne eksploatacije (rad u kući ili na drugim mjestima)
3. Prisilno i/ili dogovoreno sklapanje braka (kada djevojčice nemaju zakonom propisanu dob)
4. Trgovina ljudskim organima
5. Iskorištavanje djece za dječiju pornografiju
6. Trgovina tinejdžerkama i tinejdžerima u svrhu seksualnog iskorištavanja-dječija prostitucija
7. Trgovina djevojčicama i dječacima radi prosjačenja – rad na ulici i vršenja krivičnih djela, uključujući i terorizam

4. PRAVNI OKVIR, VRSTA I OBLICI ZAŠTITA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U BIH

4.1. PRAVNI OKVIR U BIH

Suzbijanje trgovine ljudima je kompleksno kao i sam fenomen, naročito u kontekstualnim okvirima Bosne i Hercegovine. Naime, istovremeno se primjenjuju mnogi propisani standardi koji mogu da djeluju zbunjujuće. U okviru ovog Praktikumata već su navedene informacije koje se odnose na osnovnu podjelu dokumenata koji se odnose na trgovinu ljudima kao što su standardi Ujedinjenih nacija, regionalni standardi-standardi EU. S obzirom da je u Modulu I detaljno obrađen međunarodni pravni okvir, a u prethodnom pasusu obrađen pojam i definicije trgovine ljudima, u ovom pasusu obradit ćemo domaći pravni okvir, koji uključuje način primjene i međunarodnog okvira, a koji se odnose na sistem zaštite žrtve trgovine ljudima u BiH.

Polazimo od toga da Ustav Bosne i Hercegovine, kao najviši pravni akt, osigurava najviši nivo zaštite međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda na

način da je u Ustav BiH inkorporisana Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (ECHR).

“Prava i slobode predviđene u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.”⁶⁵ U stavu 3. člana II Ustava se dalje nabrajaju sva garantovana prava i slobode.

U Aneksu I Ustava BiH navedeni su dodatni sporazumi o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u BiH, uključujući između ostalog i naprijed nabrojane međunarodne dokumente.

Ustavi Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, takođe, u sebi sadrže međunarodne instrumente za zaštitu ljudskih prava i sloboda, čime su im dali najveću pravnu snagu.

Imajući u vidu sve informacije naprijed obrađene dolazimo do zaključka da zaštitu žrtava trgovine ljudima stranaca i državljana BiH možemo posmatrati kroz zaštitu u:

- **Krivičnopravnoj oblasti** sa posebnim akcentom na zaštitu žrtava trgovine kao svjedoka i kao oštećenih u krivičnom postupku protiv trgovaca ljudima
- **Građanskopravnoj oblasti** sa posebnim akcentom na porodičnopravni status žrtve, pravo na zaključenje braka, starateljstvo, naknada štete pred nadležnim sudovima, zapošljavanja, upisa u matične knjige, ostvarivanja prava na državljanstvo (kada su u pitanju strane žrtve) itd.

Prije razmatranja ova dva aspekta zaštite treba napomenuti da postoji određena razlika u segmentu zaštite stranaca i državljana Bosne i Hercegovine koji su žrtve trgovine ljudima.

4.1.1. Zaštita stranaca žrtava trgovine ljudima u BiH

U svrhu zaštite stranaca žrtava trgovine ljudima potrebno je poznavati i određene specifične propise kao što su:

- 1) Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu (“Službeni glasnik BiH”, br. 36/08); u ovom zakonu posebno treba naglasiti članove koji se odnose na zaštitu žrtve trgovine ljudima:
- 2) Zatim:
 - a. Član 54. Zakona koji reguliše privremeni boravak iz humanitarnih razloga
 - b. Član 56. Zakona koji reguliše posebnu zaštitu i pomoć, i
 - c. Član 98. Zakona koji daje mogućnost osnivanja centara za smještaj žrtava trgovine
- 3) Pravila i standardi postupanja u vezi sa prihvatom, oporavkom i povratkom stranaca žrtava trgovine ljudima u BiH, definisani su Pravilnikom o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima (“Službeni glasnik BiH”, br. 33/04), Pravilnikom o azilu, “Vlašičkim procedurama” - Procedure za postupanje žrtvama trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini.

65 Ustav Bosne i Hercegovine, član II Ljudska prava i osnovne slobode, stav 2

- 4) Nadalje, kako je trgovina ljudima teško krivično djelo, to je ova problematika regulisana i krivičnim zakonima, a potrebno je poznavati i vrstu počinjenih krivičnih djela o kojim je bilo riječi u okviru definicije trgovine ljudima.
- 5) Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka ("Službeni glasnik BiH", br. 21/03) te Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka ("Službeni glasnik BiH", br. 61/04), Zakon o programu zaštite svjedoka ("Službeni glasnik BiH", br. 29/04), koji su posebno važni kod zaštite identiteta žrtava a naročito djece.
- 6) Zakon o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu ("Službeni glasnik BiH", br. 27/04), koja je ovlaštena policijska agencija za provođenje istraga o ovim predmetima, i to u saradnji sa Tužilaštvom BiH.

Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine je u izvještajnoj godini usvojila Zakon o boravku i kretanju stranaca i azilu, koji je stupio na snagu 14.05.2008. godine. Zakon je u najvećoj mjeri usklađen sa međunarodnim standardima i standardima Evropske unije.

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je u toku 2008. godine na osnovu Zakona o boravku i kretanju stranaca i azilu donijelo sljedeće podzakonske akte:

1. Pravilnik o standardima funkcionisanja i drugim pitanjima značajnim za rad Imigracionog centra
2. Pravilnik o pokriću troškova vraćanja i stavljanja stranca pod nadzor
3. Pravilnik o obavezama prevoznika i organizatora turističkog ili sličnog putovanja
4. Odluka o najmanjem iznosu sredstava potrebnih za izdržavanje stranca za vrijeme namjeravanog boravka u Bosni i Hercegovini

Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine je u toku 2008. godine na osnovu Zakona o boravku i kretanju stranaca i azilu donijelo sljedeće podzakonske akte:

1. Pravilnik o ulasku i boravku stranaca
2. Pravilnik o nadzoru i udaljenju stranaca iz Bosne i Hercegovine
3. Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima
4. Pravilnik o centralnoj bazi podataka o strancima

Ministarstvo vanjskih poslova je na osnovu Zakona o boravku i kretanju stranaca i azilu donijelo sljedeći podzakonski akt:

1. Pravilnik o izdavanju viza za dugoročni boravak (viza D) i postupanja kod izdavanja takvih viza

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je takođe usvojilo i dvije odluke u cilju stvaranja mehanizma praćenja ovog problema i u cilju stvaranja kapaciteta koji će se uspješnije boriti protiv trgovine ljudima u BiH:

1. Odluka o formiranju Udarne grupe za borbu protiv trgovine ljudima i organizovane ilegalne imigracije (Vijeće ministara BiH), i
2. Odluka o uspostavljanju državnog koordinатора za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije (Vijeće ministara BiH)

4.1.2. Zaštita žrtava trgovine ljudima državljana BiH

Kada je u pitanju trgovina ljudima koji su državljani Bosne i Hercegovine, potrebno je naglasiti da je društvena reakcija na ovu negativnu pojavu znatno složenija, i to u smislu njihovog ekonomskog osnaživanja, školovanja, porodične i društvene re/integracije, što nas upućuje na razvijanje multidisciplinarnog i interpersonalnog pristupa u radu profesionalaca, te uvezivanje i koordinaciju svih aktera koji se bave rješavanjem problema trgovine ljudima i to na lokalnim nivoima vlasti.

Nema posebnog propisa koji reguliše zaštitu državljana BiH od trgovine ljudima, ali su utvrđeni obavezujući standardi u asistenciji žrtvama trgovine ljudima koji su jasno definisani Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 66/07), koja su donesena na osnovu standarda utvrđenih u okviru međunarodnih konvencija i protokola kojih je članica Bosna i Hercegovina i koja bez razlike trebaju djelovati na poboljšanje zaštite žrtava trgovine ljudima koji su domaći državljani.

Kao što je navedeno u prethodnim poglavljima, obavezujući standardi u asistenciji žrtvama trgovine ljudima jasno su definisani Pravilnikom o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima ("Službeni glasnik BiH", br. 33/04) i Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 66/07).

Obavezujući standardi koji se odnose na žrtve trgovine ljudima, bilo da su stranci ili državljani BiH, podrazumijevaju:

1. Zaštitu privatnosti i identiteta žrtava trgovine ljudima
2. Pravnu zaštitu žrtava trgovine ljudima
3. Nediskriminaciju i poštovanje ljudskih prava
4. Žrtve trgovine ljudima strani državljani imaju pravo na privremeni boravak iz humanitarnih razloga (3 mjeseca), sa mogućnošću produžetka u skladu sa zakonom
5. Zaštitu najboljeg interesa djeteta (po hitnom postupku)
6. Multidisciplinarni pristup

4.2. VRSTA I OBLICI ZAŠTITE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U BiH

4.2.1. Zaštita žrtava trgovine ljudima u krivičnopravnoj oblasti u BiH

a) Inkriminacija krivičnih djela trgovine ljudima u krivičnim zakonima BiH⁶⁶

Krivični zakon Bosne i Hercegovine u značajnoj mjeri je reformisan i donosi novi reformisani pravni okvir koji je u najvećoj mjeri usklađen sa međunarodnim standardima zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine u glavi XVII. utvrdio Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom i sljedeća krivična djela koja se odnose na trgovinu ljudima:

66 Krivični zakon BiH ("Službeni glasnik BiH", br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07)

- a) Zasnivanje ropskog odnosa i prevoz osoba u ropskom odnosu (član 185.)
- b) Trgovina ljudima (član 186.)
- c) Međunarodno vrbovanje radi prostitucije (član 187.)
- d) Nezakonito uskraćivanje identifikacijskih dokumenata (član 188.)
- e) Krijumčarenje osoba (član 189.)

Kada je pitanju proces harmonizovanja i zakonskog uređivanja prije svega djela trgovine ljudima i ostalih krivičnih djela u vezi sa trgovinom ljudima, sljedeća krivična djela su utvrđena prema zakonima u Bosni i Hercegovini.

Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine⁶⁷ izvršio je izmjene i dopune članova Krivičnog zakona koji se odnose na krivična djela trgovine ljudima, krivična djela u vezi sa trgovinom ljudima i krijumčarenja ljudima. Navedeni zakon je u potpunosti izmijenio spomenute članove 186. i 189. tako da su sada odredbe Zakona koje propisuju krivična djela trgovine ljudima i krijumčarenja ljudima dodatno usaglašene sa odredbama Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i njenih protokola o suzbijanju, sprečavanju i kažnjavanju trgovine ljudima i krijumčarenja migranata, kopnom, morem i zrakom.

Izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH u januaru 2010. godine usvojene su izmjene člana 185. stav (2), člana 186. koji je izmijenjen u cijelosti, te člana 187. stav (2) (povećanje kazne. Član 188. je u potpunosti brisan, član 189. je izmijenjen i dodan je novi član 189a., čime je izvršeno dodatno usklađivanje KZ BiH sa prihvaćenim međunarodnim instrumentima.

U entitetskim krivičnim zakonima i zakonu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine postoji po tri krivična djela koja su u vezi sa trgovinom ljudima:

1. Trgovina ljudima radi vršenja prostitucije/Navođenje na prostituciju
2. Iskorištavanje djece i maloljetnih osoba za pornografiju
3. Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije/Upoznavanje djeteta s pornografijom

Tokom 2003. godine došlo je i do promjena u entitetskom krivičnopravnom zakonodavstvu u cilju postizanja harmonizacije sa novim krivičnopravnim zakonodavstvom na nivou države. Ova harmonizacija nije proizvela značajnije kvalitativne promjene u oblasti trgovine ljudima.

Krivični zakon Republike Srpske propisuje krivično djelo "trgovine ljudima radi vršenja prostitucije" (član 198.), a već i površna analiza ove definicije pokazuje da se ustvari radi o krivičnom djelu posredovanja u prostituciji. Ništa nije bolja situacija nije ni sa Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine, koji definiše "navođenje na prostituciju" (član 210.). Iako i jedan i drugi entitetski zakon predviđaju i kvalifikovane oblike ovog djela, ovako definisani nisu u skladu sa međunarodno prihvaćenom definicijom i ne mogu služiti za efikasno gonjenje počinitelja krivičnog djela trgovine ljudima i njihovo efikasno sankcionisanje. Ovim se umanjuje i jedna

67 Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH ("Službeni glasnik BiH", br. 61/04 od 29. decembra 2004. godine)

značajna uloga krivičnog zakonodavstva, a to je preventivna uloga.

Pored navedenog, važno je posebno istaći važnost regulisanja krivičnih djela trgovine ljudima koja su usmjerena prema djeci. Tako poseban značaj imaju sljedeći članovi krivičnih zakona:

- a) Član 207. KZ BiH i član 204. KZ BD BiH "Spolni odnos sa djetetom"
- b) Član 195. KZ RS "Spolno nasilje nad djetetom"
- c) Član 209. KZ RS i član 206. KZ BD BiH "Zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom"
- d) Član 197 KZ RS "Zadovoljenje spolnih strasti pred djetetom"
- e) Član 211. KZ FBiH, član 208. KZ BD BiH i član 199. KZ RS "Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije"
- f) Član 212. KZ FBiH i član 209 KZ BD BiH "Upoznavanje djeteta s pornografijom"
- g) Član 200. KZ RS "Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije"
- h) Član 217. KZ FBiH, 205. KZ RS i član 214. KZ BD BiH "Oduzimanje djeteta ili maloljetnika"
- i) Član 219. KZ FBiH, član 216. KZ BD BiH i član 207. KZ RS "Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika"
- j) Član 220. KZ FBiH "Napuštanje djeteta"
- k) Član 218. KZ FBiH, član 215. KZ BD BiH i član 206. KZ RS "Promjena porodičnog stanja"

b) Zaštita žrtava trgovine ljudima u vezi sa istragom i krivičnim postupkom protiv trgovaca ljudima

Ovdje se prvenstveno misli na obavezu informisanja žrtve o njihovim pravima, njihovim ulogama i obimu, trajanju i napredovanju postupaka kao i o dispoziciji sa njihovim predmetima. Važno je omogućiti da mišljenje, potrebe i brige žrtava budu prezentirani i uzeti u obzir u postupku kada su njihovi lični interesi oštećeni, i to na način koji je u skladu sa proceduralnim pravilima domaćeg prava. Isto tako, potrebno je osigurati da teret dokaza prije ili za vrijeme sudskog gonjenja osobe za koju se tvrdi da je kriva za trgovinu ljudima leži na tužilaštvu, a ne na žrtvi trgovine, te u skladu s tim osigurati i druge odgovarajuće dokaze, osim svjedočenja žrtava. Tokom istrage osigurati da metode istrage, otkrivanja, sakupljanja i predstavljanja dokaznog materijala moraju biti takvi da ne degradiraju žrtve niti se reflektuju na spolnu pristrasnost. Naprimjer, ne smije biti korištena lična historija, navodni "karakter" ili prethodno zanimanje žrtve trgovine ljudima protiv te osobe ili citirati to kao osnov za diskvalifikaciju svjedočenja žrtve trgovine ili pak za donošenje odluke da se sudski ne goni počinitelac. Važno je pružiti odgovarajuću podršku i pomoć žrtvama kroz cijeli postupak. Zaštititi, na odgovarajući način, privatnost i identitet žrtava i preduzeti mjere da bi se izbjeglo neodgovarajuće širenje informacija koje mogu voditi identifikaciji žrtve. Treba biti dozvoljeno da se mišljenja i strahovi žrtava

trgovine ljudima prezentiraju i razmotre u odgovarajućem stepenu postupka protiv trgovaca ljudima kada su njihovi lični interesi povrijeđeni, bez štete za optuženog i u skladu sa relevantnim domaćim pravnim sistemom.

c) Zaštita trgovine ljudima kao svjedoka

Ovdje treba istaći da se Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka štiti svjedok samo tokom postupka, ali i to samo na zahtjev žrtve, tj. svjedoka, a tužilac podnosi prijedlog sudu koji donosi rješenje kojim se to svojstvo utvrđuje. U januaru 2005. godine na snagu je stupio Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka. Ovim Zakonom pojačana je zaštita svjedoka na način da je predmetni Zakon poboljšao i unaprijedio odredbe u smislu: **“...svjedok pod prijetnjom i ugroženi svjedok ima pravo na pravnu pomoć i podršku organa socijalnog staranja, da se mjere zaštite primjenjuju samo uz saglasnost svjedoka, uveden je najbolji interes svjedoka, dodatne mjere kojima se osigurava zaštita (neotkrivanje) identiteta svjedoka i druge mjere.”**

Za provođenje Zakona o programu zaštite svjedoka nadležna je Državna agencija za istrage i zaštitu, poznatija kao SIPA, koja osigurava zaštitu svjedoka u toku i nakon postupka na način da se žrtvi svjedoku osigura – ako je zaštićeni svjedok – promjena identiteta, izmještanje u treće zemlje ili neki drugi oblik zaštite identiteta.

Ovdje se prvenstveno misli da ukoliko se želi osigurati svjedočenje žrtve trgovine ljudima, treba voditi računa da sigurnost i integritet žrtve trgovine ljudima kao svjedoka nije i neće biti podređen interesima tužilaštva. Dakle, zaštititi žrtve trgovine ljudima prije, tokom i nakon krivičnog postupka protiv trgovaca ljudima, što uključuje zaštitu od zastrašivanja, prijetnji osvetom ili osvete od strane trgovaca ljudima i njihovih pomagača, te osiguranje slične zaštite članovima porodice i prijateljima žrtava trgovine ljudima, kad je to potrebno. Ako je neophodno, promjena identiteta žrtve postoji kao opcija, kao i izmještanje žrtve iz okruženja. Prilikom bilo kakve odluke ili prijedloga, važno je uzeti u obzir potrebe žrtava trgovine ljudima radi njihove zaštite, kao i zaštite njihovih porodica i prijatelja prilikom odlučivanja o hapšenju, pritvaranju, ali i uslovima puštanja trgovaca ljudima iz pritvora, odnosno zatvora. Ovo podrazumijeva obavezu da žrtva trgovine ljudima bude ranije obaviještena o puštanju iz pritvora ili zatvora lica koje je uhapšeno ili osuđeno za djelo trgovine ljudima ili neko djelo u vezi sa trgovinom ljudima. Žrtva trgovine ljudima mora, prije odluke o tome hoće li svjedočiti u postupku protiv trgovca ljudima, biti cjelovito i objektivno upoznata sa mogućnostima i vidovima svoje zaštite po zakonu, dakle one koja joj zaista može biti pružena, kako bi mogla realno procijeniti stvarnu situaciju i donijeti samostalnu odluku. Žrtva nikada ne smije ni na koji način biti prisiljavana da svjedoči, što uključuje i prijetnje krivičnim ili prekršajnim gonjenjem. Ako ne prihvati biti svjedok, ne smije biti lišena niti jednog prava koje joj pripada, niti se njena prava mogu koristiti kao sredstvo ucjene da bi promijenila mišljenje. Ako prihvati svjedočenje, mora se pažljivo pratiti na koji se način ta zaštita ostvaruje, kako njen identitet ne bi bio otkriven. Istovremeno, treba stalno zahtijevati da joj se osigura zaštita u skladu sa standardima ljudskih prava, dakle šira zaštita od one koju trenutno predviđa zakon, a to se naročito odnosi na zaštitu prije, tokom i poslije

postupka. Žrtvi trgovine ljudima, a koja je bila podvrgnuta seksualnom nasilju ili mu je bila svjedokom, dopušteno je da prezentira dokazni materijal putem kamere ili drugih elektronskih specijalnih sredstava, nakon uzimanja u obzir svih okolnosti svjedočenja žrtve i svjedoka.

4.2.2. Zaštita žrtava trgovine ljudima u građanskopravnoj oblasti u BiH

S obzirom na svrhu Praktikumuma u ovom dijelu se zaštita žrtava trgovine ljudima u građanskopravnoj oblasti obrađuje sa posebnim akcentom na porodičnopravni status žrtve, pravo na zaključenje braka, starateljstvo, naknada štete pred nadležnim sudovima, zapošljavanja, upisa u matične knjige, ostvarivanja prava na državljanstvo (kada su u pitanju strane žrtve) itd.

Kompleksnost pitanja zaštite koje je vezano za posebne faza zaštite žrtve trgovine ljudima prisutna je i u okviru:

- **Zaštite žrtava trgovine ljudima u krivičnom ili prekršajnom postupku protiv njih**
- **Zaštite žrtava trgovine ljudima kao oštećenih** a koje su vezane za zaštitu žrtava trgovine ljudima kako u krivičnopravnoj oblasti tako i u građanskopravnoj oblasti.

Cilj je da se u ovim fazama uoče specifične aktivnosti koje provode socijalni radnici s obzirom na funkcionalnu povezanost djelovanja različitih profesija i uvođenje prakse multidisciplinarnog rada na ovim predmetima.

Ovdje treba napomenuti, da se u zavisnosti od konkretnog slučaja mogu primjenjivati i drugi zakoni: Porodični zakon, Zakon o parničnom postupku, Zakon o vanparničnom postupku, Zakon o upravnom postupku, Zakon o obligacionim odnosima (naknada štete), Zakon o državljanstvu, matičnim knjigama itd.

Takođe, treba istaći da se žrtva trgovine, koja se pojavljuje kao svjedok u sudskom postupku, poučava o pravu na isticanje odštetnog zahtjeva tokom krivičnog postupka i da krivični sud može odlučiti o zahtjevu u krivičnom postupku. Međutim, treba imati na umu do sada u praksi nije zabilježena niti jedna krivična presuda kojom se pored utvrđivanja krivice odlučuje i o odštetnom zahtjevu.

Uvijek se oštećena strana, u ovom slučaju žrtva trgovine, sa odštetnim zahtjevom upućuje na parnicu kako bi ostvarila svoj imovinskopravni zahtjev. U ovim slučajevima pravni zastupnik žrtve pravi tužbu i zastupa žrtvu pred nadležnim sudom.

a) Zaštita žrtava trgovine ljudima u krivičnom ili prekršajnom postupku protiv njih

Osim prava koja žrtve trebaju uživati u vezi sa krivičnim gonjenjem trgovaca ljudima, mora se osigurati da mjere za borbu protiv trgovine ljudima budu usmjerene na prekršioce, a ne na one koji su žrtve. U vezi s tim potrebno je osigurati sljedeće:

Žrtve trgovine ljudima nikada ne bi trebale biti gonjene za krivična djela koja im se eventualno mogu staviti na teret, ako ih nisu počinile svojom voljom nego pod prisilom trgovaca ljudima. Naprimjer, ne mogu se goniti za upotrebu falsifikovanih

dokumenata, ilegalan ulazak/boravak/rad u zemlji, prostituciju i sl., jer u tim djelima nema volje na strani žrtava za izvršenje ovih krivičnih djela.

Treba tražiti nove načine pravilne identifikacije žrtava trgovine ljudima, a put tome vodi kroz saradnju sa specijalizovanim nevladinim organizacijama, koje su senzibilizirane i imaju iskustva u komuniciranju sa žrtvama – pravilan pristup zaštiti žrtve i gonjenje počinitelaca, zavisno od pravilne i pravovremene identifikacije žrtve trgovine ljudima.

Ukoliko se ipak desi da žrtva bude osumnjičena ili učini neko djelo zbog kojeg uslijedi krivično gonjenje, prema standardima ljudskih prava mora se osigurati da žrtva trgovine ljudima kao okrivljena u krivičnom postupku:

- Objasni svoj status žrtve trgovine ljudima kao i prisilu pod kojom je morala počiniti neko djelo koje se smatra krivičnim ili prekršajem.
- Ima mogućnost da prisilu koja je upotrijebljena navede kao svoju odbranu, te da taj dokaz bude smatran olakšavajućom okolnošću prilikom određivanja kazne ako je žrtva osuđena.
- U slučajevima koji uključuju optužbe da je počinjeno krivično djelo protiv trgovca (trgovaca), uključujući ubistvo, žrtva trgovine ljudima treba imati mogućnost pozivanja na samoodbranu i prezentiranje dokaza da je bila podvrgnuta trgovini, a isti dokazni materijal se treba razmatrati kao olakšavajući faktor kod određivanja kazne ako je žrtva osuđena.
- Sudski procesi u koje su uključene žrtve trgovine ljudima trebaju se voditi u skladu sa standardima o ljudskim pravima, relevantnim odredbama člana 5 Bečke konvencije o konzularnim odnosima (VCCR) i članovima 16-19 ICPRWM.

b) Zaštita žrtava trgovine ljudima kao oštećenih

Žrtve trgovine ljudima takođe moraju dobiti informacije o pravima koja ih po domaćim zakonima pripadaju radi traženja naknade štete ili kompenzacije, što rezultira iz njihovog statusa kao žrtve trgovine. Osim toga, njima se mora osigurati sljedeće:

- Žrtve trgovine moraju dobiti pravne savjete u vezi sa pravom na naknadu štete ili kompenzacije i besplatnu pravnu pomoć za ostvarivanje tog prava putem nadležnih sudova.
- Ako se odluče voditi takve postupke, žrtvama treba osigurati privremene dozvole boravka za vrijeme dok traju krivični ili građanski postupci, uključujući i pravo na žalbe, za jedan razuman period, u toku kojeg vremena žrtva trgovine ljudima može odlučiti da li će ili ne pokrenuti građanski postupak ili biti svjedok u krivičnom postupku protiv trgovaca.
- Žrtve ne smiju biti deportovane ako postoje stvarni razlozi za vjerovanje da bi žrtve bile u opasnosti da budu podvrgnute torturi, odnosno ako postoji dokaz da će po povratku u zemlju porijekla njihov život biti ugrožen od

strane trgovaca ljudima.

- Repatrijacija žrtava mora biti izvedena na način koji neće dovesti u pitanje njihovu sigurnost i koja ih neće izložiti riziku osвете ili reviktimizacije.
- Žrtvama trgovine treba osigurati informacije i mogućnost da podnesu molbu za boravak prema domaćim zakonima i međunarodnim ugovorima. Pri razmatranju molbi za azil, žrtvama trgovine mora biti dozvoljeno da podnesu dokazni materijal kojim se potkrepljuje tvrdnje da bi repatrijacija mogla ozbiljno ugroziti njen ili njegov život, kao i veliki rizik od represije od strane trgovaca ili uznemiravanja ili maltretiranja od strane vlasti.
- Dok borave u zemlji, žrtvama mora biti osigurana elementarna zdravstvena zaštita.

U ovom dijelu se praktično trebaju osiguravati odgovarajuća pomoć ili u okviru centara za socijalni rad PRAVNA podrška i pomoć koja se dodjeljuje žrtvama trgovine ljudima koje same nisu u situaciji, odnosno psihičkom stanju da ravnopravno sudjeluju u ovim postupcima, kao i da u potpunosti prate i razumiju cjelokupan proces u vezi sa njima i njihovim pripadajućim pravima.

5. FAZE ZAŠTITE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U BIH

Na osnovu do sada iznesenih informacija, jasno je da žrtve trgovine ljudima moraju imati društvenu zaštitu; ne samo zbog činjenice da se radi o društvenom fenomenu i/ili zbog međunarodnih i domaćih pravnih standarda koji obavezuju mnoge društvene institucije da djeluju kao direktni akteri u borbi protiv trgovine ljudima, već i zbog odgovornosti za svakog pojedinca i zbog negativnog utjecaja ovog fenomena na sve aspekte društvenog razvoja. Posljedice trgovine ljudima su, kao i sam fenomen, višedimenzionalne, o čemu će takođe biti riječi u narednom dijelu.

Važno je spomenuti da je za socijalne radnike važno da razumiju kompleksnost cjelokupnog rada sa žrtvama trgovine ljudima, u smislu socijalnog rada. Kompleksnost ovog fenomena zahtijeva individualizaciju rada, tj. prilagođavanje metoda i modela rada svakom klijentu/žrtvi trgovine ljudima, posmatrajući individualno kontekstualni prostor i potrebe žrtve.

Kompleksnost ovog fenomena zahtijeva multidisciplinarni pristup i poštovanje određenih profesionalnih standarda prilikom osiguravanja odgovarajuće zaštite žrtvama trgovine ljudima. Primjenom adekvatnih profesionalnih standarda osiguravamo sigurnost žrtava trgovine ljudima, u smislu njihovog fizičkog i mentalnog zdravlja, ekonomskog osnaživanja, školovanja, porodične i društvene (re)integracije, što nas upućuje na razvijanje multidisciplinarnog i interpersonalnog pristupa u radu profesionalaca, te uvezivanje i koordinaciju svih aktera koji se bave rješavanjem problema trgovine ljudima.

Uvažavajući već rečeno, ipak možemo podijeliti rad sa žrtvama trgovine ljudima na nekoliko međusobno isprepletenih faza. Isprepletenost faza se ogleda ne samo kroz pružanje određenog oblika zaštite žrtvama trgovine ljudima, već i kroz individualne

procesu kroz koje prolaze same žrtve. Dakle, vremenski i prostorno je gotovo nemoguće jasno definisati faze rada sa žrtvama trgovine ljudima. Međutim, zbog potreba same organizacije zaštite žrtava trgovine ljudima i borbe protiv trgovine ljudima, rad sa žrtvama trgovine ljudima možemo posmatrati kroz sljedećih nekoliko faza:

1. Identifikacije žrtve trgovine ljudima – omogućavanje lične sigurnosti
Policija i tužilaštva
2. Procjene psihofizičkog stanja žrtve - osiguranje zdravstvene brige
Osiguranje interventne pomoći (zdravstvena zaštita)
3. Zaštitno zbrinjavanje i planiranje oblika pomoći
Rehabilitacija i resocijalizacija, pružanje psiho-socijalne podrške (socijalna zaštita)
4. Situiranje zaštite (resocijalizacija i repatrijacija)
Pravna i ekonomska podrška (pravna zaštita i osnaživanje)

5.1. FAZA IDENTIFIKACIJE ŽRTVE TRGOVINE LJUDIMA – OMOGUĆAVANJE LIČNE SIGURNOSTI

Identifikacija žrtava trgovine ljudima najčešće se javlja kao posljedica operativnih aktivnosti policije i tužilaštva, iako saznanja mogu da dođu i iz drugih pravaca, kao npr. od strane zdravstvenih radnika, prosvjetnih radnika, roditelja, staratelja, usvojlaca i/ili drugih osoba koje imaju ovlaštenja i dužnosti da pruže zaštitu i pomoć maloljetnim osobama. Pored osoba koje imaju profesionalnu dužnost da prijave postojanje sumnje u vezi sa krivičnim djelom trgovine ljudima, svaki građanin ima pravo i obavezu prijaviti izvršenje krivičnog djela.

Kada su žrtve trgovine ljudima u pitanju, BiH je preuzela brojne pravne i političke obaveze na međunarodnom i regionalnom nivou u pogledu pomoći i zaštite žrtava trgovine ljudima. Postoji obaveza BiH da osigura pristup besplatnoj zdravstvenoj zaštiti svim žrtvama trgovine nezavisno od njihove nacionalnosti (što propisuje Konvencija UN-a o međunarodnom kriminalu, sa protokolima). Isto tako, postoji obaveza BiH da osigura pristup socijalnoj zaštiti za žrtve trgovine ljudima kojima je odobrena privremena dozvola na humanitarnoj osnovi.

Radi lakšeg praćenja procesa zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima u fazi identifikacije i neposredno nakon omogućavanja sigurnog okruženja za žrtve (najčešće u sigurnim kućama), posmatrat ćemo ovu fazu i rad sa žrtvama kroz dva aspekta.

U fazi identifikacije i kasnije zaštitu žrtava trgovine ljudima formalno-pravno posmatramo kroz:

- Zaštitu svjedoka, i
- Zaštitu žrtava trgovine ljudima

Dakle, legislativa o zaštiti svjedoka je usvojena na državnim i entitetskim nivoima sa usaglašenim odrednicama, koje pokrivaju dvije kategorije svjedoka:

- Svjedoci pod prijetnjom
- Ugroženi svjedoci (ovdje pripadaju sva djeca svjedoci)

U tom smislu, svjedoci imaju pravo na psiho-socijalnu i profesionalnu pomoć i ostale mjere zaštite.

O zakonima i postupku zaštititi svjedoka već je bilo riječi u prethodnom poglavlju, te se ovdje naglašava da je u fazi identifikacije neophodno razriješiti glavno pitanje, a to je da li će žrtva koja je ujedno i svjedok biti zaštićeni svjedok i potpadati pod posebni sistem zaštite (svjedok pod prijetnjom ili ugroženi svjedok) ili će biti tretirana kao žrtva koja ne uživa povećan stepen lične zaštite kao zaštićeni svjedok.

Ukoliko žrtva trgovine nije zaštićeni svjedok u fazi identifikacije, ona se tretira kroz omogućavanje sigurnog okruženja za žrtve (najčešće u sigurnim kućama) ili na drugim mjestima gdje se osigurava zaštitno stambeno zbrinjavanje.

5.2. PROCJENE PSIHOFIZIČKOG STANJA ŽRTVE - OSIGURANJE ZDRAVSTVENE BRIGE, OSIGURANJE INTERVENTNE POMOĆI

Karakteristika konteksta BiH u oblasti zdravstvene zaštite ogleda se kroz postojanje nadležnosti entiteta i Brčko Distrikta u oblasti zdravstvene zaštite. Zakoni o zdravstvenoj zaštiti entiteta i Brčko Distrikta BiH uređuju načela, način organizovanja i provođenja zdravstvene zaštite. Zdravstvena zaštita u smislu ovih zakona je skup mjera, aktivnosti i postupaka na unapređenju prava na život, očuvanju i poboljšanju zdravlja ljudi koje poduzimaju nadležne institucije za zdravstvenu zaštitu. Zdravstvena zaštita se ostvaruje u skladu sa zakonima o zdravstvenoj zaštiti i zakonima o zdravstvenom osiguranju. Na osnovu postojeće regulative, pristup zdravstvenoj zaštiti je omogućen osobama koje imaju zdravstveno osiguranje. Bez obzira na postojanje ili nepostojanje zdravstvenog osiguranja, sve žrtve trgovine ljudima imaju pravo na zdravstvenu zaštitu. Zdravstvene ustanove otvaraju zdravstvene kartone za sve žrtve u koje se bilježe svi zdravstveni podaci žrtve. Podaci o zdravstvenom stanju žrtve su povjerljivi i ne mogu se iznositi u javnost. Važno je naglasiti da procjena zdravstvenog stanja žrtve mora biti stručno obrađena.

5.3. ZAŠTITNO ZBRINJAVANJE I PLANIRANJE OBLIKA POMOĆI REHABILITACIJE I RESOCIJALIZACIJE, PRUŽANJE PSIHO-SOCIJALNE PODRŠKE (SOCIJALNA ZAŠTITA)

Zaštita žrtava trgovine ljudima u BiH kroz praktično-teorijska pitanja i odgovore

5.3.1. Oblici zaštite i profesionalni standardi

a) Koji su oblici zaštite žrtava trgovine ljudima?

Žrtvama trgovine ljudima potrebno je osigurati osnovne potrebe kao što su lična sigurnost, zdravstvena briga, a ako je žrtva fizički iscrpljena, uspostavljanje dnevne rutine, stabilizacija fizioloških funkcija sna i ishrane, težiti da se uspostavi odnos sigurnosti i povjerenja, osigura psiho-socijalna podrška, te ekonomsko osnaživanje i dr.

Osiguravanje osnovnih potreba žrtvama trgovine ljudima obavezno treba biti

planirano i podrazumijeva pripremu individualnog plana pomoći za svaku žrtvu. Ovaj plan priprema se na osnovu procjene potreba za žrtvu i u saradnji sa samom žrtvom. Žrtvama trgovine ljudima osigurava se pomoć u nekoliko oblika i pod nadležnošću nekoliko službi:

1. Sigurnosne službe
2. Službe socijalne zaštite
3. Zdravstvene službe
4. Pravne službe
5. NVO

na način da:

- a) U fazi identifikovanja žrtve vrše odgovarajuću procjenu lične sigurnosti žrtve
- b) U fazi kada je žrtva već smještena u sklonište kontinuirano vrše procjenu i nadzor njene lične sigurnosti

b) Koje profesionalne standarde koristimo u asistenciji žrtvama trgovine ljudima?

Osnovni profesionalni standardi predstavljaju mehanizme za osiguravanje sigurnosti žrtava, fizičkog i psihičkog zdravlja, ekonomskog osnaživanja, školovanja, porodične i društvene integracije i drugih potreba. Kompleksnost ovih mehanizama nas upućuje na razvijanje multidisciplinarnog i interpersonalnog pristupa u radu profesionalaca, te uvezivanje i koordinaciju svih aktera koji se bave rješavanjem problema trgovine ljudima.

Obavezujući standardi u asistenciji žrtvama trgovine ljudima jasno su definisani Pravilnikom o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima ("Službeni glasnik BiH", br. 33/04) i Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 66/07) i ista predviđaju sljedeće:

"Zaštitu privatnosti i identiteta žrtve trgovine u smislu da je u svim postupcima obavezna primjena pravila povjerljivosti. Ministarstvo sigurnosti je u obavezi, u cilju zaštite identiteta žrtava trgovine uspostaviti evidencije personalnih podataka žrtava trgovine, usaglašene sa zakonima i drugim propisima o zaštiti ličnih podataka, te omogućiti pristup podacima osobama ovlaštenim za korištenje tih podataka."⁶⁸
"Zaštita privatnosti je profesionalni standard kojim se osigurava povjerenje i privatnost klijenta, osigurava povjerljivost postupka i prema potrebi privremena ili trajna zaštita identiteta žrtve ili svjedoka žrtve."⁶⁹

- Zaštita žrtava trgovine ljudima u smislu da: "Organi u postupanju neće pokretati postupke protiv žrtava trgovine zbog nezakonitog ulaska ili boravka u zemlji ili odavanja prostituciji, te posjedovanja ili korištenja falsifikovanih isprava, ako su ove radnje izvršene u direktnoj vezi sa trgovinom ljudima."⁷⁰

68 Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima ("Službeni glasnik BiH", br.33/04), član 3. stav (2)

69 Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 66/07), član 3. stav (2)

70 Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima ("Službeni glasnik BiH", br.33/04), član 4

- Zabrana diskriminacije predviđena je članom 5. Pravilnika: “Prema žrtvama trgovine ljudima ne smije se ispoljavati diskriminacija po bilo kojim osnovama, uključujući spol, rasu, boju kože, jezik, vjeroispovijest, politička i druga uvjerenja, nacionalno i socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinski status, dob, psihičku ili fizičku invalidnost, status koji se stiče rođenjem ili neki drugi status.” **“Nediskriminacija i poštovanje ljudskih prava je osnovni standard zaštite koji osiguravaju sve nadležne institucije u Bosni i Hercegovini i ovlaštene organizacije na jednak način za sve žrtve i svjedoke žrtve.”**⁷¹
- Žrtve trgovine ljudima strani državljanima imaju pravo na privremeni boravak iz humanitarnih razloga koji im se može dati na period od tri mjeseca, te ukoliko postoje zakonom propisani razlozi, može se produžiti.
- **Zaštita najboljeg interesa djeteta** je obavezujući standard za nadležne institucije u Bosni i Hercegovini i ovlaštene organizacije koji ima za cilj da u slučaju povrede prava djeteta osigura automatsko stavljanje pod zaštitu djeteta, pružanje odgovarajuće pomoći, reintegraciju i rehabilitaciju, odnosno, konačan oporavak i trajno zbrinjavanje djeteta žrtve ili svjedoka žrtve.⁷² U smislu Pravilnika, sva djeca imaju pravo na poseban tretman, a svi postupci u kojima se odlučuje o pravima i interesu djece, smatraju se hitnim.
- **Multidisciplinarni pristup** podrazumijeva da se nadležne institucije u Bosni i Hercegovini i ovlaštene organizacije obavezne da, u skladu sa Pravilima, u toku provođenja postupaka međusobno sarađuju u svim fazama postupka, razmjenjujući raspoložive informacije kako bi kroz upoređivanja i sintezu saznanja sagledali činjenice o predmetu i njihovu međuzavisnost, te zajednički pronašli najbolje rješenje za predmetni slučaj trgovine ljudima.⁷³

Na osnovu navedenih standarda, sve institucije i organizacije uključene u aktivnosti na suzbijanju trgovine ljudima dužne su osigurati djelotvorno i održivo profesionalno angažovanje u direktnoj asistenciji žrtvama trgovine ljudima.

5.4. OTKRIVANJE

a) Kako identifikovati žrtvu trgovine ljudima?

U cilju pružanja adekvatne pomoći, podrške i zaštite žrtvama trgovine ljudima, najbitnije je izvršiti blagovremenu identifikaciju žrtava.

Postupak identifikacije za žrtve trgovine strane državljanke regulisan je **Pravilnikom o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima**.⁷⁴ Ovim Pravilnikom, u okviru člana 8. stav (2), definisan je postupak identifikacije stranaca žrtava trgovine ljudima. U sljedećoj tabeli predstavljeni su pokazatelji na osnovu kojih se provodi postupak identifikacije stranaca žrtava trgovine ljudima:

71 Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljanke Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BiH”, br. 66/07), član 3 stav (1)

72 Ibid., stav (3)

73 Ibid., stav (4)

POKAZATELJI DEFINISANI PRAVILNIKOM o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima	OBJAŠNENJA
Samoidentifikacija	Situacija u kojoj žrtva trgovine sama sebe identifikuje kao žrtvu trgovine ljudima
Mjesto i uslovi gdje je stranac, potencijalna žrtva trgovine pronađena	Kada se prema mjestu i uslovima gdje je žrtva pronađena može osnovano zaključiti da se na istom mjestu odvija neka aktivnost vezana za trgovinu ljudima, kao što je otvorena ponuda seksualnih usluga i dr.
Ograničenje slobode	Kada se utvrdi da osoba nije imala pristup svojim identifikacijskim dokumentima, te imala ograničenu slobodu kretanja
Psihofizičko stanje	Kada se na osnovu izgleda i/ili ponašanja žrtve može zaključiti da se ista nalazi u teškom psihičkom i/ili fizičkom stanju
Dob osobe, posebno ako se radi o osobi u dobi mlađoj od 18 godina	Ako se prema izgledu i drugim psihičkim i fizičkim osobinama može zaključiti da se radi o djetetu.
Status, kretanje i boravak osobe u bosni i hercegovini	Provjere da li osoba ima uredno regulisan boravak u BiH i da li je legalno ušla u BiH
Posjedovanje putne isprave	Da li žrtva posjeduje validne putne isprave ili su joj oduzete od strane druge osobe
Posjedovanje finansijskih sredstava	Da li žrtva ima pristup ličnim sredstvima ili gotovini od koje se može izdržavati tokom boravka u BiH
Druge okolnosti od značaja za pravilnu identifikaciju	Provjerom informacija koje ukazuju da je neka osoba primorana na trgovinu ljudima

Svakako, najbrži i najlakši način identifikacije žrtve jeste putem samoidentifikacije. Međutim, u takvim situacijama treba biti vrlo oprezan jer se može desiti i zloupotreba samoidentifikacije u cilju izbjegavanja krivičnog ili prekršajnog gonjenja. Iz tog

razloga, najbolje je prikupiti i koristiti veći broj indikatora koji će pomoći da se bez sumnje utvrdi da se radi o žrtvi trgovine ljudima.

b) Koji faktori mogu ukazivati na prisustvo trgovine ljudima?

Elementi za prepoznavanje domaćih žrtava trgovine ljudima slični su prethodno navedenim; međutim, važno je naglasiti da postoje i određene razlike na koje treba obratiti pažnju. Neke okolnosti mogu nas upozoriti na pogodno tlo i situacije, tj. rizike od vrbovanja i trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja. Najčešće okolnosti u kojima osoba može da postane laka žrtva trgovine ljudima su:

- Socijalna isključenost i/ili siromaštvo
- Nasilje u porodici
- Stepen obrazovanja
- Zdravstveno stanje
- Vaspitna zapuštenost i zanemarenost
- Bolesti ovisnosti
- Uslovi rada
- Narušeni porodični odnosi
- Ako je osoba stranac, izbjeglica, azilant i ilegalni migrant, ne poznaje jezik i dr.

Takođe treba naglasiti da pored navedenih okolnosti i drugi faktori mogu utjecati da neku osobu dovedu u povećan rizik od vrbovanja kao što su spol, rasa i dob. Djeca posebno spadaju u ranjivu kategoriju.

Najčešće okolnosti u kojim se djeca regrutuju u svrhu trgovine ljudima mogu biti sljedeći:

- Djeca potječu iz porodice razvedenih roditelja, u slučajevima slabe kontrole i narušenih odnosa
- Djeca koja žive u socijalno i ekonomski ugroženoj porodici
- Djeca potječu iz porodice koja živi u ruralnoj sredini, a porodica se oslanja na finansijsku pomoć djece koja stasaju za rad
- Djeca bez roditeljskog staranja
- Djeca koja su usljed ratnih događanja ostala bez jednog ili oba roditelja
- Djeca koja su smještena u društvenim institucijama
- Djeca koja dolaze iz porodica gdje su roditelji na radu u inostranstvu
- Djeca koja dolaze iz porodica sa djecom ometenom u psihičkom i fizičkom razvoju
- Djeca koja dolaze iz porodica gdje su roditelji ili sama djeca ovisnici od psihoaktivnih supstanci i/ili alkohola
- Djeca dolaze iz porodica bez prijavljenog boravišta (prebivališta), npr. romske i raseljene porodice

- Djeca iz porodica koje tolerišu kasne izlaske i slične situacije nedovoljnog roditeljskog nadzora⁷⁵

c) Koji pokazatelji su važni za prepoznavanje djeteta žrtve trgovine ljudima?

Potrebno je obratiti pažnju na osnovne vanjske pokazatelje koji nam pomažu da utvrdimo uzrast žrtve. Važno je da žrtvu tretiramo kao maloljetnu ako imamo i najmanji znak sumnje u pogledu uzrasta. Za stvarno određivanje njene dobi je najsigurnije zatražiti mišljenje zdravstvenog radnika.

Pored spoljnih znakova, potrebno je imati na umu da "djeca žrtve trgovine najčešće potiču iz razorenih porodica u kojima odrastaju bez odgovarajućeg roditeljskog staranja. Često su takva djeca žrtve seksualnog nasilja u porodici, zatim u zajednici, a trgovina radi seksualne eksploatacije ili prisilnog rada često je treći korak u ciklusu nasilja kojem su djeca izložena od rane dobi."⁷⁶

U razgovoru sa žrtvom ili djetetom žrtvom, profesionalci moraju nastojati da uoče određene detalje i situacije vezane za trgovinu ljudima. To se posebno odnosi na otmicu, prevaru, vrbovanje i namamljivanje, prevoz i transfer žrtve, upotrebu sile i prinudu na seksualne ili neke druge usluge, zloupotrebu ovlaštenja i položaja nad bespomoćnom osobom ili davanje i primanje mita u cilju dobijanja saglasnosti lica koje ima kontrolu nad djetetom.

d) Kako procijeniti da li je u pitanju žrtva trgovine ljudima ili nešto drugo?

Pokazatelji koji su mjerodavni prilikom procjene da li se radi o žrtvi trgovine ljudima i sa kojima se profesionalci najviše susreću mogu biti samoidentifikacija, mjesto i uslovi gdje je potencijalna žrtva trgovine pronađena, situacija ograničenja slobode, dob osobe, način i svrha ulaska u Bosnu i Hercegovinu. Kada su u pitanju stranci, to je status, kretanje i boravak osobe, posjedovanje putne isprave i drugi pokazatelji u okruženju u kojem je žrtva pronađena.

Kada policija i tužilaštvo utvrde nesporno mjesto i okolnosti na osnovu kojih se osnovano može zaključiti da je u pitanju žrtva trgovine ljudima, tada nije potrebno provoditi dodatne razgovore, odnosno intervju u cilju identifikacije osobe kao žrtve. U takvim situacijama se radi samo forenzički intervju (profesionalac ovlašten od strane tužilaštva priprema intervju koji ujedno ima snagu sudskog dokaza u krivičnom postupku protiv osobe koja je eksploatisala žrtvu). To je situacija kada žrtva u potpunosti prihvata da saraduje sa nadležnim organima.

Postoji situacija kada nije sigurno da se radi o žrtvi trgovine ljudima, te kada ni sama žrtva ne saraduje dovoljno sa istražnim organima. To su situacije kada se do navedenih podataka može doći kroz razgovor sa potencijalnom žrtvom trgovine pri čemu se njoj ostavlja mogućnost da iznese ono što ona u tom trenutku želi da podijeli sa osobom koja obavlja intervju. Osoba koja obavlja intervju sa žrtvom

75 "Priručnik za službenike zaposlene u tužilaštvu, policiji, socijalnim i zdravstvenim institucijama – zaštita djece od trgovine ljudima", Ured državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije u BiH i Save the Children Norway – Regionalni ured za JI Evropu, Sarajevo, 2007

76 "Standardizovani postupci različitih profesija u zaštiti i postupanju sa djecom žrtvama i žrtvama svjedocima trgovine ljudima u BiH – zaštita djece u mjestima njihovog boravišta ili prebivališta", Ured državnog koordinatora za sprečavanje trgovine ljudima i ilegalne migracije, Sarajevo, 2008

može biti predstavnik službe za poslove sa strancima, radnik centra za socijalni rad, zdravstveni radnik ili neki drugi javni službenik, kao i profesionalac iz nevladine organizacije koja pruža pravnu pomoć žrtvama trgovine ljudima.

e) Šta učiniti u situaciji u kojoj se žrtva ne želi identifikovati kao žrtva trgovine ljudima?

Pored navedenih situacija, postoje i one kada postoji dovoljno indikatora da se radi o žrtvi trgovine ljudima, ali osoba to osporava iz više razloga. Neki od razloga mogu da budu strah, prijetnja, ucjena i sl. U takvim slučajevima nadležni organi postupaju prema osobi kao prema žrtvi trgovine ljudima, uz napomenu da osoba ima određeni period, tzv. period refleksije-razmišljanja (u Bosni i Hercegovini period refleksije iznosi 15 dana) u kojem će žrtva dobiti sve potrebne informacije i pravnu pomoć u cilju upoznavanja sa pravima i obavezama koja joj, u skladu sa zakonima, pripadaju, kao i informacije u cilju pojašnjenja njenog statusa kao žrtve trgovine ljudima.

Protiv žrtava trgovine ljudima se ne pokreće sudski postupak ako su počinjena krivična djela počinjena pod prisilom i iskorištavanjem njihovog položaja.

Praksa u BiH ukazuje da najveći broj registrovanih žrtava trgovine vode porijeklo iz drugih država, i da nisu ušle i boravile u BiH na zakonit način. Boravak jednog broja žrtava trgovine je bio ilegalan, dok je drugi dio nastojao legalizovati svoj boravak kroz posjedovanje falsifikovanih putnih dokumenata, viza ili odobrenja boravka. Ova činjenica je bila dovoljan osnov da nadležni organi pokrenu prekršajni ili krivični postupak protiv ovih osoba, koji je najčešće kao rezultat imao njihovo kažnjavanje ili protjerivanje sa teritorije na kojoj su uhvaćene da ilegalno borave.

Na osnovu ovih iskustava iz prakse, a zahvaljujući djelovanju određenog broja međunarodnih i domaćih organizacija, učinjeni su napor da se praksa promijeni, a cilj je bio osigurati primjenu međunarodnih standarda koji zabranjuju bilo koji oblik sudskog procesuiranja žrtve trgovine ljudima za djelo koje je počinjeno u vezi sa trgovinom ljudima.

Donošenjem Zakona o kretanju i boravku stranaca i azilu uspostavljen je pravni mehanizam kojim se zabranjuje bilo koji oblik procesuiranja žrtve trgovine za djelo koje je počinjeno u vezi sa trgovinom ljudima, a koje je učinila pod prisilom i prijetnjom. Ovim zakonom je onemogućeno momentalno protjerivanje žrtve trgovine ukoliko ona nema legalnu dozvolu za boravak i rad.

Članom 4., Zaštita žrtava trgovine, Pravilnika o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima ("Službeni glasnik BiH", br. 33/04) predviđeno je da "tijela u postupanju neće pokretati postupke protiv žrtava trgovine zbog nezakonitog ulaska ili boravka u zemlji ili falsifikovanih isprava ako su ove radnje izvršene i u direktnoj su vezi sa trgovinom ljudima".

f) Kako procijeniti sigurnost u fazi identifikacije žrtava trgovine ljudima?

- Nadležna tužilaštava i policije učestvuju u identifikaciji žrtve. Isto tako, ovi organi su dužni da omoguće fizičku sigurnost te da žrtvu izmjestite iz okruženja u

kojem je eksploatisana. U saradnji sa odgovarajućom službom centra za socijalni rad i nevladinom organizacijom koja je uključena u ovaj proces, žrtva se smješta u sigurno okruženje.

- Centri za socijalni rad u saradnji sa službama zdravstvene zaštite vrše procjenu osjećaja ugroženosti kod žrtve, procjenu fizičke i psihičke iscrpljenosti, intenzitet akutne, prolongirane ili hronične stresne reakcije, konfuznost mišljenja i nesposobnost donošenja odluka. Na osnovu općeg medicinskog pregleda, procjenjuje se postojanje lakših ili težih tjelesnih povreda, akutnih i hroničnih organskih oboljenja.

- Pravni savjetnik koji je dodijeljen žrtvi dužan je usmeno savjetovati i upoznati žrtvu sa njenim pravima, te prisustvovati davanju izjava bilo kojem nadležnom organu koji odlučuje o njenim pravima i obavezama.

- **Nevladine organizacije** koje pružaju neki od oblika pomoći i podrške žrtvi trgovine ljudima, osiguravaju siguran smještaj i zadovoljavaju osnovne egzistencijalne potrebe žrtava trgovine ljudima (hrana, odjeća, obuća...), a posebno vode računa da menadžeri u skloništima uspostave odgovarajuću saradnju sa službama sigurnosti u cilju osiguranja fizičke sigurnosti žrtava. Kada nevladine organizacije zbrinjavaju djetete žrtvu trgovine ljudima, dužne su sve odluke o djetetu žrtvi donositi uz saglasnost centara za socijalni rad (kroz oblik privremenog staratelja).

Kada su u pitanju punoljetne žrtve, samo uz njihovu saglasnost nevladine organizacije stupaju u kontakt sa centrima za socijalni rad i/ili ostalim nadležnim institucijama (izuzimajući tužilaštvo i policiju).

g) Gdje osigurati smještaj za žrtvu trgovine ljudima?

Zaštitno zbrinjavanje i smještaj se organizuje kada su u pitanju stranci žrtve trgovine ljudima. Skloništa koja obavljaju ovu djelatnost moraju imati potpisane protokole o saradnji sa Ministarstvom sigurnosti BiH.

Domaće žrtve trgovine ljudima smještaju se u iste kapacitete u skladu sa protokolima o saradnji koji su potpisale nevladine organizacije sa Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH. Domaće žrtve mogu biti smještene i u druge vrste smještaja po osnovu uspostavljene saradnje nevladine organizacije sa nadležnim institucijama na lokalnom nivou. Ovo se posebno odnosi na djecu koja mogu biti smještene u hraniteljske porodice i druge ustanove socijalne zaštite.

Tokom faze identifikacije službe sigurnosti sarađuju sa centrom za socijalni rad, menadžmentom skloništa i pravnom službom prilikom procjene adekvatnog smještaja za žrtve. Tako postoje skloništa kategorisana prema stepenu rizika, te u BiH postoje:

- Sklonište visokog rizika
- Sklonište srednjeg rizika
- Sklonište niskog rizika

- Druge vrste smještaja

Tokom odlučivanja o vrsti smještaja žrtve trgovine ljudima, vrši se i procjena potreba žrtve. Cilj ove procjene je osiguravanje odgovarajuće i individualne podrške žrtvi, na osnovu pokazatelja utvrđenih u toku postupka identifikacije.

5.5. BORAVAK U SIGURNOJ KUĆI

a) Kako treba postupiti ovlašteni profesionalac u sigurnoj kući?

Pomoć i zaštita žrtvama trgovine ljudima počinje od prvog kontakta sa odgovarajućim terapeutom i/ili osobama koje rade u sigurnoj kući/skloništu. Važan uslov za pružanje neophodne pomoći i podrške je uspostavljanje povjerenja usklađivanjem verbalne i neverbalne komunikacije, kao i uvažavanjem potreba žrtava. Izgrađene komunikacijske vještine profesionalaca olakšavaju uspostavljanje odnosa između profesionalca i žrtve. Profesionalac mora znati da se komunikacija odvija na više nivoa: sadržinskom i procesnom, koji nosi sa sobom i osjećanja, te različite vrijednosti značenja onoga o čemu žrtva priča.

Na ovaj način se kreira prijatna atmosfera koja pomaže žrtvi da otvorenije komunicira i da njena adaptacija u sigurnoj kući bude lakša i uspješnija. Važno je imati na umu da žrtva smještena u sigurnu kuću treba imati osjećaj da joj se vjeruje i da je poštovana kao ljudsko biće. To se može postići postavljanjem pitanja koja mogu pomoći da profesionalci saznaju o potrebama, kao i očekivanja od strane žrtve. Važno je aktivno slušati žrtvu, pomoći joj da imenuje svoja očekivanja i potrebe. Nakon iskazivanja očekivanja i potreba, neophodno je suočiti žrtvu sa realnim očekivanjima, tj. ukazati na ostvariva očekivanja kroz međusobnu saradnju.

Na kraju ovog dijela procesa, žrtva se upoznaje sa uslugama koje joj stoje na raspolaganju. Pomoću ovih usluga sa žrtvom se sačinjava individualni plan čija realizacija slijedi tokom boravka u sigurnoj kući. Sačinjavanje individualnog plana zavisi od uzrasta osobe i statusa u smislu starateljstva ili državljanstva te mogućnosti nadležne službe socijalne zaštite.

b) Kako treba postupiti ovlašteni profesionalac iz službe socijalne zaštite?

Socijalni radnik, kao i ostali profesionalci, trebaju uspostaviti odnos uzajamnog povjerenja između sebe i žrtve trgovine ljudima. Posebnu pažnju treba obratiti na uzrast žrtve (ako su djeca u pitanju) zbog važnosti postavljanja adekvatnih i za žrtvu razumljivih pitanja. **Socijalni radnici ne smiju insistirati da žrtva ispriča neposredna dešavanja vezana za njenu viktimizaciju.** Ovaj razgovor je općeg karaktera i vezan je za prikupljanje informacija za socijalno stanje i potrebe žrtve - **preliminarna procjena slučaja.**

U pravilu, detaljniji razgovor sa žrtvom obavlja stručnjak psiholog i/ili psihijatar, a posebno kada je žrtva dijete taj razgovor obavlja dječiji psiholog, uz nastojanje da stručnjaci u pravilu trebaju biti istog spola kako bi se utvrdio stepen viktimizacije žrtve. Razgovor psihologa treba voditi na način da žrtva navede da sama ispriča dešavanja i događaje vezane za okolnosti u kojima je pronađena.

Kada žrtva ne saraduje sa socijalnim radnikom, uzimaju se opći podaci, socijalna anamneza i nastavlja se proces praćenja potencijalne žrtve, njene porodice i okruženja.

c) Šta je “preliminarna procjena slučaja”?

Preliminarna procjena slučaja vezana je za procjenu koja je obavezna za nadležne socijalne službe ukoliko su prve došle u kontakt sa žrtvom trgovine. Isto vrijedi i za policiju i tužilaštvo ako su otkrile potencijalnu žrtvu trgovine ljudima, ovlašteni službenici nevladine organizacije koji su primili žrtve u smještaj, obavile preliminarni intervju sa žrtvom ili joj pružile pravnu pomoć i savjetovanje.

U većini slučajeva ova situacija je vezana za odvojene aktivnosti navedenih institucija i organizacija. Nakon što te institucije prikupe prve informacije o potencijalnoj žrtvi, dobra praksa podrazumijeva razmjenu informacija sa drugim (ovdje navedenim) institucijama kako bi se zajedno i odmah izvršila preliminarna procjena slučaja. Ova aktivnost može biti obavljena kroz organizovanje zajedničkog sastanka ili nekim drugim vidom komunikacije.

- Preliminarne procjene obavezno moraju sadržavati sljedeće:
- Procjenu u vezi osiguranja hitne zdravstvene usluge i njege (uz obaveznu psihološku procjenu stanja žrtve)
- Procjenu rizika vezanih za sigurnost žrtve
- Utvrđivanje dobi žrtve
- Utvrđivanje potrebe za smještanjem
- Osiguranje pravne pomoći
- Procjenu da li će žrtva saradivati sa nadležnim institucijama i organizacijama uključenim u asistenciju

d) Kada će uslijediti smještanje žrtve trgovine ljudima u sigurnu kuću (sklonište)?

Boravak u sigurnoj kući može uslijediti ukoliko je ispunjen princip dobrovoljnosti kod odrasle osobe. To znači da, ukoliko punoljetna osoba ne želi biti smještena, neće biti smještena bez dobrovoljnog prihvatanja smještaja. Postoje situacije kada se odrasla osoba smješta bez dobrovoljnog pristanka – situacija kada je izrečena zaštitna mjera liječenja od nekog oblika ovisnosti ili je u pitanju osoba sa invaliditetom, odnosno sa umanjenom ili oduzetom sposobnošću odlučivanja.

Kada se radi o djetetu, nadležni centar za socijalni rad treba odrediti privremenog staratelja za dijete. Ukoliko postoji mogućnost, osigurat će se smještaj u hraniteljsku porodicu ili ustanovu socijalne zaštite. I u ovim slučajevima treba voditi računa da ne postoji opasnost po sigurnost djeteta. Ako takva mogućnost ne postoji, dijete se

može smjestiti u sigurnu kuću.

Tokom prijema, žrtva se upoznaje sa raspoloživim resursima koji joj se nude unutar postojećih kapaciteta sigurne kuće, ali i o saradnji sa državnim institucijama, međunarodnim i nevladinim organizacijama.

e) Koje informacije u okviru pravne pomoći treba osigurati žrtvi trgovine ljudima?

Žrtva trgovine ljudima se odmah, pri prvom susretu, upoznaje sa pravom na pravnu pomoć i pravnog savjetnika koji, u skladu sa zakonima i propisima, može biti istog spola kao i žrtva ukoliko se sama žrtva ne izjasni suprotno. Žrtva se upoznaje sa pravima i obavezama koje ima u skladu sa zakonima i pravilnicima, kao i Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine.

Pored postojećih zakona i propisa, primjenjuju se i "Vlašičke procedure" koje olakšavaju međusobnu saradnju svih aktera koji se bave pitanjem trgovine ljudima. Žrtva se prije dolaska u sigurnu kuću upoznaje sa pravilima i obavezama utvrđenim Zakonom o kretanju i boravku stranaca i azilu kao i mogućnošću korištenja nezavisne pravne pomoći. Priroda informacija zavisit će o tome da li se radi o stranoj žrtvi trgovine ljudima, državljaninu BiH ili djetetu. Međutim, bez obzira na razliku u prirodi informacije, sve informacije moraju biti tačne, precizne i rečene jednostavnim rječnikom kako bi ih žrtve mogle razumjeti.

Žrtvama stranim državljanima dostavljaju se informacije o vrsti i obliku zaštite koja se osigurava u skladu sa članom 14. stav (1) Pravilnika o zaštiti stranaca trgovine ljudima⁷⁷, a koja se odnosi na:

- Adekvatan i siguran smještaj
- Zdravstvenu zaštitu
- Informisanje o njenom pravnom statusu i savjetovanje u vezi sa pravima i obavezama, na jeziku koji žrtva razumije
- Pravnu pomoć žrtvi u toku krivičnog i drugih postupaka u kojima žrtva ostvaruje svoja prava
- Informacije o načinu pristupa diplomatsko-konzularnim predstavništvima zemlje porijekla ili uobičajenog boravka žrtve trgovine
- Informacije o mogućnostima i postupku repatrijacije i
- Različite vidove treninga i edukacije u zavisnosti od finansijskih mogućnosti

Prilikom davanja informacija koje se odnose na osiguranje prava, treba voditi računa o dobi, spolu i specijalnim potrebama žrtve, posebno obraćajući pažnju na specifične potrebe djece (uključujući adekvatan smještaj, obrazovanje i brigu).

Od izuzetne je važnosti odmah, pri prvom susretu, žrtvu upoznati sa zaštitom koju kao žrtva uživa a koja joj je garantovana Pravilnikom, u smislu da "organi u postupanju neće pokretati postupke protiv žrtava trgovine zbog nezakonitog ulaska ili boravka u zemlji ili odavanja prostituciji, te posjedovanja ili korištenja falsifikovanih isprava, ako su ove radnje izvršene u direktnoj vezi sa trgovinom ljudima."⁷⁸

⁷⁷ Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima ("Službeni glasnik BiH", br. 33/04)

⁷⁸ Ibid., član 4.

Kada su u pitanju domaće žrtve trgovine ljudima, u skladu sa zakonima i propisima u BiH, žrtve se upoznaju o vrsti i obliku zaštite koja se osigurava, a koja se odnosi na:

- Adekvatan i siguran smještaj
- Zdravstvenu zaštitu
- Informisanje o njenom pravnom statusu i savjetovanje u segmentu njezinih prava i obaveza
- Pravnu pomoć žrtvi u toku krivičnog i drugih postupaka u kojima žrtva ostvaruje svoja prava
- Mogućnosti zbrinjavanja, rehabilitacije, resocijalizacije i reintegracije

f) Koje aktivnosti vrši centar za socijalni rad prilikom prve procjene slučaja?

Postupak početne procjene određuje i smjernice za nastavak rada sa žrtvom trgovine ljudima. Ipak, centar za socijalni rad ne može samostalno nastupati u procesu procjene, te se primjenjuje timski rad i uspostavlja se saradnja sa drugim institucijama i profesionalcima u dijagnostičkom postupku. Centar za socijalni rad je obavezan da vodi računa o tome da li je žrtva trgovine ljudima adekvatno zaštićena od opasnosti po život i zdravlje, kao i da li je potrebna intervencija drugih službi kako bi se žrtva zaštitila. Sve informacije do kojih se dođe u fazi procjene slučaja sakupljaju se timski i obrazlažu u pisanoj formi.

Centar ili služba za socijalni rad, nakon dobijanja informacije o predmetu, provjerava da li je slučaj ranije bio registrovan (evidentiran), prikuplja dodatne informacije, vrši procjenu slučaja, uspostavlja kontakt sa žrtvom, priprema i obavlja intervju, saraduje sa svim nadležnim institucijama u Bosni i Hercegovini i ovlaštenim organizacijama u cilju procjene povreda i rizika od budućih povreda, pomaže u osiguranju dokaza o zlostavljanju, identifikuje raspoložive resurse za pomoć i zaštitu žrtve i svjedoka žrtve, procjenjuje koje intervencije su neodložne, odnosno priprema plan zaštite žrtve ili svjedoka žrtve.

Procjena slučaja koju vrši nadležni centar za socijalni rad priprema se nakon što stručni radnici centra pripreme detaljni izvještaj stručnog radnika (socijalnu anamnezu), koji mora sadržavati sljedeće komponente:

- Podatke o zdravstvenom statusu svih članova porodice
- Podatke o ekonomskom statusu porodice
- Podatke o socijalnom statusu porodice
- Informacije o eventualnim ranijim patološkim promjenama i problemima porodice
- Utjecaj srodnika i okruženja
- Podatke o obrazovnom statusu članova porodice
- Informacije o okolnostima u kojima je dijete do sada živjelo
- Druge relevantne informacije

g) Kako postupiti kada su u pitanju djeca žrtve trgovine ljudima?

Kada su u pitanju djeca žrtve trgovine ljudima, bez odlaganja i prije preduzimanja

bilo kakvih aktivnosti, osim adekvatnog i sigurnog smještaja, treba kontaktirati centar za socijalni rad općine na čijem se području nalazi sigurna kuća, kako bi centar donio rješenje kojim se djetetu osigurava privremeni staratelj. Privremeni staratelj ima obavezu da postupa u najboljem interesu djeteta i da štiti njegova prava.

h) Kako se smještaju strani državljani žrtve trgovine ljudima?

Kada su u pitanju stranci žrtve trgovine ljudima, Ministarstvo sigurnosti BiH ima potpisane protokole sa nevladinim organizacijama koje ispunjavaju minimalne standarde za smještaj žrtava trgovine ljudima. Protokoli regulišu obaveze i odgovornosti između nevladinih organizacija i Ministarstva sigurnosti BiH u pružanju usluga direktne asistencije, osiguranja smještajnih kapaciteta, hrane, odjeće, medicinske preglede i njege, te psiholoških tretmana žrtvama trgovine ljudima. Žrtva može biti upućena u sigurnu kuću od strane nadležnih predstavnika Ministarstva sigurnosti BiH-Službe za poslove sa strancima, ali i sama žrtva može zatražiti smještaj. Nevladina organizacija dužna je odmah da informiše Ministarstvo sigurnosti BiH kako bi se registrovao slučaj trgovine. Podaci su strogo povjerljivi zbog čuvanja identiteta žrtve.

i) Kako se smještaju BiH državljani žrtve trgovine ljudima?

Na bazi postojećih iskustava i smjernica koje se primjenjuju kod smještanja državljana BiH uočavamo određene dobre i loše prakse prilikom smještanja žrtava trgovine ljudima.

Postoji različita praksa kod smještanja maloljetnih i punoljetnih žrtava trgovine ljudima. Maloljetne žrtve trgovine ljudima mogu se smještati u hraniteljske porodice i ustanove socijalne zaštite, a ukoliko takva mogućnost ne postoji dijete se može smjestiti u sigurnu kuću. Kada je žrtva punoljetna, osoba se samo uz njen pristanak može smjestiti u sigurnu kuću ili na neko drugo mjesto.

Procjena koja vrsta smještaja je najadekvatnija za žrtvu trgovine ljudima vrši se uz obaveznu saradnju policije, tužilaštva, centra za socijalni rad i po potrebi nevladina organizacija koja pruža pravnu pomoć. Žrtva trgovine ljudima se smješta u sigurnu kuću rješanjem nadležnog centra za socijalni rad. Moguć je i smještaj nalogom nadležnog tužioca ili suda, naročito ako se radi o maloljetnom licu.

j) Na koji način učesnici u direktnoj asistenciji razmjenjuju informacije o slučaju?

Uspješna i efikasna borba protiv trgovine ljudima postiže se saradnjom i koordinacijom rada svih službi uključenih u ove aktivnosti (vladinog i nevladinog sektora). Tok razmjene informacija između aktera direktne asistencije regulisana je Pravilnikom, Pravilima i "Vlašićkim procedurama", kojima je utvrđeno da:

- 1) Sve institucije u BiH, organizacije, pravne i fizičke osobe koje dođu u dodir sa djetetom žrtvom trgovine ljudima bez odlaganja dužne su obavijestiti organ starateljstva (centar za socijalni rad) i nadležnu policiju i tužilaštvo.
- 2) Ukoliko je u pitanju punoljetna žrtva, nadležno tužilaštvo ili policija informišu službu ili centar za socijalni rad, kao i ostale organizacije samo uz pristanak žrtve.

- 3) Sve institucije u BiH, organizacije, pravne i fizičke osobe koje dođu u dodir sa odraslom osobom žrtvom trgovine ljudima bez odlaganja dužni su bez obzira na pristanak žrtve obavijestiti nadležnu policiju i tužilaštvo, a uz dozvolu službe ili centra za socijalni rad i ostale organizacije.
- 4) Prijava, izvještaj ili informacija o žrtvi trgovine ljudima mogu biti dostavljeni usmenim, pismenim, telefonskim ili elektronskim putem. Nakon što zaprimi informaciju, centar za socijalni rad je obavezan izvršiti procjenu. Procjena se vrši u saradnji sa nadležnim policijskim službenikom kojem se obavezno dostavljaju sve zaprimljene informacije.

k) Kada i kome “sigurna kuća” dostavlja informacije o slučaju?

Ovlaštena lica iz nevladine organizacije koje pružaju uslugu smještaja žrtvama trgovine ljudima imaju obavezu da bez odlaganja obavijeste nadležnu službu ili centar za socijalni rad i “Vaša prava BiH” da su prihvatili potencijalnu žrtvu trgovine ljudima.

U slučaju da nevladine organizacije prihvate potencijalnu žrtvu trgovine koju nisu uputili policija i tužilaštvo, bez odlaganja obavještavaju policiju, tužilaštvo i centar za socijalni rad i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, a kada je u pitanju žrtva trgovine ljudima strani državljanin, obavještava i Ministarstvo sigurnosti BiH-Služba za strance.

l) Kada i kako nadležna organizacija za pružanje pravne pomoći razmjenjuje informacije o slučaju?

Ako ne postoji sistem besplatne pravne pomoći na lokalnom nivou vlasti, pomoć se može zatražiti od nevladine organizacije “Vaša prava BiH” koja je do sada bila jedina organizacija koja je pružala besplatnu pravnu pomoć. Važno je osigurati da se organizacija ili tijelo nadležno za pružanje pravne pomoći pruže informaciju o potencijalnoj žrtvi. Pored navedenog, ovlašteni socijalni radnik obavezan je u roku od tri dana od dobijanja obavijesti posjetiti sigurnu kuću i dati osnovne informacije pravne prirode, tj. prava koja pripadaju žrtvi.

Posebno je važno hitno djelovati kada je žrtva strani državljanin i nije na drugi način regulisala boravak u BiH, jer se najkasnije u roku od 15 dana mora podnijeti zahtjev za odobrenje privremenog boravka iz humanitarnih razloga.

Ovlaštena osoba za pravnu pomoć stupa u kontakt sa nadležnim tužiocem, kako bi dobila informaciju o daljem toku postupka, datumu uzimanja izjava kao i drugim aktivnostima sa kojima sa kojima pravni zastupnik mora biti upoznat. Cilj je pružiti što bolju i kvalitetniju pomoć žrtvi i istu upoznati sa daljim tokom konkretnog slučaja.

Obavezno se mora ostvariti kontakt između svih učesnika kako bi se mogle razmijeniti informacije te planirati sljedeće aktivnosti u svakom konkretnom slučaju.

5.6. VRSTA I KONCEPT INTERVENCIJE

a) Ko su sve akteri u direktnoj asistenciji žrtvama trgovine ljudima?

Kompleksnost fenomena trgovine ljudima predočena na osnovu izloženih

informacija, kao što je više puta naglašeno, zahtijeva dobro koordiniran rad i saradnju mnogih aktera u borbi protiv trgovine ljudima. U BiH, ti akteri su sljedeći:

- a) **Policija i tužilaštvo** – Sve informacije prikupljaju po zakonima o krivičnom postupku u BiH.
- b) **Centar za socijalni rad** – Djeluje u skladu sa zakonima o socijalnoj zaštiti, dječijoj zaštiti, porodičnim zakonima, zakonima o upravnom postupku i propisima koji definišu **kancelarijsko** poslovanje i vođenje službene evidencije. Neki centri za socijalni rad su uveli standardizovane obrasce za prikupljanje i obradu podataka. Ostali centri ne koriste standardizovane obrasce. Podaci se prikupljaju u direktnom kontaktu sa žrtvama, porodicom žrtve, prijateljima, školom, kao i svim ostalim osobama iz okruženja koje mogu dati važnu informaciju o žrtvi, te od ostalih nadležnih službi na lokalnom nivou.
- c) **Organizacija koja pruža pravnu pomoć** – Koriste se informacije koje su prikupljene od strane svih drugih institucija i organizacija koje daju direktnu asistenciju žrtvi. Nevladina organizacija “Vaša prava BiH” ima obrazac koji koristi za unos u svoju bazu podataka. Ova baza podataka služi za internu upotrebu i dostavu podataka o stranim državljanima
- d) **Ministarstvo sigurnosti BiH i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH** kada se radi o žrtvama trgovine ljudima koji su državljani BiH i strani državljani utvrdili su **Jedinstveni obrazac za identifikovane i potencijalne žrtve trgovine ljudima i Jedinstveni obrazac za trgovce ljudima**. Baza je zaštićena i pristup joj imaju samo ovlaštena lica iz ministarstva i Državne agencije za istrage i zaštitu (SIPA).
- e) **NVO skloništa** – Prijemom žrtve u sigurnu kuću otvara se individualan karton za svaku žrtvu da se evidentiraju intervencije stručnog psihološkog i medicinskog rada. U kartonu se čuvaju svi dokumenti koje su prosljedile institucije i organizacije. U toku sudskih procesa, u slučaju da nadležna institucija ili organizacija zatraži mišljenje terapeuta i/ili nalaz psihologa, kopija dokumentacije se dostavlja, a originalni primjerak ostaje u kartonu.
- f) **Zdravstvene ustanove** – Otvaraju zdravstvene kartone za sve žrtve u koje se bilježe svi podaci o žrtvi. Podaci o zdravstvenom stanju žrtve su povjerljivi i ne mogu se iznositi u javnost. Važno je naglasiti da procjena zdravstvenog stanja u vezi sa zdravljem može biti korištena i za tok krivičnog postupka a ova dokumentacija mora biti stručno obrađena, a može biti:
 - **Forenzička (koristi se samo u krivičnom postupku)**
 - **Psihološka procjena o trenutnom stanju žrtve trgovine ljudima** – Takođe je povezana sa krivičnim postupkom, ali i sa svim drugim aktivnostima direktne asistencije pružene žrtvi, naročito u pogledu osiguranja njene adekvatne detraumatizacije, odnosno rehabilitacije i resocijalizacije. Zdravstveni radnik je isključivo ovlašten da predstavi dio informacija ostalim profesionalcima koji osiguravaju

direktnu asistenciju žrtvama trgovine ljudima, uz obavezu saglasnost žrtve. U radu sa žrtvama trgovine ljudima zdravstvene ustanove koriste se usluge različitih specijalista zdravstvene struke kao što su: ginekolozi, infektolozi, pedijatri, psihijatri, klinički psiholozi i drugi medicinski radnici.

b) Koje vrste obrazaca se koriste za prikupljanje relevantnih informacija?

Pored ovih obrazaca, koriste se i određeni obrasci koje je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice propisalo prilikom sklapanja protokola o saradnji sa nevladinim organizacijama.

- a) obrazac za upućivanje na smještaj žrtve trgovine ljudima
- b) zahtjev/odobrenje za premještanje žrtve trgovine ljudima
- c) izvještaj o otpuštenim i riješenim slučajevima
- d) zahtjev/odobrenje za osiguranje pratnje i prevoza
- e) obrazac za samovoljno napuštanje skloništa

c) Koji su najvažniji elementi pripreme za informativni intervju sa žrtvom trgovine ljudima?

Postoji deset načelnih smjernica za obavljanje razgovora sa žrtvama trgovine ljudima na etičan i siguran način. Poštovanje ovih smjernica je obavezno za sve profesionalce uključene u rad sa žrtvama trgovine ljudima. Smjernice mogu biti predstavljene na sljedeći način:

1. Dobiti svjestan pristanak o učešću žrtve u cjelokupnom postupku, te se uvjeriti da žrtva razumije sadržaj i svrhu pitanja, svrhu korištenja informacija, pravo da ne odgovori na pitanje i da završi razgovor u svakom trenutku.
2. Saslušati i uvažiti procjenu žrtve u odnosu na situaciju u kojoj se nalazi, stepen rizika i sigurnosti.
3. Izbjeći ponovnu traumatizaciju i sekundarnu viktimizaciju žrtve tako što će se izbjegavati pitanja koja provociraju odgovore sa emotivnim nabojem.
4. Biti spreman za hitnu intervenciju i hitno reagovati ukoliko se žrtva nalazi u direktnoj opasnosti.
5. Iskoristiti prikupljene podatke na odgovarajući način koji može svakoj pojedinačnoj žrtvi donijeti samo korist.
6. Nemojte povrijediti žrtvu! Potrebno je postupati sa žrtvom na način da se uvijek ima na umu potencijalna mogućnost nanošenja štete. Razgovor ne treba obavljati ukoliko će to žrtvu, u kratkoročnom ili dugoročnom periodu, dovesti u težu situaciju.
7. Prije obavljanja razgovora, u svakom pojedinačnom slučaju, prikupiti sve raspoložive informacije i na osnovu toga izvršiti procjenu rizika,.
8. Tokom razgovora upoznati žrtvu sa odgovarajućim službama pravne, socijalne i zdravstvene zaštite, pružanja skloništa, te nikada ne davati obećanja koja se ne mogu ispuniti.

9. Prikladno odabrati i pripremiti prevodioca za rad (ukoliko se radi o stranim državljanima) i ostale saradnike.
10. Osigurati anonimnost i povjerljivost žrtvi od trenutka prvog kontakta do trenutka kada detalji o slučaju bivaju objavljeni.

U radu sa žrtvama trgovine ljudima mora se voditi briga o njihovom psihološkom stanju i koliko su spremne da daju intervju. Stoga je neophodno pripremiti žrtvu i biti joj emotivna podrška. Moramo imati u vidu traumatske posljedice koje mogu utjecati na vođenje intervjua, a najčešće su to:

- Odsustvo hronološkog reda u traumatskoj priči.
- Da su sjećanja žrtve trgovine ljudima fragmentisana, tako da često priča nije sadržajno ni vremenski povezana i koherentna.
- Traumatizovana osoba ponavlja traumatske priče sve dok ne doživi ista ili slična osjećanja kao kad se odvijao traumatski događaj.
- Logika ovakvog reagovanja jeste emotivno olakšanje koje osoba doživljava po principu "doživljeno po drugi put oslobađa od doživljaja po prvi put".
- Imajući u vidu da seksualna traumatizacija narušava fizički integritet osobe, potrebno je biti naročito oprezan prilikom svakog oblika dobronamjernog dodira žrtve.
- Preporučuje se izbjegavanje spontanih prijateljskih dodira prilikom razgovora ili postavljanja pitanja za dozvolu da se žrtva/klijent dodirne po ruci ili zagrlji, čak i ukoliko imamo namjeru da je utješimo. Time poštujemo fizičke i procesne granice žrtve trgovine ljudima.

Tokom informativnog razgovora sa žrtvom trgovine ljudima važno je da svi profesionalci poštuju spomenute načelne smjernice za obavljanje razgovora sa žrtvama trgovine ljudima na siguran i etičan način. Većina uključenih organizacija je prihvatila osnovni standard da se intervju priprema na osnovu ovih smjernica i ranije spomenutih načela. Međutim, iskustva pokazuju da i dalje postoji prisustvo pojave da osobe koje obavljaju intervju nisu profesionalno osposobljene za ovaj rad. Iz tog razloga bitno je istaći da se žrtve trebaju tretirati kao žrtve teških kršenja ljudskih prava, a ne kriminalci koji krše domaće propise.

d) Kako osigurati učešće žrtava trgovine ljudima u procesu pružanja direktne asistencije?

U skladu sa zakonskim rješenjima u BiH, žrtvi je omogućeno da sudjeluje u svim postupcima, ali nivo njenog učešća zavisi od njene želje da saraduje i trenutnog psihofizičkog stanja.

Svi profesionalci uključeni u direktnu asistenciju žrtvama trgovine ljudima moraju poštovati sljedeće principe:

- **Princip nediskriminacije** kojim se zabranjuje svaki vid diskriminacije žrtava trgovine kako u samom tretmanu i zaštiti, tako i u postupku ostvarivanja njihovih zakonom garantovanih prava.

- **Sigurnost i pravičan tretman** u smislu da ih treba tretirati kao žrtve ozbiljnih kršenja ljudskih prava zbog čega se ne smiju kažnjavati nego im se treba pružiti maksimalna zaštita. To podrazumijeva omogućavanje zakonitog boravka u BiH i pristup postupku traženja azila. Ostvarivanje pravičnosti podrazumijeva i adekvatno sudsko gonjenje počinitelaca, pri čemu će policija, tužilaštvo i sud voditi računa da se trgovci privedu pred lice pravde, a da se pri tom vodi računa o pravu žrtava na privatnost, dostojanstvo i sigurnost.

Međutim, u praksi se dešava da zbog nedovoljne profesionalne obučenosti osoba koje pružaju direktnu asistenciju žrtvama, žrtve trgovine ljudima nemaju mogućnost da učestvuju u svim aktivnostima u kojima se odlučuje o korištenju prava koja im se u skladu sa zakonom trebaju osigurati. Dobra praksa je primjena multidisciplinarnog pristupa, tj. upoznavanje žrtve od strane profesionalaca koji su zaduženi i nadležni za pružanje pomoći sa svim mogućnostima u pogledu osiguranja sljedećih prava:

- **Pristup privatnim tužbama i naknadi štete**, pri čemu je uloga pravnik koji osigurava pravnu pomoć da žrtvu upozna sa ovim pravom i da joj pomogne da ostvari pristup istom kroz izradu tužbi i zastupanje pred nadležnim sudovima.
- **Pristup zdravstvenim uslugama**, pri čemu zdravstveni radnik upoznaje žrtvu sa njenim zdravstvenim stanjem i mogućnostima za detraumatizaciju i rehabilitaciju.
- **Pristup uslugama socijalne zaštite**, pri čemu socijalni radnik obavještava žrtvu o njenim socijalnim pravima, mogućnostima za adekvatan smještaj, pomoć tokom procesa rehabilitacije i resocijalizacije, te prilikom zapošljavanja i eventualne prekvalifikacije.
- **Proces repatrijacije i reintegracije** zavisi od mogućnosti vladinog i nevladinog sektora, pri čemu se žrtva obavještava o mogućnostima da bude uključena u neki od programa za koje su osigurana finansijska sredstva.

te ostvarivanje drugih prava koja su im garantovana zakonima u BiH.

e) Kakva je uloga nevladinih organizacija tokom direktne asistencije djeci žrtvama trgovine ljudima?

Nevladine organizacije pružaju usluge direktne asistencije djeci žrtvama trgovine, osiguravajući im smještaj u skloništu, hranu i odjeću, medicinske preglede i psihološki tretman. Pored ovoga, za djecu žrtve trgovine potrebno je osigurati i pedagoški tretman radi usvajanja prikladnih obrazaca ponašanja, podrške u učenju ili usvajanju vještina na kursovima za prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju. Istovremeno im je potrebno osigurati stalni nadzor nad zdravstvenim i psihološkim stanjem, ispunjavanjem dnevnih obaveza, slobodnim aktivnostima i izlascima. Većina nevladinih organizacija koje se bave suzbijanjem trgovine ljudima provodi i preventivno-edukativne programe sa učenicima, njihovim roditeljima i nastavnicima u cilju podizanja svijesti o raširenosti pojave, štetnosti posljedica, rizičnim faktorima i načinima regrutovanja u lanac trgovine ljudima.

f) Kako izvršiti ispravnu medicinsku procjenu žrtve trgovine ljudima?

Kako bi se izvršila prva medicinska procjena žrtve, potrebno je izvršiti procjenu psihološkog i fizičkog stanja žrtve koja uključuje procjenu:

- **Općeg zdravstvenog stanja žrtve:** prisustvo lakših i težih tjelesnih povreda, akutnih i hroničnih organskih oboljenja, što se utvrđuje na osnovu općeg medicinskog pregleda
- **Elementa kriznog reagovanja:** podrazumijeva procjenu vlastitog osjećaja ugroženosti, procjenu osjećaja fizičke i psihičke iscrpljenosti, intenziteta akutne, prolongirane ili hronične stresne reakcije, intenziteta i prevage dominantno emotivnog načina reagovanja nad racionalnim, konfuznost mišljenja i nesposobnosti donošenja odluka
- **Općih i specifičnih intelektualnih sposobnosti:** uključuje psihološko testiranje općih, verbalnih i neverbalnih intelektualnih sposobnosti primjenom odgovarajućih testova (WISC, WB-II, Kohs, PURDUE, Ravenove progresivne matrice za djecu i odrasle, DAT-serija specifičnih intelektualnih sposobnosti)
- **Strukture ličnosti i emotivnog stanja žrtve,** što uključuje psihološko testiranje prikladnim testovima ličnosti (MMPI-201, CORNELL INDEX, PROFIL INDEX EMOCIJA, BDI, Frederikov test zrelosti)
- **Prisustvo i intenzitet traumatskih reakcija i simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja,** što podrazumijeva provođenje postupka dijagnostike posttraumatskog stresnog poremećaja prema kriterijima određenim DSM-IV - Međunarodnom klasifikacijom duševnih poremećaja, procjenu intenziteta stresa odgovarajućim skalama i inventarima (Horowitzeva skala, Harvard check lista)
- **Prisustvo psihijatrijskih poremećaja** znači provođenje postupka dijagnostike duševnih poremećaja po DSM-IV, Međunarodnoj klasifikaciji duševnih poremećaja, a posebno procjenu prisustva depresivnih poremećaja, suicidalnih misli ili pokušaja, poremećaja ličnosti, psihotičnih smetnji, kao i bolesti ovisnosti

Procjena psihofizičkog stanja kao i psihološki tretman provodi se na osnovu hijerarhije potreba: prvo se zbrinjava organsko zdravlje, zatim uspostavlja fizička sigurnost i dnevna rutina, vrši stabilizacija fizioloških funkcija sna i ishrane, uspostavlja odnos sigurnosti i povjerenja između žrtve trgovine i profesionalca-pomagača, a zatim vrši detaljnija psihološka obrada.

Psihološki tretman u cilju redukcije simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja i postizanja prve psihološke stabilizacije uspostavlja se po sljedećim fazama:

1. Građenje sigurnosti i povjerenja
2. Osnaživanje (stvaranje pozitivne slike o sebi)
3. Razrada traumatskih događaja
4. Integracija, projekcija na budućnost, ponovno uspostavljanje veza

Za prvu psihološku stabilizaciju potrebna je najmanje kratkoročna terapija koja uključuje pet terapijskih razgovora, a za postizanje redukcije nekih simptoma

posttraumatskog stresnog poremećaja potrebno je u prosjeku najmanje dvanaest do petnaest terapijskih razgovora.

Djeca žrtve trgovine najčešće dolaze iz disfunkcionalnih i nepotpunih porodica u kojima su odrastala bez adekvatne roditeljske brige i nadzora. U većini slučajeva su prekinuli započeto školovanje. Često su žrtve seksualnog zlostavljanja u porodici, kasnije i u zajednici, a trgovina radi seksualne eksploatacije često je treći korak u ciklusu nasilja kojem su ova djeca izložena od rane dobi. Često su ovisnici o narkoticima i alkoholu, ispoljavaju značajne poremećaje ponašanja, a zbog dugotrajne i ponavljajuće seksualne traumatizacije kojoj su bila izložena, ova djeca ne uspijevaju razviti zrele mehanizme odbrane, nego učestalo ispoljavaju ozbiljne psihičke smetnje na granici s duševnim oboljenjima.

Zbog dugotrajne izloženosti psihičkom, fizičkom, seksualnom i ekonomskom zlostavljanju i različitim vrstama manipulacije od strane odraslih osoba, ova djeca u poređenju sa drugim žrtvama seksualne traumatizacije, u najvećoj mjeri pokazuju gubitak povjerenja u druge ljude, tako da je proces uspostavljanja sigurnosti i povjerenja u kontaktu sa profesionalcima-pomagačima otežan.

g) Koje su najčešće traumatske reakcije djece na iskustvo trgovine ljudima?

Intenzitet i masivnost seksualnog, fizičkog i psihičkog nasilja koje trpe djeca žrtve trgovine zadovoljava dva osnovna kriterija za utvrđivanje psihološke traume i njenih posljedica, a to su:

1. Izloženost prijetnji za život
2. Ponavljajuće seksualno zlostavljanje u ranoj dobi

Izloženost psihološkoj traumatizaciji će kod djece žrtava trgovine ostaviti ozbiljne posljedice na planu fiziološke regulacije organizma, kognitivnom (procesu mišljenja i spoznaje) i emotivnom planu ponašanja.

1) Reakcije pojačane pobuđenosti organizma

Djeca žrtve trgovine će neposredno nakon doživljene traumatizacije imati osjećaj **“stalnog iščekivanja opasnosti”**, usmjerenost stalne budne pažnje na pretraživanje znakova opasnosti iz okoline, te očekivanje napada počinioca i njegovih pomagača.

Ovo stanje pojačane pobuđenosti organizma povezano je sa sljedećim reakcijama:

- Stanje intenzivnog straha, najčešće od počinioca; strah da će ga počinitelj pronaći; osjećaj fizičkog prisustva počinioca – iako opažanje realnosti opovrgava ovaj osjećaj; strah da će počinitelj čuti šta govori postoji, tako da u toku razgovora s profesionalcima dijete često utišava ton kojim govori
- Osjećaj stalne napetosti
- Učestala nesanica i poteškoće sa spavanjem
- Impulsivno (reagovanje na “mah”) i agresivno reagovanje
- “Trzanje” i obimna fiziološka i reakcija organizma na beznačajan povod iz okoline

- Dezorganizovano ponašanje
- Hiperaktivno i agresivno ponašanje
- Neposlušnost

2) Reakcije prisilnih slika i sjećanja

Traumatska sjećanja su fragmentirana i za razliku od sjećanja na normalne životne događaje, ova sjećanja su pohranjena u različite dijelove mozga.

Podsjećanje funkcionira po principu sličnosti, a traumatska sjećanja po principu **“podsjetnika”** ili **“traumatskog okidača”**. Podsjetnik može biti bilo koji detalj iz sadašnje situacije koji je isti ili sličan detalju iz traumatske situacije. To može biti neka riječ, zvuk, pokret, ponašanje ili predmet koji će kod djeteta žrtve trgovine ljudima pobuditi slike i sjećanja na traumatski događaj.

U ovu grupu reakcija spadaju:

- Prisilne slike i sjećanja
- Snovi zastrašujućeg sadržaja
- Noćne more
- **“Flashback”** reakcije u kojima osoba na osnovu traumatskog podsjetnika ponovno proživljava traumatski događaj u stvarnosti kao da se odvija u sadašnjem trenutku, praćen intenzivnim fiziološkim reakcijama organizma, često jakim strahom i osjećajem bola i neugode

3) Reakcije izbjegavanja

Ove reakcije su povezane sa psihološkim zaštitnim mehanizmom **“odvajanja od sebe samog”** koji je, pored **“bijega”** i **“napada”** treći fiziološki odgovor organizma na uočenu prijetnju za život u traumatskoj situaciji. Osjećaj **“da smo fizički prisutni u situaciji, a psihički smo se izdvojili iz nje”** štiti organizam od probijanja bio-psiholoških pragova i omogućava osobi da podnese teško traumatsko iskustvo sa osjećajem **“zaleđenosti”**, osjećajem **“kao da gleda da se to nekom drugom dešava”**.

Zloupotreba droge i alkohola kod djece žrtava trgovine često ima ulogu da omogući osobi odvajanje od vlastitih osjećanja i preživljavanje nepodnošljivih traumatskih iskustava. Tako djeca žrtve trgovine često:

- Izbjegavaju mjesto traumatskog događaja
- Izbjegavaju razgovor o traumatskom događaju
- Izbjegavaju osobe u vezi s traumatskim događajem
- Izbjegavaju uključivanje u nove aktivnosti
- Razvijaju osjećaj besperspektivnosti i naučene bespomoćnosti
- Smatraju da im budućnost neće ništa dobro donijeti

Pored navedenih reakcija kod djece žrtava trgovine ljudima, često je narušen i fizički, seksualni, psihički i socijalni integritet, kao i lične fizičke i procesne (psihološke) granice. Narušeni su i osjećaj sigurnosti, predvidljivosti događaja i smisla u životu, osjećaj kontrole nad vlastitim životom, kao i povjerenje u druge ljude.

h) Koje su najznačajnije posljedice iskustva trgovine ljudima?

Djeca i žene žrtve trgovine ljudima izloženi su mnogobrojnim rizicima koji direktno ili indirektno mogu utjecati na njihovo zdravlje. Rizici mogu nastati kao posljedica fizičkog, seksualnog, psihološkog zlostavljanja (iskorištavanja), kao posljedica prisilne zloupotrebe droga i alkohola, socijalnih ograničenja i manipulacijom žrtava trgovine ljudima, ekonomske eksploatacije, pravne nesigurnosti u kojoj se nalaze žrtve, usljed iskorištavanja radom i nepovoljnim radnim uslovima, te marginalizacijom.

Svaki od ovih rizika ima teške posljedice na zdravlje žrtve trgovine ljudima. Treba napomenuti da žrtva gotovo nikada nije izložena samo jednom od navedenih rizika, već se oni uvećavaju i isprepliću. Utjecaj navedenih rizika na zdravlje zavisi od dužine njihovog trajanja i intenziteta, te ličnih sposobnosti nošenja s problemima.

Rizik od **fizičkog zlostavljanja** kojem su izložene žrtve trgovine ljudima može imati za posljedicu: nasilno oduzimanje života (ubistva), povređivanje (akutne i hronične fizičke povrede) u obliku nagnječenja, ogrebotina, oguljotina, povrede glave, oštećenja mišića, nerava, povrede osjetila, a sve ove posljedice mogu da uzrokuju lakše ili teže oblike invalidnosti.

Seksualno zlostavljanje/zloupotreba može imati za posljedicu oštećeno reproduktivno i seksualno zdravlje (zaraza HIV/AIDS, STD – seksualno prenosive bolesti), pojavu urinarnih infekcija, nemogućnost rađanja, amenoreju, dismenoreju, akutnu ili hroničnu bol prilikom seksualnog odnosa, pojavu karcinoma materice, inkontinenciju, neželjene trudnoće kao negativan utjecaj nesigurnih abortusa (septične šokove) itd.

Psihološko zlostavljanje može dovesti do simptoma mentalnih oboljenja kao što su suicidalne misli, samopovređivanje, samoubistvo, hronična anksioznost, poremećaj sna, česte noćne more, hronični umor, smanjena sposobnost da se žrtva nosi s nastalim problemima, gubitak pamćenja, pojava somatskih tegoba, depresije, agresivnost prema drugima, ovisnost o drogama, gubitak povjerenja u sebe i druge, pojava osjećanja krivice i otežano uspostavljanje prisnijih odnosa sa okolinom.

Prisilna upotreba droge i alkohola može dovesti do bolesti ovisnosti koje imaju za posljedicu: prekomjerno uzimanje droge (predoziranje), oštećenja mozga i jetre, infekcije iglama s HIV/AIDS-om i hepatitisom C. Poznato je da sve navedene bolesti mogu dovesti i do smrtnog ishoda. Nemogućnost žrtve da se nosi sa stresom, strahom, nesanicom ili dužim radnim vremenom su dodatne posljedice upotrebe i/ili zloupotrebe ovih sredstava.

Socijalna ograničenja i manipulacije žrtvom trgovine, kao što su ograničavanje kretanja i vremena, često premještanje, nedostatak socijalne podrške, odbijanje ili gubitak kontakta s porodicom, prijateljima; odbijanje i/ili kontrola pristupu zdravstvenim ili drugim službama od strane poslodavca mogu izazvati niz psiholoških i zdravstvenih problema: osjećaj psihološke izolovanosti, lične nesigurnosti, nemogućnost uspostavljanja odnosa sa okolinom, nemogućnost reintegracije i razvoja zdravih odnosa, razvijanje osjećaja stida, udaljavanje od porodice, zajednice, društva, te opasnost od ponovne trgovine.

Ekonomska eksploatacija i “robovsko dugovanje” uslovljeno nagomilavanjem dugovanja, prikrivanjem legalnog statusa od samih žena, nemogućnost korištenja zdravstvenih usluga, rizik od ponovne trgovine i deportacije itd. Takođe ovo možemo posmatrati kao uzroke narušenog zdravlja.

Pravna nesigurnost kao što je oduzimanje dokumenata, pasoša, putnih karata i drugih značajnih dokumenata od strane poslodavca, prijetnje poslodavca da će se žrtve isporučiti vlastima, nemogućnost da se dođe do javnih zdravstvenih usluga, mogućnost hapšenja i boravka u zatvoru ili imigracionim centrima u neuslovnim sredinama i dr., svakako utječu na osjećaj sigurnosti i zdravlje žrtava trgovine ljudima.

Veliki rizik **iskorištavanja radom i rad** u nepovoljnim uslovima mogu uzrokovati pojavu čestih infekcija i povećanje osjetljivosti na infekcije, pojavu parazitaranih i zaraznih bolesti.

Rizici **udruženi s marginalizacijom** kao što su kulturna i socijalna isključenost, uključujući ograničeno prilagođavanje socijalnim i kulturološkim normama, jezička ograničenja, ograničeni pristup javnim službama i resursima, uključujući i zdravstvene usluge, nedostatak kvalitetne brige usljed diskriminacije (po nekom od osnova), ilegalno kretanje i velika mobilnost, nedostupnost zdravstvenih službi, nedostatak kontinuiteta zdravstvene njege i socijalne podrške, potencijalna opasnost samoliječenja, nemogućnost da se dođe do lijekova itd, sve ovo dovodi do narušavanja i pogoršanja zdravlja, te u najblažim slučajevima do usvajanja nezdravih navika kao što su uzimanje cigareta, alkohola ili droge.

i) Kako se prikupljaju dokazi u procesu dokazivanja seksualnog zlostavljanja?

Kod prikupljanja dokaza u procesu dokazivanja seksualnog zlostavljanja potrebno je imati na umu da to mogu raditi isključivo stručna lica ovlaštena za to, jer ovi dokazi imaju posebnu važnost kako na individualnom nivou žrtve, tako i na nivou zajednice i društva u cjelini.

Žrtva seksualnog zlostavljanja se najčešće javlja u:

- a) Policijsku ustanovu
- b) Zdravstvenu ustanovu
- c) Nevladinu organizaciju
- d) Centar za socijalni rad

Akutno zbrinjavanje žrtve seksualnog zlostavljanja podrazumijeva:

1. Medicinski tretman
2. Psiho-socijalnu pomoć (U nekim policijskim ustanovama zaposleni su psiholozi koji značajno mogu olakšati proces prikupljanja dokaza. U suprotnom, potrebno je angažovati socijalnog radnika i/ili psihologa kako bi se suzbila mogućnost ponovne traumatizacije/ retraumatizacije žrtve.)
3. Objektivnu dokumentaciju
4. Skup dokaza

1) Prilaženje žrtvi

Policajac, istražitelj ili zdravstveni radnik (osoba koja prikuplja dokaze u krivičnom postupku) mora žrtvi prići sa puno pažnje i razumijevanja. Budući da je većina žrtava napada ženskog roda, muški istražitelji često imaju tešku ulogu u smirivanju žrtve koja je bila traumatizovana od strane drugog muškarca. U ovakvim slučajevima žena policajac ili doktorica zadobila bi više povjerenja i smatrala se manje prijetećom od strane žrtve.

Ponašanje profesionalca mora istovremeno biti saosjećajno i empatično, sa jasnom obavezom nastavljanja istrage na propisan način (Obavljanje istrage – pregleda od nesenzibilnih profesionalaca žrtve su okarakterisale kao ponovno silovanje, kao obnovljenu traumu).

Prije uzimanja dokaza, važno je žrtvi objasniti cijelu proceduru. Nikada ne smijemo omalovažavati žrtvu i potcjenjivati traumu i bol koju je žrtva iskusila sa napadačem. Od posebnog značaja je priprema žrtve za ljekarski pregled i cjelokupnu pravnu proceduru.

Potrebno je objasniti značaj saradnje same žrtve za uspješno identifikovanje njenog napadača i pokretanje tužbe. Koliko god djelovalo banalno, zbog nepovjerenja koje žrtve imaju prema ljudima, potrebno je objasniti da se cijela procedura prikupljanja dokaza ne radi zbog sumnjanja u vjerodostojnost njenog iskaza, već da bi se što prije priveo i procesuirao počinitelac.

2) Uzimanje dokaza

Kako bi stručnjaci došli do konačnih zaključaka u vezi sa utvrđivanjem počinitelaca, uzeti dokazni materijal mora biti pažljivo analiziran u krim-laboratoriji. Dokazi u slučajevima seksualnog zlostavljanja su vrlo oskudni, veoma kratko traju i vrlo brzo se gube. Nekada je dovoljno da se žrtva okupa i da se dokazi izgube ili da se, što je često slučaj, žrtva kasno javi. Dokazi se mogu izgubiti nakon 72 sata.

Da bi se prikupio dokazni materijal, postoje neseseri za seksualni napad na žrtve, kao i neseseri za osumnjičene. Ove komplete materijala mogu upotrebljavati istražitelji zajedno s ljekarom ili na neki drugi način (zavisno od države i dogovorene procedure). Komplet (eng. set) za utvrđivanje seksualnog napada sadrži sljedeće materijale:

1. Epruvete za krv
2. Štapiće za uzimanje oralnih, vaginalnih i analnih uzoraka
3. Kovertu za uzimanje ostataka ispod noktiju
4. Kovertu za počešljanu stidnu dlaku i počešljanu dlaku s glave
5. Kovertu za iščupanu stidnu dlaku i iščupanu dlaku s glave
6. Kovertu za donje rublje
7. Plahtu koja se stavi pod žrtvu tokom uzimanja dokaza
8. Obrazac koji ispunjava istražitelj u saradnji s ljekarom
9. Obrazac koji ispunjava žrtva prije nego što ljekar obavi pregled

Sadržaj i postojanje kompleta zavisi od države, grada ili od policijske ustanove.

Međutim, i u slučaju da ne postoje navedeni kompleti u datom momentu, spomenuti dokazi se uzimaju kao dokazni materijali. Eventualno se još može raditi i DNA analiza.

Akutni medicinski tretman kod seksualnog zlostavljanja predstavlja:

- Hirurški tretman (ukoliko je potreban)
- Ginekološki pregled
- Antibiotiku profilaksu seksualno prenosivih oboljenja
- HIV profilaksu
- Utvrđivanje trudnoće kao posljedice napada
- Prevenciju trudnoće u slučaju da se napad desio u posljednjih 72 sata

Ginekološki pregled obavlja ginekolog specijalista, najčešće zaposlen u zdravstvenoj ustanovi ili eventualno postoji određeni ginekolog-forenzičar/vještak koji obavlja ove preglede i daje nalaz.

j) Koje su osnovne razlike u saradnji sa ostalim nadležnim institucijama kada su u pitanju strani i BiH državljani i/ili djeca strani i BiH državljani?

1) Djeca žrtve trgovine ljudima – strani državljani

Protokolom o saradnji između Ministarstva sigurnosti BiH i skloništa za žrtve trgovine strane državljanke regulisani su međusobni odnosi, kao što su uslovi smještaja, razmjena informacija i ostala pitanja, prijem i otpust žrtve.

Istovremeno, o prijemu se obavještavaju i nadležna odjeljenja SIPA-e i odjeljenje za strance u kantonalnom MUP-u ili Centru javne bezbjednosti, te nevladina organizacija "Vaša prava BiH" ili drugo tijelo ili organizacija koja je nadležna za pravno zastupanje žrtava trgovine. Ako se radi o djetetu žrtvi trgovine, obavještava se centar za socijalni rad (prema mjesnoj nadležnosti), kako bi se što prije pokrenuo postupak za utvrđivanje privremenog starateljstva nad djetetom. Istovremeno se dijete upućuje na potrebne medicinske preglede, što uključuje opći medicinski pregled ili pregled specijaliste školske medicine, kao i specijalističke preglede prema specifičnim medicinskim indikacijama.

Ukoliko postoje naznake da je dijete bilo izloženo nekom od oblika seksualne traumatizacije, upućuje se na ginekološki pregled, kao i laboratorijske pretrage na osnovu kojih se može utvrditi prisustvo spolno prenosivih ili drugih zaraznih bolesti. Kako su kod djece žrtava trgovine često prisutne smetnje u smislu ovisnosti o drogama i alkoholu ili ozbiljnije psihijatrijske smetnje, nakon inicijalnog neuropsihijatrijskog pregleda dijete se često upućuje na bolnički ili specijalizovani ambulantni tretman u centar za mentalno zdravlje radi liječenja od bolesti ovisnosti. Započeti tretman bolesti ovisnosti nastavlja se tokom boravka djeteta žrtve trgovine u skloništu.

2) Djeca žrtve trgovine – državljani Bosne i Hercegovine

Kada se radi o djeci žrtvama trgovine ljudima koja su državljani BiH, pored navedenih postupaka, putem mjesno nadležnog centra za socijalni rad uspostavlja se kontakt sa djetetovim roditeljima i užom porodicom, a vrlo često i sa ranije određenim starateljima.

Kada biološki roditelji nisu u stanju da preuzmu brigu o djetetu, nadležni centar za socijalni rad pokreće postupak određivanja starateljstva nad djetetom. Uz izraženu saglasnost i spremnost djeteta, dijete se uključuje u redovno ili vanredno školovanje. Pored mogućnosti nastavka školovanja, djeci se nudi da se u skladu sa svojom spremnošću i afinitetima uključuju na kurseve za obuku iz različitih zanimanja (šivanje, friziranje, tapetarstvo i sl).

Ukoliko se utvrdi deficit intelektualnih sposobnosti prilikom inicijalne psihološke obrade, uspostavlja se saradnja sa centrima za socijalni rad radi pribavljanja evidencije o ranijoj kategorizaciji ove djece kao osoba sa posebnim potrebama.

5.7. SITUIRANJE ZAŠTITE (RESOCIJALIZACIJA I REPATRIJACIJA) – PRAVNA I EKONOMSKA PODRŠKA (PRAVNA ZAŠTITA I OSNAŽIVANJE)

a) Šta podrazumijeva donošenje konačne odluke o predmetu trgovine ljudima?

Ovdje je riječ o kompleksnoj problematici koja obuhvata najmanje pet aspekata u životu žrtve ili djeteta žrtve trgovine (sigurnost, organsko zdravlje, psihičko zdravlje, porodičnu i društvenu integraciju, školovanje). Sve odluke vezane za žrtve i dijete žrtvu trgovine donose se na osnovu **timske, multidisciplinarnе procjene unutar jedne institucije**. Odluka o učešću u krivičnom postupku, o mjerama zaštite kao i mjerama repatrijacije donose se u okviru nadležnih institucija. Ove odluke se provode sa žrtvom i sa starateljem djeteta žrtve trgovine smještenim u sklonište, u saradnji sa institucijom koja je donijela odluku.

Međutim, i dalje ostaju otvorena pitanja trajne rehabilitacije žrtava i djece žrtava trgovine koja ukazuju na potrebu **stalnog smještaja** nakon završetka tretmana u skloništima za žrtve trgovine, te potrebe za osiguravanje **školovanja i zaposlenja**, kao osnovnih uslova za njihovu ekonomsku i psihološku samostalnost.

b) Prosljeđivanje predmeta i/ili informacija drugoj nadležnoj instituciji

Osnovna pitanja koja se postavljaju prilikom prosljeđivanja predmeta drugoj nadležnoj instituciji su:

1. Kome je namijenjen ovaj dopis?
2. Koju vrstu podataka predmetna institucija može trebati?
3. U koje svrhe će služiti dostavljeni podaci?

Prema odgovorima na postavljena pitanja odredit će se **vrsta i obim podataka** koji se dostavljaju svakoj nadležnoj instituciji. Istovremeno će se tražiti saglasnost žrtve i staratelja djeteta za dostavljanje podataka nadležnoj instituciji, odnosno žrtve se informišu o svim preduzetim radnjama.

c) Kako možemo unaprijediti rad aktera u borbi protiv seksualne eksploatacije i trgovine ljudima?

Društvene institucije kroz koje možemo djelovati kako bi humanije i efikasnije rješavali kompleksne probleme trgovine ljudima u svrhu seksualnog zlostavljanja možemo predstaviti na sljedeći način:

1. Policijski i istražni organi – Mogu pružiti podršku kako bi žrtvi bio dodijeljen dostojan zaštitnik, uzimajući u obzir pokušaj humanijeg rješavanja problema nasilja.
2. Ljudski i stručni potencijali zdravstvenih službi – Važni su kako bi žrtva ostvarila svoje pravo na zaštitu fizičkog zdravlja i pribavljanje validnih dokaza.
3. Pomagači iz oblasti mentalnog zdravlja – Mogu mijenjati i/ili dograditi svoj ljudski i profesionalni stav, znanja i vještine.
4. Službe socijalnog rada i socijalne zaštite – Potrebno je da djeluju efikasno u slučajevima naznaka da postoji nasilje ili gdje postoje direktne i indirektno žrtve nasilja.
5. Sudski postupak – Potrebno je da se prilagodi potrebama žrtava nasilja kako bi se što više doprinijelo procesu gonjenja počinitelaca, a preživjelima omogućio što humaniji sudski postupak.
6. Mediji – Postoji potreba da što odgovornije i ozbiljnije prezentiraju temu seksualnog nasilja, da budu izvor senzibilizovanja i podizanja svijesti u zajednici.
7. Škola, porodica, vjerska zajednica – Kao primarni i sekundarni agensi socijalizacije trebaju doprinijeti pravilnom odgajanju mladih u duhu poštovanja i uvažavanja sebe, drugog ljudskog bića i svijeta prirode u cjelini.

6. INTERVENCIJA CENTRA ZA SOCIJALNI RAD

6.1. KOJE OBLIKE ZAŠTITE PRUŽA CENTAR ZA SOCIJALNI RAD?

Nakon što je izvršena preliminarna procjena slučaja i utvrđeno da se radi o žrtvi trgovine ljudima, stječu se uslovi za donošenje odluke o obliku zaštite žrtve trgovine ljudima. Žrtve trgovine ljudima imaju pravo na:

- Smještaj
- Socijalnu i zdravstvenu zaštitu
- Sigurnost i zaštitu identiteta
- Pravnu pomoć i učešće u postupcima protiv počinioca krivičnog djela trgovine ljudima uz pomoć pravnog savjetnika koji štiti njene interese u postupku protiv počinioca ili pomoć roditelja ili staratelja, ukoliko se radi o djetetu žrtvi trgovine ljudima

Najvažnije mjere koje centar za socijalni rad, kao organ starateljstva, mora da odredi u smislu zaštite žrtve jesu mjere porodičnopravne intervencije, oblici i mjere socijalne zaštite, te usluge socijalnog rada. Centar za socijalni rad, takođe, osigurava i druge oblike socijalne zaštite i usluge koje mogu da se dobiju u ustanovama za zbrinjavanje djece kao što su:

- Domovi za djecu
- Domovi za djecu i omladinu ometenu u psihofizičkom razvoju
- Prihvatne stanice

- Savjetovališta
- Usluge dnevnog boravka
- Podrška u socijalnoj rehabilitaciji, integraciji, resocijalizaciji i zaštitno zbrinjavanje

Oblici socijalne zaštite podrazumijevaju i finansijsku podršku žrtvi, djetetu žrtvi i njegovoj porodici. Usluge socijalnog rada, u najširem smislu, podrazumijevaju da će žrtva i njena porodica dobiti savjetodavno-terapijsku uslugu koja je zasnovana na primjeni stručnih i naučnih saznanja, a u cilju pružanja pomoći da se prevaziđu teškoće ili ublaže posljedice slučaja trgovine ljudima.

Usluge socijalnog rada, koje centri za socijalni rad pružaju samostalno ili u saradnji sa drugim institucijama su:

- Usluge savjetovanja
- Usluge posredovanja i zastupanja
- Usluge podrške i praćenja lica u stanju socijalne potrebe

Kada je u pitanju dijete žrtva trgovine ljudima, primarna usluga socijalnog rada ogleda se u rješavanju smještaja djeteta žrtve. Ako se radi o djetetu koje je strani državljanin, uloga centra za socijalni rad je u određivanju staratelja djetetu i to na isti način kao i za dijete državljana BiH.

Uloga centra za socijalni rad kao organa starateljstva ogleda se i u nadzoru nad vršenjem roditeljskog prava, produženju roditeljskog prava/staranja i dužnosti (u saglasnosti sa sudom), te oduzimanju roditeljskih prava/staranja i dužnosti za koje postupak pred nadležnim sudom pokreće centar za socijalni rad. Centar za socijalni rad kao organ starateljstva predstavlja najvažnijeg zastupnika prava i interesa žrtve, a naročito djeteta žrtve. Ta uloga se ogleda kroz sljedeće:

- Donošenje odluka i preduzimanju mjera u okviru svojih nadležnosti
- Davanje stručnog mišljenja i prijedloga nadležnom sudu u pogledu zaštite interesa žrtve i djeteta žrtve
- Zastupanje interesa djeteta pred sudom i u sudskim postupcima

Djeca koja su žrtve trgovine ljudima imaju pravo da od centra za socijalni rad, kao organa starateljstva, dobiju stručnu pomoć u smislu zastupanja njihovih prava u krivičnim i građanskim postupcima.

6.2. KOJE OBLIKE DODATNIH USLUGA PRUŽA CENTAR ZA SOCIJALNI RAD?

Žrtvama trgovine ljudima neophodno je omogućiti završavanje škole i/ili dodatno obrazovanje. Ovo prvenstveno zavisi od individualnih potreba žrtava. Neke žrtve su bile prisiljene napustiti osnovno školovanje, a druge su prekinule pohađanje srednjih škola, što direktno utječe na njihovo ekonomsko stanje. U tom smislu, ekonomsko osnaživanje može dovesti do ponovnog uspostavljanja samopouzdanja, što vodi ka pozitivnom psiho-socijalnom efektu. Međutim, veoma važno je pratiti interese žrtava i vidjeti da li žele vanredno završiti školu, pohađati obuke za zanimanja, uraditi dokvalifikaciju ili čak prekvalifikaciju. Nevladina organizacija "Medica Zenica" u okviru usluga koje nudi žrtvama trgovine ljudima, nudi i završavanje obuka za

zanimanja: krojač, frizer i tapetar. Navedene obuke traju 6 mjeseci, svaki radni dan po 6 sati. Poslije 6 mjeseci, Služba za zapošljavanje Zeničko-dobojskog kantona određuje komisiju za polaganje ispita. Polaznice koje polože ispit dobijaju certifikat-uvjerenje o položenom ispitu pomoćne radnice, što se unosi u radničku knjižicu. Uvjerenje o položenom ispitu izdaje Služba za zapošljavanje Zeničko-dobojskog kantona, u skladu sa članom 24. Zakona o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba ("Službene novine FBiH", broj 41/01).

6.3. KOJA JE ULOGA CENTRA ZA SOCIJALNI RAD KAO ORGANA STARATELJSTVA?

Trgovina djecom spada u najgore oblike zloupotrebe i eksploatacije djece, što zahtijeva i posebnu pažnju prilikom suočavanja sa ovim fenomenom. Zaštita treba biti zasnovana na principima nediskriminacije, najboljeg interesa djeteta, povjerljivosti podataka, dječije participacije, zaštite porodice, te multidisciplinarnom pristupu rješavanja problema. Upravo zbog težine i kompleksnosti fenomena, zakonodavstvo posebno reguliše ovu problematiku.

Posebno poglavlje V Pravilnika o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima te član 15. Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine predviđaju posebnu zaštitu djece koja obuhvata posebnu zaštitu djece, smještaj djece u sklonište i povratak/repatrijacija djeteta.

7. POSEBNOST ZAŠTITE DJECE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA

7.1. ZAŠTITA DJECE STRANIH DRŽAVLJANA

Na osnovu prezentiranih informacija, posebna zaštita djece stranih državljana podrazumijeva sljedeće:

- (1) Dijete koje nije državljanin Bosne i Hercegovine uživa ista prava na brigu i zaštitu kao i djeca koja su državljani Bosne i Hercegovine.
- (2) Nakon što je dijete smješteno u sklonište, organizaciona jedinica Ministarstva sigurnosti obavještava organ uprave nadležan za poslove socijalne zaštite, u mjestu gdje se sklonište nalazi, o potrebi postavljanja privremenog staratelja koji je u obavezi da zastupa interese djeteta u postupku do nalaženja trajnog rješenja.
- (3) Nadležni organi su dužni informisati imenovanog staratelja o svim pitanjima od interesa za dijete žrtvu trgovine, koji će biti pozvan da zastupa interes djeteta u svim fazama postupka.
- (4) Sve aktivnosti nadležnih organa moraju biti poduzete u najboljem interesu djeteta što podrazumijeva da svaka aktivnost mora biti poduzeta uz najveću brigu i zaštitu koja je prijeko potrebna za dobrobit djeteta, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, staratelja ili drugih pojedinaca koji su pravno odgovorni za dijete, kao i mišljenje djeteta koje se cijeni prema uzrastu i dobi djeteta.
- (5) Sve akcije koje se tiču djeteta žrtve trgovine moraju se preduzimati sa najvećim stepenom hitnosti i efikasnosti. Sve mjere moraju biti preduzete u cilju zaštite privatnosti i identiteta djeteta žrtve trgovine.
- (6) Ako se ne može sigurno odrediti dob žrtve trgovine, a postoje razlozi koji navode

da je žrtva trgovine djetete, sa takvom osobom postupa se sa pretpostavkom da je žrtva djetete.”⁷⁹

Kada je u pitanju smještaj djece, Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima predviđa sljedeće:

- (1) Organizaciona jedinica Ministarstva sigurnosti BiH na terenu nadležna za pitanje stranaca je dužna bez odlaganja smjestiti u sklonište djetete-stranca bez pratnje roditelja ili staratelja koje ne posjeduje važeće dokumente o boravku u Bosni i Hercegovini.
- (2) U najboljem interesu djeteta, u sklonište se smještaju i djeca bez pratnje roditelja ili staratelja koja imaju važeće dokumente ako postoji opravdana sumnja da se radi o žrtvi trgovine.
- (3) Djeca se smještaju, ako je moguće, u posebna odjeljenja skloništa namijenjena djeci i odvojeno od odraslih osoba smještenih u sklonište i ukoliko to nije u suprotnosti sa najboljim interesom djeteta.
- (4) Djetete smješteno u sklonište uživa sva prava koja uživaju žrtve trgovine ljudima, kao i posebna prava koja mu pripadaju kao djetetu, a u skladu sa zakonima Bosne i Hercegovine i međunarodnom Konvencijom o pravima djeteta.
- (5) Djetete ostaje u skloništu sve dok se ne završi postupak provjere podataka i uspostavljanja kontakta sa nadležnim organom zemlje porijekla odnosno roditeljem ili ovlaštenim starateljem, te dok se u skladu sa zakonom i ovim pravilnikom ne osigura siguran povratak djeteta.”⁸⁰

Kad je u pitanju povratak djeteta, Pravilnikom je predviđeno sljedeće:

- (1) Djetete žrtva trgovine ljudima koje nije državljanin Bosne i Hercegovine ima pravo na povratak u zemlju porijekla ili uobičajenog boravka.
- (2) Realizator povratka dužan je da obezbijedi proceduru povratka koja osigurava da djetete bude primljeno u zemlju porijekla ili uobičajenog boravka od strane člana nadležnog organa koji se bavi zaštitom djece, i/ili djetetovog roditelja ili zakonitog staratelja.
- (3) Staratelj, uz pomoć Ministarstva sigurnosti i drugih nadležnih državnih organa započinje proces pribavljanja dokumentacije i informacija iz zemlje djetetovog porijekla ili uobičajenog mjesta boravka kako bi se izvršila procjena rizika i sigurnosti, nakon čega se donosi odluka o tome da li ponovo spojiti djetete sa njegovom porodicom i/ili ga vratiti u zemlju porijekla.
- (4) Djetete žrtva trgovine neće biti vraćeno u zemlju porijekla ili uobičajenog boravka ako postoji opravdana sumnja, a nakon procjene rizika i sigurnosti, da postoje razlozi da povratak djeteta ugrožava njegovu sigurnost ili sigurnost članova njegove porodice.
- (5) Postupak povratka-repatrijacije može se realizovati uz pomoć i saradnju sa Međunarodnom organizacijom za migracije (IOM), što će se regulisati Protokolom o saradnji između Ministarstva sigurnosti i IOM-a.”⁸¹

79 Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima (“Službeni glasnik BiH”, br. 33/04), član 19.

80 Ibid., član 20.

81 Ibid., član 21.

7.2. ZAŠTITA DJECE DRŽAVLJANA BIH

Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine u članu 15. predviđaju posebnu zaštitu djece koja obuhvata sljedeće:

- (1) Organ starateljstva obavezan je po službenoj dužnosti poduzimati potrebne mjere radi zaštite prava i utvrđivanja najboljeg interesa djeteta na osnovu neposrednog saznanja ili obavijesti o povredi djetetovog prava, naročito kada je u pitanju trgovina ljudima.
- (2) U skladu sa važećim porodičnim zakonima u BiH, dijete se izuzima iz porodice bez odlaganja i postavlja se privremeni staratelj u slučaju kada postoje dokazi da je roditelj ili staratelj navodio dijete na bilo koji oblik neprihvatljivog ponašanja, da obavlja radnje neprimjerene njegovom uzrastu ili ga seksualno iskorištavao, odnosno, kada postoji dovoljno dokaza da je staratelj ili roditelj sudjelovao u trgovini djetetom.
- (3) U skladu sa važećim propisima, postupak oduzimanja roditeljskog prava pokreće se na prijedlog organa starateljstva ili drugog roditelja, ukoliko postoji dovoljno dokaza da je roditelj ili staratelj sudjelovao u trgovini djetetom.
- (4) Dijete žrtva i svjedok žrtva će se tretirati kao dijete bez roditeljskog staranja ili vaspitno zanemareno ili zapušteno dijete bez obzira na njegov porodični status.⁸²

7.3. KOJA JE ULOGA CENTRA ZA SOCIJALNI RAD U ORGANIZOVANJU ZAŠTITE DJECE?

Kada se otkrije da je dijete žrtva trgovine ljudima, vodeću ulogu preuzima centar za socijalni rad u smislu:

- Organizovanja zaštite
- Utvrđivanja oblika, intenziteta i posljedica zlostavljanja
- Utvrđivanja i pružanja adekvatnog zdravstvenog i psihološkog tretmana
- Utvrđivanja mjera nadzora u porodici i obrazovnoj instituciji

S obzirom na dvostruku ulogu centra za socijalni rad u smislu pružanja socijalne i porodičnopravne zaštite, centar primjenjuje zaštitne intervencije u odnosu na dijete i porodicu. Prije svega, djetetu, njegovoj porodici, roditeljima ili usvojiteljima pružaju se socijalna podrška i savjetodavni rad u saradnji sa drugim nadležnim institucijama ili nevladinim sektorom. Centar će, ukoliko utvrdi da je potrebno, uputiti dijete, ali i roditelje, na posebne, specijalizovane tretmane u specijalizovane ustanove i savjetovališta. Takođe, ukoliko za to postoji potreba, centar za socijalni rad zbrinjava dijete u drugu porodicu, ustanovu socijalne zaštite ili, ako se radi o djetetu stranom državljaninu, u prihvatne stanice ili sigurne kuće u saradnji sa nevladinim organizacijama (ukoliko nema vlastite resurse).

Centar za socijalni rad je, kao organ starateljstva, ovlašten i da učestvuje u sudskim postupcima u kojima se primjenjuju prinudne mjere oduzimanja roditeljskog prava,

⁸² Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 66/07), član 15.

a njegova uloga se ogleda u pripremi prijedloga za oduzimanje roditeljskog prava. Nadalje, centar učestvuje i u izvršenju odluka suda u cilju zaštite ličnosti djeteta.

Ukoliko se radi o djetetu koje je zbrinuo centar za socijalni rad i koje se nalazi u tretmanu centra, dužnost stručnog radnika je da pripremi dijete za sudski postupak odnosno svjedočenje. Ukoliko je dijete zbrinuto u sigurnoj kući, ovo je obaveza stručnih radnika koji su tamo zaposleni.

Centri za socijalni rad daju i stručno mišljenje javnom tužilaštvu i sudu o sposobnosti djeteta da svjedoči i mogućim posljedicama po dijete, te ima i osnovnu ulogu u postupku ispitivanja djeteta kao žrtve, kojom prilikom je obavezan da osigura adekvatan dalji tretman djeteta žrtve trgovine ljudima koji će se voditi u javnom tužilaštvu i sudu.

7.4. KOJE SU RAZLIKE U INTERVENCIJI/ASISTENCIJI ZA STRANE DRŽAVLJANE I BIH DRŽAVLJANE ŽRTVE TRGOVINE LJUDIMA?

U skladu sa zakonima u BiH, osiguravaju se isti oblici osnovne zaštite žrtava trgovine ljudima. Dakle, bez obzira da li se radi o domaćim ili stranim žrtvama trgovine, pripadaju im sva prava o kojima smo do sada govorili. Osnovna razlika se odnosi na potrebu da se stranim državljanima žrtvama trgovine mora regulisati privremeni boravak.

Žrtve trgovine ljudima imaju pravo na odobrenje privremenog boravka iz humanitarnih razloga, koji se odobrava zbog činjenice da se radi o žrtvi trgovine ljudima. Humanitarni boravak se odobrava svim žrtvama trgovine ljudima bez obzira da li žrtva pristaje na svjedočenje ili ne, s tom razlikom da se žrtvi trgovine ljudima koja ne svjedoči odobrava humanitarni boravak u kraćem periodu (do 6 mjeseci). Žrtvi koja svjedoči odobrava se humanitarni boravak koji može biti produžavan sve dotle dok za to postoji potreba.

Takođe se žrtvama trgovine treba omogućiti pristup međunarodnoj zaštiti (azil). Pravo na odobrenje međunarodne zaštite (azila) u BiH ostvaruje se po osnovu razloga predviđenih Konvencijom UN-a o statusu izbjeglica iz 1953. i Protokolom iz 1967. godine.

Nadalje, žrtve trgovine strani državljanji se dobrovoljno repatriiraju u zemlju porijekla i za to je potrebno pribaviti potrebnu saglasnost, odnosno izjavu žrtve da se želi dobrovoljno vratiti u zemlju porijekla. Pravni savjetnik žrtve je u obavezi pripremiti izjavu o dobrovoljnom povratku kao i izjavu o odustajanju od privremenog boravka zbog povratka u zemlju porijekla. U Bosni i Hercegovini, dobrovoljni povratak obavlja se uz pomoć IOM-a (Međunarodne organizacije za migracije) koji žrtvama trgovine osigurava pomoć tokom repatrijacije i nakon povratka u zemlju porijekla, u smislu osiguravanja, ukoliko to žrtva želi, smještaja dok se ne adaptira na sredinu i ne bude sposobna da se ponovo uključi u društvo i postane koristan član zajednice, zatim, finansijske pomoći, edukacije i dr.

Kada su u pitanju domaće žrtve trgovine, nema repatrijacije iz BiH, ali je od izuzetne važnosti povratak žrtve trgovine u BiH kojom prilikom će se osigurati da će "diplomatsko-konzularno predstavništvo žrtvama i svjedocima žrtvama koji

su državljani BiH pružiti pomoć, a posebno u slučajevima kada je u pitanju dijete. Pomoć u smještaju i pri povratku u BiH će DKP realizovati u saradnji sa nevladinom organizacijom zemlje boravišta. Dokumente neophodne za povratak DKP će izdati po hitnom postupku.”⁸³

Takođe, kada su u pitanju domaće žrtve trgovine, nadležne institucije su obavezne:

“U cilju osposobljavanja za dalji život i rad žrtava i svjedoka žrtava, Centar ili služba za socijalni rad tražit će trajno rješenje planiranjem i provođenjem individualnog programa resocijalizacije u skladu sa potrebama žrtve i svjedoka žrtve. Program resocijalizacije sadrži programe dodatnog obrazovanja, prekvalifikacije, pomoći u zapošljavanju i druge socijalne mjere u skladu sa mogućnostima nadležnih institucija ili ovlaštenih organizacija, a koji se ostvaruju kroz kontakte sa nadležnim institucijama u BiH (zavodima za zapošljavanje, nevladinim organizacijama, ustanovama socijalne i dječije zaštite i drugim institucijama prema potrebi).”⁸⁴

Kada je u pitanju zaštita žrtava državljana BiH, veliki problem predstavlja primjena principa teritorijalne nadležnosti pri ostvarivanju osnovnih oblika zaštite. U tom smislu potrebno je u narednom periodu pronaći odgovarajuća rješenja.

8. ULOGA SOCIJALNIH RADNIKA TOKOM FAZE REHABILITACIJE I RESOCIJALIZACIJE

Kako bi se produbilo razumijevanje prirode fenomena trgovine ljudima, posljedica i značaja adekvatne rehabilitacije i resocijalizacije, u narednom dijelu teksta ponovo kroz pitanja postavljena iz prakse obrađujemo određene probleme i dajemo odgovore koji mogu poslužiti realizaciji programa rehabilitacije i resocijalizacije.

8.1. KAKO POSMATRATI AVERZIVNU I NEKONTROLISANU PRIRODU TRGOVINE LJUDIMA?

Metode koje koristi jedno ljudsko biće da bi porobilo drugo su često šokantne. Trgovci vrše izuzetno brutalnu i manipulatorsku kontrolu nad svojim žrtvama i fizički i psihički. Oni koriste silovanje, batine, torturu, glad, fizičku iscrpljenost, izolaciju, obmanu i prijetnju smrću da bi primorali žrtvu da ispune njihova pravila i naredbe⁸⁵. Ovaj stalni nivo nasilja i emocionalnog pritiska stavlja žrtve u situaciju gdje one uče da prihvate bilo šta. Sva njihova sredstva i sposobnosti da odgovore ili se suoče sa opasnošću su uništena i trgovci koriste ove tehnike da natjeraju žene na prostituciju. Kao direktna posljedica tako nasilnog okruženja, žrtve su primorane da prihvate konformističko ponašanje i postaju poslušne samo da bi izbjegle nasilne reakcije protiv njih. One često koriste model ponašanja izbjegavanja, kao što su povinovanje i poslušnost kao odgovor na teškoće ili opasnost.

Osim toga, žrtve žive u sredini koja se neprekidno služi obmanama i u kojoj ih trgovci “hrane” pogrešnim informacijama u cilju sprečavanja njihovog obraćanja policiji ili od pokušaja bjekstva. Tako nagomilane traume i strahovi čine žrtve nesposobnim da vjeruju jedni drugima. Stvarnost oko njih je iskrivljena a žrtve počinju da sumnjaju u

83 Ibid., član 17. stav (j)

84 Ibid., član 17. stav (g)

85 IOM Kosovo (2004) je dokumentovao sve ove metode za vrijeme intervjua sa žrtvama.

sebe i druge. Stoga im postaje veoma teško da donesu radikalnu odluku, kao što bi bilo prekidanje kruga nasilja i traženje pomoći da bi se vratili kući.

Iznuravajuće posljedice nekontrolisanih i averzivnih događaja su prikazane na različitim eksperimentima i sa ljudima i sa životinjama. Dr Martin Seligman sa Univerziteta Pensilvanija je proučavao efekte konstantne prinudne akcije na životinjama. Subjekti su normalno počeli da gube težinu, postali su uznemireni i depresivni, a kada im je bilo dozvoljeno da pobjegnu, njihove reakcije su se kretale od potpune nesposobnosti do ponašanja izbjegavanja. Ovaj fenomen pasivnog prihvatanja situacije Seligman je nazvao "naučena bespomoćnost".

Rothbaum je naveo da kada pokušaju da kontrolišu događaje, ljudi ili pokušaju da promijene sredinu da bi udovoljili svojim željama ("primarna" kontrola) ili da promijene sebe da bi udovoljili sredini ("sekundarna" kontrola). Kada ljudi vjeruju da su nesposobni da vrše primarnu kontrolu ili događaj, oni mogu postati pasivni i povuku se da bi izbjegli razočarenje i mogući gubitak samopouzdanja, što je rezultat ponovljenih neuspjelih pokušaja da kontrolišu naizgled nekontrolisane događaje.

Za žrtvu, "primarna kontrola" se ispoljava pokušajima suprotnim od pravila i zahtjeva trgovaca. Mnogi izvještaji pokazuju da je većina žrtava izjavila da su pokušali bar jedanput da se direktno suprotstave trgovcima ili da pobjegnu iz bara. Kada se takva "primarna kontrola" ne postigne, žrtva izabere "sekundarnu kontrolu", što znači da je postala pasivna i depresivna i u odnosu na sopstvena osjećanja i u odnosu na vjerovanja. Žrtve imaju nisko samopoštovanje, što je rezultat neprekidnog zlostavljanja koje su pretrpjele i počinju da vjeruju da nema "bolje" alternative osim situacije zlostavljanja.

Iskustvo žrtava trgovine narušava autonomiju ličnosti na nivou osnovnog tjelesnog integriteta. Žrtvi nije dozvoljeno da odluči kada i da li će jesti, kada i da li će se odmarati, a njeno tijelo je neprestano povređivano i napadano.

Taj gubitak kontrole se smatra najponiznijim aspektom traume. U mnogim slučajevima, ovaj ponižavajući proces je dostigao nivo oduzimanja ličnih dokumenata žrtve, a zauzvrat joj se daje lažni identitet. Iskustvo trgovine uništava vjerovanje da čovjek može imati kontrolu nad svojim djelovanjem ili odlukama i da može biti svoj u odnosu na druge.

Ovo dalje objašnjava razloge zašto većina žrtava postaju umrtvljene, pasivne i sumnjičave, i izgledaju nesposobne da se bore protiv užasne situacije u kojoj završe. Okrutna stvarnost je takva da često ljudi krive ili kritikuju žrtvu za tu pasivnost umjesto da je razumiju. To je jedna od posljedica kriminalnog tretmana koje ove žene podnose.

8.2. KOJE SU NAJČEŠĆE KLINIČKE POSLJEDICE I SIMPTOMI PROUZROKOVANI ISKUSTVOM TRGOVINE LJUDIMA?

Traumatski događaji uglavnom podrazumijevaju prijetnju životu ili fizičkom integritetu ili bliski lični susret sa nasiljem ili smrću. Uobičajeni ljudski odgovor na opasnost obuhvata i biološke i psihološke aspekte. Kada osoba primijeti opasnost, tijelo reaguje tako što se poveća protok adrenalina i dolazi u stanje uzbune. To objašnjava

zašto ljudi koji se nalaze u opasnim uslovima/situacijama, često ne obraćaju pažnju na glad, umor ili bol. Opasnost usmjerava pažnju osobe na trenutnu situaciju. Sve ove reakcije prate jake emocije straha i/ili ljutnje koje mogu da mobilišu ili parališu osobu. Drugim riječima, u kriznim situacijama osoba bira da li će se boriti ili pobjeći.

Traumatske reakcije se pojavljuju kada ponovljena reakcija (bjekstvo) propadne ili kada je veći otpor nemoguć, a ljudski samoodbrambeni sistem postaje slab i dezorganizovan. Ono što treba naglasiti je da traumatski događaj proizvodi duboke i dugotrajne promjene (oštećenja) u fiziološkom odgovoru, osjećanjima i saznavanju. Traumatski događaj ne samo da utječe na ove funkcije pojedinačno, već mijenja način na koji su one povezane i utječu jedne na druge.

Iskustvo trgovine ljudima podrazumijeva ponovljene primjere okrutnog zlostavljanja bez mentalnog predaha ili perioda "normaliteta ili mira", zato što žrtva nikada ne zna šta će se sljedeće desiti, kada će se sljedeća eksplozija ili epizoda nasilja pojaviti.

O normalnim ljudskim reakcijama žrtva na traumatska iskustva je već bilo riječi u prethodnom poglavlju.

8.3. KOJI SU NAJVAŽNIJI ELEMENTI DOBROG RAZUMIJEVANJA I PROCJENE PROŠLOSTI ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA?

Socijalni radnici su zvanični voditelji postupka direktne asistencije, a u timu mogu sudjelovati i različiti profili stručnjaka kao što su psiholozi, socijalni pedagozi, psihijatri i dr. Uloga socijalnog radnika u radu sa žrtvama trgovine ljudima je veoma odgovorna i značajna. Socijalni radnik ima obavezu da informiše žrtvu o njenim socijalnim pravima, mogućnostima za adekvatan smještaj, procesu liječenja, rehabilitacije i resocijalizacije, te re/integracije i/ili repatrijacije.

U svjetlu rečenog, glavne metodološke dimenzije programa psiho-socijalne pomoći žrtvama trgovine ljudima možemo posmatrati kroz sljedeće aspekte rada:

- Razumjeti i procijeniti prošlost žrtava i determinirajuće socio-ekonomske faktore koji su stvorili plodno tlo za njihovu kasniju eksploataciju
- Analizirati i dokumentovati psihološke utjecaje iskustva trafikinga, uključujući detaljnu analizu trauma vezanih za to
- Osigurati usluge savjetovanja korištenjem metoda koje su stvorene da pruže žrtvama sredstvo za prevazilaženje njihovih trauma i da ih pripreme za kasnije reintegracione aktivnosti

8.4. RAZUMIJEVANJE I PROCJENA PROŠLOSTI ŽRTAVA

a) Siromaštvo i socijalna isključenost

Iako mnogi faktori mogu utjecati na fenomenologiju trgovine ljudima, društveni i ekonomski pritisci su svakako jedan od najznačajnijih determinirajućih faktora trgovine ženama. Siromaštvo kao svjetski globalni problem javlja se, između ostalog, i kao posljedica ratova, društvenih kriza, političkih manipulacija, nedostatka socijalne brige i mnogih drugih uzroka. Kao jedan od najznačajnijih socijalnih problema, siromaštvo je povezano sa nezaposlenošću, nedostatkom obrazovanja, radnog i profesionalnog angažovanja, egzistencijalnom nesigurnošću i opadanjem

kvaliteta života mnogih pojedinaca i porodica⁸⁶. Društvene krize, kao polazna tačka i značajan faktor promjena, nikako ne dopuštaju bilo kakvu improvizaciju, pogotovo kada su u pitanju položaj, potrebe i problemi konkretnih ljudi i nasljeđe, koje prati odnos društva prema uslovima i kvalitetu života ljudi kroz ekonomsku, socijalnu i druge posebne politike. Društvene krize aktuelnog društva imaju različite aspekte, dimenzije i sadržaje. Generalno posmatrano, posebno je riječ o: **krizi prilagođavanja, krizi identiteta i krizi projekta razvoja**. Društvene krize, socijalni problemi i društvene devijacije stoje u neposrednoj međusobnoj vezi.⁸⁷

Kao jedan od osnovnih kako determinirajućih faktora pogodnog tla za regrutaciju žena žrtava trgovine ljudima, tako i posljedica traumatičnog iskustva, repatrijacije i neadekvatne integracije je svakako socijalna isključenost žrtava trgovine ljudima. Mnoga istraživanja relevantnih međunarodnih organizacija koje se bave ovim fenomenom ukazuju na problem ponovne viktimizacije žrtava trgovine ljudima upravo zbog činjenice da su nakon repatrijacije bili socijalno isključeni. Socijalna isključenost je širi pojam od siromaštva gdje se siromaštvo posmatra kao jedan od uzročnika socijalne isključenosti. Uvezanost mnogih faktora koji utječu na socijalnu isključenost prepoznaje i revidirana i izmijenjena Evropska socijalna povelja iz 1996. godine kada se uvodi i novo pravo – pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti. Bez obzira što je pojam socijalne isključenosti relativno nov pojam, svakako je u fokusu interesovanja svih socioloških i psiholoških nauka, tako i socijalnog rada. Socijalna isključenost se u najširem smislu može definisati kao slabljenje odnosa između pojedinaca i zajednice. U zemljama EU socijalna isključenost se definiše kao neuspješnost ostvarivanja integracije u jednom ili više društvenih sistema (demokratsko-pravnom, radno-tržišnom, sistemu socijalne zaštite te porodičnom sistemu i sistemu lokalne zajednice). Dakle, socijalnu isključenost možemo prepoznati u ekonomskoj, radnoj, društveno-interakcijskoj, obrazovnoj, institucionalnoj i drugim sferama života, ali je najčešće prisutna u oblasti zapošljavanja i socijalne zaštite i u području zaštite ljudskih prava. Manifestuje se na raznim nivoima: od marginalizacije pojedinaca i njihovih domaćinstava, pa sve do nivoa potpune isključenosti iz društvene matice. Kategorije stanovništva, naročito žene koje se nalaze u “začaranom krugu” socijalne isključenosti svakako spadaju u najranjivije grupe i potencijale žrtve trgovine ljudima.

Zbog njihove teške ekonomske situacije kod kuće, bez stalnog zaposlenja i samo sa povremenom zaradom, nivo nesigurnosti u vezi budućnosti postaje veoma visok. Nedostatak predvidivih rješenja za njihove ekonomske probleme gura žrtvu da donose veoma impulsivne odluke sa jednim ciljem da pobjegnu iz takvih situacija. U takvim okolnostima, odluke koje žrtve donose nisu dobro promišljene, a zbog njihovog ranjivog položaja na njih se može lako utjecati i manipulisati.

Kada se žrtve vrate u svoju domovinu, bitno je pronaći način da se one ne nađu u istim društveno-ekonomskim uslovima koji su ih na prvom mjestu natjerale da napuste domovinu. Poslije pretrpljenih strahota iskustvom trgovine, žrtve imaju težak zadatak da nauče da prevaziđu svoje traume. Ako su primorane da tome pridodaju finansijski stres i ekonomsku nesigurnost, pritisak (i\ili motivacija) da

86 Šućur Z.: “Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji”, Pravni fakultet, Zagreb, 2001, str. 29

87 Milosavljević M.: “Devijacije i društvo”, Draganić, Beograd, 2003, str. 35-36

ponovo pokušaju i da traže posao u inostranstvu može izazvati u njima osjećaj da su ponovo predmet trgovine. To je jedan od načina u kojima trgovina može postati neprestani ciklus, što znači da je važna i potreba za širom socijalnom, političkom i ekonomskom promjenom.

Iskustva stručnjaka sa žrtvom su pokazala da su neke žrtve bile svjesne rizika i mogućnosti da ostanu zarobljene u mreži trgovine kao posljedica pribjegavanju ilegalnoj migraciji. Ovaj fenomen su posebno dobro dokumentovale žrtvom koje su kroz to iskustvo prošle bar jedanput.

Kada su žrtve upitane da li su razmišljale o rizicima ponovnog uključenja u trgovinu ženama prije ponovnog napuštanja domovine, često su izjavljivale da su bile svjesne rizika, ali su smatrale da bi ovog puta bile u stanju da kontrolišu situaciju. Štaviše, uslovi sa kojima su se one morale suočiti u svojoj domovini i u svojim porodicama su po njihovom mišljenju bili tako loši i neprihvatljivi, pa je ilegalna migracija izgledala kao bolja alternativa.

Ovo skreće našu pažnju na problem mehanizama reintegracije dostupnim žrtva po povratku u domovinu. Trajni uspjeh ukupnog programa reintegracije u potpunosti zavisi od stvaranja ili ponude bolje ekonomske i društvene podrške unutar njihovog okruženja kod kuće. Ukoliko žrtve ne vjeruju u mogućnost boljeg života po povratku kući, onda postoji malo razloga za njih da se vrate kao i da prihvate povratak i pomoć pri reintegraciji.

b) Porodični milje

Pored ekonomske nesigurnosti i siromaštva koje veoma često dovodi do socijalne isključenosti, individua i porodica, odnosno porodični milje u kojem individua odrasta i razvija se, predstavlja drugi važan determinirajući faktor trgovine ženama. Emocionalni život individue ima svoje osnove i korijene u odnosima koje je žrtva imala sa roditeljima i drugim članovima porodice, kako u djetinjstvu tako i kasnije kroz odraslo doba. Porodična prošlost, djetinjstvo i adolescencija često provedeni u frustrirajućem i odbacujućem okruženju utječe na bio-psihološko postojanje osobe. Zbog toga, za bolje razumijevanje psihološke perspektive žrtava trafikinga, moramo uzeti u obzir i njihovu prošlost i sadašnjost prezentiranu kroz odnose sa članovima porodice. Procjene otkrivaju da većina žena žrtava trgovine ljudima, koja je dobila pomoć u različitim programima pomoći i podrške, dolazi iz porodica sa teškoćama i odnosima sklonim zloupotrebi među članovima porodice. Istovremeno, istraživanja o nasilju nad ženama, posebno o nasilju u porodici, nesumnjivo su potvrdila da je nasilje prema ženama u postkomunističkim i ratom pogođenim društvima u značajnoj mjeri povezano sa pojačanim raslojavanjem društva, ekonomskim teškoćama, nezaposlenošću, nestabilnošću i društvenim stresom⁸⁸ (Kostantinović, Petrušić, 1998). Podaci i istraživanja o povezanosti društvenih promjena i ugroženosti žena nasiljem u zemljama u tranziciji, pokazuju da je siromaštvo, kao i iznenadne i brze promjene u socijalnom i ekonomskom statusu, zajedno sa visokim stepenom nestabilnosti izazivaju visok nivo stresa i doprinose destabilizaciji i dezorganizaciji

88 Konstantinović S., Petrušić N.: "Prevenција ekonomskog nasilja muškaraca nad ženama i djecom, Viktimološko društvo Srbije i Evropski pokret u Srbiji, Temida, br. 2/98, 1998, str. 30

porodičnih odnosa⁸⁹, što svakako predstavlja pogodno tlo za regrutovanje žrtava trgovine ljudima i dovodi do feminizacije migracije koja je direktno povezana sa feminizacijom siromaštva. U prilog rečenom ide činjenica "...da stalno raste broj žena koje postaju migrantkinje što predstavlja dokaz njihovog 'traganja za novim strategijama'...žene su pod ozbiljnim pritiskom 'potrage za novim perspektivama'" (Koing, 1997; Nikolić-Ristanović, 2008).

8.5. KOJE TEHNIKE MOŽE SOCIJALNI RADNIK KORISTITI ZA PRIKUPLJANJE DODATNIH INFORMACIJA OD ŽRTVE TRGOVINE LJUDIMA?

Inicijalna psiho-socijalna pomoć se pruža svakoj žrtvi tokom 24 sata poslije prijema u prihvatni centar, osim u slučajevima kada se žrtva primi u teškom fizičkom stanju. U tom slučaju se ova vrsta pomoći odgađa na dogledno vrijeme. Da bi se ocijenio psihološki status žrtve i psiho-socijalne potrebe i vrsta terapije, koriste se sljedeće tehnike:

Kratak dijagnostički intervju se koristi kako bi se prikupili osnovni podaci o žrtvi (ime i prezime, datum rođenja, identitet, zemlja porijekla itd.). Pored općih informacija, intervju otkriva i informacije o psihološkom stanju žrtve.

Test za mjerenje nivoa stresa se koristi kako bi se dobile sljedeće informacije:

- Nivo stresa – Visok nivo je indikator postojećeg problema u funkcionisanju žrtve.
- Izvor stresa – Dalji individualni i grupni rad može nam omogućiti otkrivanje konkretnijeg izvora stresa.
- Reakcije na stres – Ovo može značiti i psihosomatske reakcije kao što su alergije, nutritivne teškoće, insomnia, a sve su to indikatori posljedica dugoročne stresne situacije. U daljem radu sa žrtvom prate se psihosomatske reakcije i promjene nivoa stresa.

Informacije koje se dobiju iz dijagnostičkog intervjua i testa za nivo stresa koriste se za:

- Pravljenje individualnog plana za buduće aktivnosti sa svakom žrtvom
- Identifikovanje žrtava kojima je potrebna dugoročna terapija i savjetovanje, a te žrtve rade dodatno sa psihologom savjetnikom
- Identifikovanje slučajeva koje treba prosljediti ljekarima i psihoterapeutima za eventualnu farmakološku terapiju

Minesota multifaktor intervju (MMPI): psihološki test za dijagnostiku psihopatoloških i psihosomatskih simptoma. Ovaj test se koristi samo kada postoji sumnja da su prisutni dublji lični problemi i teškoće. Na osnovu rezultata ovog testa, žrtve se mogu preporučiti psihijatrima.

Genogrami: tehnika koja se koristi za dijagnostiku porodičnih odnosa i smetnji. Porodično stablo se pravi za tri generacije. Crtanjem porodičnog stabla dobije se

⁸⁹ Nikolić-Ristanović V.: "Preživeti tranziciju, Svakodnevni život i nasilje nad ženama u postkomunističkom i postratnom društvu", JP Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 110

mного informacija o žrtvama i njihovim porodicama. Nakon sinteze informacija o porodici žrtve, interpretira se genogram, prema sljedećim kategorijama:

- Porodična struktura (članovi porodice, mjesto braće i sestara i mogući neobični porodični odnosi)
- Porodični odnosi i relacijski trouglovi (naročito trouglovi u odnosima između roditelja i djeteta i/ili u braku)
- Značajni životni događaji u porodici i način na koji je funkcionisala (kako se porodica nosila sa životnim teškoćama i problemima u vezi sa funkcionisanjem porodice)
- Porodična ravnoteža ili nedostatak ravnoteže (ovo se određuje na osnovu porodične strukture, nivoa funkcionisanja, način na koji se odnosi prema novcu, poslu i sl.)

8.6. KOJI SU MOGUĆI ZNAČAJNI TEORIJSKI PRISTUPI SOCIJALNOG RADA U TRETMANU ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA?

8.6.1. Sistemski pristup i pristup orijentisan prema porodici

a) Teorijsko-iskustvena pozadina pristupa

Model rada je zasnovan na sistemskom razmišljanju, porodičnom pristupu, feminističkoj paradigmi i principima psiho-socijalne podrške i rada sa žrtvama nasilja.

b) Sistemsko razmišljanje sa porodičnom orijentacijom

Osnovni princip sistemskog razmišljanja zasniva se na višedimenzionalnoj važnosti socijalnih sistema/konteksta i na tome kako oni utječu na živote individue. Sistemsko razmišljanje znači da smo mi svi neizbježno pod utjecajem – ili smo ohrabrivani ili sputavani – u svojim izborima ili pozicijama moći, u različitim kontekstima naših interakcija. To znači da su naš život i naša dobrobit duboko pod utjecajem eksternih događaja, kao i drugih individua, grupa, članova naše porodice i većih sistema.

Razlike u moći su definisane na društveno-političkim i ekonomskim nivoima. Moć je obično u rukama dominantnih grupa, koje najčešće podržavaju formacije nepravednih struktura tako da siromaštvo predstavlja jedan od proizvoda/rezultata ovakvog okruženja. Mnogi ljudi, naročito siromašni, stigmatizovani su i socijalno isključeni iz velikog izbora društvenih, kulturnih i materijalnih izvora.

Kada je riječ o porodicama, ističu se tri najvažnija faktora: vrijednosti, strukture (granice, pripadanje i moć) i funkcije. U sistemskoj teoriji porodice, simptomi se posmatraju kao neuspjesi u adaptaciji i kao poremećaj balansa snaga u sistemu.⁹⁰ Pojava simptoma je rezultat aktualnog ili hroničnog poremećaja u ravnoteži emocionalnih snaga u porodičnom sistemu.

Porodice sa niskim primanjima, kao i druge porodice, otvoreni su sistemi u stalnoj razmjeni sa svojim okruženjem. Međutim, za njih je ova razmjena obojena borbom sa pitanjima ravnopravnosti i nepravde, sa veoma niskim i demoralizujućim životnim

90 Vidanović I.: "Terapijski modeli socijalnog rada", FPN Beograd, Beograd, 1999, str. 96

uslovima, sa javnim diskursom krivnje i ličnim pričama o bolu, nadi i preživljavanju. Rad socijalnog radnika i porodičnog terapeuta, Imelde Colgan McCarty (1997), kao i rad Else Jones, psihologa i porodičnog terapeuta (1994) stvaraju osnove za ovakvo razmišljanje, a istovremeno nude snažnu inspiraciju za elaboraciju spomenutih ideja u budućnosti.⁹¹

c) Neki koncepti iz feminističke paradigme

Rod je jedan od najosnovnijih ekosistema zasnovan na biologiji i socijalizaciji, različit i za ženu i za muškarca. Rezultati ovih razlika se vide na "malim scenama" svakodnevnog života kao što su: razlike u percepciji stvarnosti na osnovu datih sistema vrijednosti i u tipovima moralnog rezonovanja. Isto tako su vidljive i na "velikim scenama" javnih borilišta, kao što su političke, ekonomske i zakonske sfere. Poznavanje i razumijevanje svog roda, kao i suprotnog te odnosa između uloga, veoma je važno za svakodnevni život jer je rod utkan u naš identitet kao individue zajedno sa pozicijom moći društveno-ekonomske klase u kulturi/tradiciji kojoj pripadamo.

Dva najvažnija koncepta feminističke paradigme koja se koriste u svrhu tretmana žena žrtava trafikinga i nasilja u porodici su:

1. Patrijarhalni obrasci odnosa dominantnog roda
2. Najvjerovatnija definicija žena kao siromašnih jer je njihov rad nedovoljno plaćen, kao i zbog loše društvene pomoći i nebrige za djecu majki koje rade

Najvažnije iskustvo siromaštva je bespomoćnost, i zbog toga Elsa Jones (1994) tvrdi da žene imaju drugorazredni status u svijetu, da su globalno gledane kao "podklasa", a takva gledišta onesposobljuju njihov osjećaj lične važnosti na štetu njihovog ličnog identiteta.

d) Principi koji proizlaze iz rada sa žrtvama nasilja

Jedan od glavnih oblika eksploatacije žena je seks-industrija koja stimuliše nasilje nad njima. Općepoznato je da nasilje i seksualno zlostavljanje predstavljaju jedno od najstresnijih iskustava sa kojima jedna osoba može da se suoči. Kada se tome dodaju prijetnje životom, rezultat je granična situacija koja snažno napada integritet i identitet osobe do te mjere da je njen psihološki opstanak u velikoj mjeri upitan. Efekti ovakvih iskustava na kasniji život su široki i raznovrsni.

Iz ovih "tamnih uglova života" pitanje nasilja i seksualnog zlostavljanja pokazuju svoje lice prvo u domenu "pomažućih" profesija (socijalni radnici, psiho-socijalni savjetnici itd.). Njihov rad sa žrtvama nasilja i seksualnog zlostavljanja ne zahtijeva samo profesionalno strukturisanu ličnost i uključenost u smislu stvaranja odnosa i povjerenja kako bi razumjeli i podržali funkcionisanje klijenta u životu, već i potpunu predanost koja je usredsređena na akciju (omogućavajući sigurnost žrtava) i/ili usredsređenost na zastupanje (lobiranje za priznanje prava žrtava i odgovornosti zlostavljača i šireg društva).

91 Prevl. iz "Psychosocial Support to Groups of Victims of Human Trafficking in Transit Situations", IOM, Psychosocial Notebook, Vol. 4, February 2004

e) Psiho-socijalna podrška

Pristup psiho-socijalne podrške je razvijen za pomoć u stresnim i traumatičnim situacijama. On podrazumijeva akcijski okvir, mehanizme i različite aktivnosti koje štite ljude u stresnim i teškim životnim situacijama, i daje im pozitivne ljudske odnose kako bi im pomogli da ponovo ožive svoje osjećaje za samopoštovanje i sposobnost za prevazilaženje anksioznosti i ojađenosti. Specifični ciljevi programa psiho-socijalne podrške su osmišljeni kako bi umanjili posljedice stresa i traume na individue i kako bi osnažili individualne i društvene mehanizme prevazilaženja (coping mehanizme) i proces ozdravljenja.

Iz ovog se mogu identifikovati dvije glavne perspektive na koje se proces ozdravljenja može fokusirati i iz kojeg se može artikulirati tzv. "model štete" (fokus je na devijaciji i šteti, npr. patološki okvir objašnjenja i akcije) te drugi model poznat kao "model izazova" (fokus je na izgradnji i identifikaciji snaga i resursa individua).

Sybil i Steven Wolin (1994) kažu da je model izazova usmjeren prema pomoći osobi da podnese teškoće koje joj život donosi i da popravi vjeru u samog sebe. Ovo je moguće uraditi tako što se pomaže osobi u nevolji, prekidajući začarani krug problematičnog života, i prerađujući bolne uspomene tako što će se prošlost staviti na svoje mjesto. Model izazova podržava razvoj tako što se podiže nivo svjesnosti (uvida) pojačavajući nezavisnost, inicijative, humor, kreativnost, moralnost, i možda više od svega toga, znanje i razumijevanje koliko je važno artikulirati svoje potrebe u odnosu na druge ljude.

8.7. KAKO MOŽEMO POSMATRATI OPĆI OKVIR I STRUKTURU TERAPIJSKOG RADA SA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA?

Sveopći cilj rada je poboljšanje psihološkog kvaliteta života žrtve u prvom periodu izlaska iz "tamne strane svijeta", dok glavni fokus rada posmatramo kroz:

- Podizanje svijesti o pritisku iz šireg konteksta i uzajamnoj povezanosti siromaštva i roda
- Pomoć klijentima da počnu mijenjati percepciju sebe kao žrtve u sebe kao nekoga ko opstaje, pomjerajući se od stanja depresije i straha u stanje svjesnosti sebe i drugih
- Pomoć klijentima da prepoznaju svoju vulnerabilnost, kao i svoju rezilijentnost

8.7.1. Model oporavka žrtava trafikinga

Psihijatrica Judith Herman opisuje oporavak od traume kao proces koji se odvija u tri faze. Glavni zadatak prve faze za osobu koja je preživjela je da omogući sigurnost i da ponovo uspostavi kontrolu nad svojim tijelom u neposrednom okruženju. Zadatak druge faze je sjećanje i žaljenje zbog trauma, što ujedno vodi prema trećoj fazi čiji je glavni zadatak da se ponovo uspostavi veza sa normalnim životom. Dakle, po ovom autoru, žrtve prolaze kroz 3 faze:

A – Osjećaj sigurnosti kao faza oporavka

Poslije opstanka, žene žrtve trafikinga prije svega trebaju uspostaviti svoju trenutnu i buduću fizičku sigurnost, kao i kontrolu nad svojim tijelom i neposrednim okruženjem. Ovaj proces može početi sa prvim intervjuom sa socijalnim radnikom u prihvatnom ili tranzitnom centru.

Zadatak socijalnog radnika je da uspostavi terapijski odnos. Onog momenta kada socijalni radnik osjeti da je uspostavio taj odnos, može početi sa radom sa žrtvom kako bi ona što prije uspostavila osjećaj sigurnosti. Pružanje informacija je veoma moćan alat koji treba iskoristiti kako bi se pomoglo ženi da ponovo uspostavi tu kontrolu, da razumije svoju trenutnu situaciju i šta može da očekuje u najskorijoj budućnosti.

B – Sjećanje i žaljenje kao faza oporavka

U drugoj fazi oporavka, žene pričaju svoje priče o traumama uključujući sve detalje. Ovaj rad na rekonstrukciji transformiše traumatska sjećanja tako da mogu da se integrišu u život žrtava narativno. Žene žrtve obično "uskoče" u ovu fazu onog momenta kada steknu osjećaj sigurnosti. Iz tog razloga, terapijski rad u smislu emocionalnog procesuiranja traumatskih iskustava trebao bi se odvijati tek kada žene osjete sigurnost u svojoj zemlji porijekla, sa terapeutom koji priča isti jezik kao i žrtva. Sam proces treba početi tako što se rezimira život žene prije nastanka traume, a to obično pomaže žrtvama da počnu sa prerađivanjem traumatičnog iskustva kao sastavnog dijela njihovog života.

C – Reintegracija u zajednicu kao faza oporavka

U ovoj fazi, gotovo kao ideal kome se teži, žena žrtva trafikinga postaje osoba koja ona želi biti. Ona postepeno razvija normalan život koji znači imanje identiteta i poslije identifikovanja preživjele žrtve trafikinga. Žena ponovo ima sposobnost da vjeruje drugima. Ona nauči kako da se zaštiti i kako da prepozna svoju vulnerabilnost. One mogu naići na probleme prilikom pokušaja da se ponovo integrišu u zajednicu u kojoj su stigmatizovane i odbačene. U takvim slučajevima, posebna pomoć u smislu preseljenja u drugu zajednicu treba biti opcija.

8.8. KOJI JE OSNOVNI OKVIR ZA DEFINISANJE CILJEVA I ZADATAKA TERAPIJSKOG RADA SA ŽENAMA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA?

Jedan od glavnih ciljeva direktnog rada sa ženama žrtvama trafikinga je da se riješe pitanja koja su važna za njih i da ih naučimo nekim vještinama koje mogu da koriste u svakodnevnom životu. U radu sa njima koristi se okvir kognitivno-bihevioralne terapije (KBT) koji nam omogućava da razumijemo njihove teškoće, teorijski objašnjene, a istovremeno nam daje smjernice za odabir pitanja koja ćemo sa njima dotaći. Roberts (1991) opisuje sedam nivoa rada tokom kriza:⁹²

1. Procijeniti rizik i sigurnost klijenta i drugih
2. Uspostaviti odnos i odgovarajuće veze sa klijentima
3. Uočiti glavni problem

4. Baviti se osjećanjima i pružiti podršku
5. Istražiti moguće alternative
6. Formulirati plan akcije
7. Osigurati nastavljenu podršku

Dva aspekta ovog modela su naročito važna, a to su:

- Ideja o saradničkom radu
- Psihološko-edukativna komponenta

A - Saradnički rad

Ovo je fundamentalan aspekt rada sa ženama u prihvatnom centru i omogućuje uključivanje u radionice. Uključivanje učesnica od samog početka daje im mogućnost da izgrade osjećaj ličnog učešća i doprinosa u programu, a to ujedno povećava mogućnost da će iskoristiti ono što mogu da nauče.

Saradnički rad se može manifestovati na razne načine. Metode koje se koriste tokom rada u radionicama su takođe u okvirima ovakvog načina rada, kao npr. korištenje "brainstorming" vježbi i vježbi u malim grupama tako da materijal koji je predmet diskusija dolazi od samih učesnica, što ujedno znači da one imaju šansu da se osvrnu na ta pitanja i da ih dublje istražuju. Izvještaj IOM-a o radu u Skoplju ukazuje da su ove metode rada pokazale veoma dobre rezultate, naročito zbog činjenice da su se učesnice mogle lako uključiti u ove interaktivne metode.

B - Psihološko-edukativna komponenta

Edukovanje ljudi o njihovim teškoćama predstavlja još jednu ključnu komponentu radionica koje su rađene u prihvatnim centrima. Ova komponenta je važna iz više razloga. Naime, daje ženama veću mogućnost da razumiju svoje teškoće, što je od izuzetne važnosti jer može dovesti do demistifikacije i razumijevanja porijekla simptoma. Pored rečenog, normalizuju se teškoće, osnažuje žrtve i daje im se mogućnost da kontrolišu svoje probleme. Kada se razumije korijen problema, onda to predstavlja i ključ za rješavanje problema.

Fundamentalni aspekt psihološko-edukativnog rada je da se žrtve edukuju o načinima kako da se suoče sa teškoćama, a ne samo da povećaju svijest o postojanju teškoća. Na ovaj način žene žrtve trafikinga mogu izgraditi metode borbe sa teškoćama, što istovremeno znači i povećanje osjećaja za kontrolu. Ove metode se uklapaju u okvire modela oporavka od trauma.

8.8.1. Koji su ciljevi i zadaci terapijskog rada sa ženama žrtvama trgovine ljudima?

Prvi elementi strukture se trebaju definisati u smislu: ciljeva, metodologije, vrste grupa, načina rukovođenja, participacije nevladinih organizacija i planiranja vremena. U tom smislu i ciljeve posmatramo kao individualne i grupne.

Individualni ciljevi radionica:

- Naglašavanje onih iskustava koja žrtve trafikinga osjećaju kao

traumatična i kao potpuno lična

- Elaboracija traumatičnih iskustava kako bi se ona integrisala u lični identitet
- Identifikovanje ličnih resursa kako bi se iskoristila u povratku u zemlju porijekla, nakon što su traumatska iskustva integrisana u lični identitet

Ciljevi grupe u radu:

- Nuđenje prostora za slušanje
- Nuđenje prikladnog i opuštajućeg načina slušanja priča o traumatskim iskustvima
- Nuđenje prilika za diskusije, razmjenu i recipročnu podršku
- Nuđenje prilike za izgradnju solidarnosti u životnim situacijama: između učesnika i sa trenerima

Predviđene aktivnosti:

- Crtanje oblika svoga tijela u inicijalnoj fazi (prezentaciji); to se kasnije koristi tokom radionica, postajući jedan konkretan simbol ličnog i sadašnjeg identiteta osobe
- Crtanje linije života sa fokusom na neke bitne momente koji su povezani sa traumom

Metodologija/tehnike/modaliteti:

- Navođene priče sa ciljem da se identifikuje trauma i da se elaborira
- Simboličko izražavanje preko crteža lične percepcije identiteta i traume i elaboracija
- Kognitivna elaboracija traumatskih elemenata koji se pojavljuju tokom pričanja; promjene na crtežu oblika tijela materijalizuju rezultate elaboracije
- Vođenje grupe tako da se osigura atmosfera dobrodošlice, zajedničkog priznanja, recipročne razmjene i slobodne diskusije

8.9. KOJE MODELE SOCIJALNOG RADA MOŽEMO PRIMIJENITI U TRETMANU ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA?

8.9.1. Metoda savjetovanja

Razvoj nauke ovog vijeka donio je niz teorijskih principa na kojima počiva praktična struka socijalnog rada sa ljudima u cilju promjena njihovih stavova, koji nazivamo savjetovanje. Radi se o specifičnom ljudskom odnosu između stručnjaka, terapeuta ili savjetnika, tokom koga se planirano omogućava pojedincu ili grupama da pronađu najbolji mogući način korištenja svog mjesta u društvu na unapređenju sebe i zajednice u kojoj žive. Savjetovanje se zato definiše kao oblik pomoći

pojedincu za vlastiti napredak, lično odrastanje i razvoj. Međutim, može se isto tako dati i jedna opća definicija savjetovanja koja naglašava da je to jedan od načina u nizu terapijskih metoda kojim se pruža pomoć pojedincu i ličnostima iz njegove okoline za vlastiti napredak, lično odrastanje i bolje socijalno funkcionisanje.⁹³

a) Polje rada

Osiguranje usluga psihološke podrške i savjetovanja žrtava trafikinga, od momenta njihovog prihvatanja i uključivanja u program povratka i reintegracije do završavanja, važan je element. Bez efikasnog savjetovanja, žrtve bi teško mogle postići potpun oporavak zbog posljedica psihološke traume koju su iskusile i što bi njihovu reintegraciju činilo manje vjerovatnom.

Osim toga, žrtve se često vraćaju u isto društveno, porodično i ekonomsko okruženje, koji su i bili determinirajući faktori donošenja odluke o napuštanju domovine i traženja posla u inostranstvu. U takvim okolnostima, ako njihove traume i strahovi nisu pravilno i uspješno razriješeni, neće moći naći potrebnu snagu da to prevaziđu u istom okruženju odakle su prvobitno željele "pobjeći". Zato, reintegraciona šema bez čvrste psihološke komponente može staviti žrtvu u tako ranjivu poziciju u kojoj će završiti istim iskustvom koje će se stalno ponavljati.

b) Početna faza savjetodavnih usluga

Metodologija savjetodavnih usluga koje su se primjenjivale u zemljama okruženja, kao npr. kroz program IOM Kosovo započet u septembru 2001. god., daje nam dobru podlogu za rad sa žrtvama, a sastoji se od individualnih i grupnih terapijskih seansi. Cilj seansi je da pomogne žrtvi da izrazi i podijeli svoja iskustva, što je suštinska komponenta psihološkog iscjeljenja. Individualni sastanci koriste žrtvama tako što utvrđuju mehanizam prepoznavanja i dijeljenja traume sa nekim unutar intimne i sigurne atmosfere. Empatija i pažljivo slušanje ohrabruju žrtve da se otvore i uče kako da se nose sa strašnim iskustvima kojima su nedavno bile izložene. Grupni sastanci imaju za cilj da unaprijede komunikacijske sposobnosti žrtava i ponude im forum da bi vidjeli sličnosti između svojih problema, načina razmišljanja itd.

Većina tretiranih žrtava nije navikla da prima podršku i bezuslovnu pomoć. U mnogim slučajevima, žrtve se ponašaju razdražljivo i odbojno tokom početnih faza dobijanja pomoći. Oni kao da ne mogu da vjeruju da ovu pomoć dobijaju "džabe", to jest, bez bilo kakvih uzvratnih očekivanja.

Žrtve ovakvog nasilja su navikle da se ne mogu boriti ili protestovati protiv načina na koji su tretirane, te da će biti kažnjene ako se ne pridržavaju pravila koja tu važe. Ljutnja je normalna reakcija kada je neko maltretiran, iskorišten, izdan, i kada je, kao rezultat toga, izgubio bazični osjećaj povjerenja u druge. Zbog toga žrtve trgovine ponekad pokazuju razumljivo neprijateljstvo prema ljudima koji su voljni da im pomognu, kao i prema pravilima i procedurama sa kojima se susreću dok se nalaze u prihvatilištima.

Dosad sakupljena iskustva IOM-a ukazuju da vrlo brzo pošto žrtve pristignu u prijateljsku sredinu (kao što je prihvatilište za njih), gdje se svako prema njima odnosi sa

93 Vidanović I.: "Terapijski modeli socijalnog rada", FPN Beograd, Beograd, 1999, str. 119

poštovanjem i gdje su im ponuđene različite vrste usluga i pomoći, njihova spremnost da prime informaciju i učestvuju u aktivnostima njihove ponovne socijalne integracije značajno se povećava. S obzirom da je vrlo mali broj njih ikada imao pristup socijalnoj ili psihološkoj podršci, od ključnog je značaja biti postepen i pažljiv kod započinjanja savjetodavnog procesa. Prema tome, djelotvoran i pravilno usmjeren savjetodavni plan, tokom ranih faza programa pomoći, ključan je za razvoj otvorenosti i prihvatanja od strane žrtava u srednje- i dugoročnim planovima podrške.⁹⁴

Mnoge savjetodavne usluge postoje i pružaju se u prihvatnim centrima žena žrtava trafikiranja:

1. **Terapijsko savjetovanje** – individualno savjetovanje, intervencije, psihoterapija za žrtve sa ozbiljnim psihosomatskim problemima.
2. **Kognitivna terapija** – fokus je na identifikaciji iskrivljenih konceptualizacijama, kao što su: kognitivne distorzije, automatski negativne misli i disfunkcionalne pretpostavke i rad na tome da se izgrade novi, prihvatljivi i racionalni oblici kognicije. Tek sa pojavom kognitivne terapije počeo se osvjetljavati značaj **svjesnih** zamisli i **ideja** i naglašavati značaj **zdravog razuma** kao važnog činioca u čovjekovoj borbi sa psihološkim problemima.⁹⁵
3. **Bihevioralna terapija** (za adolescente i žene sa značajnim bihevioralnim problemima).

Bihevioralna analiza počinje time što terapeut zapisuje detaljnu historiju postojećeg problema i njegov tok, a naročito veze sa tekućim iskustvom. Obimno istraživanje prošlosti nije potrebno. Naglasak je na sadašnjem trenutku i **osobama, mjestima, vremenu i situaciji**.⁹⁶ Bihevioralni pristup se zasniva na ideji da se uče neki novi oblici ponašanja koji dovode do promjene općeg razumijevanja njih samih i okruženja. Ovaj pristup uključuje:

1. Identifikaciju negativnih misli
2. Modifikaciju negativnih misli
3. Identifikaciju i modifikaciju disfunkcionalnih pretpostavki
4. Bihevioralne eksperimente
5. Kognitivnu terapiju za anksioznost
6. Kognitivnu terapiju za depresiju
7. Perspektivnu kognitivnu terapiju

Psihološki savjetnik radi individualno sa svakom ženom koja ima visok nivo vidljivih poremećaja sa psihopatološkim i psihosomatskim simptomima.

94 Prev. iz "Psychosocial Support to Groups of Victims of Human Trafficking in Transit Situations", IOM, Psychosocial Notebook, Vol. 4, February 2004

95 Vidanović I.: "Terapijski modeli socijalnog rada", FPN Beograd, Beograd, 1999, str. 32

96 Ibid., str. 23

8.10. INDIVIDUALNE TERAPIJSKE SEANSE

8.10.1. Pristup usmjeren na klijenta⁹⁷

Individualni sastanci predstavljaju važnu fazu u procesu oporavka i predstavljaju neophodnu osnovu za uspjeh grupnog rada, i, konačno, za čitav mehanizam savjetovanja. Primarni ciljevi individualnih sastanaka, od kojih se očekuje da imaju pozitivan utjecaj na psihičko stanje klijenata, su: da pomognu u situacijama neposredne krize, da se usmjere ka specifičnim simptomima i da identifikuju rješenja za ograničeni spektar problema.

U većini slučajeva, žrtve u početku pokazuju otpor prema razgovoru o prošlosti. Takođe, one se osjećaju neprijatno da dijele svoja lična iskustva sa drugim žrtvama u skloništu. Dobijanje bezuslovnog i empatičkog odgovora od strane savjetnika, dok žrtve dijele sa njim svoja bolna iskustva, pomaže im da umanje svoju unutrašnju patnju i negativno opažanje sebe, što se dalje odražava na način na koji žrtve posmatraju svoju sadašnju situaciju i buduća očekivanja. Unutar ovakvog terapijskog okruženja, žrtve se počinju osjećati slobodnijim (voljnijim i sposobnijim) da se otvore i istražuju svoja uvjerenja i osjećanja, i istovremeno, da prihvate svoje probleme i uskraćenost i počnu tražiti načine da ih riješe (ili bar da se nose sa njima).

Kada ih neko upita o njihovim željama i očekivanjima, ove žene automatski govore o onome što ne žele, njihove vrijednosti su iskrivljene tako da one ne mogu čak ni zamisliti neki pozitivni razvoj u svom životu. One obično imaju kratkoročne planove, gdje je jedino jasno ono što treba izbjegavati.

Tokom savjetovanja, žrtvama se pomaže da razviju jedan koherentan i praktični sistem postizanja svojih ciljeva, to jest, prvo da identifikuju neki cilj, zatim da naprave plan odgovarajuće akcije i konačno da prepoznaju koristi od ovakvog načina razmišljanja i djelovanja. Na ovaj način žrtva dobija pozitivnu potvrdu svog "namjeravajućeg ponašanja" i stječe novi osjećaj svojih kapaciteta.

8.10.2. Kratka terapija usmjerena na rješenje⁹⁸

Kratka terapija je jedna od savjetodavnih metoda koja se pokazala uspješnim načinom poticanja ovakve promjene u mišljenju. Principi kratke terapije, kao što su fokusiranje na pozitivna rješenja i osmišljavanje ciljeva, potiču sposobnost žrtve da mijenja svoje usmjerenje od fiksacije na probleme ka otvorenosti prema pozitivnim ishodima. Ovo ih osposobljava da postepeno reformulišu svoje izbore i želje. Istovremeno, oni razvijaju jedan drugi pogled na svoje probleme i počinju

97 Pristup usmjeren na klijenta, proizašao iz rada psihologa Carla Rogersa, zasniva se na teoriji da se osoba osjeća emocionalno sigurnom i jakom ako unutar jednog socijalnog odnosa osjeti prihvaćenost i razumevanje. Nasuprot tome, ako se osoba osjeća odbačenom i zanemarenom, pokazaće nizak nivo sigurnosti u sebe i imati negativnu sliku o sebi. U cilju terapije, savjetnik stvara takvu vrstu psihološke sredine u kojoj se klijent može osjećati bezuslovno prihvaćenim, poštovanim i gdje ga neko razumije.

98 "Terapijska metafora" je priča različitog nivoa dužine i složenosti čiji je cilj da ubijedi i senzitivše osobu, a u isto vrijeme je i terapijsko sredstvo za rekonstrukciju individualnog načina razmišljanja i percipiranja svijeta. Priče su zbir značajnih momenata u historiji čovječanstva, kondezovane u eliptičnu i simboličku formu koja u isto vrijeme daje moguća rješenja za određene konflikte ili probleme.

da nalaze realističnija rješenja za sebe. Iako ovaj proces ne može restrukturirati čitavu ličnost žrtve trafikinga, može joj pomoći da vidi svoje probleme i teškoće iz jedne drugačije perspektive, da počne stjecati osjećaj odgovornosti i aktivirati nove obrasce ponašanja.

8.10.3. Terapijske priče⁹⁹

Metafore i terapijske priče su takođe tehnike koje se koriste u cilju davanja žrtvama trafikinga podstrijek za nalaženje novih perspektiva i otpočinjanje procesa nalaženja rješenja za svoje probleme. Neke žrtve nerado pristaju ili prihvataju promjenu u svom životu. Pošto cilj ove tehnike nije da direktno utječe na njihov proces donošenja odluka, ona pomaže u smanjivanju otpora njihovih unutrašnjih odbrambenih mehanizama. Ove priče nude model sa kojim se žrtve trafikinga mogu identifikovati. Slušajući ove priče, klijenti mogu nalaziti veze sa svojim ličnim problemima ne doživljavajući pritom bilo kakvu prijetnju po svoj dotadašnji sistem uvjerenja i vrijednosti.

Ako žrtva sumnja u šanse za uspjeh u bilo kakvom pokušaju da pozitivno promijeni svoj život, ova tehnika koristi, naprimjer, priču "O hrabrosti rizikovanja", i jedan model da pozitivno promijeni ugao klijentovog gledanja na svoje probleme. Priče su univerzalne i provjereno imaju utjecaja na ubrzavanje isceljujućeg mehanizma podsvijesti.

8.10.4. Tehnike relaksacije

Većina žrtava trafikinga žali se na simptome kao što su problemi sa spavanjem, stanja uznemirenosti, glavobolje ili bolova u srcu. Tehnike relaksacije su korisne u terapiji anksioznih poremećaja jer žrtvama daju osjećaj kontrole nad simptomima. One mogu naučiti korištenje vježbi relaksacije u borbi protiv svoje anksioznosti, što im zatim omogućava da se angažuju u drugim aspektima liječenja.

Korištenjem tehnika relaksacije, klijenti (žrtve) uče da progresivno opuštaju svoju muskulaturu usmjeravajući se na proces disanja. Kako se klijent postepeno opušta, postaje sposoban da smanji svoju anksioznost i zamijeni je stanjem smirenosti. Peveler i Johnston (1986) su pokazali da opuštanje povećava klijentove memorijske sposobnosti, pristup pozitivnim informacijama i potiče otkrivanje drugačijih, alternativnih reakcija na sopstvenu anksioznost.

8.11. GRUPNE TERAPIJSKE SEANSE

Često žrtve trafikinga u procesu savjetovanja nisu navikle da pričaju o sebi ili da opisuju kako opažaju sebe, ono što vole o sebi i svijetu oko sebe. Čak i kada odluče da se otvore, one nisu sposobne da artikuliraju svoja životna iskustva na pozitivan način. Njihove misli i zapažanja imaju težnju da se promijene, a njihovo samopouzdanje i samopoštovanje počinju opadati.

Na grupnim seansama, žrtve trafikinga imaju šansu da dijele svoje lične doživljaje

99 Prev. iz Peseschkian N.: "Oriental stories as psychotherapeutic means", Berlin, Heidelberg, New York, Tokyo, Springer-Verlag, 1986

sa drugih ženama; mogu slobodno pričati o sebi osobama koje ih neće prosuđivati tako da sa njima mogu biti iskrenije. Otkrivanje svojih ličnih doživljaja u sigurnoj sredini smanjuje im unutrašnju napetost, strahove i tugu. Mnoge žene se u početku osjećaju "neadekvatnim"; one krive sebe za patnju kroz koju su prošle i sumnjaju da će u životu ikada uspjeti. Tokom grupnih sastanaka, svaka žrtva dobija podršku i naklonost ostalih učesnika. Ova grupna situacija ih osposobljava da bolje kontrolišu svoje neprijateljstvo i anksioznost. Žrtve postepeno smanjuju pritisak jedna na drugu i na sebe, i mogu se usmjeriti ka svojim ciljevima i nadama.

Na grupnim seansama, učesnici predlažu teme za diskusiju; najčešće teme tiču se briga oko njihove budućnosti u smislu ekonomskih pitanja i porodičnih problema. Kroz grupne diskusije, žrtve dobijaju sugestije drugih učesnika, razvijajući na taj način jedan interaktivni i samo-stimulišući pristup.

Druga tehnika koja se koristi na grupnim sastancima jeste snabdijevanje korisnika informacijama i primjerima vještina komunikacije i rješavanje problema. Na ovaj način, članovi grupe dobijaju "alatke" za saopštavanje i izražavanje svojih briga kao što su: kako preformulisati rečenicu da bude razumljivija ili kako izmijeniti rečenicu tako da ona ističe pozitivne umjesto negativne poruke itd.

Edukacijske i terapijske aktivnosti se provode u grupnom okruženju. Grupni rad je najpoželjnija metoda rada sa žrtvama trafikinga koje borave u prihvatnim centrima iz sljedećih razloga:

- Veliki broj žrtava su uključene u program za psiho-socijalnu pomoć.
- Korištenje grupe ima potencijal za iniciranje saradnje i aktivnog učešća svih članova grupe.
- Individue dijele iskustvo i primaju podršku grupe.
- Predstavlja organizovano i konstruktivno iskorišteno vrijeme.

Na osnovu različitih ciljeva, radionice su podijeljene u 2 grupe: edukativna i terapijska grupa.

8.11.1. Edukativne grupne aktivnosti

Edukativne grupne aktivnosti su dizajnirane kako bi povećale žrtvino psiho-socijalno i zdravstveno znanje i podijeljene su u različite podgrupe. Koriste se da bi se predstavile terapijske radionice. Cilj ovih edukativnih aktivnosti je da se teorijski objasne teme radionica, da bi se definisali osnovni uslovi i da bi se upoznala grupa sa pristupom radionica. Edukativne radionice se održavaju na specifične teme, kao što su prihvatanje i poboljšavanje komunikacijskih vještina, formiranje vrijednosti i sistema vrijednosti itd.

Edukativne grupne aktivnosti imaju cilj da edukuju žene o njihovom fizičkom zdravlju i da ih nauče kako da spriječe širenje seksualno prenosivih bolesti i HIV virusa i kako da izbjegnju korištenje narkotika.

Specijalne aktivnosti podrazumijevaju:

- Predavanja o samospoznaji, prepoznavanju situacija u kojima se žrtva može naći i identifikacija mogućih metoda za napredak
- Predavanja za samozaštitu od nasilja, zlostavljanja i trafikinga
- Podizanje svijesti o identifikaciji makroa i njihovih namjera
- Predavanja o pravima žrtava i pravu na lični izbor u životu
- Predavanja o izgradnji pozitivnog ličnog imidža
- Predavanja o zdravstvenom obrazovanju i zdravim seksualnim odnosima
- Predavanja o komunikacijskim vještinama
- Radionice zdravstvenog obrazovanja o zaštiti od AIDS-a i drugih seksualno prenosivih bolesti i prevencija zloupotrebe narkotika

8.11.2. Terapijske grupne radionice

Osnovni cilj grupnih terapijskih aktivnosti je prevazilaženje određenih individualnih i grupnih psiho-socijalnih problema. Ove radionice su nastavak procesa pomoći žrtvama, koji je započet sa edukativnim aktivnostima. Radionice se bave mnogim temama, a neke od njih su:

- a) Tim-building radionice – Cilj je poboljšati funkcionisanje grupe kao cjeline (uspostavljanje pravila grupe koja su prihvatljiva za sve njene članove). Ove radionice se takođe koriste za prevazilaženje konfliktnih situacija tamo gdje ima podjela među članovima koji dolaze iz različitih zemalja, kada postoje izolovani članovi i kada se pridružuju novi članovi.
- b) Grupne terapijske aktivnosti za uspostavljanju personalnih granica – Naročito interesantne i korisne su radionice na temu uspostavljanja personalnih granica. Karakteristika žena žrtava trafikinga je nesposobnost da uspostavi personalne granice. Naš se rad koncentriše na to da im se pomogne da uspostave te granice kako bi se zaštitile od moguće ponovne povrede.
- c) Grupne terapijske aktivnosti za iniciranje izražavanja emocija – S obzirom na visok nivo stresa pod kojim su, žrtve nisu u stanju da izraze svoje emocije. Terapijske radionice im upravo daju priliku da izraze svoje emocije i da se nose sa stresom. Ove radionice isto tako koriste grupni potencijal za davanje podrške i da se podijele iskustva sa ostalim članovima grupe.
- d) Grupne radionice za reduciranje internih i interpersonalnih konflikata – Edukativni dio definiše osnovne uslove, dok je fokus terapijskog dijela na otkrivanju individualnih načina reagovanja na frustracije i konflikte i rješavanje problema. Zbog snažnih frustracija i unutrašnjih konflikata žrtava, dešavaju se česti slučajevi samopovređivanja. Cilj terapijskih radionica, između ostalog, je i da se žrtve nauče kako da identifikuju i prepoznaju frustracije i kako da prevaziđu konflikte.

8.12. U ČEMU SE OGLEDA VAŽNOST PRIPREME ZA REPATRIJACIJU I/ILI RESOCIJALIZACIJU?

Tokom smještaja žrtve, sve nadležne institucije i organizacije dužne su da zajednički pripreme plan zbrinjavanja žrtve za duži vremenski period:

- a) Kod stranaca žrtava trgovine, plan uključuje i repatrijaciju
- b) Kod domaćih žrtava, ovaj plan obavezno uključuje program rehabilitacije, resocijalizacije i reintegracije

Definisanje programa za rehabilitaciju/resocijalizaciju/reintegraciju i trajno rješavanje njenog statusa sadrži:

- a) Program za zdravstveno osiguravanje koji uključuje sve segmente zdravstvene zaštite
- b) Doškoloavanje, prekvalifikaciju i profesionalno osposobljavanje
- c) Pomoć i posredovanje pri zapošljavanju
- d) Zaštitno stanovanje i zbrinjavanje u skladu sa uzrastom žrtve
- e) Kontinuirani nadzor za određeni vremenski period koji uključuje i psiho-socijalnu pomoć i podršku
- f) Pomoć pri ostvarivanju prava na obeštećenje
- g) U zavisnosti od konkretnog slučaja, sve druge vrste pomoći i podrške

Povratak kući za učesnike programa je još jedan stresni momenat. Njihovo odsustvo od kuće, isključenost iz porodičnog života, traumatsko iskustvo, strah od etiketiranja, kao i strah od odbijanja utječu na psihološko stanje žrtve. Kroz individualni i grupni rad pokušava se olakšati proces povratka i reintegracije u porodični život, a isto tako i u širu zajednicu. Russel-Erlich i Rivera (1986) smatraju da je promovisanje osnaživanja u potčinjanim zajednicama suštinski odgovor trendu u politici i ekonomskom životu koji doprinosi potčinjavanju. Rees (1991) vidi glavni cilj osnaživanja u tome da se ljudima pruži veća sigurnost i politička i socijalna jednakost kroz uzajamnu podršku i zajedničko učenje građenjem malih koraka prema širim ciljevima. Trebamo se usredsrediti na lokalno znanje, posebno na ono koje je dobijeno od klijenta. Praksa takođe, treba da se usredsredi na kritičku razboritost kroz dijaloške procese o razlikama i promjenama moći.¹⁰⁰

Opći cilj radionica je:

- Osnaživanje ljudskih potencijala tako da mogu preuzeti odgovornost za svoj život u budućnosti
- Nude podršku za buduću aktivnu reintegraciju u društvo, omogućavajući im da budu ravnopravni članovi zajednice

8.13. U ČEMU SE OGLEDA POSEBNA VAŽNOST PISANJA PSIHO-SOCIJALNE ANAMNEZE?

Psihološke anamneze predstavljaju dokument koji je napisan od strane tima kao dio psiho-socijalnog dosijea koji se pravi za svaku od žena koje su smještene u prihvatni centar. Psiho-socijalna anamneza je izvještaj koji opisuje ženino psiho-socijalno stanje kada je stigla u prihvatni centar, njeno ponašanje u toku boravka, usluge koje je primila, šta je postignuto za vrijeme njene rehabilitacije i njene sposobnosti i interesi u određenim sferama.

Psiho-socijalna anamneza takođe sadrži i sljedeće informacije:

1. **Generalne informacije** – demografske činjenice, zemlja porijekla i period proveden u prihvatnom centru.
2. **Društvene aktivnosti i odnosi** – informacije o ženama u smislu njihovih društvenih navika, njihovim individualnim ponašanjima i njihovom ponašanju u grupnom okruženju.
3. **Emocionalno stanje i reakcije na frustracije** – informacije o emocionalnom stanju i ponašanju po samom dolasku u prihvatni centar, tokom boravka i prije samog odlaska.
4. **Aktivnosti tokom boravka u prihvatnom centru** – informacije o motivisanosti i učešću u edukativnim i terapijskim aktivnostima. U ovom dijelu se dodaju i informacije o posebnim interesima i vještinama koje žena ima.
5. **Preporuka** – ocjena stručnjaka o općem stanju žene, što je ujedno i osnova za nastavak rehabilitacije i procesa integracije u društvo. Ovaj izvještaj se priprema neposredno prije samog odlaska i šalje se zajedno sa ostalim bitnim dokumentima u ured IOM-a u zemlju porijekla žrtve trafikinga. Pokazalo se u praksi da je pismo preporuke veoma bitno jer sadrži korisne informacije za odgovarajuće nadležne institucije u zemlji porijekla žrtve, koje trebaju osigurati smještaj i/ili pomoć za nastavak rehabilitacije i reintegracije u društvo.

8.14. ŠTA PODRAZUMIJEVA PROCEDURA REPATRIJACIJE I RESOCIJALIZACIJE?

Postupak repatrijacije u nadležnosti je Ministarstva sigurnosti BiH, koje preduzima aktivnosti provođenja plana repatrijacije. Ove aktivnosti se provode nakon ili tokom procesa rehabilitacije žrtve, koji se u tom slučaju nastavlja u zemlji porijekla.

Repatrijacija predstavlja aktivnost koja se provodi za strance žrtve identifikovane u BiH koji se tom prilikom vraćaju-repatriraju u svoje zemlje porijekla, odnosno za BiH državljanke žrtve koji su identifikovane kao takvi u inostranstvu, te se vraćaju u BiH kao svoju zemlju porijekla.

Iako je proces repatrijacije za strane i BiH žrtve skoro identičan u smislu organizacije transporta i prihvata, razlike postoje u uslugama koje se pružaju žrtvama prije i poslije repatrijacije. Naime, stranac žrtva će nakon identifikacije u BiH u većini slučajeva biti zbrinut u skloništu, uključen u proces rehabilitacije i nakon toga biti

repatriiran u zemlju porijekla, dok će se za BiH državljana žrtvu nakon repatrijacije u BiH kao zemlji porijekla organizovati proces rehabilitacije i resocijalizacije u društvo, pri čemu se može desiti da žrtva izvjestan period provede u skloništu.

Razlika u pristupu aktivnostima repatrijacije se ovdje ogleda u činjenici da je stranac žrtva u većini slučajeva trgovana u BiH na ilegalan način, te se takvoj osobi po identifikaciji mora regulisati privremeni boravak iz humanitarnih razloga. Ovakav boravak se odobrava zbog činjenice da se radi o žrtvi trgovine ljudima. Humanitarni boravak se odobrava svim žrtvama trgovine ljudima bez obzira pristaje li žrtva na svjedočenje ili ne, s tom razlikom što se žrtvi trgovine ljudima koja ne svjedoči odobrava humanitarni boravak u kraćem periodu. Žrtvi koja svjedoči odobrava se humanitarni boravak koji može biti produžavan sve dotle dok za to postoji potreba.¹⁰¹ Nakon što više ne postoji potreba za odobrenjem humanitarnog boravka, u slučaju stranca žrtve pristupa se realizaciji ove intervencije.

Kada se radi o domaćoj žrtvi trgovine ljudima, postupak repatrijacije se provodi samo u slučaju da je osoba-državljanin BiH identifikovana kao žrtva trgovine u drugoj zemlji, pri čemu se repatrijacija takve osobe vrši u BiH kao zemlju porijekla. U takvim slučajevima se repatrijacija vrši posredstvom diplomatsko-konzularnih predstavništava BiH u inostranstvu, koji će svu neophodnu pomoć koja je potrebna tim osobama pružiti u saradnji s nadležnim institucijama u BiH, od kojih su centri za socijalni rad (CSR) zaduženi za slučajeve maloljetnika i ostalih osoba kojima je potrebno imenovati staratelja za poseban slučaj.

Bilo da se radi o strancu ili BiH žrtvi, u skladu s trenutno važećim zakonskim aktima¹⁰², repatrijaciju iz/u BiH vrši međunarodna organizacija za migracije (IOM), u saradnji s nadležnim ministarstvima i nevladinom organizacijom koja preuzima brigu o žrtvi/slučaju. Takođe, značajnu ulogu u ovom procesu imaju i diplomatsko-konzularna predstavništva zemlje porijekla žrtve stranca, odnosno Ministarstvo vanjskih poslova BiH kada se radi o BiH žrtvi, a koji posreduju u izdavanju putnih isprava (koje žrtve u većini slučajeva nemaju kod sebe u trenutku identifikacije).

CSR tokom procesa repatrijacije trebaju ostvariti komunikaciju i razmjenu podataka sa svim akterima uključenim u proces povratka žrtve u zemlju porijekla, s ciljem njenog adekvatnog prihvata, zbrinjavanja i pomoći. Pri tome CSR trebaju ostvariti kontakt i s nadležnim CSR u inostranstvu, s ciljem utvrđivanja okolnosti u kojima je žrtva trgovana, moguće umiješanosti porodice u proces trgovine, zdravstvenog i psihičkog stanja žrtve, uslovima povratka, potrebe za pratnjom (u slučaju maloljetnog stranca žrtve, imenovani staratelj će izvršiti pratnju i predaju djeteta staratelju u zemlji porijekla), potrebe za privremenim smještajem po povratku i sl.

Kako je proces repatrijacije isključivo dobrovoljnog karaktera, te iziskuje potpisivanje saglasnosti za isti, uloga voditelja slučaja u CSR se ogleda u saradnji

101 Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 66/07), član 15.

102 Pravilnici, Protokol o saradnji između Ministarstva sigurnosti BiH i IOM

s pravnim savjetnikom tokom pripreme izjava o dobrovoljnom povratku, te odustajanja od privremenog boravka u zemlji u kojoj je žrtva identifikovana. Ove dokumente potpisuje žrtva (bilo stranac u BiH ili BiH žrtva u inostranstvu) u prisustvu pravnog savjetnika, odnosno imenovani staratelj kada se radi o maloljetnoj žrtvi. Tom prilikom je izuzetno važna uloga CSR voditelja slučaja u pojašnjavanju značaja ovih dokumenata maloljetnoj žrtvi, te cjelokupnog procesa repatrijacije.

CSR voditelj slučaja takođe ima obavezu saradnje s nadležnim osobljem IOM-a, radi sačinjavanja individualnog plana repatrijacije koji uključuje organizaciju procesa putovanja i prateću dokumentaciju.

Individualni plan repatrijacije sadrži detaljni plan putovanja, asistencije u odlasku, tranzitu i prijemu, pribavljanju putnih isprava, mišljenje ljekara o sposobnosti žrtve za povratak, te koordinaciju ostalih pojedinosti.

Tokom cjelokupnog procesa repatrijacije izuzetno je važno da CSR voditelj slučaja informiše žrtvu o provođenju svih planiranih aktivnosti, a u cilju održavanja osjećaja sigurnosti i povjerenja u procesu, i kao nužan preduslov nastavku rehabilitacije i resocijalizacije po povratku u zemlju porijekla. Nerijetko je neophodno da se tokom cijelog procesa repatrijacije osigura kontinuirana psihološka pomoć i zaštita, što je opet uloga CSR voditelja slučaja.

8.15. RESOCIJALIZACIJA

Aktivnosti koje se provode za BiH žrtve koje su repatrirane u BiH iz inostranstva i za BiH žrtve koje su postale žrtvom trgovine ljudima u vlastitoj zemlji se provode nakon procesa rehabilitacije i repatrijacije. Resocijalizacija podrazumijeva proces osnaživanja žrtava za dostojanstven povratak u društvenu sredinu nakon viktimizacije i njihovo osposobljavanje za dalji život i rad. U te svrhe se zajedno sa žrtvom, a zavisno od njenih potreba i želja, te realnih mogućnosti na terenu, sačinjava i provodi individualni plan resocijalizacije koji će žrtvi omogućiti trajni povratak u društvo i egzistenciju u istom.

Prilikom sačinjavanja plana, izuzetno je važno da CSR voditelj slučaja i ostali sudionici u procesu pružanja pomoći žrtvi koji učestvuju u izradi plana do detalja razrade svaki dio plana i predvide moguće prepreke u nejoj realizaciji, pri čemu u fokusu mora biti traumatsko iskustvo i psihološko stanje žrtve koje zahtijeva da svaka planirana aktivnost osigura potpuni oporavak žrtve i spremnost za uključivanje u normalan život.

Da bi se postigle spomenute okolnosti, žrtvi je neophodno osigurati osjećaje: sigurnog okruženja (ukoliko se žrtvi ne može osigurati minimum sigurnog okruženja u sredini povratka, realizacija svih drugih planiranih aktivnosti će biti upitna); samopouzdanja (žrtva mora imati osjećaj da može samostalno donositi odluke i biti odgovorna za iste); pripadnosti i privrženosti okolini (žrtva treba osjećati sigurnost

i brigu osoba iz neposrednog okruženja, kako bi razvila pripadnost istom); kao i samopoštovanja i dostojanstva – osjećaji koji će biti pokretačka snaga u uspješnoj realizaciji svakog planiranog koraka u procesu resocijalizacije.

CSR u saradnji s nadležnim institucijama donosi konačnu odluku o resocijalizaciji žrtve, koja ne mora uvijek zavisiti od okončanja sudskog postupka.

Individualni plan resocijalizacije žrtve sadrži plan za zdravstveno osiguravanje koji uključuje sve segmente zdravstvene zaštite; doškolovavanje, prekvalifikaciju i profesionalno osposobljavanje; pomoć i posredovanje pri zapošljavanju; zaštitno stanovanje i zbrinjavanje u skladu sa uzrastom žrtve; kontinuirani nadzor za određeni vremenski period koji uključuje i psiho-socijalnu pomoć i podršku; pomoć pri ostvarivanju prava na obeštećenje; te sve druge vrste pomoći i podrške, u ovisnosti od konkretnog slučaja.

LITERATURA

1. Bjerkan Lise: "Samo moj život: rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije", Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, 2005
2. Erath Peter, Hämäläinen Juha, Sing Horst: "Comparing Social Work from a European Perspective: Towards a Comparative Science of Social Work" In: Adams, Adrian, Erath, Peter and Shardlow, Steven M. (Eds.), Key Themes in European Social Work. Theory, practice, perspectives, Lyme Regis:Russellhouse, 2001
3. Herman Judith: "Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence from Domestic Abuse and Political Terror", Basic Books, New York, 1997
4. Klopčić Alja: "Trafficking in Human Beings in Transition and Post-conflict Countries", Human Security Perspectives 1, 2004
5. Konstantinović S., Petrušić N.: "Prevenција ekonomskog nasilja muškaraca nad ženama i djecom", Viktimološko društvo Srbije i Evropski pokret u Srbiji, Temida, br. 2/98, 1998
6. Maier S. F., Seligman, M. E. P.: "Learned Helplessness: Theory and Evidence", Journal of Experimental Psychology: General, Vol. 105, No.1, 1976
7. Milosavljević Milosav: "Devijacije i društvo", Draganić, Beograd, 2003
8. Nikolić-Ristanović Vesna: "Preživeti tranziciju. Svakodnevni život i nasilje nad ženama u postkomunističkom i postratnom društvu", JP Službeni glasnik, Beograd, 2008
9. Surtees Rebecca: "Listening to Victims-Experiences of identification,

- return and assistance in South-Eastern Europe”, International Centre for Migration Policy Development, Vienna, 2007
10. Surtees Rebecca: “Trafficking for Labour from and within the South-Eastern Europe: Developing Appropriate Prevention, Protection and Assistance”, International Centre for Migration Policy Development, Vienna, 2007
 11. Šućur Zoran: “Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji”, Pravni fakultet, Zagreb, 2001.
 12. Vidanović Ivan: “Terapijski modeli socijalnog rada”, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1999.
 13. “Državni akcioni plan za sprečavanje trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini 2008-2012, Sarajevo”, Vijeće ministara BiH
 14. “Privremene instrukcije za tretman žrtava trgovine ljudima”, Ministarstvo ljudskih prava i izbjeglica BiH, 2002
 15. “Psychosocial Support to Groups of Victims of Human Trafficking in Transit Situations”, Psychosocial Notebook Vol. 4, IOM, February 2004
 16. “Victims of trafficking in the Balkans: A Study of Trafficking in Women and Children for Sexual Exploitation to, through and from Balkan Region”, IOM, Geneva, 2001
 17. “Trafficking in Human Beings in Bosnia and Herzegovina”, UNOHCHR, 2003
 18. “Izveštaj o stanju trgovine ljudima i ilegalnoj migraciji u Bosni i Hercegovini i izvještaj o provedbi akcionog plana za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije u Bosni i Hercegovini za 2006. godinu”; “Operativni plan aktivnosti za provedbu akcionog plana za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije u Bosni i Hercegovini za 2007. godinu”, Misija OSCE-a za Bosnu i Hercegovinu
 19. “European Network against Trafficking in Women”, International La Strada Association, La Strada, Amsterdam, 2005
 20. Nikolić-Ristanović Vesna, Čopić, Sanja, Milivojević Sanja, Simeunović-Patić Biljana, Mihić Biljana: “Trgovina ljudima u Srbiji”, Viktimološko društvo Srbije i OEBS, Beograd, 2004, Dostupno na www.vds.org.yu
 21. Stojčić Marijana, Stukalo Nataša: “Priručnik za vođenje radionica iz oblasti trgovine ljudima”, Anti Trafiking Centar, Beograd, 2007
 22. United Nations: Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, UN General Assembly, New York, 2000
 23. UN Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, especially Women and Children; Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air
 24. Tekst Konvencije se može pogledati na www.uncjin.org/Documents/Conventions

MODUL III

PROSTITUCIJA

dr. sci. Hariz Šarić, doc. dr. Nijaz Karić

1. CILJ MODULA

U okviru ovog modula studenti socijalnog rada i socijalni radnici upoznat će se sa historijatom, pojmom i vrstama pojave prostitucije, psiho-socijalnim karakteristikama i klasifikacijom prostitutki, kao i fazama ulaska maloljetnih i punoljetnih osoba u svijet prostitucije. Studenti socijalnog rada i socijalni radnici će se upoznati i sa uzrocima i karakteristikama pojave prostitucije u Bosni Hercegovini, međunarodnim dokumentima koji se odnose na prostituciju i trgovinu ljudima, normativno-pravnim regulisanjem prostitucije u Bosni i Hercegovini, različitim sistemima socijalne reakcije na pojavu prostitucije u svijetu i funkcionalnom vezom socijalne i dječije zaštite i drugih institucija uključenih u prevenciju i sprečavanje prostitucije u Bosni i Hercegovini, od kojih ističemo institucije i organizacije za socijalnu zaštitu i sigurnost žrtava trgovine ljudima radi seksualnog iskorištavanja, saradnju međunarodnih i domaćih institucija i organizacija u zaštiti djece i odraslih od prostitucije, značaj saradnje institucija u sistemu socijalne zaštite djece i odraslih od prostitucije, ulogu i odgovornost socijalnog rada u izradi i realizaciji mjera prevencije i zadatke centra za socijalni rad u sistemu socijalne zaštite i procesu socijalne reintegracije osoba koje su se odale prostituciji i saradnju centra sa drugim organizacijama i institucijama u zajednici.

2. TEME MODULA

2.1. TEORIJSKO RAZUMIJEVANJE POJAVE PROSTITUCIJE

Prema "Rječniku stranih riječi"¹⁰³, prostitucija je: "termin iz latinskog jezika, "prostituere" – javno izvrći na blud, bludništvo kao zanimanje, oskvrnjivanje, sramoćenje, obeščašćenje, "prostituovati se" – prokurvati se – sebe, svoja načela i svoje tijelo prodavati za novac".

2.1.1. Historijat prostitucije

Historijski gledano, fenomen prostitucije star je gotovo koliko i ljudsko društvo. "Morgan pretpostavlja da je u prahistoriji morao postojati period seksualnog promiskuiteta."¹⁰⁴ Za prostituciju se uobičajeno kaže da je to "najstariji zanat na svijetu", što pojedini istraživači historije prostitucije i tvrde, kao i to da ona prati čovječanstvo od pećinskog doba pa sve do današnjeg vremena, bez obzira na ekonomsko i političko stanje određenog društva. Proučavanje prahistorije otkriva društvena stanja u kojima su muškarci živjeli u poligamiji, odnosno žene u poliandriji s tim da su djeca smatrana zajedničkom. To su neograničeni spolni odnosi u okviru jednog plemena, tako da je svaka žena podjednako pripadala svakom muškarcu, a isto tako svaki muškarac svakoj ženi. O navedenim odnosima nema direktnih dokaza, ali postoje dokazi o grupnom braku. Neregularni spolni odnosi znače odsustvo zabrana i ograničenja, koja danas vrijede ili su ranije vrijedila. Jedno od takvih ograničenja bilo bi rodoskvrnjenje – a znamo da su postojala društva u kojima su seksualni odnosi među braćom i sestrama bili ne samo dopušteni nego obavezni (kod faraona). Ljubomora, pak, u grupnom braku nije imala osnove postojanja.

103 Klaić Bratoljub: "Rječnik stranih riječi", Nakladni zavod MH, Zagreb, 197, str. 1102

104 Švarc O.: "Psihologija seksualnosti", Veselin Masleša, Sarajevo, 1967, str. 45

Prema Henriquesu, "Prostitucija je postojala još u primitivnih naroda, dok se prvi zvanični tekstovi o njoj mogu naći u 3. vijeku pr. n. e., kada je ona bila javna i vezana s hramovima, koji su iz nje izvlačili jedan dio prihoda. Najstariji hramski bordel, o kojem postoje podaci, bio je kod Sumerana, u gradu Uruku, i posvećen je kćeri vrhovnog boga Anua, Ištari. Karakteristično za ovaj hramski "običaj" je da su prostitutke bile žene, da su one bile "proklete", da su brakovi sa njima zabranjeni, da, ukoliko bi ostale trudne, nisu imale pravo da odgajaju svoju djecu i da su predstavljale posebnu kastu, "kastu prostituiranih", koja je bila izolovana i osuđivana od javnosti."¹⁰⁵ Prema starom rimskom zakonu, naprimjer, prostitutka je žena koja se nudila *passim et sine delectu* (svugdje i bez zadovoljstva). Za Lombrosa: "Prostitutka je ženska slika muškog rođenog zločinca."¹⁰⁶

Hramska prostitucija u Egiptu, Grčkoj, Rimu i drugim državama starih naroda navodi se kao najstariji poznati oblik prostitucije. Tako je, naprimjer, bilo u Egiptu, gdje su se u vrijeme hodočašća u hramovima slijevali hodočasnici isključivo da bi uživali sa ženama. U Palestini je cvjetala ulična prostitucija, a o prvim spolnim bolestima bilješke je napravio Mojsije. Još tada prostitucija postoji kao ponuda, ali i ukazivanje časti i izraz dobrodošlice. U staroj Grčkoj, tačnije u Ateni, postojale su prve službene javne kuće. Prostitucijom su se mogle baviti samo robinje, one su bile vlasništvo države koja je, ustvari, otkupljivala robinje iz raznih zemalja.

"Zakonodavac i filozof Solon, zabrinut za javni red i za finansijske potrebe grada, osniva u VI vijeku p.n.e. u Ateni dikterione, preteče današnjih 'bordela', i na taj način seksualni čin pretvara u zvanično komercijalni čin. Rimsko Carstvo je 180. godine p.n.e. donijelo propis o popisivanju prostitutki, tj. o pravom policijskom evidentiranju."¹⁰⁷

Iz svega navedenog proizlazi da, posmatrano u široj retrospekciji, prostitucija nije bila uvijek jednako tretirana. U starom i srednjem vijeku bila je tolerisana. U pojedinim periodima feudalnog društva se smatrala normalnom pojavom. Mislioci toga vremena zastupali su ideju da je dobro imati mnogo žena, jer jedan muškarac može oploditi mnogo žena i tako poticati rađanje. Na izmaku srednjeg vijeka, a naročito u novom vremenu, počinje opadati ova tolerantnost prema religioznoj prostituciji, štaviše u 18. vijeku preduzimaju se čak mjere za njeno iskorjenjivanje. Međutim, zagovarače ovih mjera mučio je odgovor na pitanje: šta onda učiniti s kolonom osamljenih muškaraca, trgovačkih putnika, slobodnjaka svih vrsta, te homoseksualaca koji žele ispoljiti svoju seksualnost?

2.1.2. Definisanje pojave prostitucije

Prostitucija je fenomen koji se može definisati na različite načine, ovisno od toga koji se aspekt ove pojave stavlja u prvi plan. Prema nekim naučnicima, prostitucija ne poznaje ništa drugo osim kupoprodaje, tj. osim novca. Drugi zastupaju stav da

105 Henriques F.: "Historija prostitucije - prostitucija primitivnih, klasičnih i istočnjačkih naroda I", Epoha, Zagreb, 1968, str. 157

106 Preuzeto iz Marković T.: "Prostitucija (skripta iz socijalne patologije)", Sveučilište u Zagrebu-VDS, Zagreb, 1965, str. 1

107 Mršević Z.: "Kratak historijat-Fenomen povezan sa tržišnim društvom", u "Izbor tekstova"; Miličević J., "U čemu je razlika? Trgovina ženama-Prostitucija", "Žene ženama", Grafika JEŽ, Sarajevo, 2003, str.12

prostitucija obuhvata udate i neudate žene iz bogatih i siromašnih krugova, koje sav posao obavljaju tajno. "U običnom govoru je prostitucija stekla šire značenje, podrazumijevajući izvjesne forme poniženja ili degradacije, koje ne moraju biti fizičkog karaktera."¹⁰⁸

Ima tumačenja da se prostitucijom bave osobe najčešće iz koristoljublja, osvete, uživanja, zadovoljstva. Prema Kriminalističkom rječniku¹⁰⁹ (Modly D. i Korajlić N., 2002), prostitucija se definiše kao: "negativna društvena pojava, odnosno socijalnopatološka pojava, poznata od najstarijih vremena, u različitim sredinama i s vrlo različitim društvenim vrednovanjima. Prostitucijom se bavi ženska ili muška osoba koja za novčanu ili drugu nagradu bludniči s unaprijed neodređenim krugom osoba. Može biti heteroseksualna i homoseksualna."¹¹⁰ Za neke autore prostitucija je prodaja ženskog tijela muškarcima za novac, hranu, materijalna dobra ili zaštitu. Za neke, pak: "Prostitucija je forma seksualne eksploatacije gdje žensko tijelo postaje roba za kupovinu i prodaju. Prostitucijom se narušava ženski tjelesni integritet i ljudsko dostojanstvo, koje su osnova svih ljudskih prava."¹¹¹

Posmatranje prostitucije kao djelatnosti koja donosi velike profite nije novo. Danas, u okviru nje se obrću materijalna sredstva koja ne dostižu ni mnogi oblici industrije. Prema Miljković M., "Prostitucija je jedno veliko društveno zlo i ako ono nekima izgleda kao jedna dopuštena i nevina zabava i zadovoljstvo, kome država ne treba i ne smije da stane na put", i "pod prostitucijom razume se davanje tela drugome, zarad zadovoljenja polnog nagona, za izvesnu nagradu."¹¹²

Prema Milanu Popoviću: "Prostitucija je, zajedno sa podvođenjem, dio negativne podkulture"... ponekad prostituciju prate i druge sociopatološke pojave kao kriminal, nasilje, alkoholizam i narkomanija. Prati je i ubiranje profita od strane posrednika, koje ne podliježe zakonskoj kontroli."¹¹³

Ranković M. "drevni zanat" definiše ovako: "Prostitucija pretpostavlja moralnu amputaciju seksualnosti od ličnosti".¹¹⁴ K. Dejvis tvrdi: "Prostitucija je situacija, u kojoj se nešto dobija za tako reći ništa".¹¹⁵

"Podsticanje prostitucije održava međunarodni kapital, unapređuje logiku profita i legitimiziranje muškog nasilja", navodi Dona Hjuz¹¹⁶. Za nizozemskog kriminologa Bongera prostitucija je "suštinski jednaka slučaju kad muškarac i žena sklapaju brak iz ekonomskih razloga."¹¹⁷

108 Marković T.: "Prostitucija (skripta iz socijalne patologije)", Sveučilište u Zagrebu-VDŠ, Zagreb, 1965, str. 5

109 Modly D., Korajlić N.: "Kriminalistički rječnik", Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2002

110 Adžajlić-Djedović A.: "Prostitucija u Bosni i Hercegovini-Pravni aspekt", Kriminalističke teme, Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2002, str. 158

111 Paunović M.: "Bezbjednosni aspekt borbe protiv ilegalne migracije i trgovine ljudima", Securitas, Časopis za teoriju i praksu sigurnosti - Journal of Security Theory and Praxeology, Godina 1. Broj 2, Sarajevo, 2002, str.161

112 Miljković M.: "Belo Roblje – sociološko kriminalna rasprava", Branič, knj. VIII – Beograd, 1901, str. 57

113 Ibid., str. 59

114 Ranković M.: "Seksualnost na filmu i pornografija", BIGZ, Beograd, 1982, str. 43

115 Špadijer-Džinić J.: "Socijalna patologija (sociologija devijantnosti)", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988, str. 84

116 Hjuz Dona, američka novinarka i borac za zaštitu prava žena, "Prostitucija je vrsta seksualnih eksploatacija", www.bhdani.com.arhiv.1998.

117 Henriques F.: "Historija prostitucije – prostitucija u Evropi i Novom svijetu II", Epoha, Zagreb, 1968, str. 33

“Prostitucija je u većini slučajeva, poslovna transakcija u kojoj obje strane učestvuju sa različitim pobudama i izvlače iz toga korist.”¹¹⁸

Prema “Medicinskoj enciklopediji”: “Prostitucija je spolni dodir s drugom osobom kojemu se pristupa iz materijalne koristi, uz naplatu, a ne iz nagonске potrebe ni iz osjećajnih pobuda. Prostituirana osoba prodaje svoje spolne usluge.”¹¹⁹

U “Sovjetskoj enciklopediji”: “Prostitucija je prodaja svoga tijela uglavnom od strane žena, u cilju dobivanja sredstava za život”.¹²⁰

Definiciju sa elementima biološkog, sociološkog i jurističkog promatranja dao je Iwan Bloch (preuzeto iz Marković T., 1965) koja glasi: “Prostitucija je određena forma vanbračnog spolnog saobraćaja, koja se odlikuje time da se prostituirajući individuum više ili manje bez izbora, neprekidno, javno i notorno, rijetko bez naplate, većinom u obliku zanatske kupovnosti daje neodređeno mnogim osobama za spolni akt ili za druge spolne čine ili im pribavlja druga spolna uzbuđenja i zadovoljstva ili ih provocira i usljed ovog nemoralnog zanata dobiva određeni konstantni tip.”

Zajedničko svim definicijama prostitucije jeste da do seksualnih odnosa mora doći uz naknadu, te da oni moraju biti promiskuitetni i uz emocionalnu ravnodušnost.

2.1.3. Različita tipologija prostitucije

Različite podjele pojave prostitucije oslikavaju stanje i odnos zajednice prema prostituciji u određenom vremenskom periodu i na ograničenom prostoru.

Ženska prostitucija često je sinonim za pojam prostitucije uopće, jer je ona najčešći i najbrojniji oblik prostitucije. Ona se u našoj zemlji javlja u svim vidovima, kao:

- Heteroseksualna
- Homoseksualna
- Javna
- Tajna
- Povremena
- Pojedinačna
- Organizovana
- Prostitucija mlađih i punoljetnih

Povremena prostitucija se odnosi na žene ili mlade ljude koji žele da “mjesečno sastave kraj s krajem” i ne upražnjavaju se samo u tradicionalnim kvartovima. Teško se otkriva. Jedna od najjednostavnijih podjela prostitucije je na:

- **Prinudnu** i
- **Dobrovoljnu** prostituciju

Prinudna prostitucija je prisutna na našim prostorima naročito kod prodaje žena iz zemalja istočnog lagersa, a najčešće je vlasnici barova obrazlažu otplatom

¹¹⁸ Jovanović Goran – www.nautiron.org.

¹¹⁹ Preuzeto iz Marković T.: “Prostitucija (skripta iz socijalne patologije)”, Sveučilište u Zagrebu-VDŠ, Zagreb, 1965, str. 5

¹²⁰ Ibid.

duga, odnosno nadoknadom. Ponekad se žena koja je prisiljena na prostituciju u početku kasnije nastavlja dobrovoljno baviti ovim poslom. Dobrovoljna prostitucija, podrazumijeva prodaju sopstvenog tijela bez prisile, za novac ili uslugu.

Javna i tajna prostitucija - Usvajanje abolicionističkih zahtjeva u većini zemalja svijeta i napuštanje reglementacije prostitucije praktično je dovelo do toga da je danas prostitucija u pravilu tajna. Termin "tajna" nije adekvatan, jer za postojanje prostitucije, i to ne samo apstraktno kao pojave, nego konkretno u odnosu na osobe, mjesta gdje se prostitucija vrši i načine kako se može doći do prostitutki, zna se u najširim slojevima. Prema tome, prostitucija nije nikakva tajna. Terminom "tajna" želi se označiti da nije društveno dopuštena, niti propisima sankcionisana, da znači obavljanje radnji koje društvo ne odobrava, čak i zabranjuje, ali bez ikakvih sankcija prema određenim kategorijama učesnika.

Čini se da se savremeni čovjek privikao na to da se takva vrsta prostitucije ne smatra dozvoljenom, ali se ipak tolerira, da ona nije ni javna ni tajna, nego polujavna. Da li onda uopće postoji tajna prostitucija? Postoji i, nažalost, vrlo je raširena, a uz to pokazuje tendenciju stalnog porasta. Njezin stvarni obim može se samo naslutiti. Javna ulična prostitutka je niža klasa prostitutke. O njenom postojanju saznajemo kada bude radi prekršaja kažnjena i samim time kao prekršilac registrovana. Rijetko ostaje na jednom kažnjavanju, pa se nakon višekratnog kažnjavanja dobiva objektivno mjerilo da se takva osoba bavi prostitucijom. Broj ovako registrovanih prostitutki najčešće služi pri ocjeni obima prostitucije u jednom mjestu ili zemlji.

Organizovana prostitucija je, prije svega, prostitucija suvremenog društva. Zahvaljujući zalaganju abolicionista ukinuto je reglementiranje prostitucije, ali time nije ukinuta i prostitucija. Ona je postala način beskrupulozne eksploatacije žena, izvor velike dobiti, pa je zato postala vrlo unosan biznis. To proizlazi iz prirode prostitucije kao zanata.

Organizovana prostitucija javlja se u raznim oblicima:

- a) **Tajne javne kuće**
- b) **Call girls** - djevojke na poziv; ovaj oblik prostitucije proširio se nakon II svjetskog rata
- c) **Djevojke iz albuma su jedna od varijacija call-girls**

Djevojke poštom – to je međugradski, posebno prilagođeni oblik call girls; prostitutke posluju uz pomoć pošte. Kod posrednika se nalazi album sa fotografijama, ispod fotografije broj, klijent vrši izbor koju djevojku kada i gdje želi.

"Trgovačka intervencija u krevetu" – Pri obavljanju značajnih poslova biznismeni brinu za pravu "atmosferu" u kojoj se poslovi bolje sklapaju.

Motorizovane-klakson prostitutke iskorištavaju mogućnosti motorizovanog saobraćaja.

Klupske prostitutke djeluju kao članice ekskluzivnih klubova velikih gradova.

Jedan od najstarijih oblika prostitucije je vojna prostitucija. Postoje svjedočanstva

da su osvajači sa sobom vodili veći broj žena koje su pružanjem seksualnih usluga ratnike činile borbenijima. U literaturi se može naći i podjela prostitucije na:

- Profesionalnu,
- Neprofesionalnu i
- Amatersku prostituciju

Ulična prostitucija, kao tradicionalni oblik prostitucije, vremenom postaje sve manje privlačna zbog najveće opasnosti od zaraze nekom od veneričnih bolesti. Takođe, postoji i opasnost da mušterija može lako biti opljačkana prilikom sklapanja "posla", bilo od makroa, same prostitutke ili nekog trećeg. Ovaj najniži oblik prodaje seksualnih usluga odvija se u parkovima (najčešće pored pijaca, željezničkih i autobuskih stanica), u javnim WC-ima, napuštenim šupama, radničkim barakama, periferijskim kafanama, auto-prikolicama, smetlištima itd.

Osim navedenih podjela, kroz historijski razvoj javilo se više različitih tipova prostitucije, među kojima su:

- Religiozna
- Ritualna
- Kompenzaciona
- Supstitucionalna i
- Profesionalna prostitucija

Religiozna prostitucija je predstavljala vid "službe" prema nekom božanstvu (npr. hramska prostitucija u Babilonu u čast božiju), poslije čega je moglo doći do udaje na uobičajeni način. Po ovom tipu prostitucije, žena je bila obavezna da bar jednom u životu bude prostitutka.

Ritualna prostitucija se sastoji u vršenju seksualnih odnosa tek udatih žena u obliku javnog rituala u kome učestvuju više lica.

Kompenzaciona prostitucija predstavlja vid kompenzacije za nedostatak seksualne nježnosti, osjećanja i razumijevanja u braku.

Supstitucionalna prostitucija se sastoji u vršenju seksualnih odnosa sa prostitutkama umjesto sa bračnom i vanbračnom, uglavnom u slučajevima odvojenog bračnog života.

Profesionalna prostitucija, iako datira još iz vremena antičkog društva, javlja se kao savremeni oblik prostitucije koja podliježe različitim klasifikacijama, od najjeftinijih prostitutki pa do ljepotica, avanturista, koje se voze u elegantnim kolima i time mušterijama nude finu iluziju besplatnog čina.

Često se, u literaturi, može naći i podjela prostitucije na "heteroseksualnu, homoseksualnu i transvestitsku".¹²¹

"Heteroseksualna muška prostitucija, naročito u ekonomski razvijenim zemljama i na Zapadu pokazuje izrazitu ekspanziju. Muške prostitutke predstavljaju asocijalnu kategoriju. Oni najčešće izbjegavaju rad, skloni su parazitskom načinu života,

121 Ibid., str 7

nerijetko blizu kriminalnom krugu.”¹²²

Homoseksualna muška prostitucija je prostitucija isključivo između muškaraca i usko je vezana s problemom homoseksualnosti. Muška homoseksualna prostitucija javlja se već u najstarije vrijeme, gotovo istovremeno sa ženskom heteroseksualnom prostitucijom.

2.1.4. Prostitutka i njene karakteristike

Nama se najprihvatljivijom i najkompleksnijom čini definicija rimskog pisca Ulpijana, od prije dvadeset vijekova¹²³, koji je definisao prostitutku kao: “ženu koja javno i za novac ustupa svoje tijelo većem broju muškaraca, ne praveći izbor među njima”.

U našoj kulturi susrećemo različite, uglavnom stigmatizirajuće izraze za ženu koja se bavi prostitucijom. Pored uobičajenog izraza za “profesionalnu” prostitutku, ali i osobu koja se povremeno bavi prostitucijom, susrećemo i nazive: “bludnica”, “javna žena”, “uličarka”, “dama ulice”, “psihoterapeut”, “prodavačica tijela”, “prodavačica ljubavi”, “vrtirepka”, “vojnička majka”, “animir dama”, “kopačica zlata”, “ljubavnica”, “pratilja”, “drugarica”, “općinska radnica”, “djevojčura”, “drolja”, “fufa”, “kurveštija”, “kurva”, “kurvetina”, “kurava”, “droca”, “fuksa”, “trotoarka”, “droplja”, “kamenjarka” itd.

Psiholog Osvald Švarc¹²⁴ navodi tri karakteristike seksualnih odnosa sa prostitutkom:

- Anonimnost
- Ograničenost vremena i
- Nedostatak značaja

Anonimnost se manifestuje kao osobina prostitutki; one nemaju lice koje se može pamtit, imaju samo tijelo; one nemaju emocije, nego samo tehniku; nemaju individualnost, bave se čistom trgovinom. To mora biti egzotična umjetnica, kulturna i da ne priča mnogo. One su tu da šetaju dotjerane, lijepe i izazovne u “perlinom” vešu, nezainteresovano slušaju klijente koji sve i svašta pričaju o svojim poslovnim, privatnim, ličnim i drugim problemima.

Ograničenost vremena se ogleda u tome da je veza sa prostitutkom ograničena samo na vrijeme u kome se održava odnos. Dio vremena koje muškarac provodi sa prostitutkom potpuno je isječen iz njegovog života, kao vremenska prognoza u kojoj se ništa nije dogodilo.

Nedostatak značaja je posljedica ili rezultat prve dvije karakteristike. Trenutak prije susreta čovjek nije znao da je prostitutka ikad postojala, nije ostalo nikakvog traga, on odlazi nepromijenjen. Mnoge žene koje se bave prostitucijom dobro se skrivaju od sredine u kojoj žive, a čak se ni vanjskim izgledom ne odaju. One su skromne, povučene i ničim ne skreću pažnju na sebe. Izgledaju lijepo i dotjerano u

¹²² Ibid.

¹²³ Špadijer–Džinić J.: “Socijalna patologija (sociologija devijantnosti)”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988, str. 87

¹²⁴ Švarc O.: “Psihologija seksualnosti”, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967, str. 68

skupoj garderobi i nikad se ne bi reklo da se bave prostitucijom.

U Kriminalističkom rječniku (Modly D. i Korajlić N., 2002), u objašnjenju pojma prostitucije stoji: "...prostitucijom se bavi ženska ili muška osoba ... Prostitutka - naziv za ženu koja se muškarcima prodaje uz naplatu u novcu ili radi neke druge materijalne koristi"¹²⁵

Karakteristika prostitutke je i korištenje nadimaka u svakodnevnom obavljanju zanata, čija je svrha da se upadljivim i zvučnim nadimkom privuče pažnja okruženja, ali i da se kamuflira pravi identitet i zaobiđu mogući susreti sa policijom. Ponekad su to imena filmskih zvijezda, popularnih sportskih, političkih i drugih ličnosti. Nije rijetkost da jedan broj prostitutki ima vanbračnu djecu čiji je otac nepoznat, iako manji broj prostitutki zapravo zna ko je otac, ali bez dokaza očinstva. Mnoge osobe ženskog spola koje se bave prostitucijom karijeru završe sa teškim oboljenjima, pa čak i smrću zbog eksploatacije, prisilne trudnoće, abortusa, zaraznih bolesti, alkoholizma.

Povremeno, vrhunska prostitutka može biti i "obična" mlada žena, ali i manekenka, estradna zvijezda, foto-model, prevodilac, turistički vodič, studentkinja ili "čisti" profesionalac. Neki autori, govoreći o psihološkim karakteristikama osoba koje se bave prostitucijom, navode da su takve djevojke "psihopate", "demoralisane" i "slaboumne", socio-psihološki devijantne i mentalno nestabilne osobe, kojima su svojstveni prostorna pokretljivost kao "psihopatska" želja za lutanjem, odbijanje zaposlenja, abnormalna lijenost i drugo.

2.1.5. Faze ulaska u svijet prostitucije

Ulazak osobe u svijet prostitucije uzrokovan je nizom različitih okolnosti, socijalnim uslovima koji to olakšavaju i internacionalizacijom društvenog etiketiranja, a u veoma rijetkim slučajevima slobodnim izborom.

Špadijer-Džinić J. navodi: "N. Dejvis, 1971, u empirijskom istraživanju procesa u kome žena postaje prostitutka, intervjuisala je trideset uličnih prostitutki koje su se nalazile u popravnoj ustanovi i utvrdila da postoji tipičan obrazac formiranja prostitutke kroz koji su one prošle:

- Povremeni promiskuitet
- Prelazna faza i
- Profesionalna ("potpuno razvijena") prostitucija"¹²⁶

Prva faza – **povremeni promiskuitet** – obuhvata period postepenog prelaženja promiskuitetnog ponašanja ka prvom činu prostituiranja. Ova faza traje više godina, počinje u ranoj mladosti. Objašnjava se okolnostima u kojima su djevojke živjele: porodice koje su bile jako popustljive, sa slabom ili nikakvom kontrolom, kao i pripadanjem grupama vršnjaka koji su očekivali i poticali rane seksualne odnose. Osjećaj djevojaka da su ih roditelji i učitelji u mladosti smatrali za "hrđave", "različite"

¹²⁵ Adžajlić-Djedović A.: "Prostitucija u Bosni i Hercegovini-Pravni aspekt", Kriminalističke teme, Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2002, str. 158

¹²⁶ Špadijer-Džinić J.: "Socijalna patologija (sociologija devijantnosti)", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988, str. 95

ustvari je rano etiketiranje koje je doprinijelo kasnijem nastajanju identiteta prostitutke.

U drugoj fazi – prelazna devijantnost – djevojka stiče određena znanja potrebna za prostituciju, povremeno se prostituira, ali o sebi još ne misli kao o prostitutki. Prvenstvena motivacija za prostituiranje je ekonomska dobit.

Posljednja faza u procesu formiranja prostitutke jeste profesionalizacija. Kada je društveno etiketirana kao prostitutka i kada sebe smatra za prostitutku, djevojka od seksa čini zanimanje i svoj život organizuje u skladu sa tim.

Možemo zaključiti da se nijedno ljudsko biće ne rađa sa predispozicijama za bavljenje prostitucijom. Prostitutka se ne postaje odjednom, naglo. Prvi korak, koji se neizostavno mora obaviti, jeste "ulazak u sistem" koji će najbezbolnije i nesmetano omogućiti bavljenje najstarijim zanatom. Za razumijevanje procesa formiranja prostitutke koja se bavi uličnom prostitucijom, Dragan Radulović¹²⁷ navodi "drift" model, koji ima nekoliko faza:

- Prilagođavanje
- Akulturacija
- Asimilacija i
- Povezivanje

Prva faza je **prilagođavanje**, u kojoj se djevojke privikavaju na negativnu sliku o sebi kao posljedicu nepovoljnih porodičnih okolnosti (siromaštvo, bijeda, raznovrsne fizičke i seksualne zloupotrebe, stvaranje osjećaja inferiornosti i nemoći i dr.).

Druga faza je **akulturacija** i nju odlikuju neuspjeh u obrazovanju, povećana lažljivost i otpadništvo, što najčešće dovodi do delinkventnog ponašanja. Odatle do susreta sa pravosudnim organima nije veliki korak. Nakon sukoba sa zakonom, ove djevojke dobijaju etiketu i ne preostaje im ništa drugo nego da se potpuno uključe u potkulturu devijanata, što za njih uglavnom znači prostituisanje. Tada se povezuju sa drugim prostitutkama i počinju da uče pravila profesije.

Asimilacija je treća faza procesa ulaska u prostituciju, kada djevojke počinju brzo i lako zarađivati na ulici, što dovodi do oživljavanja nekih starih izmaštanih i umišljenih želja. Tako ohrabrene, upuštaju se u igru "brzog uspjeha", a ako im pritom pođe za rukom da dobro zarađuju, stječu i ugled među "ekipom".

Četvrta i posljednja faza je **povezivanje**. To je susret sa podvodačem, koji joj navodno nudi ljubav, porodicu, čini od nje ženu. Obično se vjeruje da su podvodači ti koji stvaraju prostitutke, ali činjenica je da većina prostitutki samostalno počinje sa prodajom vlastitog tijela, a susret sa podvodačem im samo pomaže u izgradnji stila.

2.1.6. Klasifikacija prostitutki

U literaturi postoje različite klasifikacije prostitutki. Tako, Bavcon (prema Špadijer-Džinić J., 1988) na osnovu istraživanja prostitucije u Jugoslaviji navodi sljedeće grupe:

1. Ulične (javne) prostitutke

2. Organizovane javne prostitutke
3. "Žene na poziv" i žene koje se bave prostitucijom za novu poslovnu organizaciju
4. Neorganizovane profesionalne prostitutke
5. Motorizovane prostitutke
6. Devizne prostitutke
7. Kafanske prostitutke
8. Šoferske prostitutke

Prostitutke koje mušterije nalaze na parkinzima, na raskrsnicama i nadvožnjacima, ispred motela na parkiralištima, na prometnim saobraćajnicama, posebno gdje je razvijen međunarodni drumski saobraćaj, svrstavamo u kategoriju šoferskih prostitutki. One su u rangu sa uličnim prostitutkama, po izgledu, po cijeni i drugom. Njihove najčešće mušterije su vozači teških vozila.

Djevojke na poziv ili call-girls. O obliku prostitucije u kojem su učesnici ove djevojke već smo ranije govorili. To je fenomen prostitutke najčešće prisutne u velikim gradskim centrima. One su mlade, lijepe, atraktivne, garantiraju tajnost, ekspeditivnost i prilagodljive su za sve situacije. Otuda za ovaj oblik prostitucije postoji i naziv prostitucija na visokom nivou. Profit je mnogo veći nego kod drugih oblika prostitucije, a oblik plaćanja uz novac često su razne usluge, privilegije i pokloni. Kao po pravilu, ovom vrstom prostitucije se često bave i žene koje imaju i neko drugo "glavno" zanimanje. Telefon, posebno mobilni, je savršeno sredstvo komunikacije. Veći dio posla prilikom ugovaranja radi organizator, koji nije makro ili podvođač, nego ugledan, pa i poslovan čovjek. On zna adresu prostitutke, njemu se obraća mušterija i tu se "pravi" posao.

Posebnu grupu čine tzv. povremene prostitutke. Njih su i u ranijim vremenima i periodima s podsmijehom zvali "deviznjače" ili umiljato "nadurenea zavodnice", jer su njihova preokupacija obično bili strani gosti. Naročitu skupinu čine tzv. poslovne prostitutke, naprimjer zgodne sekretarice, koje imaju značajnog udjela u sklapanju poslovnih sporazuma.

2.1.7. Maloljetne i punoljetne prostitutke

Podjela prostitucije na prostituciju odraslih i prostituciju tinejdžera ukazuje i na specifičnosti i bio-psiho-socijalne razlike u pojavi prostitucije kod maloljetnih i punoljetnih lica.

Prostitucija maloljetnika javlja se naročito kod adolescenata koji su u periodu kada lutaju u potrazi za identitetom. Zbog toga mladima treba posebno predočavati negativne činjenice o prostituciji. Dakle, osobe koje su još uvijek otvorene i prijemčive za nove informacije, posebno one koje se tiču njihove moguće životne ugroženosti i spremne su da mijenjaju svoje ponašanje, osobe pred kojima stoje mnogi (rizični) životni izbori kojima često ne žele ili ne umiju da se odupru ili u čijem kontekstu ne umiju dovoljno dobro da se zaštite.

Sve statistike u svijetu ukazuju da je broj punoljetnih prostitutki daleko veći od maloljetnih. Istovremeno, ne smijemo zaboraviti da mlađe maloljetne djevojke predstavljaju stalan izvor za regrutovanje novih prostitutki. Sociološki je ova podjela vrlo značajna, jer je društvo, razumljivo, mnogo osjetljivije kad se prostituciji odaje maloljetna djevojka. Zato joj i pruža posebnu krivičnopravnu zaštitu. Socijalno-ekonomski faktori, emocionalni sukobi u porodici, nezdrava znatizelja probuđena u doba sazrijevanja, neuspjeh u školi ili na radnom mjestu, težnja za luksuzom i oponašanjem, često se javljaju u genezi prostitucije mladih.

Prostitucija maloljetnih osoba vrlo je često vezana za druge socijalno patološke pojave, kao što su rana delinkvencija, skitničenje, napuštanje školovanja, mentalna insuficijencija. Isto tako je očigledno da savremeno društvo sa svojim mnogobrojnim unutrašnjim suprotnostima pogoduje pojavi rane prostitucije.

“Procjenjuje se da se u svijetu prostituira između dva i tri miliona djece, no taj broj sve više raste. Dječija prostitucija najraširenija je u Tajlandu, gdje ta “vrsta” zarade čini 10 do 14% bruto nacionalnog dohotka. Trećina Tajlandana prostituira se dok su bili maloljetnici. U Meksiku se prostituira 16.000 djece, u SAD svake godine više od 100.000 djece postaje žrtvama seksualnog maltretiranja, a u Indiji se prostituira oko 500.000 djece. Na taj način veliki broj djevojčica izdržava svoje porodice.”¹²⁸

2.1.8. Uloga klijenta i posrednika

U lancu procesa prostituisanja nalazi se klijent, bez kojeg ne bi ni bilo potražnje, pa samim tim ni prostitucije. Nerijetko, u našem žargonu, kad je riječ o klijentu, susrećemo se i sa pojmovima: “mušterija”, “kupac”, “papan”, “konzument”, “legenda”, “ždrijebac”, “sisoje”, “jahač” i slično.

Psiholog Osvald Švarc o klijentima ističe: “Uzged rečeno, muškarci koji često posjećuju prostitutke zaslužuju istu osudu, jer oni koji plaćaju ceh jednaki su onima koji ga prihvataju. Ovo još nije dovoljno prihvaćeno i ljaga prostitucije je rezervisana samo za žene, vjerovatno zato što su moralne norme uvijek stvarali muškarci”.¹²⁹ Prema istom autoru, muškarci koji posjećuju prostitutke, mogu se podijeliti u tri grupe.

Prvu grupu klijenata čine oni koji, kao početnici, najčešće žele da nauče tehniku umjetnosti ljubavi, svjesni ili pak nesvjesni potpuno bezličnog kontakta. Usluga koju prostitutka pruža mladiću, a preko njega i društvu, sastoji se u tome da ga nauči tehnici seksualnog života i da sebe ponudi kao “teren za vježbanje”.

Drugu grupu posjetilaca prostitutki predstavljaju neurotičari. Oni su, bar biološki, odrasle osobe. Ali ih strah, centralni fenomen mentaliteta neurotičara, sprečava da dožive pravilne, lične i potpune odnose sa ženama. Kontakt i spajanje za njih znači ustupanje i zarobljeništvo.

Treća, najbrojnija grupa koja “potpomaže” prostitutke, sastoji se od muškaraca koji se obično nazivaju “ljudi sa ulice”. Dok mladić još nije dostigao poluzrelost i dok se neurotičar boji da je dostigne, dotle ovaj tip muškarca nikada ne sazrijeva.

¹²⁸ “Dječija prostitucija treći zločin u svijetu”, Podaci UNICEF-a, Dnevni avaz, www.avaz.ba, Sarajevo, 14.12.2001.

¹²⁹ Švarc O.: “Psihologija seksualnosti”, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967

Loš materijal, primitivna i sirova priroda ličnosti, sprečavaju ove ljude da postignu jedinstvo duha i tijela, koje sačinjava seksualnost odrasle osobe.

U lancu prostitucije veoma važno mjesto zauzima i posrednik. Za ovu vrstu zanimanja u svakodnevnom žargonu na našim prostorima, susrećemo nazive: "svodnik", "momak", "podvodač", "gazda", "kojot", "šef", "king", "bos", "udvarač", "badžo", "serijski prodavač", "naručilac nevjesti", "legenda", "makro", "eksploatator", "trafikanat", "trgovac", "zaštitnik", "pomagač", "vlasnik bara" i slično.

Težište angažovanja svodnika je da nabavi "kvalitetnu robu", da je eventualno proba, dodatno obuči i učini dostupnom mušterijama-kupcima. Sa njim su kanalima često povezani u veću mrežu dobavljači, vodiči, pomoćnici, prevoznici i prihvaćajući – a svi imaju "svoj" dio zarade. Makro vodi računa o "sigurnosti" klijenata, o diskreciji (anonimnosti, nefotografisanju i nesnimanju), o ispunjenju zahtjeva i želja, o kompletnom ugođaju koji mami klijenta i donosi novac. Pretpostavke, ali i mogućnosti visoke zarade nalažu "prodavaču" da garantira diskreciju, širok izbor "prave robe" prema ukusu i najprobirljivijih klijenata, da se isključi opasnost od zaraznih bolesti, te osigurati siguran boravak na mjestu gdje se nude i kupuju usluge.

2.2. ETIOLOGIJA I KARAKTERISTIKE POJAVE PROSTITUCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Termin etiologija potiče od starogrčke riječi *aitia* (uzrok, povod), te *logos* (riječ, govor, nauka), odnosno nauka o uzrocima nekog reda pojava. Polazeći od činjenice da se pojavni oblici socijalne patologije neprestano umnožavaju, nauka danas čini naročite napore u razumijevanju i rasvjetljavanju etiologije socijalno-patoloških pojava.

Za **psihologiju**, prostitucija je oblik devijantnog ponašanja. Uzrokovana je najčešće ekonomskim odnosima, nejednakošću i neprosvijetlošću žene. Veliki broj teoretičara seksualnosti smatra da je prostitutka psihički "dresirana", da ne voli onoga sa kojim ima seksualni odnos za novac, i ako može za to vrijeme voli nekoga drugog, naprimjer svoga makroa ili tajnog ljubavnika, van poslovnog odnosa. Jedan broj psihologa nastoji uzroke prostitucije objasniti strukturom ličnosti, odnosno njenim psihološkim karakteristikama.

Sociološko stanovište o uzročnosti prostitucije polazi od teze da je ulazak u prostituciju uslovljen društveno-ekonomskim faktorima, od kojih su opredjeljujući nizak životni standard i loši uslovi života. Motivisanost za bavljenjem prostitucijom je poboljšanje tih uslova kroz stjecanje zarade prodajom vlastitog tijela. Sociološko proučavanje prostitucije ima za cilj utvrđivanje društvenih obilježja ove pojave.

S pravom se može konstatovati da prostitucija nikad nema samo jedan uzrok, niti jedan motiv. Prostitucija je kompleksan fenomen i bilo bi odveć simplificirano dovesti ga u vezu samo sa jednim faktorom. Stoga su od izuzetne važnosti integrativna i multidimenzionalna istraživanja više faktora koji utječu na prostituciju. Moderna nauka čini sve veći napor da se prevaziđu jednostranosti ranijih orijentacija, koje

su društvene pojave objašnjavale nedruštvenim činiocima, s jedne strane, da se, s druge strane, izbjegnu ograničenosti **multifaktoralnog** pristupa i da se složenost društvenih pojava, znači i devijacija, ispituje na interdisciplinarni način.

Pored ranije navedenih veoma bitni uslovi koji direktno utječu na prostituciju su¹³⁰:

1. Određen stepen društvenog razvoja i karakteristike ekonomskog razvoja, koji je uslovljen načinom proizvodnje u datom društvu; podjelom rada; društveno-ekonomskim statusom i bogatstvom, odnosno raspodjelom bogatstva u društvu
2. Distribucija vlasti ili moći u društvu, koja je uslovljena demografskom situacijom; stepenom orijentacionih vrijednosti i standarda ponašanja; nivoom društvene i pojedinačne svijesti i prostorno-geografskim uslovima

2.2.1. Odnos javnog mnjenja

Ono u čemu se većina naučnika slaže je da su univerzalni razlozi zbog kojih se neka osoba odaje prostituciji sljedeći: osjećaj izolovanosti u urbanom društvu, odbačenost od roditelja (od majke manje, ali od oca potpuno), negativno etiketiranje još u djetinjstvu, u smislu "hrđavo dijete", neposlušno i slično. Često se, u literaturi, mogu sresti tvrdnje da prostituisanje najčešće počinje nagovorom druge prostitutke, te zbog pritisaka podvođača ili, pak, supruga i roditelja, a nerijetko djevojke "padaju" i na priče da će završiti kao glumice. Novac, odnosno brza zarada bez znanja i iskustva, nesumnjivo je značajan poticaj za povremeno ili trajno odavanje prostituciji.

Na širenje prostitucije na području Bosne i Hercegovine, posljedice rata neminovno su imale velikog utjecaja, posebno kad je riječ o psihičkoj uravnoteženosti stanovništva. Uz to, socijalna bijeda i siromaštvo bez realnih mogućnosti da se najbližima, djeci posebno, stvore odgovarajući egzistencijalni uslovi, sigurno kod jednog broja žena predstavlja jedan od uzroka u donošenju odluka o bavljenju prostitucijom.

Prema mišljenju članova **Međunarodne pravne grupe za ljudska prava**, na rasprostranjenost prostitucije utjecali su sljedeći faktori:

1. "Posebno psihičko stanje izazvano ratnim stradanjima i strahom kod svih kategorija stanovništva
2. Težak socijalni status i položaj najširih slojeva i svih uzrasta stanovništva
3. Želja, a u velikom broju slučajeva i nužda, za osiguranjem i minimalnih sredstava za egzistenciju
4. Želja za brzom i lakom zaradom, kod kategorija organizatora i posrednika u vršenju prostitucije
5. Prisustvo stranih vojnih snaga i predstavnika međunarodnih organizacija i asocijacija u Bosni i Hercegovini
6. Želja za izlaskom iz zemlje i odlaskom u treće zemlje, radi "boljeg i sretnijeg života"

130 Adžajić-Dedović A.: "Prostitucija u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2002, str. 56

7. Spolna diskriminacija prilikom zapošljavanja, u kući i društvu¹³¹

Posljedice rata u Bosni i Hercegovini su ogromne i nemjerljive. Pouzdani podaci o stvarnim mjerljivim posljedicama još uvijek ne postoje, dok se niko ne usuđuje da procijeni one posljedice koje su nemjerljive. Procjenjuje se da je 258.000 stanovnika Bosni i Hercegovini poginulo i nestalo, tj. 5,9% predratne populacije je izgubljeno. Druge procjene kažu da je broj mrtvih i nestalih, uključujući porast stope mortaliteta, iznosi 269.000 stanovnika. Kada se govori o broju raseljenih lica tokom rata, 1995. godina je predstavljala vrhunac. Njihov broj je dosegao 1,282.000 lica. Procijenjeni broj raseljenih lica na kraju 1997. godine je iznosio 866.000, a u 1998. godini 816.000.

Ekonomske štete od rata se procjenjuju na 50-60 milijardi američkih dolara, od čega se 20 milijardi dolara odnosi na proizvodne kapacitete. Postoje i mnoge druge procjene, koje uzimaju u obzir gubitak bruto domaćeg proizvoda od 1992. godine do danas, što predstavlja indirektne ekonomske gubitke. Ukupni direktni i indirektni gubici iznose 100 milijardi američkih dolara. Indirektne posljedice, kao što su razaranje sistema uprave, prekid ekonomskog razvoja, obrazovanja i tehnološkog razvoja, kao i "odliv mozgova", premda nemjerljivi, nesumnjivo su ogromni.¹³²

Širenju prostitucije doprinijelo su ratno i poslijeratno nasilno pomjeranje stanovništva, kao i procesi tranzicije koji su započeli u bosanskohercegovačkom društvu, ali i u zemljama bivše Jugoslavije. U neposrednom poslijeratnom petogodišnjem periodu, prostitucija je postala intenzivna pojava i iz dana u dan se povećava, što rezultati provedenih istraživanja neumoljivo potvrđuju.

Nažalost, mnogo objektivnih i subjektivnih faktora otežava istraživanje prostitucije. "Tamna brojka" osoba koje se prostituiraju neprekidno raste. Ovo je naprosto zbog toga što je prostitucija u Bosni i Hercegovini zakonom zabranjena. Uz to, javna moralna osuda, pa i snažno izražena religiozna uvjerenja kod ljudi u našem društvu, doprinose da se sve što je u vezi sa prostitucijom prikriva ili čak poriče.

Pojava i širenje prostitucije u Bosni i Hercegovini uglavnom se objašnjava time što je Bosna i Hercegovina ratom razorena zemlja u tranziciji, što je u njoj društvo traumatizovano, što vladaju duboka ekonomska kriza i procesi dezintegracije porodice.

2.3. PROSTITUCIJA I TRGOVINA LJUDIMA

Visok stepen siromaštva, nezaposlenost, male plate, diskriminacijska praksa, nasilje, patrijarhalne socijalne strukture i nedovoljna socijalna podrška ženama primorava ih na migraciju, što povećava vjerovatnost da postanu lak plijen za trgovce ženama.

Nekoliko je svjetskih trendova pridonijelo porastu trgovine ženama: razlike između bogatih i siromašnih država/regija, porast industrije seksa internacionalno, povezanost s ratnim sukobima i ekonomskom tranzicijom, globalizacija, uključenost

¹³¹ "Priručnik za trening - Trgovina ljudima i ropstvo - Komparativni pravni pristupi i uloga Evropske konvencije o ljudskim pravima u BiH", Međunarodna pravna grupa za ljudska prava, BiH projekat, Sarajevo, 1999

¹³² Papić Ž.: „Opća situacija u BiH i politika međunarodne podrške“ u „Međunarodne politike podrške zemljama Jugoistočne Evrope (Lekcije (ne) naučene u BiH)“, Muller, Sarajevo, 2001, str. 15-39

organizovanog kriminala (trgovina ljudima je manje rizičan posao od trgovine drogom), feminizacija siromaštva i migracija.

Seksualno iskorištavanje odnosi se na stjecanje seksualnog zadovoljenja, financijske dobiti ili napredovanje zloupotrebom seksualnosti druge osobe, negirajući pritom njena ljudska prava na dostojanstvo, jednakost, autonomiju, psihičko i fizičko zdravlje, te pravo na život bez nasilja.

Prostitucija i trgovina ženama i djecom ne smiju se povezivati s terminima "prisilna" i "dobrovoljna". Treba shvatiti da je "slobodan izbor" termin koji prikriva i zanemaruje preklapanje ekonomskih, socijalnih, kulturalnih i političkih (ne) mogućnosti za žene u određenom društvu. Nejednakost ozbiljno ograničava slobodu izbora i mogućnosti.

Trgovina ženama s naglaskom na seksualno iskorištavanje koristi se ženama i djecom ranjivima zbog siromaštva te politike i prakse ekonomskog razvoja: prognane i izbjegle, žene u migracijskim procesima i žene koje su u djetinjstvu bile žrtve seksualnog zlostavljanja.

Prostitucija je štetna za sve žene jer opravdava prodaju žena općenito, pa tako sve žene svodi na seksualne objekte. Širom svijeta, prosječna dob djevojaka koje ulaze u prostituciju je između 12 i 14 godina.

Ljudska prava koja se krše kroz trgovina ženama jesu, među ostalim: pravo na život, pravo na jednakost, pravo na slobodu i sigurnost osobe, pravo na jednaku zakonsku zaštitu, pravo na slobodu od svih oblika diskriminacije, pravo na najviše dostupne standarde tjelesnog i mentalnog zdravlja, pravo na pravične i povoljne uslove rada, pravo da ne budu podvrgavane mučenju ili drugom okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.

Nije jednostavno pristupiti rješavanju problema prostitucije. Potrebno je uzeti u obzir sljedeće:

- Edukaciju i osvještavanje svih segmenata društva da je kupnja i prodaja tijela kršenje ljudskih prava
- Konsultovanje vlada i donosilaca odluka na svim nivoima sa svim organizacijama koje se bave zaštitom ženskih ljudskih prava prije nego što donesu bilo kakvu odluku u vezi prostitucije
- Razmatranje zakonskog nekažnjavanja žene u prostituciji i zakonskog kažnjavanja muškaraca koji kupuju žene i djecu, te svakog tko promoviše i reklamira seksualnu eksploataciju, posebno svodnike, nabavljače i trgovce
- Mijenjanje državne politike koja dovodi žene u položaj seksualnog iskorištavanja osiguravanje mogućnosti obrazovanja i zapošljavanja koje će unaprijediti vrijednost i status žena i time smanjiti mogućnost da se žene odaju prostituciji
- Ispitivanje i analiziranje prostitucije s naglaskom na trgovce ženama i djecom te kupce; omogućavanje ženama i djeci, žrtvama trgovine, pristup svim zaštitnim službama i mehanizmima sve dok se ova

pitanja ne prepoznaju i riješe

- Profesionalci neće uvijek doći do jednostavnih odgovora koji će im pomoći da odvoje ova dva povezana fenomena. Većina istraživanja¹³³ pokazuju da je više od 85% žena prisiljeno da se bavi prostitucijom.

2.4. ZAŠTITA DJECE I ODRASLIH OD PROSTITUCIJE U ZAKONODAVSTVU BOSNE I HERCEGOVINE

Odnos društva prema prostituciji kao pojavi u Bosni i Hercegovini jasno se vidi kroz krivičnopravnu regulativu, jer je prostitucija kažnjiva i kosi se sa zakonima o javnom redu i miru i krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine. Prema krivičnopravnoj regulativi u kaznenoj zoni nalaze se upravo organizatori ili posrednici u vršenju prostitucije. Tako je kao krivično djelo predviđeno samo posredovanje u prostituciji, kada se vrši u vidu zanata. Međutim, inkriminisane su i neke druge djelatnosti, povezane sa prostitucijom, kao naprimjer podvođenje, bludničenje i drugo.

Razumijevanje sadržaja krivičnih djela koja su utvrđena zakonima u Bosni i Hercegovini, a koja se dovode u vezu sa trgovinom ljudima i prostitucijom, je veoma značajno. Za sva navedena krivična djela propisane su krivične sankcije, čime se preventivno djeluje na ponašanje potencijalnih počinitelja krivičnih djela a djeca i odrasli štite od pojave trgovine ljudima i prostitucije. Krivičnopravna zaštita je propisana državnim, entitetskim i zakonima Brčko Distrikta BiH, a provode je institucije pravosudnog sistema.

2.5. KRIVIČNI ZAKONI BOSNE I HERCEGOVINE

S obzirom da je u prethodnim modulima opširno obrađivan međunarodni i domaći pravni okvir, u ovom modulu fokusirat ćemo se na odredbe koje su vezane za samu pojavu prostitucije koja izlazi iz okvira trgovine ljudima, spomenut ćemo odredbe entitetskih krivičnih zakona.

U entitetskim krivičnim zakonima i zakonu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine postoje po tri krivična djela koja su u vezi sa trgovinom ljudima:

Krivični zakon FBiH ("Službene novine FBiH", broj 36/03) je zadržao krivična djela:

Član 210. Navođenje na prostituciju

- (1) Ko radi ostvarenja koristi navodi, potiče ili namamljuje drugog na pružanje seksualnih usluga ili na drugi način omogući njegovu predaju drugome radi pružanja seksualnih usluga, ili bilo na koji način učestvuje u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- (2) Ko radi ostvarenja koristi silom ili prijetnjom upotrebe sile ili nanošenja veće štete drugog prisili ili obmanom navede na pružanje seksualnih usluga, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.

- (3) Kaznom iz stava (2) ovog člana kaznit će se ko radi ostvarenja koristi, na način iz stava 2. ovog člana, koristeći tešku situaciju proisteklu iz boravka neke osobe u stranoj zemlji, prisili ili navede tu osobu na pružanje seksualnih usluga.
- (4) Ko krivično djelo iz st. od (1) do (3) ovog člana učini prema djetetu ili maloljetniku, kaznit će se kaznom zatvora od tri do petnaest godina.
- (5) Bez utjecaja je za učinjenje krivičnog djela iz ovog člana je li se osoba koja se navodi, potiče, namamljuje ili prisiljava već ranije bavila prostitucijom.

Član 211. Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije

- (1) Ko dijete ili maloljetnika snimi radi izradbe fotografija, audiovizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, ili posjeduje ili uvozi ili prodaje ili raspačava ili prikazuje takav materijal, ili te osobe navede na sudjelovanje u pornografskoj predstavi, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- (2) Predmeti koji su bili namijenjeni ili upotrijebljeni za učinjenje krivičnog djela iz stava (1) ovog člana oduzet će se, a predmeti koji su nastali učinjenjem krivičnog djela iz stava (1) ovog člana oduzet će se i uništiti.

Član 212. Upoznavanje djeteta s pornografijom

- (1) Ko djetetu proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini pristupačnim spise, slike, audiovizuelne i druge predmete pornografskog sadržaja ili mu prikaže pornografsku predstavu, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.
- (2) Predmeti iz stava (1) ovog člana oduzet će se.

Krivični zakon Republike Srpske ("Službeni glasnik RS", br. 49/03) predviđa takođe krivična djela:

Član 198. Trgovina ljudima radi vršenja prostitucije

- (1) Ko radi zarade navodi, potiče ili namamljuje drugoga na pružanje seksualnih usluga ili na drugi način omogući njegovu predaju drugome radi pružanja seksualnih usluga, ili na bilo koji način učestvuje u organizovanju ili vodenju pružanja seksualnih usluga, kaznit će se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.
- (2) Ko radi zarade silom ili prijetnjom upotrebe sile ili nanošenja značajne štete, drugoga prinudi ili prevarom navede na pružanje seksualnih usluga, kaznit će se zatvorom od jedne do pet godina.
- (3) Kaznom iz stava (2) kaznit će se i ko radi zarade, na način naveden u prethodnom stavu, koristeći tešku situaciju proisteklu iz boravka nekog lica u stranoj zemlji, prinudi ili navede to lice na pružanje seksualnih usluga, ili radi njegovog navođenja na to profesionalno angažuje drugo lice.
- (4) Ako su djela iz prethodnih stavova izvršena prema djetetu ili maloljetniku, počinitelj će se kazniti zatvorom od jedne do dvanaest godina.
- (5) Nije od značaja za postojanje djela iz ovog člana da li se lice koje se prinuđava, navodi ili podvodi već ranije bavilo prostitucijom.

Član 199. Iskorištavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju

- (1) Ko zlopotrijebi dijete ili maloljetno lice za izradu slika, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografske sadržine, ili dijete i maloljetno lice zlopotrijebi za pornografsku predstavu, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
- (2) Predmeti i sredstva iz stava (1) oduzet će se.

Član 200. Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije

- (1) Ko nudi, distribuira, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini dostupnim spise, slike, audio-vizuelne ili druge predmete koji predstavljaju dječiju pornografiju ili ko takve materijale radi toga proizvodi, nabavlja ili drži ili ko prikaže dječiju pornografsku predstavu, kaznit će se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.
- (2) Ako je djelo iz stava (1) izvršeno prema licu mlađem od 16 godina, počinitac će se kazniti zatvorom do tri godine.
- (3) Ako su djela iz prethodnih stavova izvršena preko sredstava javnog informisanja ili putem Interneta, počinitac će se kazniti zatvorom od šest mjeseci do pet godina.
- (4) Pod pojmom dječije pornografije u smislu ove odredbe podrazumijeva se pornografski materijal koji vizuelno prikazuje:
 - a) dijete ili maloljetno lice koje je učesnik evidentnog seksualnog ponašanja, i
 - b) realistične slike koje prikazuju dijete ili maloljetno lice koje učestvuje u evidentnom seksualnom ponašanju.
- (5) Predmeti i sredstva iz st. (1) i (2) ovog člana oduzet će se.

Krivični zakon Brčko Distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", 10/03) takođe predviđa:

Član 207. Navođenje na prostituciju

- (1) Ko radi ostvarenja koristi navodi, potiče ili namamljuje drugoga na pružanje seksualnih usluga ili na drugi način omogući njegovu predaju drugome radi pružanja seksualnih usluga, ili na bilo koji način sudjeluje u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
- (2) Ko radi ostvarenja koristi silom ili prijetnjom upotrebe sile ili nanošenja veće štete drugoga prisili ili obmanom navede na pružanje seksualnih usluga, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.
- (3) Kaznom iz stava (2) ovoga člana kaznit će se ko radi ostvarenja koristi, na način iz stava (2) ovoga člana, koristeći tešku situaciju proisteklu iz boravka neke osobe u stranoj zemlji, prisili ili navede tu osobu na pružanje seksualnih usluga.
- (4) Ko krivično djelo iz stavova od (1) do (3) ovoga člana učini prema djetetu ili

maloljetniku, kaznit će se kaznom zatvora od tri do petnaest godina.

- (5) Bez utjecaja je za počinjenje krivičnog djela iz ovoga člana činjenica je li se osoba koja se navodi, potiče, namamljuje ili prisiljava već ranije bavila prostitucijom.

Član 208. Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije

- (1) Ko dijete ili maloljetnika snimi radi izradbe fotografija, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, ili posjeduje ili uvozi ili prodaje ili rastura ili prikazuje takav materijal, ili te osobe navede na sudjelovanje u pornografskoj predstavi, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- (2) Predmeti koji su bili namijenjeni ili upotrijebljeni za počinjenje krivičnog djela iz stava 1 ovoga člana oduzet će se, a predmeti koji su nastali počinjenjem krivičnog djela iz stava 1 ovoga člana oduzet će se i uništiti.

Član 209. Upoznavanje djeteta s pornografijom

- (1) Ko djetetu proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini pristupačnim spise, slike, audio-vizuelne i druge predmete pornografskog sadržaja ili mu prikaže pornografsku predstavu, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.
- (2) Predmeti iz stava (1) ovoga člana oduzet će se.

3. RAZLIČITI SISTEMI SOCIJALNE REAKCIJE NA POJAVU PROSTITUCIJE

Prostitucija kao društvena pojava oduvijek je nametala potrebu da bude regulisana na društveno prihvatljiv način. Kako su se razvijali oblici prostitucije i povećavao njezin obim i kako je, s druge strane, jačala i razvijala se organizacija vlasti u pojedinim društvima, tako su nastajale, mijenjale se, jačale ili slabile društvene mjere za regulisanje prostitucije. Kako se, u raznim zemljama i u razno vrijeme, ovaj stav mijenjao zavisno od niza ideoloških, socioloških i ekonomskih utjecaja, tako su se mijenjale i odredbe kojima je regulisana prostitucija.

Danas u svijetu postoji više sistema sprečavanja i društvene reakcije na prostituciju, od kojih su najzastupljeniji:

1. Sistem tolerancije
2. Sistem abolicije
3. Sistem prohibicije
4. Sistem reglementacije

3.1. SISTEM TOLERANCIJE

Sistem tolerancije podrazumijeva potpuno neangažovanje države na sprečavanju ove pojave. Prostitucija se vrši javno i slobodno, bez ikakve kontrole i nadzora. Ovakav sistem omogućava širenje prostitucije, a preko toga i pojavu kriminaliteta i drugih sociopatoloških pojava koje prate ovu društvenu devijaciju.

3.2. SISTEM ABOLICIJE

Sistem abolicije predstavlja, ukidanje i zabranu vršenja prostitucije po javnim kućama. Međutim, to ne znači istovremeno i put iskorjenjivanja ove društveno negativne pojave. Ono što se ukida ovakvim sistemom ustvari nije prostitucija, već samo njeno regulisanje od strane države. Pokret abolicionizma javio se u Engleskoj u drugoj polovini 19. vijeka, odakle se proširio na gotovo sve evropske i vanevropske zemlje. Danas je većina zemalja u svijetu formalno ukinula prostituciju, ali, i pored formalne zabrane, prostitucija u mnogim zemljama faktički postoji, vrši se ilegalno, što znači da se kontrola i medicinski nadzor u takvim uslovima teže može provoditi.

3.3. SISTEM PROHIBICIJE

Sistem prohibicije polazi od potpune zabrane prostitucije u bilo kojem obliku. Prostitutke se krivično gone i kažnjavaju zbog same činjenice bavljenja prodajom sopstvenog tijela. Dakle, inkriminiše se bavljenje prostitucijom, bilo kao krivično djelo bilo kao administrativni prekršaj. Po ovom sistemu, osim prostitutke, kažnjavaju se podvodači i svodnici kao počinioci krivičnog djela.

3.4. SISTEM REGLEMENTACIJE

Sistem reglementacije podrazumijeva zdravstveno-policijski nadzor nad osobama koje javno provode blud. Slično je određenje reglementacije koje smatra da zakonsko priznavanje prostitucije kao slobodne profesije mora biti pod strogim nadzorom sanitetskih i državnih službi.

U većini evropskih zemalja u 19. vijeku, reglementacija je postojala kao sistem, ali je rezultirala širenjem prostitucije. Zamjerke koje su, između ostalih, upućivane na račun reglementacije su: da nije poboljšala kontrolu prostitucije, da je omasovila "trgovinu ljudskim tijelom" i da ju je ozakonila, čime je davala legitimnost trgovini ljudima. Ozbiljna zamjerka se odnosila i na nepostojanje kontrole "klijenata" u vezi sa veneričnim bolestima, jer samo kontrola prostitutki nije dovoljna.

Iz svega navedenog proizlazi da reglementacija predstavlja, zapravo, **legalizaciju** prostitucije od strane države, dakle, situaciju u kojoj država dozvoljava postojanje javnih kuća i vrši kontrolu ovih kuća u kojima žive žene koje se bave prostitucijom (klasični reglementarizam) ili uvodi knjižice za prostitutke pomoću kojih se vodi njihov medicinski nadzor i ljekarska kontrola. Odnos prema prostituciji razlikuje se ne samo od zemlje do zemlje, nego i u pojedinim regijama jedne zemlje.

3.5. PRIMJERI SISTEMA U EVROPSKIM ZEMLJAMA

Danas je prostitucija poprimila svjetske razmjere. Kao posljedica socijalnih, političkih i ekonomskih problema, njena ekspanzija u svim regijama svijeta samo ohrabruje trgovinu ljudima. Kasnih 1990-ih godina u velikom broju država sprovedene su ili predložene neke radikalne i inovativne pravne reforme koje se tiču regulisanja prostitucije.

Njemačka se smatra veoma liberalnom zemljom u Evropi u pogledu prostitucije. Prema nekim procjenama, u Njemačkoj, koja je legalizirala prostituciju, na

najstarijem zanatu na svijetu godišnje se obrne 12,5 milijardi maraka. A to znači da će 400.000 žena koje se bave prostitucijom napokon dobiti neki utvrđeni status. Inače, polovica osoba koje se bave prostitucijom u Njemačkoj su strankinje. Svaki peti muškarac redovno koristi njihove usluge. U ovoj zemlji prodavačice ljubavi na dobit koju im donosi njihova aktivnost plaćaju porez. Zakon zabranjuje podvođenje, izrabljivanje i reklamiranje.

U **Holandiji** prostitucija je legalizovana djelatnost. U svakom gradu te 18-milionske države, po površini nešto manje od Bosne i Hercegovine, postoji ulica sa prostitutkama koje stoje u izlozima nudeći svoje usluge potencijalnim mušterijama-šetačima. Holandski parlament je prije nekoliko godina prostitutkama u toj zemlji, kojih ima između 25 do 30 hiljada, priznao radni staž i bolovanje. Formiran je i sindikat prostitutki, s kojim muškarci i žene u industriji seksa dobivaju ista prava kao i normalni radnici u uslužnom sektoru, te potpisuju kolektivne radne ugovore sa šefovima svojih bordela.

U **Ukrajini** prostitucija je ilegalna djelatnost. "Ukrajina ima 50.861.000 stanovnika (zaokružen broj iz 2000. godine). Neto lični dohodak: 62.5 američkih dolara mjesečno (podaci Svjetske banke za 1999. godinu). Preko 30% stanovništva živi ispod granice siromaštva."¹³⁴

Prema pravnoj regulativi, predviđeno je kažnjavanje za krivično djelo trgovine ljudima ili drugi oblik postupanja koji se odnosi na prevoz ljudi. Odredbe zakona su fokusirane na prodaju, transfer ili bilo kakvo protivpravno postupanje u legalnom ili ilegalnom prevozu lica preko granica Ukrajine za dalje preprodaje ili predaje drugom licu u svrhu seksualne eksploatacije, uključivanja u pornografsku industriju, kriminalne aktivnosti, držanje u ropskom odnosu i ostalo. Predviđena je kazna od 3 do 8 godina.

U 1999. godini je Ministarstvo unutrašnjih poslova Ukrajine osnovalo specijalnu jedinicu za borbu protiv trgovine ljudima na nacionalnom i regionalnom nivou. Jedinice su operativne od 2000. godine. Centri trgovine ljudima su Čop, Odesa i pogranična mjesta sa Rumunijom.

U **Velikoj Britaniji** kažnjivo je podvođenje i reklamiranje žena. Određene inicijative kojima je cilj popravljivanje društvenog položaja prostitutki, veoma rano javljaju se i u Velikoj Britaniji. Tako je, naprimjer, 1979. godine na sjednici Donjeg doma britanskog Parlamenta bio razmatran prijedlog "Zakona o zaštiti prostitutki". Da bi stekle pravo na socijalnu zaštitu i penziju, mnoge prostitutke u poreskim prijavama svoju djelatnost, još tada, nazivaju "društvenim uslugama". S druge strane, pak, još tada su prostitutke nazivane "najstarijim psihoterapeutima na svijetu". Prema raspoloživim podacima, prostitucija u Britaniji nije zabranjena djelatnost iz dva razloga: a) jer se zabranom prostitucija ne može iskorijeniti i b) zato što bi zabrana narušavala ljudska prava.

U **Španiji** je prostitucija legalizovana 1995. godine, a u Madrid svakodnevno stižu nove djevojke, najčešće iz Maroka, Nigerije, Dominikanske Republike i drugih zemalja.

U **Francuskoj**, tradicionalnoj zemlji zabave, prostitucija se već toliko modernizovala i usavršila, da je prisutna svugdje i za svakoga. Posebno u Parizu, pojava "Minitela" izazvala je na tržištu seksa pravi "boom". Dovoljno je birati broj 3615 i napisati ime Lulu, Lili ili slično, i kontakt je uspostavljen. "Hot line i mali oglasi u besplatnim novinama predstavljaju način vrbovanja koji je u ekspanziji; njima od sada treba dodati Internet. Prefekt policije u Parizu je 1994. godine procijenio da ima 1100 novih povremenih prostitutki uvučenih u "posao" putem oglasa i ličnih poruka."¹³⁵

U **Sjedinjenim Američkim Državama** "Prostitucija i sve što je u vezi s njom smatraju se krivičnim djelima i kao takvi su zabranjeni. Javne kuće zabranjene su u većini država. Kažnjivo je svodništvo, nagovaranje na blud i življenje od zarade dobijene prostitucijom". Propisi o prostituciji sadržani su u "Zbirci zakona i propisa za sprečavanje i kontrolu sifilisa i gonoreje."¹³⁶

4. FUNKCIONALNA VEZA SOCIJALNE I DJEČIJE ZAŠTITE I DRUGIH INSTITUCIJA UKLJUČENIH U PREVENCIJU SPREČAVANJE PROSTITUCIJE U BIH

Nema teoretskog, ni praktičnog spora oko toga da služba socijalne zaštite treba biti nosilac, organizator i provodilac svih socijalno-zaštitnih mjera u prevenciji i suzbijanju socijalno-patoloških pojava, pa i pojave prostitucije. To su zadaci socijalnih službi i ministarstava za socijalnu politiku na različitim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini.

Međutim, osim nekoliko ideja, nisu preduzete konkretne socijalno-preventivne akcije u pogledu prostitucije. Naravno, odgovorni za ovakvu pasivnost i gotovo nikakve praktične rezultate izgovor nalaze u objašnjenju da je manjkao profesionalni stručni aparat koji bi sistematski obrađivao pojedina pitanja, prikupljao podatke i rukovodio konkretnim socijalnim akcijama.

Analiza socijalnog zakonodavstva u BiH (parcijalnost u socijalnom zakonodavstvu i podjela na dva, pa i tri sistema) upućuje na zaključak da na normativnom planu nije postavljen sveobuhvatan sistem socijalne prevencije prostitucije, socijalne zaštite i rehabilitacije prostitutki. Posljednjih godina, mnogi pojedinci i institucije u Bosni i Hercegovini samo djelimično pokušavaju riješiti problem prostitucije i problem trgovine ženama. Tako se u medijima svakodnevno navodi kako korupcija, nedostatak novca i obučavanja, kao i nedostatak jasnog i odlučnog plana akcije, sprečavaju bilo kakav ozbiljniji pokušaj provođenja mjera, i ako je javnost veoma svjesna problema trgovine ljudima.

4.1. INSTITUCIJE I ORGANIZACIJE NADLEŽNE ZA SOCIJALNU ZAŠTITU I SIGURNOST ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA RADI PROSTITUCIJE

Žrtvama trgovine ljudima potrebno je osigurati osnovne potrebe kao što su lična

135 Mršević Z.: "Savremeni oblici prostitucije-Nove tehnologije", u „Izbor tekstova“; Miličević J., „U čemu je razlika? Trgovina ženama, Prostitucija“, Žene ženama, Grafika JEŽ, Sarajevo, 2003, str. 20

136 Marković T.: "Prostitucija (skripta iz socijalne patologije)", Sveučilište u Zagrebu-VDŠ, Zagreb, 1965, str. 33-34

sigurnost, zdravstvena briga, a ako je žrtva fizički iscrpljena uspostaviti dnevnu rutinu, stabilizaciju fizioloških funkcija sna i ishrane, težiti da se uspostavi odnos sigurnosti i povjerenja, osigura psiho-socijalna podrška i ekonomsko osnaživanje i dr. Osiguravanje osnovnih potreba žrtvama trgovine ljudima obavezno treba biti planirano i podrazumijeva pripremu individualnog plana pomoći za svaku žrtvu. Ovaj plan priprema se na osnovu procjene potreba za žrtvu i u saradnji sa samom žrtvom. Žrtvama trgovine ljudima osigurava se pomoć i zaštita u sljedećim institucijama i organizacijama:

- Sigurnosne službe
- Službe socijalne zaštite
- Zdravstvene službe
- Pravna pomoć
- Nevladine organizacije

Nadležna tužilaštva i policija, pored toga što učestvuju u identifikaciji, dužni su da omogućе fizičku sigurnost žrtve, dužni su da je izmjestе iz okruženja u kojem je eksploatisana i, u saradnji sa odgovarajućom službom centra za socijalni rad i relevantnom nevladinom organizacijom, dužni su da je smjeste u sigurno okruženje.

Centri za socijalni rad, u saradnji sa službama zdravstvene zaštite, vrše preliminarnu procjenu osjećaja ugroženosti kod žrtve, procjenu osjećaja fizičke i psihičke iscrpljenosti, intenzitet akutne, prolongirane ili hronične stresne reakcije, konfuznost mišljenja i nesposobnost donošenja odluka. Na osnovu općeg medicinskog pregleda dužni su da ustanove prisustvo lakših ili težih tjelesnih povreda, te akutnih i hroničnih organskih oboljenja.

Pravni savjetnik, koji je dodijeljen žrtvi, usmeno će savjetovati i upoznati žrtvu sa njenim pravima, te prisustvovati davanju izjava pred bilo kojim nadležnim organima koji odlučuju o njenim pravima i obavezama.

Nevladine organizacije, koje pružaju bilo koji oblik podrške žrtvi trgovine ljudima, osiguravaju siguran smještaj i osnovne egzistencijalne potrebe žrtvi trgovine ljudima (hrana, odjeća, obuća...), a posebno vode računa da menadžeri u skloništimа uspostave odgovarajuću saradnju sa sigurnosnim službama s ciljem da osiguraju fizičku sigurnost žrtve. Nevladine organizacije dužne su da, kada zbrinjavaju dijete žrtvu trgovine ljudima, sve odluke o djetetu žrtvi donose uz saglasnost centara za socijalni rad (preko privremenog staratelja). Kada su u pitanju punoljetne žrtve, samo uz njihovu saglasnost se može kontaktirati sa centrima za socijalni rad i ostalim nadležnim institucijama (izuzimajući tužilaštvo i policiju).

U fazi kada je žrtva smještena u sklonište kontinuirano se vrši procjena i nadzor njene sigurnosti. Ako je donesena odluka da žrtva duže vrijeme ostane u skloništu, rukovodilac skloništa, centar za socijalni rad i nadležna organizacija koja pruža pravnu pomoć, kao i sama žrtva, mogu zatražiti dodatne mjere sigurnosti, odnosno signalizirati povećan ili umanjen stepen sigurnosti. Ako je donesena odluka da nema potrebe za smještajem u sklonište, nadzor okruženja žrtve vrši centar za socijalni

rad u saradnji sa službama sigurnosti, a sama žrtva i njeni pravni zastupnici mogu signalizirati povećan stepen ugrožavanja njene sigurnosti.

Zaštitno zbrinjavanje i smještaj organizira se kada su u pitanju stranci koji su žrtve trgovine ljudima, u skloništa koja imaju potpisane protokole o saradnji sa Ministarstvom sigurnosti BiH. Domaće žrtve trgovine ljudima smještaju se u sigurne kuće sa kojima Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH ima potpisan protokol o saradnji. Žrtve trgovine ljudima mogu biti smještene i na osnovu uspostavljene saradnje NVO sa nadležnim institucijama na lokalnom nivou i u druge vrste smještaja, naročito djeca koja mogu biti smještana u hraniteljske porodice i ustanove.

4.2. SARADNJA MEĐUNARODNIH I DOMAĆIH INSTITUCIJA I ORGANIZACIJA U ZAŠTITI DJECE I ODRASLIH OD POJAVE PROSTITUCIJE

Po Dejtonskom mirovnom sporazumu, međunarodna zajednica u Bosni i Hercegovini ima snagu i utjecaj kao nigdje u regiji, osim na Kosovu. Postoji veliki broj međunarodnih institucija i organizacija u Bosni i Hercegovini – vladinih i međunarodnih službi/agencija, kao i nevladinih organizacija. Ključni međunarodni akteri u Bosni i Hercegovini¹³⁷, svojim prisustvom su imali i danas imaju veliki utjecaj na sve oblasti društvenog života.

Ured visokog predstavnika (OHR), kojeg imenuje Vijeće sigurnosti UN-a po Dejtonskom sporazumu. Visoki predstavnik ima ovlast da koordinira sve međuvladine organizacije u Bosni i Hercegovini i glavni je medijator između međunarodne zajednice i državnih organa vlasti. Visoki predstavnik ima ovlast da interveniše i da donosi zakone i odluke koje zakonski obavezuju u slučaju kada državne institucije i organi, iz različitih razloga, a najčešće zbog političkih opstrukcija, nisu u stanju da to samostalno urade.

Policajska misija Evropske unije (EUPM) odgovorna je za pomoć pri restrukturiranju i obuci službi za primjenu zakona, s ciljem stvaranja policijskih snaga koje su demokratske, multietničke i čvrsto opredijeljene za prihvatanje međunarodnih standarda.

Međunarodna organizacija za migracije (IOM) je bila uključena u iniciranje napora da se radi sa ženama-žrtvama trgovine i odražava jedan globalno integrisani program da se štiti i pomaže u reintegraciji žena koje su bile žrtve trgovine i u pomoći onima koje se žele vratiti kući.

OSCE se bavi problemom trgovine ljudima u tri svoja segmenta: ljudska prava, pitanja medija i demokratizacija. Glavni zamjenik šefa misije je takođe uključen u inicijative u pogledu regionalnog organizovanog kriminala, što podrazumijeva i trgovinu ljudima.

137 Training for Trainers, Modul 1: Pregledi zemalja, "Odnos prema trgovini ženama i djecom u Bosni i Hercegovini", Child and Woman Abuse Studies Unit, University of North London, 2001, str 17

5. ZNAČAJ PREVENCIJE U SISTEMU SOCIJALNE ZAŠTITE DJECE I ODRASLIH OD PROSTITUCIJE

Etimološki posmatrano, pojam **prevencija** potiče od latinske riječi “**preventio-prevenare**”, koja u prevodu označava **predupređivanje ili predvidjeti i skrenuti pažnju na vrijeme**. U savremenoj naučnoj praksi, kao i stručnoj literaturi, ovaj problem se sve više izučava radi primjene odgovarajućih preventivnih mjera.

5.1. SOCIJALNA PREVENCIJA - MODEL ZAŠTITE OD PROSTITUCIJE

“Društvena prevencija je posebna društvena djelatnost koja, u okviru postojećih društvenih odnosa, koriguje i mijenja one društvene odnose i pojave koji neposrednije doprinose nastanku i razvoju društvenih devijacija.”¹³⁸

“Savremeno pojmovno određenje prevencije, kao procesa usmjerenog ka stvaranju uslova koji djeluju u pravcu podsticanja pravilnog socijalnog razvoja dece i omladine, formiranja i učvršćivanja prosocijalnih oblika ponašanja i razvijanja socijalizovane, zrele ličnosti, nužno zahteva naučno zasnivanje prevencije na teorijama i modelima koji nude objašnjenje načina na koji se odvija socijalni razvoj, odnosno koji ukazuju na faktore koji svojim delovanjem mogu ostvariti uticaj na oblikovanje socijalnog ponašanja.”¹³⁹

Prevencija u širem smislu “podrazumijeva primjenu odgovarajućih ekonomskih, socijalno-zaštitnih, zdravstveno-higijenskih, vaspitnih i drugih mjera kojima se napadaju i eliminišu uslovi i uzroci kriminalnog i drugih vidova socijalno-patološkog ponašanja.”¹⁴⁰

Jednostavno, prevencija podrazumijeva čitav kompleks socijalnih mjera i aktivnosti kojima se pospješuje ukupan socijalni razvoj i eliminišu rizični faktori odnosno uzroci svih oblika asocijalnog ponašanja. Dobro organizovana socijalna prevencija je najbolji model zajednice u zaštiti djece i odraslih od svih oblika asocijalnog ponašanja, pa i pojave prostitucije.

Najveći broj teoretičara iz oblasti socijalne pedagogije, socijalnog rada i drugih disciplina prevenciju dijeli na tri vrste:

1. Primarnu
2. Sekundarnu i
3. Tercijarnu prevenciju

Primarna prevencija je usmjerena u pravcu otklanjanja i neutralizacije osnovnih rizičnih faktora, uslova, uzroka i povoda koji dovode do nastanka i razvoja pojave prostitucije. Primarna prevencija je u suštini opća prevencija društva, jer se na nivou jedne zajednice donose programi prevencije, ali i konkretni programi razvoja različitih društvenih oblasti kao što su: obrazovanje, zdravstvena zaštita, sport,

138 Špadijer-Džinić Jelena: “Socijalna patologija (sociologija devijantnosti)”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988, str. 86

139 Jašović Ž.: “Kriminologija maloljetničke delinkvencije”, Naučna knjiga, Beograd, 1991, str. 279

140 Popović-Čitić B., Žunić-Pavlović V.: “Prevencija prestupništva dece i omladine”, Pedagoško društvo Srbije, 2005, str. 18

fizička kultura i dr., čijim se razvojem otklanjaju uzroci svih oblika devijantnog ponašanja pa i pojave prostitucije.

Sekundarna prevencija je usmjerena na sprečavanje daljeg razvoja i nepovoljnog dejstva već ispoljenih, društveno vidljivih devijacija u socijalnom ponašanju, koje se mogu definisati pojavom prostitucije. Ovdje, prije svega, ubrajamo aktivnosti koje se odnose na otkrivanje-identifikaciju one populacije u čijem socijalnom ponašanju je došlo do vidljivih devijacija. Osim toga, sekundarna prevencija obuhvata aktivnosti ispitivanja i proučavanja objektivnih i subjektivnih uzroka koji su uzrokovali prostituciju. Centralna faza sekundarne prevencije je tretman koji ima za cilj suzbijanja ili ublažavanje posljedica i otklanjanje već prisutnih problema u cilju odvratanja od prostitucije.

Tercijarna prevencija obuhvata niz aktivnosti usmjerenih na sprečavanje recidivizma. U pitanju su organizovane mjere socijalne rehabilitacije koje su usmjerene ka osobi, njenoj porodici i užoj socijalnoj sredini, kako bi se ostvarila što potpunija socijalna reintegracija i vraćanje normalnom socijalnom funkcionisanju osobe koja se odala prostituciji.

Različite zemlje različito prate i proučavaju ovu pojavu, ali većina razvijenih zemalja provode određene mjere prevencije. U principu, svaka od službi prevencije u sebi treba imati dva bitna elementa:

1. Blagovremeno otkrivanje osoba koje su se odlučile baviti prostitucijom
2. Prihvatanje i zbrinjavanje ovih osoba u institucije koje su osposobljene za:
 - a. Prevenciju i
 - b. Poboljšanje uslova i mogućnosti uspješnog vraćanja "normalnom" životu, a ove mjere prevencije su pokazale dobre rezultate

Pravovremenu prevenciju prostitucije potrebno je rješavati planiranom, sistematskom i konkretnom društvenom akcijom. Takva akcija može jedino i mora da se zasniva na naučno utvrđenim saznanjima o ovoj društveno štetnoj socio-patološkoj pojavi. Tu se podrazumijeva da suzbijanje i sprečavanje prostitucije trebaju biti osnovni ciljevi te akcije i to socijalnim mjerama. Glavni nosioci socijalne akcije trebaju biti ustanove socijalne zaštite. Da bi lakše shvatili okolnosti u kojima se preduzimaju mjere prevencije prostitucije, ovdje ćemo navesti još nekoliko ekonomskih i socijalnih karakteristika trenutka u kojem živi prostitutka.

5.2. ULOGA I ODGOVORNOST SOCIJALNOG RADA U IZRADI I REALIZACIJI MJERA PREVENCIJE

Smisao socijalnog rada je prije svega unapređenje ukupne socijalne dobrobiti čovjeka, koja treba da mu pruži mogućnost društvenog napredovanja, te da je osnovni cilj pružanja pomoći pojedincu da on kao ličnost sudjeluje u procesu svoje vlastite resocijalizacije. Socijalni rad obuhvata preventivni i terapijski dio i zahtijeva preduzimanje različitih mjera na više područja i više nivoa. Psiho-socijalni rad pokriva jednu široku i kompleksnu problematiku, sa više relacija i više kategorija

profesija. Prostitucija kao prisutna socio-patološka pojava u Bosni i Hercegovini mora biti predmet interesovanja socijalnog rada.

Problemu prostitucije u Bosni i Hercegovini se još uvijek prilazi parcijalno, iako se naslućuju pozitivni pomaci. Nažalost, još nisu stvorene potrebne, pravne, materijalne, organizacione i stručne pretpostavke, za prevenciju prostitucije. Nisu stvoreni uslovi za rano otkrivanje, edukaciju i zapošljavanje lica koja se prostituiraju. Prevencija nije u dovoljnoj mjeri stručno osmišljena, prema zahtjevima modernog doba i dalje ima status socijalno-humanitarne zaštite.

Veoma je izraženo odsustvo koordinacije i integracije subjekata u procesu ostvarivanja socijalne zaštite, što se negativno reflektuje na prevenciju prostitucije. Ne postoji jedinstvena metodologija vođenja evidencije i dokumentacije prostitutki. Ne provode se organizovane i javne socijalne akcije zdravstvenog prosvječivanja i upoznavanja sa socijalnim fenomenom prostitucije.

Ne postoje zvanična lica koja se stručno bave prostitucijom i koja su u funkciji prevencije ove pojave. Često je prisutan vrlo negativan utjecaj medija, sa puno stimulišućih informacija za bavljenje prostitucijom, a malo preventivnih i ograničavajućih. Mediji kao što su televizija, radio, štampa na buđenje seksualnih strasti utječu motivišuće. Posebno mjesto zauzimaju serije-sapunice, kojih su državna i lokalne televizije prepune. Takva je situacija i sa porno-literaturom, jer prema nekim tumačenjima, bukvalno značenje riječi "pornografija" je fotografisanje prostitutki. Tu su seks-šopovi, kojih ima sve više. Naravno, sve je to praćeno "napasnim" reklamama i menadžmentom u prodaji.

Ovdje se mora "institucionalno" uvesti red, dakle ozakoniti pravila ponašanja medija, u smislu vaspitnog djelovanja na medijsku publiku. Istraživanja fenomena prostitucije zadnjih nekoliko godina, i kod nas i u svijetu, govore da se značajnim pomakom u prevenciji ove pojave smatra ciljana upotreba "mass media" u stvaranju "antikuplertske" klime.

Prema Špadijer-Džinić J.: "Sadržaj programa prevencije svakako će zavisi i od specifičnih karakteristika prostitucije u određenoj društvenoj sredini, ali bi svaki program trebalo da obuhvati sljedeće opće preventivne mjere:

- Suzbijanje i sprečavanje onih socijalnih i socijalno-psiholoških činilaca koji mogu da navedu ženu na bavljenje prostitucijom
- Mjere kojima se djeluje na socijalne faktore-društveno-ekonomske uslove
- Mjere za ograničavanje potražnje: programi mentalne higijene, koji obuhvataju seksualno obrazovanje i vaspitanje, program informisanja javnog mnjenja u kome bi se isticala nespojivost prostitucije sa dostojanstvom i vrijednošću društvenog bića
- Obzirom na veći rizik prostitutke da oboli od neke venerične bolesti i da bude izvor daljeg širenja bolesti, zdravstvene organizacije treba da planiraju i potrebne programe edukacije i javnog informisanja i dr."¹⁴¹

¹⁴¹ Špadijer-Džinić J.: "Socijalna patologija (sociologija devijantnosti)", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988, str. 106

Nažalost, svi raspoloživi podaci upućuju na zaključak da u Bosni i Hercegovini gotovo nijedan od pobrojanih načina prevencije nije zaživio. U zemlji izašoj iz rata, bez dovoljno kadrova i sredstava, uz niz drugih ograničenja, sigurno to nije ni bilo moguće uraditi. Ovakav sistem proizvodi socio-patološke pojave a mjere prevencije koje se preduzimaju imaju samo privremeno dejstvo.

Centri za socijalni rad su, nažalost, jedini organizovani i institucionalizovani oblici društvene prevencije. Programi koji centri rade su uopćeni i u sebi uključuju i programe prevencije drugih socio-patoloških pojava. Ti programi su često privremeni, kratkotrajni i prolazni. Prisustvom međunarodnih organizacija, mora se priznati, urađeno je nekoliko posebnih programa prevencije i djelovanja na suzbijanju prostitucije. Bitni preventivni faktori prostitucije su u osnovi vezani i za kulturu, odgoj i obrazovanje, to su faktori individualne kultiviranosti i socijalne povezanosti. Stoga stagnacija u kulturi, odgoju i obrazovanju lako može dovesti do fatalnih društvenih posljedica, među kojima je i prostitucija. U mjeri u kojoj se zanemaruju kultura, odgoj i obrazovanje izražava se nebriga za budućnost i pristanak na mogući izbor prostitucije kao alternative.

U sistemu socijalne zaštite djece i odraslih, mjere za prevenciju prostitucije bi se, prema dosadašnjim saznanjima, svodile na sljedeće:

1. Kod svake žene koja se suoči sa odlukom o bavljenju prostitucije, trebalo bi u tom trenutku pristupiti raspoloživim sredstvima prevencije.
2. Škola i porodica su glavne institucije koje kod pojedinca razvijaju pozitivnu motivaciju da svoje ponašanje uskladi sa zahtjevima društva i tu se ispoljava važna početna prevencija, pogotovo stalno plansko i kontinuirano nametanje opcije navikavanja na rad i stjecanja radnih navika i bilo kakve kvalifikacije. Odgovarajući seksualni odgoj bi trebao biti integralni dio nastavnih programa škola, a pogodnim organizacijama i ustanovama imao bi obuhvatiti i vanškolsku omladinu i odrasle.
3. Preventivni program mentalne higijene trebao bi predvidjeti mjere koje omogućavaju rano otkrivanje i liječenje anomalija. Škola, koju su mladi ljudi obavezni pohađati, omogućava da se relativno rano i na vrijeme otkriju anomalije učenika i njihove težnje za promiskuitetom, jer promiskuitet ne samo što vodi u prostituciju nego, po mišljenju mnogih stručnjaka, između promiskuiteta i prostitucije nema bitnih razlika. Stoga bi bilo potrebno osnovati posebne psiho-higijenske službe i savjetovališta za omladinu i odrasle. U tim savjetovalištim pomoglo bi se onima sa seksualnim anomalijama da bolje upravljaju svojim sklonostima. U mnogim zemljama formirane su takve službe i djeluju s dobrim rezultatima.
4. Vođenje jednoobrazne evidencije i dokumentacije svih slučajeva prostitucije radi prikupljanja pouzdanih podataka u institucijama (socijalnim, zdravstvenim, sigurnosnim, statističkim i dr.).
5. Za provođenje svakog programa prevencije, a posebno za tretiranje pojedinih slučajeva i provođenje mjera socijalizacije, potrebni su odgovarajući školovani i specijalizovani kadrovi. Osposobljavanje ovih kadrova jedan je

od preduslova uspješne akcije. Podržati razvoj naučno-istraživačkog rada o ovoj socio-patološkoj pojavi, te učiniti pristupačnim socijalnim, zdravstvenim i drugim za ovaj fenomen vezanim ustanovama, odgovarajuće priručnike o prostituciji i načinu prevencije.

6. Organizovanje savjetovališta za žene-prostitutke, te učiniti transparentnom saradnju između osoba koje se prostituiraju, agencija za provođenje zakona i nevladinih organizacija koje su u stanju da daju pomoć osobama kojima se trgovalo u svrhu seksualnog iskorištavanja, te tu saradnju podržati i promovisati.
7. Aktiviranje javnog mnjenja i sredstava masovnog komuniciranja, kroz organizovanje javnih rasprava za izlaganje karakteristika problema prostitucije, kao društveno štetne pojave; organizovanje posebnih kurseva, seminara, informativnih skupova i radio i televizijskih emisija u cilju edukacije i davanja osnovnih znanja o pojavi, uzrocima i posljedicama prostitucije.

Socijalni radnici kroz uspostavljanje kontakta i psiho-socijalni rad u porodici moraju više pažnje posvetiti osobama koja "zalutaju" u prostituciju, naglašavajući potrebu i korisnost međuljudskih komunikacija i dobrih odnosa u porodici i drugim sredinama. Treba pojačati socijalni rad, kroz praćenja djece i odraslih koji žive u oskudnim socio-ekonomskim uslovima i kulturnim prilikama. Pri tome treba imati na umu da parcijalna rešenja, bez obzira koliko su kvalitetna, ne mogu nadomjestiti odsustvo ostalih segmenata društvenog života.

Svjesni smo činjenice da su prostitutka – prostitucija – trgovina ljudima (ženama) nerazdvojni dio organizovanog kriminala, to jest problema koji se tiče prvenstveno države i njene sigurnosti, čime direktno biva ugrožen javni poredak, zakonitost i ustavni poredak. Zato je tom problemu neophodno posvetiti posebnu pažnju.

Posredovanja u vezi sa pitanjima prostitucije trebaju biti vođena u saradnji i u stalnom dijalogu između nevladinih organizacija i posredničkih grupa, vlada i vladinih agencija, davalaca usluga, preživjelih i ugroženih zajednica – svi moraju raditi zajedno, u okviru i preko nacionalnih granica, na definisanju, saniranju i sprečavanju trgovine ženama i djecom. Neophodno je sarađivati kroz bilateralne, regionalne, međuregionalne i međunarodne mehanizme u razvijanju strategija i zajedničkih akcija na sprečavanju trgovine osobama, uključujući saradnju preko granice u sudskom gonjenju trgovaca i zaštiti života i prava osoba kojima se trguje.

Zbog svega prethodno navedenog, na suzbijanju prostitucije i trgovine ljudima neophodno je uključiti niz institucija i to: škole, centre za socijalni rad po općinama, resorna ministarstva čiji opis poslova uključuje i pitanja prostitucije, nevladine organizacije, Interpol, policiju, imigracijske službe, granične službe, sudije, tužioce, osoblje ambasada i konzulata, putničke agencije, avio-kompanije, zdravstvene, sanitarne i inspeksijske službe, organe koji izdaju dozvole za rad vlasnicima noćnih barova i inspekcije rada itd.

Neki naši politički, ekonomski, naučni i drugi autoriteti i moćnici, možda misle da je "sramota priznati da prostitucije ima i kod nas". Međutim, sramota je problem

gurati pod tepih i ništa ne preduzimati, a problem prostitucije, uostalom, nije samo bosanskohercegovački, niti entitetski, nego globalni, možemo slobodno konstatovati, svjetski socijalni problem. Ako i dalje budemo gluhi i nijemi na postojanje i porast prostitucije, usuđujemo se tvrditi, stvorit ćemo bolesno društvo. Danas u svijetu postoji mnogo međunarodnih organizacija i udruženja koje se bave fenomenom prostitucije, organizovanjem međunarodnog naučnog istraživanja prostitucije, izradom preventivnih programa i planiranjem preventivnih akcija. Neke od tih su Ujedinjene nacije sa svojim specijalizovanim agencijama, zatim Svjetska zdravstvena organizacija, Međunarodna abolicionistička organizacija (za prostituciju) i druge.

Za ozbiljnije preveniranje prostitucije u BiH sigurno je da treba pokrenuti širu društvenu kampanju, u kojoj bi sudjelovalo više zainteresovanih strana, kao što su predstavnici vlasti, organizacije društvene skrbi, zdravstvene službe i službe za prevenciju koje među sobom sarađuju, uključujući društvene, vjerske, privatne i dobrovoljne organizacije. Možda bi bilo korisno formirati organizovanu samostalnu službu za primarnu prevenciju u čijem sastavu bi radili psihijatri, psiholozi, socijalni radnici i ostali.

U interesu promovisanja i utjecanja na politiku zaštite prava u vezi sa prostitucijom u BiH, isto tako, neophodno je oformiti radna tijela i grupe koje će raditi na rješavanju ovog problema, te uspostaviti stalne kontakte odjelima vlade FBiH i RS, članovima parlamenata i predstavnicima drugih inicijativa u kampanji protiv prostitucije. Kakav je društveni odnos prema problemu prostitucije vidi se iz činjenice da do sada nije postojala statistička služba kako u kantonima, tako i u entitetima. Stoga sa sigurnošću možemo tvrditi da će elaborirane mjere prevencije zbog navedenih objektivnih poteškoća, ali i dijelom zbog subjektivnih problema, nažalost, biti i dalje nedovoljne i neefikasne.

6. SARADNJA CENTARA ZA SOCIJALNI RAD SA DRUGIM ORGANIZACIJAMA I INSTITUCIJAMA

U sistemu socijalne zaštite, centar za socijalni rad je ustanova koja ima mogućnost i obavezu da primjenjuje kompletni socijalni rad, tj. da primjenjuje osnovne metode socijalnog rada na suzbijanju i prevenciji pojave prostitucije. Metodika rada centra se ogleda u primjeni tri osnovne metode socijalnog rada:

- Socijalni rad s pojedincem
- Socijalni grupni rad i
- Socijalni rad na nivou lokalne ili šire društvene zajednice

Metoda socijalnog rada s pojedincem se primjenjuje u konkretnom, direktnom radu s osobom koja se odala prostituciji, metoda rada s grupom u radu s grupom osoba i sa njihovim porodicama, a metoda socijalnog rada u zajednici u provođenju socijalnih programa prevencije prostitucije i procesa reintegracije prostitutki u zajednicu.

Među ciljevima socijalnog rada u zajednici ističemo sljedeće:

- Poticanje boljeg i osmišljenog razvoja i organizacije zajednice u cjelini
- Valjano organizovanje zajednice u cilju uspješnijeg ostvarivanja njenih socijalno-zaštitničkih funkcija, uključujući i razvoj institucionalnog, vaninstitucionalnog i dobrovoljnog sistema aktivnosti i socijalne zaštite u cjelini
- Uspješnije korištenje snaga zajednice i izvora (materijalnih, političkih, kulturnih, moralnih i dr.) radi boljeg zadovoljavanja, usmjeravanja socijalno-zaštitnih potreba i rješavanja socijalnih problema u zajednici
- Uspostavljanje direktne veze između uzroka i posljedica ugroženosti, hendikepiranosti i socijalnih problema
- Ostvarivanje preventivnog pristupa i blagovremenog i efikasnog zadovoljavanja potreba i rješavanja socijalnih problema
- Mobilizacija građana, dobrovoljnih organizacija i svih formalnih i neformalnih struktura zajednice u ostvarivanju socijalnih ciljeva i funkcija zajednice itd.¹⁴²

Možemo zaključiti da se ciljevi socijalnog rada u zajednici ne svode samo na zadovoljavanje socijalno-zaštitnih potreba i rješavanje socijalnih problema, već se odnose i na osmišljavanje i planiranje socijalno-zaštitnih funkcija i socijalnu prevenciju socijalnih devijacija i drugih socijalnih problema.

6.1. PROSTITUTKA-LICE U STANJU SOCIJALNE POTREBE

Zakoni koji uređuju socijalnu zaštitu u entitetima i Brčko Distriktu BiH definišu socijalnu zaštitu kao organizovanu djelatnost, usmjerenu na osiguranje socijalne sigurnosti njenih građana i njihovih porodica u stanju socijalne potrebe. Pod pojmom stanje socijalne potrebe smatra se trajno ili privremeno nepovoljno stanje u kome se nalazi građani ili porodice, prouzrokovanim ratnim događajima, elementarnim nesrećama, općom ekonomskom krizom, psihofizičkim stanjem pojedinaca ili iz drugih razloga, a koje se ne može otkloniti bez pomoći drugih osoba.

U skladu sa načelima humanizma i solidarnosti građanskog morala, socijalna zaštita porodice i njenih članova i građana-pojedinaca ostvaruje se otkrivanjem i umanjnjem, odnosno otklanjanjem posljedica uzroka koji dovode do stanja socijalne potrebe i ostvarivanjem određenih prava iz socijalne zaštite. Socijalna zaštita djeteta, u skladu sa odredbama Konvencije o pravima djeteta, ostvaruje se u najboljem interesu djeteta.

Korisnici socijalne zaštite su lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe, i to:

- Djeca bez roditeljskog staranja
- Odgojno zanemarena djeca
- Odgojno zapuštena djeca
- Djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama
- Lica sa invaliditetom i lica ometena u fizičkom ili psihičkom razvoju
- Materijalno neosigurana i za rad nesposobna lica
- Stara lica bez porodičnog staranja

- Lica sa društveno negativnim ponašanjem
- Lica i porodice u stanju socijalne potrebe, kojima je uslijed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite

Lice sa društveno negativnim ponašanjem, u smislu zakona, je lice koje se odaje besposličarenju, skitnji, prosjačenju, prostituciji, alkoholizmu, uživanju opojnih droga i drugim oblicima društveno negativnog ponašanja.

Prava iz socijalne zaštite koja ostvaruju lica u stanju socijalne potrebe su:

- Novčana i druga materijalna pomoć
- Osposobljavanje za život i rad
- Smještaj u drugu porodicu
- Smještaj u ustanove socijalne zaštite,
- Usluge socijalnog i drugog stručnog rada
- Kućna njega i pomoć u kući

Možemo zaključiti da je osoba koje se odaje prostituciji neko sa društveno negativnim ponašanjem i u stanju socijalne potrebe. Osim toga, takva osoba se zbog stanja ličnosti ili nepovoljnih porodičnih prilika, najčešće svrstava i u drugu kategoriju osoba u stanju socijalne potrebe. Time ukupna situacija, kao i provođenje potrebnih mjera socijalne zaštite, postaju još složeniji. Ostvarivanje jednog od navedenih prava iz oblasti socijalne zaštite podrazumijeva prikupljanje podataka o ličnosti i porodici osobe koja se odaje prostituciji.

Zbog toga uzimanje podataka iz "historije slučaja" za osobe koje su registrovane kao prostitutke obuhvata:

- Socio-ekonomski status
- Porodični status
- Odnose u porodici
- Stavove (u porodici) prema pojedincu
- Stavove vršnjaka
- Razvoj u djetinjstvu (fizički, intelektualni, emocionalni, socijalni)
- Školski i profesionalni status (napredovanje u školi, ponašanje u toku školovanja, vrijednosne orijentacije, profesionalna uža i šira interesovanja i sl.)
- Trenutnu situaciju – lične probleme, životne probleme, stavove prema društvu, motivaciju za određene vidove ponašanja, socijalne odnose prema grupama u kojima se kreće osoba koja se prostituira, kao i prema članovima tih grupa

6.2. SOCIODIJAGNOSTIKA UZROKA PROSTITUCIJE I UTVRĐIVANJE MJERA SOCIJALNE ZAŠTITE

Prikupljanje podataka uglavnom počinje razgovorom ili vođenjem intervjua sa osobom koja se odala prostituciji. Principi i smjernice u vođenju intervjua su:

1. Ne naškoditi

2. Omogućiti sigurnost, zaštićenost i udobnost
3. Osigurati privatnost
4. Osigurati povjerljivost
5. Pružiti informacije
6. Zatražiti pristanak na detaljno informisanje
7. Postavljati pitanja na osjećajan i pažljiv način
8. Aktivno slušati i odgovarati
9. Voditi računa o znacima koji ukazuju da je neophodno stati sa intervjuom ili procedurom
10. Razmotriti sva predubjeđenja i predrasude
11. Ne osuđivati
12. Zadržati profesionalan pristup u obraćanju osobi sa poštovanjem
13. Osigurati da intervjuisane osobe imaju osjećaj kontrole nad svojim tijelom i komuniciranjem
14. Obavijestiti ih da imaju pravo na pristup medicinskim pretragama i izvještajima
15. Osigurati prevod na maternji jezik/jezik koji osoba razumije

Uzroci odstupanja od normalnog, socijalizovanog ponašanja lica koje se odalo prostituciji su najčešće rezultat nepovoljnog utjecaja različitih agenasa u procesu socijalizacije. Postoji odgovarajuća veza između realnog ponašanja prostitutke i karakteristika njene ličnosti, sa određenim pojavama i procesima koji su se zbivali u njenoj porodici, školskoj sredini ili široj socijalnoj sredini u prošlosti. Zbog navedenog, proučavanje životne historije je od velikog značaja u procesu sociodijagnostike uzroka odavanja prostituciji, ali i mjera koje treba preduzeti na planu resocijalizacije i reintegracije. Najčešći načini proučavanja historije života u socijalnom radu su:

1. Hronološki način proučavanja historije života i
2. Retrospektivno proučavanje historije života

Primjenom hronološkog proučavanja historije života obuhvatamo životni razvoj osobe od prenatalnog perioda do aktuelnog stanja. Analiziramo samo one događaje iz života koji su od značaja za sagledavanje uzroka takvog ponašanja i načina rješavanja problema. Na ovaj način rekonstruišemo biografiju kako bi otkrili rizične faktore koji su ugrozili normalan socijalni razvoj i uzrokovali odavanje prostituciji.

Retrospektivni način analize životnog razvoja podrazumijeva proučavanje historije života od vremenski bližih događaja pa unazad, sve dok se ne naiđe na rizične faktore koji su uzrokovali odstupanja od društveno dozvoljenih obrazaca ponašanja.

Bez obzira koji od navedenih načina proučavanja historije života socijalni radnik primijenio u praksi, potrebno je da posebno obrati pažnju na ukupno socijalno okruženje u okviru kojeg se odvijao proces socijalizacije djece i odraslih. Tu se prije svega misli na pozitivni ili negativni utjecaj porodice, školske sredine, slobodno-vremenskih aktivnosti, grupe vršnjaka i šire socijalne sredine. Hronološki način

proučavanja historije života se primjenjuje kod složenijih slučajeva, a retrospektivno u onim slučajevima kad su problemi manji i nije potrebno cjelovito sagledavanje historije života.

Prikupljanje podataka podrazumijeva i razgovor sa osobama koje kroz svakodnevni posao imaju kontakte i susrete sa osobama koje se prostituiraju (policajci, sudije, advokati, čuvari u zatvorima, psiholozi, ljekari ginekolozi i infektolozi, trgovci od kojih se "roba" kupuje, frizeri, maseri, vlasnici salona za uljepšavanje, seoski trgovci, vozači, taksisti, konobari, portiri, pošтари, šumari, vjerski službenici itd.).

Osim intervjuva i proučavanja historije života, važna je i saradnja sa drugim stručnjacima u procesu sociodijagnostike. U socijalnom radu je naročito potrebna saradnja sa psiholozima, pedagozima, pravnicima, defektolozima, ljekarima opće prakse i specijalistima i dr. U zavisnosti od složenosti problema, socijalni radnik saraduje individualno sa drugim stručnjacima, ali i timski. Saradnja je potrebna jer socijalni radnik veoma često zaključi da sam ne može proučiti problem niti ga uspješno riješiti. Saradnja sa drugim stručnjacima ubrzava i čini efikasnijim proces sociodijagnostike i preduzimanje različitih mjera zaštite. Saradnja sa psiholozima se odvija kada je potrebno utvrditi mentalnu razvijenost, emocionalni život i teškoće, socijalnu zrelost i ostale karakteristike ličnosti. Socijalni radnik će konsultovati pravnike kada rješavanje određenog problema podrazumijeva temeljitije poznavanje i primjenu прописа.

Saradnja se odvija i posredstvom ustanova, savjetovališta za roditelje, škola i drugih ustanova u kojima rade pedagozi, kako bi se pomoglo roditeljima kako da odgovornije i uspješnije obavljaju vaspitni nadzor i prevaspitavanje djece. U radu sa osobama koje su se odale prostituciji, socijalni radnik u određenim situacijama ima potrebu tražiti mišljenje pojedinih ljekara specijalista kako bi ostvario potpun uvid u ukupno zdravstveno stanje.

Navedena individualna saradnja sa drugim stručnjacima se odvija kod rješavanja manje složenih slučajeva, dok je saradnja u timu stručnjaka potrebna kada se rješavaju složeniji i kompleksniji slučajevi pojave prostitucije.

U procesu sociodijagnostike uzroka pojave prostitucije, najvažnije je proučavanje porodice. Radi se o faktoru socijalizacije čiji je pozitivni ili negativni utjecaj najčešće presudan u razvoju socijalnog ponašanja svake osobe. Zbog toga je potrebno da socijalni radnik prouči ukupne porodične prilike osobe koja se odala prostituciji. Da bi što potpunije ostvario uvid u porodične prilike, socijalni radnik treba obaviti kućnu posjetu koja je najstariji način prikupljanja podataka. Pri posjeti porodici, socijalni radnik će koristiti dva osnovna metoda postupka: posmatranje i razgovor.

Kućna posjeta je prilika da socijalni radnik na licu mjesta provjeri tačnost iskaza osobe koja se odala prostituciji, o njoj i porodici u kojoj živi. Pri kućnoj posjeti, socijalni radnik će sagledati i proučiti sljedeća obilježja porodice:

- Odnose u porodici
- Materijalni položaj porodice
- Sastav porodice (broj djece, potpuna i nepotpuna porodica) i
- Prisustvo socio-patoloških pojava u porodici

Proučavanjem navedenih obilježja, socijalni radnik će utvrditi socijalnu dijagnozu porodice i porodičnih odnosa i biti u prilici da utvrdi, uz korištenje i drugih činjenica iz života klijenta, gdje su uzroci odavanja prostituciji djece i odraslih.

Proučavanje materijalnog položaja porodice uključuje sagledavanje ukupnih prihoda i rashoda porodice, zaposlenost roditelja ili drugih članova porodice, sanitarno-higijenske prilike, stambene prilike i izgled stana, zdravstveno stanje članova porodice i dr. Prisustvo i drugih socio-patoloških pojava u porodici, kao što su: narkomanija, nasilje, alkoholizam i dr., govori i o poremećenim porodičnim odnosima i negativnoj atmosferi u porodici koja nije sposobna da bude značajan faktor socijalizacije i resocijalizacije. Važno je da socijalni radnik utvrdi: odnose između roditelja-bračnih drugova, djece i roditelja i ostalih članova porodice, negativna stanja i njihove uzroke u porodici, ali i pozitivne strane koje su od značaja u socijalnom radu sa porodicom, posebno u procesu resocijalizacije člana porodice koji se odao prostituciji.

Prikupljeni podaci kao dijagnostički materijal u proučavanju ličnosti, porodice i šire socijalne sredine podvrgavaju se obradi, analizi, i odgovarajućim zaključcima. Ključno socio-dijagnostičko pitanje koje se postavlja u ovoj fazi proučavanja, prikupljanja i obrade podataka glasi: zašto se osoba formirala kao ličnost koja je sklona prostituciji i kakve je posljedice takva pojava ostavila na njenu ličnost i porodicu?

Uvid u uzroke ostvarujemo analizom sadržaja socijalne anamneze koja predstavlja stručni nalaz i izvještaj socijalnog radnika o problemu. Radi se o stručnoj obradi sakupljenih činjenica u svim fazama proučavanja ličnosti prostitutke, porodice i šire socijalne sredine. Socijalna anamneza osobe koja je registrovana kao lice koje se odalo prostituciji i kao lice u stanju socijalne potrebe, treba sadržavati sljedeće elemente:

1. Podaci za identifikaciju osobe koja se odala prostituciji. U ovom dijelu anamneze se iznose identifikacioni podaci: ime i prezime, datum rođenja, adresa i broj telefona, mjesto rođenja, mjesto prebivališta, razred koji pohađa ako ide u školu itd.
2. Razlog pisanja socijalne anamneze (zahtjev suda, prijava škole, prijave roditelja i drugih članova porodice, komšija, vršnjaka i dr.).
3. Podaci o socio-ekonomskim obilježjima porodice (broj djece u porodici, podaci koji potvrđuju odstupanja u ekonomskom i socijalnom statusu i funkcionisanju porodice u društvu).
4. Podaci o osobi koja se odala prostituciji (prikaz podataka iz historije života, trenutnog stanja i funkcionisanja). Prioritetno su bitni podaci koji ukazuju na odstupanja u psihičkom, fizičkom i socijalnom statusu, kao i određeni događaji iz života koji su uzroci navedenih odstupanja. Posebno su značajni sljedeći podaci: broj djece i njihova odstupanja, ocjena izvršavanja roditeljske dužnosti, rezultati u učenju i vladanju ako osoba ide u školi, način provođenja slobodnog vremena, zdravstveno stanje, značajni događaji iz historije života i pozitivne i negativne strane ličnosti.
5. Socijalna dijagnoza (uključuje porijeklo i uzroke prostitucije, snage i resurse

ličnosti i porodice za resocijalizaciju).

6. Socijalna prognoza (uključuje predviđanja kako se problem može dalje razvijati i mišljenje o mogućnostima rješavanja problema).
7. Prijedlog mjera (prijedlog mjera pomoći i zaštite, modela i programa rehabilitacije i resocijalizacije i izvršilaca, prijedlog mjera pomoći porodici).
8. Plan resocijalizacije i rehabilitacije.

6.3. PREVENTIVNA I SOCIJALNO-ZAŠTITNA FUNKCIJA CENTRA ZA SOCIJALNI RAD

Oblasti preventivnog djelovanja centra za socijalni rad su:

1. "Iniciranje i koordinacija preventivnih aktivnosti u lokalnoj zajednici
2. Otkrivanje i tretman djece i mladih s početnim devijacijama u ponašanju"¹⁴³

Centri za socijalni rad u ulozi koordinatora i inicijatora preventivnih aktivnosti u lokalnoj zajednici, saraduju sa porodicom, školama, zdravstvenim ustanovama, nevladinim organizacijama, policijom, sudovima, tužilaštvom i dr. Sa navedenim organima i ustanovama centri za socijalni rad blagovremeno otkrivaju djecu i omladinu koji žive u nepovoljnim porodičnim prilikama kao što su: nasilje u porodici, razvodi brakova i problemi statusa djece iz tih brakova, alkoholizam, narkomanija, nezaposlenost roditelja, siromaštvo u porodici, vaspitna zapuštenost i zanemarenost i dr. Socijalne intervencije centra na rješavanju i saniranju navedenih i drugih problema vode saniranju ili ublažavaju socijalnih uzroka pojave prostitucije.

Saradnja i timski rad stručnjaka u školi i centru za socijalni rad pretpostavlja i kvalitetnije provođenje prevencije, jer su pedagog, socijalni radnik i psiholog u školi češće s takvim "rizičnim" djetetom ili grupom djece, bolje ih poznaju, ostvaruju češću komunikaciju i dr. Koordinacija svih aktivnosti od strane centra za socijalni rad u oblasti prevencije pretpostavka je uspješne saradnje svih subjekata u zajednici zaduženih za razvoj društveno prihvatljivog socijalnog ponašanja kod djece i mladih.

Centri za socijalni rad u realizaciji socijalnih akcija prevencije svih socio-patoloških pojava aktivnosti prioritarno usmjeravaju na školu i porodicu kao primarnu društvenu grupu, pružajući joj ne samo materijalnu već i savjetodavnu i druge oblike intervencije u oblasti socijalne zaštite. Cilj je osposobljavanje porodice kao društvene grupe da što uspješnije prevaziđe teškoće u izvršavanju funkcija i predupređuje sva asocijalna ponašanja svojih članova. Prostitucija djece i mladih se kao pojava dovodi u vezu sa pojavom prosjačenja, kockanja, skitnje, alkohola, narkomanije i maloljetničke delinkvencije.

Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničke delinkvencije afirmišu značaj socijalizatorske i vaspitno-obrazovne funkcije škole u prevenciji maloljetničke delinkvencije. U tom smislu se ističe da posebna pažnja treba biti posvećena politici i strategiji sprečavanja upotrebe alkohola, droga i drugih sredstava od strane mladih koji štetno djeluju na zdravlje i socijalizaciju učenika. U okviru programa rada škola treba planirati, razvijati i provoditi vannastavne aktivnosti od interesa za pravilan psihofizički, emocionalni i socijalni razvoj učenika. Navodi se i značaj uključivanja

¹⁴³ Roy N., Wong M.: "Maloljetničko pravosuđe, Savremeni koncepti rada sa djecom u sukobu sa zakonom", Save the Children UK, Program za BiH, 2004, str. 99

učenika u rad organa škole i u proces donošenja odgovarajućih odluka od interesa za status učenika u školi, kao i potreba pružanja posebne pažnje i zaštite mladih koji se nalaze u stanju socijalne potrebe. Navedeni pristup će dati značajne rezultate i u prevenciji pojave prostitucije.

Osim toga, „na lokalnom nivou treba stvoriti ili jačati organizacije mladih i dati im status punopravnog učešća u rukovođenju poslovima od značaja za zajednicu. Te organizacije trebaju poticati mlade da organizuju i realizuju kolektivne i dobrovoljne projekte, posebno projekte usmjerene na pomoć mladima kojima je ta pomoć nužno potrebna”.¹⁴⁴

Centar za socijalni rad u provođenju mjera prevencije prostitucije trebaju računati i na nevladine organizacije sa kojima samostalno ili u partnerskom odnosu trebaju raditi na izradi i realizaciji socijalnih programa.

„Dobrovoljne organizacije koje pružaju usluge mladima trebaju dobiti finansijsku i drugu podršku od vlada i drugih institucija.”¹⁴⁵

U vezi s naprijed navedenim, zadaci centra za socijalni rad u oblasti zaštite lica koja su se odala prostituciji, prevencije i suzbijanja svih oblika asocijalnih ponašanja, pa i pojave prostitucije, su da:

„Radi na otkrivanju, suzbijanju i otklanjanju uzroka koji izazivaju stanje socijalne potrebe, organizuje i provodi socijalnu i dječiju zaštitu, proučava druga pitanja i vrši stručne poslove koji zahtijevaju primjenu metoda upravnog, socijalnog, pedagoškog, psihološkog i drugog stručnog rada, prati i proučava probleme i pojave u oblasti socijalne, dječije i porodične zaštite, daje prijedloge za njihovo rješavanje, pruža stručnu pomoć pojedinim nosiocima socijalne zaštite, razvija i unapređuje socijalni rad i vrši stručni nadzor nad radom socijalnih ustanova od interesa za općinu

- Priprema prijedloge programa, analize i informacije o stanju i problemima u oblasti socijalne i dječije zaštite
- Priprema prijedlog plana i programa razvoja socijalne zaštite, dječije zaštite, mreža ustanova socijalne i dječije zaštite na području općine i učestvuje u realizaciji ovih programa
- Prikuplja, sređuje i vodi evidenciju u oblasti socijalne i dječije zaštite, izučava i analizira uzorke i posljedice pojava koje određene kategorije građana dovode u stanje socijalne potrebe
- Organizuje preventivno-socijalne aktivnosti povezujući sve nosioce socijalne zaštite u općini na njihovoj realizaciji
- Prati pojave i uzroke vaspitne zanemarenosti i zapuštenosti maloljetnika i maloljetničke delinkvencije, preduzima mjere i saraduje sa odgovarajućim organima, vaspitnim i zdravstvenim ustanovama, mjesnim zajednicama i društvenim organizacijama, koje po prirodi svoje djelatnosti mogu doprinijeti da se ova društveno negativna pojava uspješno sprečava u suzbija
- Vodi postupak u vezi sa kategorizacijom lica ometenih u psihofizičkom

¹⁴⁴ „Prevention and Reintegration”, Juvenile Justice, Innocenti Digest 3, UNICEF, 1998

¹⁴⁵ „Smjernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloljetničke delinkvencije (Rijadske smjernice)”, član 37

razvoju, stara se o rehabilitaciji i zaštiti ove kategorije djece i vodi sve potrebne evidencije ove kategorije

- Vršiti obradu i daje mišljenje sudovima u brakorazvodnim parnicama o povjeravanju i izdržavanju djece
- Vršiti sve poslove koji su krivičnim zakonom stavljani u nadležnost organa starateljstva u odnosu na maloljetne počiniocima krivičnih djela
- Preduzima sve potrebne mjere u zaštiti odraslih lica posebno samohranih ostarjelih lica bez porodičnog staranja
- Vršiti stručne i upravne poslove po propisima iz oblasti starateljstva
- Izvršava sve vaspitne mjere i provodi dnevnu zaštitu maloljetnih počinitelja krivičnih djela
- Preduzima mjere za suzbijanje uzroka i posljedica asocijalnih ponašanja: prosjačenja, alkoholizma, prostitucije i drugih društveno negativnih pojava¹⁴⁶

Centar za socijalni rad je ovlašten da učestvuje u sudskim postupcima u kojima se primjenjuju prinudne mjere ograničenja i oduzimanja roditeljskog prava, te učestvuje u izvršenju sudskih odluka radi zaštite ličnosti djeteta. Navedene nadležnosti se realizuju u saradnji sa sudovima kada je lice koje se odalo prostituciji majka kao roditelj koji nesavjesno izvršava roditeljske dužnosti. U cilju zaštite djece takvih roditelja, centar saraduje sa ustanovama za smještaj i zaštitu djece bez roditeljskog staranja i djece čiji je razvoj ometen nepovoljnim porodičnim prilikama.

Preventivna djelatnost centra za socijalni rad u općini se ostvaruje kroz razvijanje organizovanog sprečavanja nastanka ili blagovremenog saniranja posljedica različitih socijalnih pojava i problema, posebno onih čije se rješavanje i suzbijanje ostvaruje socijalnim, pedagoškim ili psihološkim radom sa porodicama. Uslov za takav koncept rada je postojanje sistema praćenja, koordinacije i proučavanja pojava i problema i na toj osnovi planiranje, izrada i provođenje različitih programa prevencije. U navedene aktivnosti trebaju biti uključene škole, nevladine organizacije, porodica i dr.

“Zbog toga je od strane centra za socijalni rad, škola i drugih ustanova i nevladinih organizacija u lokalnoj zajednici, neophodno da preduzmu mjere i razviju programe koji porodicama pružaju mogućnosti da uče o roditeljskoj ulozi i obavezama u pogledu razvoja djece i brige o djeci, unapređujući pozitivan odnos roditelj-dijete, stvarajući kod roditelja interes za probleme djece i mladih i podstičući njihovo učešće u porodičnim aktivnostima i aktivnostima zajednice”.¹⁴⁷

“Na lokalnom nivou efikasna saradnja relevantnih institucija trebala bi omogućiti, kao najefikasnije programe, razvoj preventivnih programa usmjerenih na stvaranje pretpostavki za zdrav društveni, psihički i mentalni razvoj, razvijanje faktora zaštite i pružanje mogućnosti pozitivne afirmacije mladih.”¹⁴⁸

Da bi ostvario navedene funkcije i savremeni koncept rada centra za socijalni rad

¹⁴⁶ Karić N.: „Zadovoljavanje socijalnih potreba u lokalnoj zajednici“, OFF-SET, Tuzla, 2002, str. 59

¹⁴⁷ Zakon o izmjenama i dopunama zakona o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom (“Službene novine TK”, br. 5/02) član 53c

¹⁴⁸ “Strategija protiv maloljetničkog prestupništva u BiH”, 2006-2010

treba doživjeti reformu i da bude "višefunkcionalna ustanova socijalne zaštite (javna služba) organizovana kao centralna institucija, otvorena za saradnju sa nevladinim i drugim organizacijama na razini jedne ili više općina, koja na principu savremenog, na naučnim osnovama zasnovanog socijalnog rada uz angažovanje potrebnog profila stručnjaka (socijalnih radnika, pravnika, psihologa, općih i specijalnih pedagoga, sociologa) i po potrebi drugih stručnjaka (psihijatar, menadžera i dr.) organizira, supervizira i provodi ciljeve socijalne zaštite, zadovoljavanje osnovnih ljudskih prava i potreba, osiguravanje uslova za preveniranje nastajanja socijalnih slučajeva i osposobljavanje pojedinaca i socijalnih grupa za razvoj i unapređenje u životu."¹⁴⁹

Centar za socijalni rad vršeći svoje nadležnosti ima i direktnu funkcionalnu vezu i saradnju sa višim nivoima organizovanja sistema socijalne zaštite i nevladinim socijalno-humanitarnim organizacijama na području FBiH i RS. Radi se o saradnji sa mrežom nevladinih organizacija i socijalnih ustanova od entitetskog značaja a podložan je i superviziji od strane zakonom utvrđenih nosilaca socijalne zaštite.

Stručan i kvalitetan socijalni rad s osobom koja se odala prostituciji u cilju uspješne socijalne reintegracije, nameće potrebu i upoznavanja porodice, ali i kvalitativne promjene u porodici i socijalnoj sredini u kojoj se osoba obrazuje ili zadovoljava druge socijalne potrebe u procesu socijalne reintegracije.

Socijalna integracija je sastavljena od dvije riječi: socijalna i integracija. "Socijalan" (lat. socialis) društveni, koji se tiče društva i "integracija" (lat. integratio) obnavljanje, ujedinjavanje, dopunjavanje i sl. Ponovno vraćanje normalnom životu ili reintegracija osobe koja se odala prostituciji u društvenu zajednicu podrazumijeva provođenje adekvatnih metoda rehabilitacije i resocijalizacije.

"Rehabilitacija treba prvenstveno da omogući onima koji žele da se vrate u normalni život, ili koji su, iz različitih razloga, bili prisiljeni da se bave prostitucijom-djeca, mentalno hendikepirani, žrtve različitih nepovoljnih okolnosti i trgovine ljudskim bićima."¹⁵⁰

Izraz "resocijalizacija" u svom terminološkom značenju, podrazumijeva ponovnu socijalizaciju onih lica koja su prethodno ispoljila antisocijalne karakteristike socijalnog ponašanja. U tom smislu, ona je pokušaj vraćanja ličnosti ili grupa vladajućem sistemu vrijednosti i društvenim normama u ponašanju. Ako pođemo od najšireg smisla te riječi, resocijalizacija znači vraćanje lica koje se odalo prostituciji u društvenu zajednicu, osposobljenog da živi društveno usklađenim i prihvatljivim životom. "Resocijalizacija je proces osposobljavanja pojedinca da ponovo prihvati društvene norme i društveno prihvatljive obrasce ponašanja. Pretpostavlja prethodno postojanje loše prilagođenosti, tokom koje su ispoljeni različiti oblici lakšeg ili težeg asocijalnog ponašanja i delinkvencije."¹⁵¹

Resocijalizacija i rehabilitacija podrazumijeva naučno uspostavljene koncepte, metode i tehnike koje koriste specijalizovani stručnjaci u Centrima za socijalni rad i drugim specijalizovanim ustanovama u radu sa osobama sa devijantnim ponašanjem.

¹⁴⁹ Kljajić V.: "Socijalna politika, zaštita i praksa", Sarajevo, 1998, str. 169

¹⁵⁰ Špadijer-Džinić J.: "Socijalna patologija (sociologija devijantnosti)", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988, str. 83, citira "UN Report 1980", str. 30

¹⁵¹ "Pedagoški leksikon", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996, str. 435

Uspješnost i kvalitet socijalnog rada u procesu rehabilitacije i resocijalizacije zavisi i od umješnosti i stručno-metodičke osposobljenosti socijalnih radnika i drugih stručnjaka. Primjenu različitih mjera i postupaka u radu sa osobom koja se odala prostituciji, u cilju smanjenja, neutralizacije ili otklanjanja devijantnog ponašanja, nazivamo direktni socijalni rad. Kada se mjere i postupci odnose na porodicu i širu socijalnu sredinu tada je riječ o indirektnom socijalnom radu. Zbog toga, utvrđivanjem i korištenjem potencijala ličnosti i njene socijalne sredine (porodica, škola, društvena organizacija i dr.), provodimo postupke i mjere resocijalizacije i rehabilitacije.

“Osnovno obilježje indirektnog tretmana je usmjerenost na promjene u sredini klijenta, odnosno promjene okolnosti i uslova u okruženju koje utječu na klijentovo neadekvatno i neproduktivno socijalno funkcionisanje i otežavaju zadovoljavanje potreba. Rad se u tom smislu usmjerava na smanjenje ili eliminisanje napetosti i pritiska okoline, kada je klijent izložen nepovoljnim uslovima ili utjecajima u okruženju”.¹⁵²

U tom smislu, veoma je važno pružiti adekvatnu pomoć porodici u rješavanju problema koji su, ako je u prethodnom socio-dijagnostičkom postupku utvrđeno, uzrokovali pojavu prostitucije. Tu se u prvom redu misli na savjetodavnu pomoć i mjere na poboljšanju materijalnog položaja porodice, kao što su:

1. Pomoć u ličnom zapošljavanju i zapošljavanju roditelja ili drugih članova porodice
2. Rješavanje stambenog pitanja porodice
3. Pomoć u rješavanju zdravstvenih problema članova porodice
4. Pružanje jednokratnih i drugih vidova socijalne pomoći od strane nadležnih ustanova i nevladinih organizacija
5. Pomoć u ostvarivanju određenih prava i
6. Savjetodavna pomoć i dr.

Osim mjera socijalnog rada na poboljšanju materijalnog položaja, pomoć socijalnog radnika porodici bit će veoma značajna u normalizaciji poremećenih odnosa u porodici. U tom smislu socijalni radnik će raditi na saniranju uzroka koji su usloveli odsustvo porodične harmonije, zdrave emocionalne klime, pozitivne atmosfere i dr.

Savjetodavnim radom i pružanjem materijalne pomoći, ako je potrebna, socijalni radnik će raditi na razvoju tolerancije, emocionalne topline, pozitivne porodične atmosfere i kohezije porodice. Prava koja se u skladu sa entitetskim socijalnim zakonodavstvom ostvaruju u zaštiti porodice sa djecom su:

- Dodatak na djecu
- Naknada umjesto plate ženi-majci, odnosno drugom licu u radnom odnosu, za vrijeme dok odsustvuje s posla, radi trudnoće, porođaja i njege djeteta
- Novčana pomoć za vrijeme trudnoće i porođaja ženi-majci, odnosno drugom licu koje nije u radnom odnosu

- Jednokratna pomoć za opremu novorođenog djeteta
- Pomoć u prehrani djeteta do šest mjeseci i dodatna ishrana za majke-dojilje
- Posebni psiho-socijalni tretman bračnih drugova koji žele djecu i trudnicama,
- Smještaj djece uz osiguranu ishranu u ustanovama predškolskog odgoja
- Osiguranje jednog obroka u vrijeme nastave u školama osnovnog obrazovanja
- Školarine i stipendije đacima i studentima i dr.

Osim socijalnog rada s porodicom, u indirektni rad ubrajamo i rad sa drugim sredinama, kao što su: škola, društvene organizacije koje okupljaju mlade, susjedstvo i dr., u zavisnosti od uzrasta lica koje se odalo prostituciji.

Takav pristup podrazumijeva i uključivanje djece i odraslih u rad društvenih organizacija, sekcija i slobodnih aktivnosti u školi, uključivanje u rad raznih klubova, ali i smještaj u domove i zavode u cilju resocijalizacije i dr. Uključivanjem u grupe doprinosi se uspostavljanju ravnoteže u ličnosti i mobilišu unutrašnji resursi ili snage u pravcu razvijanja aktivnosti koje doprinose njegovom osnaživanju i normalizaciji interakcije sa sredinom.

Direktni socijalni rad počinje od prvog kontakta i stvaranja povjerenja, saradnje i prihvatanja između socijalnog radnika i lica koje se odalo prostituciji. Od samog početka rada potrebno je uspostaviti tijesnu saradnju između centra za socijalni rad i pedagoško-psihološke i socijalne službe u školi, razrednog starješine, ako se radi o djetetu.

Direktnim tretmanom socijalni radnik osnažuje ličnost i sposobnost razumijevanja ukupnog stanja u kome se ona nalazi, kao i shvatanja štetnosti prostitucije po život ličnosti i zajednicu. Napori socijalnog radnika, usmjereni u tom pravcu, polučit će rezultat ako se i osoba motiviše i maksimalno angažuje na promjeni svoje ličnosti i ponašanja. Da bi to ostvario socijalni radnik u procesu savjetodavnog rada treba pronaći put do ličnosti i da stekne njihovo povjerenje, uvažavanje i poštovanje.

Zbog toga direktni rad i kontakti između socijalnog radnika i osobe koja se odala prostituciji, u cilju provođenja mjera socijalne zaštite, imaju informativni i savjetodavni karakter. U procesu rada treba upoznati i razvijati njihova interesovanja, stavove, želje i emocionalnu zrelost kao i stabilnost njihove ličnosti. Savjetodavni razgovori u nadležnim centrima za socijalni rad i u porodici imaju i psiho-terapeutski karakter.

“Direktni tretman je, za razliku od indirektnog, usmjeren u pravcu promjene ličnosti klijenta i koristi se kada problemi i teškoće najvećim dijelom proističu iz klijentove ličnosti u obliku izmijenjenog, neodgovarajućeg i iracionalnog odnosa prema sebi i okolini. Iz tih razloga neophodno je djelovati u pravcu direktnog uticaja na stavove klijenta, sistem vrijednosti i emocija, što ima za cilj poboljšanje na relaciji ličnost klijenta-sredina”.¹⁵³

Možemo zaključiti da se direktnim i indirektnim socijalnim radom ostvaruju ciljevi socijalne rehabilitacije i resocijalizacije lica koja su registrovana kao lica koja su

se odala prostituciji, i koja su kao takva korisnici socijalne zaštite. Među osnovne ciljeve rehabilitacije prostitutki, ubrajaju se:

- Sveobuhvatna zaštita žene od štetnih utjecaja sredine u kojoj živi
- Izgradnja fizičkog i moralnog lika žene još od najranije mladosti
- Vaspitno moralno i duhovno shvatanje života koji nije nimalo jednostavan, nego je težak i složen, uključujući želju za radom
- Njihovo obrazovanje, ako je moguće, za zanat ili zanimanje koje žele
- Nalaženje zaposlenja
- Stvaranje novog prijateljskog kruga koji će zamijeniti društvenu sredinu kojoj su pripadale

Prema zapadnoevropskim istraživanjima posljednjih trideset godina došlo se do saznanja da oko 30% prostitutki sa kojima se pokušala rehabilitacija pokazuju sve klasične simptome posttraumatskog stresnog poremećaja: ne mogu se usredotočiti ni držati ikakvog rasporeda; apatične su tako da djeluju kao mjesečarke; imaju užasne napade bijesa i jednako nagle napade duboke depresije; a mnoge od njih neprestano drhte od straha da će ih bivši gazda naći i odvesti. Ne mogu normalno funkcionisati ni na poslu ni u porodici, pa su tako izložene opasnosti da se vrate prostituciji kao, zapravo, jedinom rješenju.

Put izlaska iz takvog stanja bilo bi zaposlenje, prekvalifikacija i obrazovanje, te organizovanje "novog", normalnijeg života. S obzirom na kadrovske i druge nužne pretpostavke kojih u Bosni i Hercegovini nema, razumljivo je što u oblasti socijalne zaštite o prostituciji nije vršeno potpunije istraživanje.

Definisanje programa za socijalnu reintegraciju i trajno rješavanje njihovog statusa treba sadržavati:

- Program za zdravstveno osiguravanje koji uključuje sve segmente zdravstvene zaštite
- Doškoloavanje, prekvalifikaciju i profesionalno osposobljavanje
- Pomoć i posredovanje pri zapošljavanju
- Zaštitno stanovanje i zbrinjavanje u skladu sa uzrastom osobe
- Kontinuirani nadzor za određeni vremenski period koji uključuje i psiho-socijalnu pomoć i podršku
- U zavisnosti od konkretnog slučaja, sve druge vrste pomoći i podrške

U realizaciji navedenog programa centar uspostavlja vezu i saradnju sa: službama za zapošljavanje, ustanovama zdravstvene zaštite, obrazovnim ustanovama, savjetovalištim i drugim ustanovama za psiho-socijalnu pomoć, centrima za dnevni boravak, nevladinim organizacijama i drugim ustanovama za rehabilitaciju i resocijalizaciju.

U Bosni i Hercegovini postoji nekoliko nevladinih organizacija koje djeluju na polju rehabilitacije na manjim područjima. Nažalost, one su u svom radu limitirane finansijskim sredstvima. Cijenimo da bi bolje rezultate postigla jedna jedinstvena vladina organizacija, za koju bi sredstva dolazila iz državnog budžeta. Naravno,

ova organizacija morala bi imati osmišljen program rehabilitacije žena-prostitutki i ponuditi rješenja koja bi obuhvatila i pitanje budućnosti ovih osoba. U ostvarivanju bilo kojeg programa rehabilitacije nailazi se na mnoge opće probleme.

Tu postoje brojni nedostaci koji ukazuju na ozbiljne raskorake između normativnog i stvarnog, kao naprimjer:

- Mjere socijalne sigurnosti osoba koja se odlučuju baviti prostitucijom znatno zaostaju u odnosu na realne mogućnosti zajednice u cjelini, a posebno sada nakon rata, kada se ne mogu ostvarivati ni minimalni socijalno-zaštitni uslovi i potrebe.
- Deficitarnost stručnih kadrova na provođenju funkcionalne rehabilitacije i zapošljavanja, što čini temeljnu pretpostavku uspješne socijalne integracije.
- Nedovoljna razvijenost mreže socijalnih institucija u participiranju socijalne zaštite lica koja se bave prostitucijom.

Navest ćemo nekoliko preporučljivih, socijalnih, ekonomskih, psiholoških, socijalno-psihijatrijskih i obrazovnih mjera koje bi trebala sadržati rehabilitacija osoba koje se bave prostitucijom.

1. Kada i ako se osoba koja se prostituisala vrati svojoj kući, osigurati sredstva potrebna za povratak i gdje je potrebno, osigurati pomoć za izdavanje novih ličnih dokumenata.
2. Rehabilitacija ne smije biti prinudna. Smatra se da je najbolje rješenje dobrovoljni tretman, koji je nespojiv sa kažnjavanjem osobe koja se bavi prostitucijom; u procesu rehabilitacije žene koje su se bavile prostitucijom ne bi smjele biti žigosane ili viktimizirane.
3. Uz programe podrške, osobama koje su se bavile prostitucijom, a koje žele da se vrate u svoju domovinu ili zajednicu, treba asistirati pri reintegraciji, kako bi se umanjili problemi sa kojima se one suočavaju, naprimjer zbog odbojnosti na koje nailaze od strane porodice ili zajednice ili zbog teškoća u traženju i nalaženju valjanog zaposlenja.
4. Neophodno je organizovati obuku za moguće novo zaposlenje i praktičnu asistenciju.
5. Neophodno je regulisati mjere rehabilitacije u slučaju prekida radnog odnosa, u smislu školovanja, doobuke i prekvalifikacije, u čemu bi im država morala pružiti punu pomoć.
6. Rehabilitacija i resocijalizacija prostitutki predstavlja vrlo težak i složen zadatak u procesu socijalne reintegracije. Naša socijalna akcija na suzbijanju prostitucije svodi se na administrativno kažnjavanje i verbalne savjete, a oni su, dokazano je, sasvim neefikasni. Bez postojanja i efikasnog funkcionisanja odgovarajućih institucija i definisanja njihovih jasnih nadležnosti i funkcionalnih veza i postojanja posebnih specijalizovanih stručnih službi, nije moguće preduzeti cio niz mjera neophodnih u procesu prevencije i sprečavanja prostitucije i socijalne reintegracije osoba koje su se bavile "najstarijim zanatom na svijetu".

LITERATURA

1. Adžajlić-Dedović A.: "Prostitucija u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2002
2. Aćimović Draško: "Sjaj i beda prostitutki", Biblioteka "Karibi", Beograd, 1989
3. Aristotel: "Nikomahova etika", BIGZ, Beograd, 1980
4. Bakić Ibrahim: "Sociologija nasilja", Sarajevo, "Dom štampe" d.d. Zenica, 1997
5. Banjanin-Đuričić Nada: "Udarac po duši", Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1998
6. Baret Mišel: "Potčinjena žena – problemi marksističke analize feminizma", Radnička štampa, Beograd, 1983
7. Bavcon Lj. et. al: "Socijalna patologija", Mladinska knjiga, Ljubljana, 1969
8. Bošković Mičo: "Organizirani kriminalitet-prvi dio-kriminološki i kriminalistički aspekti", Policijska akademija, Beograd, 1998
9. Dervišbegović Muhamed: "Socijalni rad", Sarajevo, 1995
10. Dirkem Emil: "Samoubistvo", Beograd, 1997
11. Drakulić Bogdan: "Pravo na samoubistvo", Psihijatrija danas, vol. 27, 1995
12. Fočo Salih: "Feministički pokreti", Dom štampe, Sociologija, Zenica, 2000
13. Freud Sigmund: "Budućnost jedne iluzije", Naprijed, Zagreb, 1986
14. Fromm Erih: "Anatomija ljudske destruktivnosti", Naprijed, Zagreb, 1976
15. Fromm Erih: "Zdravo društvo", Prosveta, Beograd, 1980
16. Fromm Erih: "Umijeće ljubavi", Naprijed, Zagreb, 1984
17. Habermas Jurgen: "On the Logic of the Social Sciences", Cambridge CB2 1UR, UK, 1998
18. Haralambos Michael, Heald Robin: "Uvod u sociologiju", Globus, Zagreb, 1996
19. Henriques Fernando: "Historija prostitucije - prostitucija primitivnih, klasičnih i istočnjačkih naroda I", Epoha, Zagreb, 1968
20. Henriques Fernando: "Historija prostitucije – prostitucija u Evropi i Novom svijetu II", Epoha, Zagreb, 1968
21. Jelić M. Ilija: "Tragovi gostinske obljuje kod našega naroda", Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1931
22. James J., Meyerding J: "Early Sexual Experience as a Factor in Prostitution", Archives of Sexsual Behavior, 1977
23. Jennett Christine, Randal G Stewart: "Politics of the Future - the Role of Social Movements", Singapore, Printed in Hong Kong, 1989
24. Kami Alber: "Mit o Sizifu", Veselin Masleša, Sarajevo, 1987, str. 15 - prevod sa francuskog jezika, Smajlagić, I izdanje, 1942
25. Karišik Senad: "Prostitucija, legalizacija ili zabrana" - diplomski rad, FPN

- Sarajevo, Sarajevo, 2001
26. Klaić Bratoljub: "Rječnik stranih riječi", Nakladni zavod MH, Zagreb, 1978
 27. Kljajić Vahid: "Tranzicija socijalne sigurnosti u Republici Bosne i Hercegovine i zemljama tranzicije, autorizovana predavanja", FPN Sarajevo, Sarajevo, 1995
 28. Kujundžić Vojin: "Prostitucija u Beogradu i obavezna predohrana polnih bolesti", Beograd, 1904
 29. Lemert E.: "Social Pathology", New York-London-Toronto, 1951
 30. Lewinsohn Richard, Morus: "Historija seksualnosti", Naprijed, Zagreb, 1967
 31. Leo Tindemans: "Nedovršeni mir", Izvještaj Međunarodne komisije za Balkan / Leo Tindemans, predsjednik ...(et. al); preveo sa engleskog Mijo Pavić, 1999
 32. Lifkić Čedomir: "Seksualna nasilja", Grafopromet, Kragujevac, 1998
 33. Marcuse Herbert.: "Eros u Thanatos", u Dobrović M., Flego G. (ur): "Eros i civilizacija", Biblioteka "Psiha", Zagreb, 1985
 34. Marković Tomislav: "Prostitucija (skripta iz socijalne patologije)", Sveučilište u Zagrebu-VDŠ, Zagreb, 1965
 35. Miković Milanka: "Psiho-socijalni poremećaji djece izazvani ratom u BiH", Sarajevo, 1995
 36. Miković Milanka: "Zapis o ženi i ratu u Bosni", Mentalno zdravlje u zajednici, Sarajevo, 2000
 37. Milić A.: "Žena, politika, porodica", Institut za političke studije, Beograd, 1994
 38. Milić V.: "Sociološki metod", Nolit, Beograd, 1965
 39. Milićević Jadranka: Izbor tekstova, "U čemu je razlika? Trgovina ženama Prostitucija", Žene ženama, Grafika JEŽ, Sarajevo, 2003
 40. Milosavljević B.: "Socijalna patologija", Svjetlost, Sarajevo, 1986
 41. Milosavljević M.: "Socijalni problemi društvene devijacije i socijalni rad", Zbornik radova "Socijalni rad na pragu XXI veka", Beograd, 1997
 42. Miljković Milutin: "Belo roblje – sociološko kriminalna rasprava", Branič, knj. VIII – Beograd, 1901
 43. Mišel Andre: "Feminizam", Plato, XX vek, Beograd, 1997
 44. Modly Duško, Korajlić Nedžad: "Kriminalistički rječnik", Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2002
 45. Muhammad Ali el-Barr: "Spolne bolesti" (s arapskog preveo Zuhdija Adilović); Ibrahim Trebinjac, Blud; Visoki saudijski komitet za pomoć BiH, Štampa "Oko", Sarajevo, 1988
 46. Ovsenik Marija, Ambrož Milan: Neprofitni sektor na području socijalnih usluga, Dom štampe, Zenica, 2002
 47. Papić Žarana i Sklevicky Lydia: "Antropologija žene", Prosveta, Beograd,

1983

48. Papić Žarana: "Polnost i kultura - Telo i znanje u socijalnoj antropologiji", Biblioteka XX vek, Beograd, 1998
49. Papić Žarko: "Opća situacija u BiH i politika međunarodne podrške" u "Međunarodne politike podrške zemljama Jugoistočne Evrope (Lekcije (ne) naučene u BiH)", Muller, Sarajevo, 2001
50. Payne Malcolm: "Savremena teorija socijalnog rada", Comesgrafika, Banja Luka, 2001
51. Donald C. Pennington: "Osnove socijalne psihologije", Naklada Slap, Jastrebarsko, 1997
52. Petak Olga: "Socijalni i socijalno-psihološki faktori regrutovanja uličnih prostitutki", Filozofski fakultet (neobjavljen magistarski rad), Zagreb, 1980
53. Radulović Dragan: "Prostitucija u Jugoslaviji", F. Višnjić, Beograd, 1986
54. Ranković Milan: "Seksualnost na filmu i pornografija", BIGZ, Beograd, 1982
55. Savićević Doktor: "Javne ženske (prostitutke) u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i njihov uticaj na širenje veneričnih bolesti", Štampa Naumovića i Stefanovića, Beograd, 1909
56. Stjuart Mill, Tejlor Mill Harijeta: "Rasprava o jednakosti polova", Filip Višnjić, Beograd, 1995
57. Stojanov Dragoljub: "Bosna i Hercegovina od 1995: Tranzicija i rekonstrukcija privrede", u "Međunarodne politike podrške zemljama Jugoistočne Evrope (Lekcije (ne) naučene u BiH)", Muller, Sarajevo, 2001
58. Šarić Hariz: "Prostitucija i ostale pojave socijalne patologije" OFF-SET, Tuzla, 2008
59. Šarić Hariz: "Socijalni rad s ovisnicima" - univerzitetski udžbenik, OFF-SET, Tuzla, 2010
60. Tomić Ruža, Šarić Hariz: "Sociopatološke manifestacije kod djece i mladih" OFF-SET, Tuzla, 2008
61. Strean HS: "Izvanbračna veza", Naprijed, Zagreb, 1984
62. Šarić Hariz: "Uzroci i pokazatelji suicida u Tuzlanskom kantonu (1992-1998)", JU Narodna i univerzitetska biblioteka, Tuzla, 2000
63. Špadijer-Džinić Jelena: "Prostitucija u Srbiji, neobjavljena istraživačka studija", Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1986
64. Špadijer-Džinić Jelena: "Socijalna patologija (sociologija devijantnosti)", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988
65. Švarc Osvald: "Psihologija seksualnosti", Veselin Masleša, Sarajevo, 1967
66. Termiz Dževad, Milosavljević Slavomir: "Uvod u metodologiju politikologije", Dak Trade, Sarajevo, 1999
67. "Tranzicija politike i sistema socijalne zaštite u FBiH – preliminarna studija problema i prijedlozi mjera", IBHI, Sarajevo, 1997

68. Završek Darja: "Žene, duševno zdravlje i socijalno istraživanje", Mentalno zdravlje u zajednici, No 2, Sarajevo, 2000

DOKUMENTI

1. "Deklaracija Ujedinjenih nacija o eliminaciji nasilja nad ženama" – Službeni dokument Generalne Skupštine UN, Broj 38 (A/47/38), dio I. Prevela: Slobodanka Poštić, prof.
2. Donelly Jack, "Međunarodna ljudska prava", Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, juni 1999.
3. Krivični zakon Bosne i Hercegovine, "Službeni glasnik BiH", br. 3/03 od 10.02.2003. g., stupio na snagu 01.03.2003.
4. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, "Službene novine FBiH", br. 36/03 od 29.07.2003.
5. Konferencija "Trgovina ljudima i ropstvo: Korištenje pristupa zasnovanog na ljudskim pravima" Neum, 24-25. juni 1999.
6. Međunarodna pravna grupa za ljudska prava, BiH projekat (1999): "Priručnik za trening - Trgovina ljudima i ropstvo - Komparativni pravni pristupi i uloga Evropske konvencije o ljudskim pravima u BiH", Sarajevo
7. "Prava žena, odabrani međunarodni dokumenti", Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice, Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Sarajevo, 1997
8. "Pravni vodič za 2001. godinu", NIO JP Službeni list BiH, PrintCom DOO "Grafički inženjering", Tuzla, 2001
9. Program za zastupanje prava žena (WRAP), koji je program Međunarodne pravne grupe za ljudska prava (Alice Miller, direktor WRAP-a), uz pomoć Programa za ljudska prava Harvardske pravne škole (Peter Rosenblum, direktor projekata), Sarajevo, 1999
10. Training for Trainers, "Noviji zakoni o trafikovanju i prostituciji-Internacionalno", Child and Woman Abuse Studies Unit, University of North London, 2001
11. Ustav Bosne i Hercegovine, (decembar 1995, uspostavljen u kontekstu Dejtonskog mirovnog sporazuma), član II: Ljudska prava i temeljne slobode (stav 1.), 1995
12. Ured Visokog predstavnika (OHR), www.ohr.int/ohr-dept/afd/pics/materials
13. Vočkić-Avdagić Jelenka: "Mas mediji-od instrumentalizacije do autonomije, u "Demokratija-mediji u multinacionalnim sredinama", Zbornik radova, Savez novinara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996
14. Zbornik radova: "Socijalni rad u novim društveno-ekonomskim uslovima", Beograd (septembar 1998), VI kongres socijalnih radnika Jugoslavije Herceg Novi, novembar 1997.

MODUL IV

PORNOGRAFIJA I PEDOFILIJA
prof. dr Dževad Termiz, dr. sc. Sanela Šadić,
dipl. soc. radnik Nedreta Šerić

1. UVOD

Savremeno društvo, posljedice industrijalizacije, tehnološkog i informatičkog napretka, globalizacije, kao i sve izvjesnijeg i dubljeg moralnog propadanja uzroci su razvoja i sve veće ekspanzije različitih društvenih patologija. Dječija pornografija i pedofilija zasigurno izazivaju najviše gnušanja i najoštriju osudu javnosti. Nažalost, svjedoci smo da povređivanje djece na ovaj način postaje sve češće. Pored nekontrolisanog i neuhvatljivog svijeta savremenih medija/ Interneta, povećanoj viktimizaciji i manipulaciji osjetljivih kategorija, posebno djece, doprinose siromaštvo i globalna ekonomska kriza, ali i kriza porodice i odsustvo roditeljske kontrole.

Jedan od strateških ciljeva Bosne i Hercegovine je zaštita prava djece i nastojanje da se zaustavi njihovo povređivanje i eksploatacija u bilo koje svrhe. Činjenica da je naša država potpisnica niza značajnih međunarodnih dokumenata iz oblasti ljudskih prava tjera nas da se maksimalno uozbiljimo kada je riječ o zlostavljanju djece. Pojava dječije pornografije i sve učestaliji slučajevi pedofilije zahtjevaju uključivanje stručnjaka različitih profila, među kojima važno mjesto zauzimaju socijalni radnici. U ovom dijelu priručnika dati su temeljni teorijski okviri za razumijevanje ovog problema, kao i uputstva u praktičnom radu sa djecom žrtvama pornografije i pedofilije.

2. PEDOFILIJA I DJEČIJA PORNOGRAFIJA

2.1. POJAM I OSNOVNE KARAKTERISTIKE PEDOFILIJE

Riječ **pedofilija** je kovanica nastala iz starogrčkog jezika od riječi **paidos** (dijete) i **filein** (voljeti) i prvi koji je taj termin uveo u stručnu upotrebu bio je bečki psihijatar i seksolog Richard Freiherr von Krafft-Ebing (1840-1902), poznat po svom velikom naučnom doprinosu u istraživanju različitih oblika seksualnih devijacija. Auguste Forel (1848-1931), švajcarski psihijatar, predložiti će precizniji termin erotska pedofilija za perverznu seksualnu sklonost prema maloljetnoj djeci, obzirom da se izvjesno vrijeme pod pojmom pedofilija podrazumijevala i ljubav prema djeci uopće. Danas se u stručnoj i široj upotrebi za označavanje ove vrste patologije koristi samo pojam pedofilija.

Pedofilija predstavlja jedan od oblika seksualnog zlostavljanja i definiše se kao poremećaj seksualne sklonosti manifestovan seksualnom požudom prema djeci prepubertetskog ili ranog pubertetskog uzrasta, bez obzira na spol djeteta. Predpubertetskim uzrastom se smatra dijete od 13 godina ili mlađe, a osoba sa pedofilijom mora imati više od 16 godina i biti starija najmanje 5 godina od djeteta. Ovdje je važno napomenuti da pedofilija, kao stanje erotske fiksacije prema djeci prepubertetske dobi, sama po sebi nije prestup i nema nikakve pravne implikacije jer predstavlja psihološko stanje, ali pedofiliska praksa i seksualne aktivnosti između odraslih i djece predstavljaju zloupotrebu djece, ilegalne su u većini država svijeta i zakonom se sankcionišu.¹⁵⁴

154 Kron L.: „Seksualno nasilje nad decom: psihološke implikacije i mogućnosti socijalne intervencije“, Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi, str. 520

Seksualno zlostavljanje se definiše kao nasrtanje na tjelesni integritet određene osobe i napad na slobodu i samoodređenje, bez obzira o kome se radilo. Svaka vrsta i oblik seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja, a time i pedofilsko zlostavljanje djece, predstavljaju seksualno nasilje. Seksualno zlostavljanje djeteta se može opisati kao svaka seksualna aktivnost ili ponašanje koje može emocionalno ili fizički ozlijediti dijete, te svaka seksualna aktivnost i ponašanje kojim se iskorištava dijete zarad zadovoljavanja seksualnih i emocionalnih potreba odrasle osobe.

Zavisno od usmjerenja seksualne privlačnosti prema dobu/spolu djeteta kao objektu žudnje, razlikuju se sljedeće podvrste pedofilije:

Hebefilija – zainteresovanost djecom u pubertetskoj dobi

Pedohebefilija – uključuje privlačnost i djecom prepubertetske i pubertetske dobi (adolescente)

Pederastija – označava mušku homoseksualnu pedofiliju

Lolita sindrom – privlačnost djevojčicama prepubertetske i rane pubertetske dobi

Infantofilija – predstavlja privlačnost bebama (0-3 godine)¹⁵⁵

Pedofilija, kao poremećaj seksualne sklonosti, spada u grupu parafilija. Parafilije predstavljaju poremećaje u vidu sklonosti ka neobičnom, abnormalnom seksualnom činu ili objektu. U njih se ubrajaju i: sadizam, mazohizam, egzibicionizam, nekrofilija itd. Da bi se uopće dijagnosticirala neka vrsta parafilije, potrebno je da osjećaj privlačnosti ka neobičnim seksualnim radnjama i objektima bude izrazito snažan te da potraje izvjesno vrijeme. Puko maštanje o nečemu što pripada području parafilije –ukoliko te maštarije nisu intenzivne, kontinuirane i nikada provedene u djelo – ne predstavlja nikakav poremećaj.

Općenito kazavši, pedofilsko seksualno zlostavljanje obuhvata sve radnje ili situacije seksualne sadržine u kojima odrasla osoba iskorištava dijete, zloupotrebljavajući pri tome djetetovu zavisničku poziciju i seksualnu nezrelost. U neposredne oblike seksualnog zlostavljanja, koji podrazumijevaju fizički kontakt, ubrajaju se: spolni odnos sa djetetom, prisiljavanje djeteta na pokazivanje svojih spolnih organa, dodirivanje i milovanje djetetovih genitalija ili prisiljavanje djeteta da to čini odrasloj osobi, te zloupotreba u pornografiji. Jedan od posrednih oblika seksualnog zlostavljanja, koji ne uključuje fizički kontakt, je stalno izlaganje djeteta raznolikim pornografskim sadržajima uz prisilu, što može ostaviti vrlo štetne posljedice po psihofizički razvoj djeteta. Prema UNICEF-u, seksualno zlostavljanje djece predstavlja bilo koji vid eksploatacije djeteta mlađeg od 16 godina, u cilju seksualnog zadovoljavanja i uživanja odrasle osobe, a to obuhvata i opscene telefonske razgovore, pokazivanje pokrivenih dijelova tijela, voajerizam, pokušaj da se obavi seksualni odnos, silovanje, incest i dječiju pornografiju.

2.2. UZROCI POJAVE PEDOFILIJE

U široj naučnoj zajednici koja se bavi problemom pedofilije ne postoji jedinstven stav o uzrocima i razlozima njenog nastanka. Prema jednom dijelu istraživača,

¹⁵⁵ Ibid.

seksualno nasilje nad djecom predstavlja osvetnički recidiv koji djeluje u onome koji je i sam u djetinjstvu bio seksualno zlostavljan.¹⁵⁶ Obzirom da su oko 70% seksualnih zlostavljača djece, prema nekim statistikama, i sami bilo mete seksualnog zlostavljanja u djetinjstvu, slijedeći psihološku logiku ovo se čini kao vrlo vjerovatna i prihvatljiva teza. Djeca koja dožive seksualno zlostavljanje u razdoblju latencije (7-12 god.), u dobi kada nemaju razvijene seksualne fantazije i aktivnosti, često i sami postaju pedofili, a pedofilska praksa sa djecom određene dobi često indicira i dob u kojoj su sami pedofili bili zlostavljani. Ovo predstavlja široko prihvaćenu Frojdovu teoriju po kojoj osoba viktimizirana i traumatizovana u djetinjstvu ostaje zarobljena u toj fazi svoga života, ne uspijevajući da se razvije do pune zrelosti. Međutim, postoji i činjenica da je određeni broj zlostavljane djece, ukoliko im je bila na vrijeme pružena pomoć, podrška, razumijevanje i ljubav, nastavilo normalan razvoj bez pojave pedofilskih sklonosti u kasnijoj dobi.

Neki drugi, opet, pridaju veliki značaj situacionim faktorima te razloge za pojavu pedofilije nalaze u stresnom načinu života, nezaposlenosti, raspadu braka i porodice, rutini ispraznog življenja, automatizovanom procesu rada i sl.

Biološkim uzrocima u nastanku pedofilije se pripisuje stanje poremećenog nivoa neuroprenosnika serotonina, a neki su primjeri pokazali da i moždana disfunkcija uzrokovana tumorom može utjecati na nastanak pedofilije.

Veoma važne rezultate u otkrivanju nastanka pedofilije daju i temeljita istraživanja samog načina odgoja, pogotovo odgojnih mjera naslonjenih na svakovrsnu tradiciju, religijskih učenja o seksualnosti, socio-kulturološko okruženje, odnose u porodici i sl.

2.3. PROFIL PEDOFILA

Nije jednostavno dati potpunu i konciznu definiciju pedofila obzirom da postoji čitava lepeza razolikih tipova pedofila sa njihovim različitim interesima prema maloljetnim žrtvama, odnosom prema žrtvama njihova zlostavljanja, te načinu i obliku seksualnog zlostavljanja kojeg praktikuju.

Najjednostavnije je reći da je pedofil zlostavljač djeteta. Međutim, to nam ne kazuje mnogo o samom zlostavljaču. Naime, pedofil ima snažnu seksualnu privlačnost djecom koja se manifestuje u viktimiziranju djeteta što se, opet, može ogledati samo u milovanju i ljubljenju djeteta pa sve do najokrutnijeg silovanja, fizičkog mučenja i ubistva. Utvrđeno je da najveći procenat pedofila ne želi nanositi fizičku bol žrtvi, te da se njihove seksualne fantazije zadovoljavaju milovanjem i ljubljenjem djeteta, bez praktikovanja spolnog odnosa. Nasuprot ovoj vrsti pedofila koji nastoje imati nježan odnos prema viktimiziranom djetetu, manji procenat čine ekstremni sadistički pedofili koji vrhunac svog seksualnog užitka doživljavaju ubistvom zarobljenog djeteta.

Najveći procenat pedofila čine muškarci, uz zanemarljiv procenat žena pedofila. Neki naučnici smatraju da razlog tome leži u činjenici da su žene biološki manje sklone gledati djecu kao seksualne objekte.¹⁵⁷ Zanimljivo je da u većini društava

¹⁵⁶ Dr. sci. Milosavljević M.: "Seksualno zlostavljanje djece", Sarajevo, 1999, str. 49

¹⁵⁷ Ibid.

postoje dvostruka moralna, pa i sudska, mjerila kada je u pitanju muški i ženski počinitelj pedofilskog djela. Dok se na djela muškarca pedofila gleda sa zgražanjem, gađenjem i pozivom na strogo sankcionisanje, dotle se neuporedivo blaže i sa manje medijske zainteresovanosti gleda na pedofilsku praksu ženskog počinioca.

Prema validnim podacima, skoro je dvostruko veći broj heteroseksualnih pedofila od homoseksualnih. Analizom različitih pedofila, istraživači ove akutne društvene patologije su klasifikovali različite kategorije zlostavljača djece. Postoji više takvih kategorizacija. Burgess, Groht i Holmstrom su, naprimjer, kategorizovali pedofile kao situacijske i preferencijske, a zatim unutar tih dviju kategorija odredili podtipove sa različitim obilježjima.¹⁵⁸ Situacijski pedofili, generalno, i nemaju istinski seksualni interes prema djeci (većinom su to oženjeni muškarci ili osobe koje imaju ili su imale normalne seksualne odnose sa odraslim partnerima) i "okidač" za zlostavljanje djeteta uglavnom bivaju specifične životne okolnosti i različite stresne situacije (rastava braka, gubitak posla i sl.). Ovoj kategoriji pedofila pripada i najmanji broj izvršenih zlostavljanja koja, uglavnom, ne podrazumijevaju nanošenje bilo kakve fizičke boli zlostavljanom djetetu. Nasuprot situacijskim pedofilima, preferencijski pedofili upravo i isključivo u djeci vide izvor svog najvećeg seksualnog užitka i ovoj kategoriji pedofila pripada i najveći broj najtežih slučajeva zlostavljanja djeteta. Jedan od podtipova ove kategorije je sadistički pedofil koji svoje seksualno zadovoljenje nalazi u silovanju, ponižavanju, mučenju i, na kraju, ubistvu djeteta.

Najveći broj pedofila su osobe koje su, po prirodi posla kojeg rade, u stalnom kontaktu sa djecom i najčešće su zlostavljači poznati svojim žrtvama, neko u koga dijete može imati ili već ima povjerenja. A jedan od mogućih seksualnih zlostavljača, kojeg dijete najbolje poznaje i kojem najviše vjeruje, jest njegov vlastiti roditelj.

2.4. DRISTIČAN OBLIK SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA DJECE: INCEST

Riječ incest (rodoskrvuće) dolazi od riječi *incestare*, što znači uprljati, okaljati. Definiše se kao seksualni odnos između krvnih srodnika svedeno da li do njega dolazi uz pristanak ili nasilno. Po svojoj prirodi, incest je, prije svega, povreda moralnih normi i shvatanja o odnosima u porodici. On je društveno zabranjen i neprihvatljiv čin, bez obzira na seksualnu orijentaciju.¹⁵⁹

Incest se generalno događa u nesređenim, disfunkcionalnim porodicama sa mnogostрукim problemima čiji su članovi emotivno udaljeni jedni od drugih. Upravo takva atmosfera, u porodici čiji su članovi međusobno izolovani, često biva "okidač" za pojavu incesta kao bizarnog načina interakcije između članova porodice u nedostatku zdrave i direktne komunikacije u porodici. A žrtve takvih nesređenih odnosa su najmlađi članovi – djeca.

Najčešći počinioci incestuoznog delikta su očevi i to na relaciji otac-kći. Ovo je važno istaći upravo zbog faktora koji generiraju nesređenost odnosa u porodici u kojoj dođe do incesta, a koji najviše utječu na muškarca (obzirom da se incest javlja uglavnom u patrijarhalnim i tradicionalnim porodicama u kojima je muškarac

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Daneš V.: "Dijete, vanjski svijet i psihički poremećaji", Dom štampe, Zenica, 2003

zadužen za brigu o porodici): postratne traume, teška finansijska kriza i siromaštvo, nezadovoljstvo suprugom, alkoholizam itd. Ovdje je potrebno istaći još jednu važnu činjenicu: postoje definicije incesta, u nekim zakonodavstvima, kao seksualnog odnosa između bliskih članova porodice, a ne samo krvnih srodnika. A to onda uključuje i očuhe/maćehe i njihovu pastorčad. Ustvari, mnogo češći incestuozni delikt se dešava na relaciji očuh-pastorče, nego otac-kći, i to iz više razloga:

- Zabrana incesta između dvoje partnera koji nisu u krvnom srodstvu izgleda manje opasna
- Očusi koji nisu poznavali svoju pastorčad kao malu djecu mogu imati umanjen zaštitnički (roditeljski) osjećaj prema djeci koji bi mogao da ih odvrati od seksualnih odnosa sa njima
- Porodice sa očuhom su često nesređene i neorganizovane¹⁶⁰

Veoma je mali procenat majki kao počinilaca incesta (relacija majka-sin), te seksualnih odnosa između braće i sestara. Postoje najmanje dva razloga koja incest čine mnogo tragičnijim oblikom seksualnog zlostavljanja djeteta od pedofilskog zlostavljanja od strane odrasle osobe sa kojom žrtva nije u krvnom srodstvu. Prvi razlog leži u tome što je incest teže otkriti jer se istina o seksualnom iskorištavanju djeteta čuva kao najstrožija porodična tajna. Najčešće za to znaju samo akteri odnosa i svako krije tajnu iz svojih razloga. Dijete je, u najvećem broju slučajeva i iz više razloga, uplašeno i zastrašeno da bi o tome progovorilo. Nerijetko za incestuozni delikt, ukoliko se dešava na relaciji otac-kći, zna i majka, ali iz svojih razloga (finansijska zavisnost od supruga, podređen položaj, nastojanje da se sačuva ugled porodice) potiskuje svijest o postojanju incestuozne veze u porodici. To sve pogoduje dugotrajnosti incestuozne prakse. Drugi razlog je taj što rodoskvnućem dijete biva seksualno zlostavljano od strane osobe kojoj potpuno vjeruje, koju voli i od koje očekuje bezrezervnu ljubav, zaštitu, pažnju i podršku – svog vlastitog roditelja. Za razliku od zlostavljanja i silovanja djeteta od strane nekog pedofila, pri čemu će žrtvi biti pružena sva sigurnost, pomoć i podrška daljem normalnom psihofizičkom razvoju u krugu svoje porodice – u slučaju incesta dijete gubi bilo kakav čvrst oslonac i ostaje bez sigurnosti u svojoj vlastitoj porodici i domu.

U najvećem broju slučajeva žrtve incesta pubertetske i adolescentske dobi imaju poremećaje u ponašanju, anksiozni su, niskog stepena samopoštovanja, okrivljuju i stide se sebe te zapadaju u depresivna stanja koja mogu završiti i samoubistvom. Kao odrasle osobe mogu imati teške psihološke i seksualne probleme, nemogućnost prilagođavanja bračnoj zajednici te potrebu i želju za osvetom što otvara novi krug zlostavljanja.

2.5. PEDOFILIJA, DJEČIJA PORNOGRAFIJA I INTERNET

Pornografija je eksplicitno prikazivanje seksualnog čina putem fotografije, ilustracije, video ili audio snimka, animacije, filma itd. Za razliku od erotike, pornografija ne predstavlja nikakav umjetnički izraz nego nastoji što vjernije prikazati seksualni čin sa ciljem pobuđivanja seksualnih strasti. Ovdje govorimo općenito o

¹⁶⁰ Ibid.

pornografskim sadržajima čiji su akteri i korisnici isključivo odrasle osobe. Porno-industrija, kojom često upravljaju ljudi iz kriminalnog miljea, u stalnom je porastu i ostvaruje ogromnu zaradu.

U većini zemalja svijeta pornografski sadržaji se smatraju sablažnjivim, podliježu cenzuri i nastoji ih se držati što dalje od djece zarad osiguravanja njihovog normalnog psihofizičkog razvoja. Takva nastojanja i pokazuju svu težinu seksualnog zlostavljanja i zloupotrebe u proizvodnji pornografskih sadržaja čiji su učesnici upravo djeca.

Dječija pornografija je kriminalna aktivnost u sve većem zamahu i zasad nisu pronađeni efikasni mehanizmi za potpuno zaustavljanje i onemogućavanje takve vrste zlostavljanja i zloupotrebe djece. Fenomen dječije pornografije nam otkriva i pokazuje, ustvari, kolika je prisutnost pedofilije u globalnim razmjerama, te koliko su uzajamno povezani pedofilska patologija i kriminalna industrija dječije pornografije.

Seksualna eksploatacija djece u svrhu proizvodnje pornografskih sadržaja je najprisutnija u siromašnim zemljama. U zemljama južne Afrike, naprimjer, jedan sat snimanja seksualnog akta čiji su učesnici djeca se plaća 160-180 \$. Ako se uzme u obzir činjenica da je 100 \$ mjesečno dovoljno za jedan normalan život u tim zemljama, onda ne začuđuje tolika prisutnost dječije pornografije, pa čak i činjenica da roditelji sami dovode svoju djecu na snimanja.¹⁶¹ Takođe, zemlje u kojima cvjeta dječija pornografija su zemlje bivšeg SSSR-a i neke azijske zemlje. Štaviše, u nekim azijskim zemljama pedofilija se ne smatra devijantnim seksualnim ponašanjem, nego običnom i normalnom seksualnom sklonošću.

Ukoliko pedofilija predstavlja potražnju, a dječija pornografija ponudu željenog proizvoda, onda Internet, kao globalna komunikacijska mreža, predstavlja najveću distribucionu mrežu reklamiranja, rasturanja, kupovine, prodaje ili razmjene takvih pornografskih sadržaja. Internet je velika, globalna računarska mreža i sistem za jednostavnu i efektivnu komunikaciju sa tekstom, zvukom i slikom. Svojim nastankom i razvojem, Internet postaje lučonoša globalizacijskog razbijanja komunikacijskih barijera i omogućava pristup najvećoj bazi podataka i informacija bilo kome ko posjeduje računar u bilo kojem kutku svijeta. Ipak, uz sve pozitivne učinke i mogućnosti koje nudi Internet, pogotovo na edukativnom planu i brzom razmjeni korisnih informacija, postoji i tamna strana svega toga.

Svakoga dana se nezaustavljivo pojavljuju nove stranice Interneta koje nude dječiju pornografiju. U operacije suzbijanja te vrste cyber kriminala se zajedno uključuju i koordinirano djeluju policijske službe brojnih država. Kao rezultati takvih akcija, otkrivani su čitavi lanci pedofila iz cijelog svijeta. Ipak, takve akcije predstavljaju samo kap u moru borbe protiv pedofilske prakse u svijetu.

Činjenica da ne postoji apsolutno efikasan način zaštite korisnika, te da pristup Internetu u dobroj mjeri podrazumijeva anonimnost korisnika, čini mnogu djecu, kao veoma brojnu skupinu korisnika Interneta, veoma ranjivim i potencijalnim žrtvama pedofila. Skrivajući svoj identitet i lažno se predstavljajući kao njegov vršnjak, pedofil stupa u kontakt sa djetetom putem nekog foruma ili chata (posebnih

161 Ibid.

“soba” za razgovor), nastojeći da prikupi što više osobnih informacija o djetetu, kao potencijalnoj žrtvi. Ovakve mogućnosti brzog i jednostavnog upoznavanja i približavanja djetetu koje nudi Internet ohrabruju na zlostavljanje i iskorištavanje djece i mnoge pedofile koji se na to, inače, ne bi usudili iz različitih razloga u sredinama u kojima žive.

Jednostavan i lagan pristup djece raznim pornografskim sadržajima na Internetu, a posebno dječije pornografije, može ostaviti dojam na dijete da se radi o sasvim normalnim stvarima što bi olakšalo namjere pedofila. Roditelji bi trebali imati nadzor nad korištenjem Interneta svog djeteta, te na primjeren način upoznati i upozoriti dijete na sve opasnosti koje se mogu pojaviti tokom surfanja Internetom i kroz komunikacije sa nepoznatim osobama. Jedna od takvih opasnosti se zove grooming.

Ne postoji, nažalost, adekvatan prevod engleske riječi grooming u jezicima koji se koriste u BiH. Bukvalan prevod bi bio timarenje, poput timarenja konja, uređivanje psa češljanjem itd. U engleskom jeziku postoji sintagma social grooming koja bi se, kada se govori o društvenom životu određene vrste životinja (čimpanze, gorile, konji itd.), dala prevesti kao društveno uređivanje, odnosno predstavlja čišćenje tijela ili dijelova tijela, krzna ili kože putem češkanja ili lizanja između članova grupe. Taj social grooming ukazuje na povjerenje, privrženost i lojalnost unutar članova takve jedne grupe i još više doprinosi jačanju veza između njenih članova. Ova sintagma se najčešće koristi za opisivanje smisla određenih radnji u svijetu životinja, ali social grooming je prisutan i kod ljudi, na svoj način.

U kontekstu o kojem je ovdje riječ, dakle kada je u pitanju dječija pornografija i pedofilska zloupotreba Interneta, grooming predstavlja proces tokom kojeg zlostavljač, putem nekog oblika internetske komunikacije (chat-rooma, MSN, Facebooka itd.), nastoji da postepeno zadobija povjerenje i simpatije djeteta, predstavljajući se lažnim identitetom, najčešće zavaravajući dijete da se radi o njegovom vršnjaku, da bi se ono uvuklo u neku interakciju seksualne prirode. Obzirom da se tokom ovog procesa zbližavanja dijete izlaže pornografskim sadržajima, već sam grooming predstavlja seksualnu zloupotrebu i zlostavljanje maloljetne žrtve, ali može biti i uvod za mnogo gore stvari. Slanjem različitih pornografskih sadržaja, zlostavljač će nastojati da ohrabri svoju žrtvu na cyber sex ili virtualno vođenje ljubavi, te će tražiti dječije fotografije i snimke koje će moći zloupotrijebiti na više načina – za proizvodnju dječije pornografije ili ucjenu djeteta da čini još gore stvari. Često grooming biva samo prva faza koja vodi do stvarnog upoznavanja zlostavljača i žrtve i završava stvarnim seksualnim činom.

Takođe, postoji još jedna negativna pojava koja prati sve veći i brži tehnološki razvoj, a to je sexting. Kao ni grooming, ni ovaj pojam nema adekvatan prevod u našim jezicima. Sexting predstavlja slanje poruka ili fotografija seksualnog sadržaja drugoj osobi elektronskim putem (SMS, MMS, e-mail itd.) koje obično šalju tinejdžeri jedni drugima.

U novijem dobu, u dobu informatičke ekspanzije, djeca su sve više, putem različitih medija, izložena različitim i sve eksplicitnijim seksualnim sadržajima što dovodi do njihovog preranog i naglog sazrijevanja i interesovanja za svoju i tuđu seksualnost i ulazak u seksualni život. U SAD je zabilježen veliki broj slučajeva sextinga u kojima

su djevojčice slale slike na kojima su nage svojim momcima. Djeca koja učestvuju u ovome uglavnom nisu svjesna opasnosti kojima se izlažu šaljući takve materijale drugima. Takve fotografije i snimci mogu imati široku lepezu zloupotrebe, poput sredstva ucjene, te ostaviti nesagledive posljedice na njihov budući život.

U borbi protiv ove pojave se moraju uključiti svi – od vlada i nevladinih organizacija, preko medija, do škola i porodica. U nekim državama danas postoje posebni policijski odjeli koji se bore protiv pedofilije i dječije pornografije na Internetu, a u tome sudjeluju i pomažu im i brojne nevladine organizacije.

2.6. PROBLEM PEDOFILIJE I DJEČIJE PORNOGRAFIJE U GLOBALNIM I BOSANSKOHERCEGOVAČKIM OKVIRIMA

Problem pedofilije, kao seksualno-socijalne patologije, bio je prisutan, kroz historiju, u svim društvima i državama, ma kako one bile zakonski uređene i ekonomski stabilne, te ma koliko se pred tim problemom zatvarale oči. Upravo cijela lepeza mogućih uzroka pojave pedofilije, od egzogenih (vanjskih, socijalnih) faktora do endogenih (genetskih predispozicija), stvara prostor za pojavu ove društvene pošasti bilo gdje u svijetu, pa tako i u najbogatijim zemljama kao što su SAD i države EU. Razvojem informacijskih i komunikacijskih tehnologija, te njihovom kriminalnom zloupotrebom, dolazi i do ekspanzije pedofilije i dječije pornografije strahovitih razmjera.

Najveći broj dječijih pornografskih sadržaja nastaje u siromašnim zemljama Azije i Afrike, a putem Interneta se plasira za pedofilske korisnike zapadnih zemalja. Podupirući i snažeći jedna drugu, pedofilija i dječija pornografija postaju svjetski problem koji zahtijeva snažnu i koordiniranu akciju cijele međunarodne zajednice u borbi protiv tog narastajućeg zla.

Prema nekim svjetskim statistikama, svaka četvrta djevojčica i svaki šesti dječak su bili žrtve seksualnog zlostavljanja. Ako se uzmu u obzir rezultati nekih istraživanja koji govore da je samo 10-20% slučajeva seksualnog zlostavljanja djece otkriveno i objelodanjeno, onda je situacija više nego alarmantna.

Bosna i Hercegovina, iako ne spada u zemlje čiji je broj slučajeva seksualnog zlostavljanja djece tako visok da čini stanje alarmantnim, ipak ima zabrinjavajuću situaciju. Posljedice rata kroz koji je prošla BiH stvaraju idealne predispozicije za rast seksualnog zlostavljanja djece.

U zemlji koja nema sređeno državno uređenje kao što je BiH, postoji više egzogenih faktora koji utječu na pojavu brojnih socijalnih patologija poput alkoholizma, narkomanije, suicida, kao i seksualnih delikata, a među njima i seksualno zlostavljanje djece, kao što su:

- Ekonomska kriza i privredna depresija
- Siromaštvo
- Nezaposlenost i sl.¹⁶²

162 Dr. Milosavljević B.: "Socijalna patologija i društvo", Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1997

U pogodne preduslove za pojavu i rast seksualnog zlostavljanja djece u BiH ubrajaju se:

- Znanat broj osoba sa PTSP-om i raznim psihičkim poremećajima kao posljedicama rata
- Veliki broj porodica bez oba ili jednog roditelja (obično oca kao autoriteta)
- Disfunkcionalne porodice sa mnogobrojnim problemima, unutar kojih je naglašena emotivna udaljenost među članovima porodice, porodični konflikti i izolovanost
- Blaga kaznena politika itd.

Statistički podaci MUP-a FBiH i MUP-a RS iz 2008. godine pokazuju da je pedofilija u BiH u porastu. U Federaciji BiH je zabilježeno 375 slučajeva pedofilije, od kojih je 10 slučajeva krivičnog djela spolni odnos sa djetetom, 6 krivičnih djela zadovoljavanja pohote pred djetetom i maloljetnikom, 17 slučajeva iskorištavanja djeteta ili maloljetnika radi pornografije i jedan slučaj upoznavanja djeteta sa pornografijom.¹⁶³

Nedostaci zakonske legislativne se zorno ogledaju i u tome što je u Tuzli započelo prvo suđenje za seksualno zlostavljanje djeteta u kojem se tužilac pozvao na Konvenciju o pravima djeteta zbog toga što po zakonu BiH seksualni odnosi sa djecom starijom od 14 godina nisu kažnjivi, što predstavlja prvu optužnicu utemeljenu na toj konvenciji UN-a.

Sredinom maja 2008. godine, u BiH je pokrenuta policijska akcija "Sledgehammer" kao dio šire, međunarodne akcije u borbi protiv pedofilije i dječije pornografije. Akcija je pokrenuta nakon što je austrijska policija putem svoje ambasade u BiH dostavila bh. policiji IP adrese (jedinstvene brojcane oznake računara priključenog na Internet) građana BiH koji su posjećivali i plaćali snimke Web stranicama sa dječijom pornografijom. Operacija je obuhvatala 48 osoba, pretres na 22 lokacije i zapljenu veće količine hard diskova sa sadržajima dječije pornografije. Nakon izvedene akcije, policija je predala izvještaje o počinjenom krivičnom djelu tužilaštvima kantona: sarajevskom protiv tri osobe, tuzlanskom protiv dvije, HNK protiv tri, zeničko-dobojskom protiv jedne i unsko-sanskom protiv dvije.

Tužilaštvo	Prijava podnesena protiv	Sudski epilog
Sarajevsko	Haris Kahriman	Osuđen na 6 mjeseci zatvora, odnosno dvije godine uslovno.
	Emir Salihović	Osuđen na godinu dana zatvora, odnosno dvije godine uslovno.
	Š. F.	Istraga obustavljena zbog nedostatka dokaza.

163 "Izveštaj nevladinih organizacija i djece o stanju prava djeteta u BiH u 2008. godini", Save the Children Norway, Sarajevo

Tuzlansko	Mirsad Gulamović	Nakon potpisanog sporazuma o priznanju krivice, osuđen na 6 mjeseci zatvora, odnosno dvije godine uslovno.
	Nedim Ajšić	Nakon potpisanog sporazuma o priznanju krivice, osuđen na 6 mjeseci, odnosno dvije godine uslovno.
Unsko-sansko	Ivica Horvat	U bjekstvu. Obzirom da ima državljanstvo Republike Hrvatske, pretpostavlja se da se tamo krije. Na hard disku njegovog računara, kapaciteta 60 gigabajta, i 7 DVD-ova, policija je pronašla preko 6.700 raznih fotografija i video-klipova dječije pornografije.
	M. T.	Obustavljena istraga zbog nedostatka dokaza. Vještak nije mogao ocijeniti da li su osobe na slikama maloljetne ili punoljetne.
Hercegovačko-neretvansko	Fudo Habibi	Potpisao sporazum sa Tužilaštvom o priznanju krivice i kazni zatvora od dvije godine, odnosno pet uslovno. Sud treba razmotriti ovaj sporazum.
	V.T.	Istraga obustavljena jer se vještak nije mogao izjasniti da li su osobe sa slika maloljetne ili punoljetne.
	P.T.	Istraga obustavljena jer su slike iz računara bile izbrisane, a trag je pronađen u memoriji računara. Obzirom da je računar kupljen kao već korišten, nije bilo dokaza da li je osumnjičena osoba ili neko drugi posjećivao stranice.
Zeničko-dobojsko	-	Ne zna se šta je sa izvještajem kojeg je podnijela Federalna uprava policije niti protiv koga je podnesen izvještaj o posjedovanju snimaka dječije pornografije.

U vrijeme ove akcije u FBiH, u RS-u dječija pornografija nije bila definisana prema Krivičnom zakonu RS kao krivično djelo, tako da akcija "Sledgehammer" nije obuhvatila i RS jer Okružni sud nije mogao izdati nalog za tako nešto. Iz MUP-a RS je tada rečeno i da policija nije imala na raspolaganju svu potrebnu opremu za izvođenje takve operacije. U međuvremenu se i legislativa promijenila pa se posljednji slučaj takve akcije u BiH desio upravo u Banja Luci gdje su pripadnici MUP-a RS pretresom jednog internetskog kluba oduzeli 18 hard diskova zbog opravdanje sumnje da se na njima nalaze sadržaji dječije pornografije.

Ovakve akcije policijskih službi u BiH u borbi protiv pedofilije i dječije pornografije ulijevaju nadu u zaštitu djece od seksualnog zlostavljanja i suzbijanju te društvene patologije jer barem se izvjesno vrijeme nakon tih akcija ne bi evidentirao novi slučaj dječije pornografije.

Prema podacima Federalne uprave policije, u toku 2008. godine u FBiH je zabilježeno 10 slučajeva krivičnog djela "Spolni odnos sa djetetom", na osnovu koji je prijavljeno 10 počinitelaca. Takođe, zabilježeno je i šest krivičnih djela "Zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnikom".

U toku iste godine, MUP RS je registrovao 51 krivično djelo protiv spolnog integriteta od čega su zabilježena dva silovanja nad maloljetnicima. Zabilježeno je i 96 prijava za krivična djela protiv spolnog integriteta, ali nisu precizirani podaci o pedofiliji.

U periodu januar-septembar 2009. godine, u Federalnoj upravi policije je registrovano 9 slučajeva krivičnog djela "Spolni odnos sa djetetom", a što se tiče područja krivičnih djela protiv braka, porodice i mladeži, registrovano je 28 krivičnih djela "Izvanbračna zajednica sa mlađim maloljetnikom".

2.7. DA LI JE RAZLIČITO RAZUMIJEVANJE PROBLEMA PEDOFILIJE ZBUNJUJUĆE ZA STRUČNJAKE KOJI SU ANGAŽOVANI U TRETMANU?

Kao što smo ranije istakli, postoje različiti pokušaji otkrivanja i utvrđivanja uzroka, pa tako i njegova različita objašnjenja i interpretiranja. Psihoanalitička, sociološka ili medicinska razumijevanja ovog problema doprinijela su njegovom djelimičnom razumijevanju, a često su i potpuno oprečna. Ovo je jedan od razloga koji je doprinijeo i "pogrešnom" tretiranju ovog problema unutar krivičnogpravnog okvira. Ova zbunjenost se odražava i na sam tretman pedofila od strane socijalnih radnika, psihologa i ljekara.

Ukoliko je, recimo, uzrok pedofilije psihički problem uzrokovan traumatičnim iskustvom i različitim oblicima zlostavljanja u djetinjstvu ili uzrok te pojave leži u genetskoj predispoziciji, hormonalnim poremećajima itd., onda sa medicinskog aspekta osobama sa pedofilijom treba pružiti medicinsku i psihijatrijsku pomoć i tretman. Stoga, ukoliko damo primat ovakvom razumijevanju problema pedofilije, to povlači za sobom i pitanje njihove krivične odgovornosti. Moguće je da ovakvo shvatanje pedofilije automatski utječe i na blagu kaznenu politiku, koja je izložena oštrim kritikama javnosti.

Većina, ipak, smatra da faktor samokontrole nikako ne smije biti zanemaren, pa se stoga od pedofila očekuje da može i treba kontrolisati svoju “bolesnu” želju (seksualne sklonosti prema djeci), što ga automatski čini krivično odgovornim. Tome u prilog idu i istraživanja provedena u Centru za istraživanje ovisnosti i mentalnog zdravlja u Torontu na čelu sa prof. J.M. Cantorom. Naučnici su otkrili, koristeći sofisticiranu magnetnu rezonancu (MRI) kako bi skenirali mozak pedofila i drugih kriminalaca koji nisu optuženi za seksualne zločine, da pedofili imaju znatno manje moždane tvari poznate kao “bijela tvar” (cerebral white matter) koja je odgovorna za povezivanje dijelova unutar mozga. Studija je potvrdila da pedofili razmišljaju na drugačiji način, ali nije dokazala da ne mogu kontrolisati vlastite postupke i ponašanja. Prof. Cantor je izjavio da pedofili možda ne mogu utjecati na svoje želje i prohtjeve, ali da itekako mogu kontrolisati ponašanje. Ono što navedeno istraživanje nije otkrilo je pitanje da li su vanjski faktori utjecali na formiranje ovakve strukture mozga ili se radi isključivo o karakterističnim, prirodnim razlikama koje ljude čine podložnim takvom nagonu.¹⁶⁴

Uloga socijalnog radnika, koji radi u cilju socijalne integracije pojedinaca i porodica pogođenih ovim problemom, nije nimalo lagana. Međutim, ukoliko se želi ovaj problem tretirati u cijelosti, potrebno je uključivanje i drugih stručnjaka iz ove oblasti. Socijalni radnici zbog specifičnosti posla koji rade, ukoliko žele profesionalno pristupiti problemu seksualnog zlostavljanja djece, moraju poznavati kako složenost problematike, tako i vještine i tehnike potrebne u radu sa ovim osjetljivim problemom. Imajući na umu da se ovdje radi o djeci kao žrtvama, koja su i najosjetljivija kategorija, potrebna su dodatna znanja, te poseban senzibilitet u pristupu. Dakako, ne treba zaboraviti ni ulogu socijalnog radnika u socijalnoj integraciji samih počinitelaca, a vjera u mogućnost njihove transformacije trebala bi biti rukovodeća u radu.

Obzirom da je društvo složeno u pogledu krivične odgovornosti pedofila, dat ćemo detaljnu analizu zakonskih okvira koji tretiraju problem dječije pornografije i pedofilije. Zakonska regulativa uokviruje rad socijalnih radnika, pa je stoga moraju poznavati, ali i apelovati na njenu izmjenu ukoliko se uoči njena manjkavost. Neki od ovih zakona se ne dotiču direktno socijalnog rada, ali je važno njihovo poznavanje zbog interdisciplinarnog karaktera, nužnog u tretiranju ovog problema. Interdisciplinarnost je veoma važan princip kojeg se valja pridržavati u radu.

Kako je to česta praksa, analizu zakonodavnog okvira počet ćemo sa međunarodnim legislativnim okvirom, zatim ustava i domaćih zakona koji regulišu ovu oblast. Dat ćemo detaljnu analizu domaćih zakona relevantnih za probleme dječije pornografije i pedofilije, odnosno seksualnog zlostavljanja djece, kao što su krivični zakoni, porodični zakoni, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici i zakoni o socijalnoj zaštiti.

164 Cantor J.M. et al.: “Cerebral white matter deficiencies in pedophilic men”, Journal of Psychiatric Research, br. 42, 2008, str. 167-183

3. PORNOGRAFIJA I PEDOFILIJA U ZAKONODAVNIM OKVIRIMA I MOGUĆNOST ZAŠTITE ŽRTAVA

3.1. MEĐUNARODNI PRAVNI OKVIR

“Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka” (1948) ima značajnu moralnu vrijednost i predstavlja temeljno polazište u promišljanju koncepta ljudskih prava općenito. Ideja koju promovirše ovaj dokument je poštivanje ljudskog dostojanstva, te jednaka prava za sve. U členu 3 ističe se da “svako ima pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost”, ali isto tako i u členu 4 da “niko ne smije biti držan u ropstvu ili ropском odnosu; ropstvo i trgovina robljem zabranjuje se svim njihovim oblicima.” Član 16(3) ističe da je porodica prirodna i temeljna društvena jedinica i ima pravo na zaštitu društva i države. Ovo je važan princip u socijalnom radu, iako u praksi postoji puno odstupanja od integrativnog pristupa zaštite porodice, bilo da se radi o njenoj socijalnoj ili porodičnoj zaštiti.

Svjetska deklaracija o preživljavanju, zaštiti i razvoju djece¹⁶⁵ ima za cilj kreiranje općih društvenih uslova nužnih za ostvarivanje prava djece u cijelom svijetu, prvenstveno borba protiv siromaštva u nerazvijenim zemljama. Smanjivanje siromaštva temeljni je uslov za ostvarivanje prava djece, a rukovodeći princip koji se ovdje ističe je “Djeca prije svega”. Siromaštvo, kao i niz drugih opasnosti kojima su izloženi milioni djece u svijetu mladi zahvaćeni ropstvom prostitucije, spolnog zlostavljanja i drugih oblika eksploatacije smatraju se rizičnom skupinom. (smisao)

Konvencija o pravima djeteta (1989) predstavlja opći zakonski standard za zaštitu prava djece, u koje spadaju i zabrana zanemarivanja, zloupotrebe i eksploatacije. Upravo je ova Konvencija napravila najveći zaokret u razumijevanju prava djece. Njeno donošenje najviše je inspirisalo rad nevladinih organizacija koje su radile na smanjenju siromaštva čije su najveće žrtve djeca, a zaokret se dogodio u smislu pomjeranja od materijalnog blagostanja ka ljudskim pravima¹⁶⁶. Tako djeca nisu više posmatrana kao objekti kojima je davana milostinja, već su postali subjekti u njihovim pravima. Konvencija je navedena kao jedan od 16 međunarodnih akata u Ustavu Bosne i Hercegovine¹⁶⁷. Prema Konvenciji, djetetom se smatra “ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života, ako se, na osnovu zakona koji se odnosi na dijete, punoljetstvo ne stječe ranije”. Neki drugi relevantni dokumenti za zaštitu prava i interesa djece odstupaju od ove granice, što proizvodi dodatnu zbunjenost kod profesionalaca koji rade u zaštiti prava djece. Ova granica je prema nekim međunarodnim dokumentima pomjerena na 16 godina¹⁶⁸ ili čak do 14 godina¹⁶⁹ u pojedinim domaćim zakonima. Zemlje potpisnice mogu odrediti dobnu granicu, koja ne smije biti ispod 16 godina.

¹⁶⁵ Usvojena na Svjetskom skupu na vrhu za djecu, 30. septembra 1990. godine

¹⁶⁶ O’Grady R.: “Eradicating paedophilia: Forward the humanization of society”, Journal of International Affairs, 2001

¹⁶⁷ Ustav Bosne i Hercegovine je utvrđen Aneksom 4. Dejtonskog mirovnog sporazuma potpisanog 1995.

¹⁶⁸ Haška konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece, prema Nacrtu izvještaja Bosne i Hercegovine o implementaciji Fakultativnog protokola iz Konvenciju o pravima djece o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji. Ovdje nisu navedeni autentični nazivi zakona iz praktičnog razloga, jer se nastoji prikazati zakonodavni okvir na nivou Bosne i Hercegovine.

¹⁶⁹ Krivični zakon Bosne i Hercegovine; Zakoni o socijalnoj zaštiti u Bosni i Hercegovini različito određuju starosnu dob djeteta koje može ostvarivati prava po ovom zakonu, pa je ona u Federaciji 18 godina, odnosno 27 ako je dijete na redovnom školovanju, prema Zakonu o dječijoj zaštiti RS dijete do 15 godina može ostvariti pravo na dječijji dodatak. Zdravstvenu zaštitu mogu ostvariti djeca do 15 godina (FBiH) odnosno đaci i studneti na redovnom školovanju (RS).

Konvencija ističe da dijete i djetinjstvo imaju posebnu zaštitu, a porodici kao najprirodnijem okruženju za rast djeteta treba pružiti posebnu zaštitu i pomoć, kako bi mogla preuzeti sve obaveze koje ima (Preambula). Konvencija principijelno ističe na nekoliko mjesta značaj porodice, kao prirodnog okruženja za dijete, za njegov potpuni i skladni razvoj, zbog jasne potrebe djeteta da odrasta u atmosferi sreće, ljubavi i razumijevanja. Za socijalnog radnika je primarni zadatak stvaranje takvog okruženja koje će biti optimalno za rast, odgoj i vaspitanje djeteta. Činjenica da je sve veći broj djece izložen brojnim rizičnim faktorima koji direktno ili indirektno utječu na njegov položaj u porodici, a sve veći broj djece raste upravo u porodicama koje ne ispunjavaju uslove za njegov rast i razvoj. Treba uzeti u obzir i činjenicu da je veliki broj porodica materijalno neosiguran, poremećene strukture i odnosa, da je primjetan porast razvoda, a samim tim i rekonstruisanih porodica, da je utjecaj Interneta tako snažan da se čini da donosi više štete nego koristi. Izražen porast ovisnosti, posebno narkomanije, uveliko doprinosi učvršćivanju mišljenja da je sama porodica upravo ozbiljan rizični faktor, gdje dijete ne može zadovoljiti najelementarnije potrebe niti minimum sigurnosti, čemu su socijalni radnici u praksi često svjedoci.

Međunarodni dokumenti u legislativnoj hijerarhiji primarno su važni, a socijalni radnici trebaju poznavati odredbe ovih zakona kako bi mogli utjecati na njihovu eventualnu izmjenu i usklađivanje na državnom nivou, ali i kako bi unaprijedili praksu u duhu ljudskih prava. Domaći zakoni rukovode se zaštitom prava porodice, međutim legislativa je uglavnom orijentisana na zaštitu prava majke i djeteta. Praksa socijalnog rada orijentisana je na zaštitu prava djece, međutim ne poradi li se ozbiljno na izmjeni okruženja i konteksta u kojem dijete boravi i odrasta, teško će biti moguće zaštititi njegova prava.

Tradicionalno, u praksi, kao što to ističe i Konvencija o pravima djeteta, socijalni radnici rukovode se zaštitom prava i najboljih interesa za zaštitu djece. Odvajanje djeteta iz porodice potrebno je u slučajevima zlostavljanja ili zanemarivanja djeteta od strane roditelja (član 9). Najbolji interes djeteta (član 18) predmet je stalnih diskusija, zahtijeva nova promišljanja i odgovore, međutim, oni su determinirani kulturološkim i tradicionalnim razumijevanjem uloge djeteta u porodici.

Konvencija jasno zabranjuje bilo kakav oblik zlostavljanja djece u članu 19:

“Države potpisnice će poduzeti sve odgovarajuće zakonske, upravne, društvene i obrazovne mjere da bi se dijete zaštitilo od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupanja, zloupotrebe ili eksploatacije, uključujući seksualno zlostavljanje dok je na brizi roditelja, zakonskih staratelja ili bilo koje druge osobe koja se brine o djetetu.”

Često se u razumijevanju uzroka dječije pornografije, prostitucije i pedofilije navodi siromaštvo, a nerazvijene zemlje posebno su izložene ovom problemu o čemu svjedoče brojni izvještaji. Roditelji imaju primarni zadatak da osiguraju

finansijska sredstva i uslove života potrebne za djetetov razvoj (član 27), što većina roditelja danas, posebno u Bosni i Hercegovini, nije u mogućnosti. Razočaravajuće je i poražavajuće da neki roditelji zloupotrebljavaju roditeljska prava i koriste vlastitu djecu kao jedini izvor zarade. Stoga država mora biti svjesna da siromaštvo uzrokuje različite društvene patologije, od kojih je najteža i najsloženija pedofilija. Službe socijalne zaštite moraju biti spremne odgovoriti na ovaj problem, čije rješavanje uglavnom često započinje pružanjem socijalne pomoći.

Članovi 34, 35, i 36 Konvencije garantuju pravo djeteta na zaštitu od svih oblika seksualne eksploatacije, seksualne zloupotrebe i trgovine djecom, a član 34 se najdirektnije odnosi na zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja:

“Države potpisnice se obavezuju da će zaštititi dijete od svih oblika seksualne eksploatacije i seksualne zloupotrebe. U tu svrhu države potpisnice će naročito poduzeti sve odgovarajuće mjere da se spriječi:

- Poticanje ili tjeranje djeteta da se upusti u bilo kakvu nezakonitu seksualnu aktivnost
- Korištenje djeteta u cilju eksploatacije za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje
- Korištenje djeteta u cilju eksploatacije u pornografskim predstavama ili materijalima”

Konvencija obavezuje zemlje potpisnice da poduzme sve mjere u cilju pružanja pomoći djeci; stoga je član 39 posebno važan u kreiranju i poduzimanju potrebnih mjera i akcija kako bi se unaprijedio “fizički i psihološki oporavak djeteta koje je žrtva: bilo kojeg oblika zanemarivanja, eksploatacije ili zlostavljanja. Takav oporavak i reintegracija treba se odvijati u okolini koja daje podršku zdravlju, samopoštovanju i dostojanstvu djeteta.” Socijalni radnik, u kreiranju i postizanju najboljih uslova za dijete, treba koristiti sve raspoložive resurse, materijalne i nematerijalne.

Ono što je posebno važno za Bosnu i Hercegovinu, u borbi protiv dječije pornografije i pedofilije, je činjenica da je BiH 2005. godine pristupila, a godinu dana kasnije ratifikovala Konvenciju o cyber kriminalu Vijeća Evrope zajedno sa pratećim protokolima. Cilj ovog dokumenta je da se spriječi distribucija i dalja zloupotreba dječijih pornografskih snimaka putem Interneta. U članu 9 “Krivična djela vezana uz dječiju pornografiju” preciznije se određuje koji postupci spadaju u kršenje prava djece, a to su:

- Proizvodnje dječije pornografije za svrhe njene distribucije putem informatičkih sistema
- Nuđenje ili činjenje dostupnim dječije pornografije putem informatičkog sistema
- Distribuiranja ili prenošenja dječije pornografije putem informatičkog sistema
- Pribavljanje dječije pornografije putem informatičkog sistema za sebe i drugoga

- Posjedovanje dječije pornografije u informatičkom sistemu ili na mediju za pohranu informatičkih podataka

Ovdje je definisan pojam “dječije pornografije” koji uključuje pornografski materijal koji vizuelno prikazuje:

- Maloljetnika kako učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju
- Osobu koja izgleda kao maloljetnik koji učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju
- Stvarne slike koje predstavljaju maloljetnika kako sudjeluje u seksualno eksplicitnom ponašanju

Bosna i Hercegovina se mora pohvaliti da je ova krivična djela već inkorporirala u svoje krivično zakonodavstvo. U narednom periodu pristupit će se i Konvenciji Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (zloupotrebe)¹⁷⁰, kako bi se kreirao sistem zaštite djece i njihovih prava.

Prava djece općenito su garantovana i Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda¹⁷¹ koja se direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini. Ovim dokumentom garantiraju se temeljna prava svih građana, pa tako i djece.

Važno je istaći da je Bosna i Hercegovina ratifikovala Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji¹⁷² 2002. godine, a kojeg je prihvatila u cijelosti. Potpisivanje ovog protokola izuzetno je važno u borbi protiv dječije pornografije, dječije prostitucije i trgovine djecom.

Temeljna prava djece su usvajanjem ovog i niza drugih relevantnih dokumenata inkorporirana u ustavima entiteta. Naime, ustavi entiteta inkorporiraju niz međunarodnih dokumenata ljudskih prava, kao i prava djece, od kojih je posebno važna Konvencija o pravima djeteta.

3.2. ZAŠTITA ŽRTAVA PEDOFILIJE I PORNOGRAFIJE U DOMAĆIM ZAKONODAVNIM OKVIRIMA

3.2.1. Krivični zakon i zaštita djece u BiH

Od svih krivičnih djela poznatih ljudskom rodu, pedofilija ili seksualno zlostavljanje djece predstavlja jedno od najgнусnijih i izaziva oštar bijes društvene zajednice prema počiniocu. Bosna i Hercegovina se može pohvaliti da u svom krivičnom zakonodavstvu navodi krivična djela seksualnog zlostavljanja djece, odnosno krivična djela pornografije i pedofilije, tj. seksualnog zlostavljanja djece. Prema Krivičnom zakonu Federacije BiH, u dijelu koji se odnosi na krivična djela protiv slobode i morala navode se: silovanje, spolni odnošaj s nemoćnom osobom, spolni odnošaj zloupotrebom položaja, prinuda na spolni odnošaj, spolni odnošaj s djetetom, bludne radnje, zadovoljavanje pohote pred djetetom ili maloljetnikom,

170 “Analiza kapaciteta, procedura i nedostataka u sistemu zaštite djece od dječije pornografije u Bosni i Hercegovini”, Save the Children Norway, 2008

171 Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda u hijerarhiji međunarodnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava zauzima najviše mjesto.

172 “Službeni glasnik BiH”, br.5/02

navođenje na prostituciju, iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije, upoznavanje djeteta s pornografijom i rodoskrvnuće. Ipak, zapriječene kazne za ovakva djela su veoma niske, a proces dokazivanja neefikasan.

Krivično zakonodavstvo ne primjenjuje kaznene mjere prema djeci mlađoj od 14 godina¹⁷³, te se stoga protiv njih ne može voditi krivični postupak. Kada je dijete žrtva pornografije i pedofilije, prihvaćena je dobna granica do 18. godine radi njegove zaštite. Krivični zakoni Bosne i Hercegovine, Federacije BiH i Brčko Distrikta saglasni su u pogledu definisanja pojmova "dijete" i "maloljetnik", dok Krivični zakon Republike Srpske ne daje određenje ovih pojmova¹⁷⁴.

Ukoliko se dijete u krivičnom postupku pojavljuje kao žrtva, zakon daje mogućnost zaštite njega i njegove porodice tako što će im se osigurati status zaštićenog ili ugroženog svjedoka, ukoliko se procijeni da za tim postoji potreba.

Bosnu i Hercegovinu sve češće potresaju priče u medijskim izvještajima o slučajevima pornografije i pedofilije. Nedavno je u Brčko Distriktu u slučaju iskorištavanja djeteta radi pornografije i pedofilije izrečena kazna od dvije godine zatvora¹⁷⁵. U Federaciji BiH i RS-u bilo je slučajeva iskorištavanja djece i maloljetnika radi pornografije, a neki su obustavljeni jer je počinitelj mlađi od 14 godina.

Dječija prostitucija u Bosni i Hercegovini se tretira kao vrbovanje na prostituciju i trgovina ljudima¹⁷⁶, a odnosi se na djecu mlađu od osamnaest godina. Ovdje se direktno primjenjuju standardi u okviru Evropske konvencije o borbi protiv trgovine ljudima.¹⁷⁷

Krivični zakon RS krivična djela pornografije određuje u članovima 199. "Iskorištavanje djece i maloljetnih osoba za pornografiju", i u članu 200. "Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije". Krivično djelo iz člana 199. predviđa kaznu zatvora od šest mjeseci do pet godina. Prema članu 200., u slučajevima proizvodnje i prikazivanja pornografskih sadržaja, predviđa se kazna zatvora do jedne godine, a u slučaju da je dijete žrtva mlađe od 16 godina predviđa se kazna zatvora do tri godine. Članom 195. ovog zakona regulisana je zabrana spolnog nasilja nad djecom i ovo djelo strožije se kažnjava. Ukoliko pred djetetom ili maloljetnom osobom vrši radnje namijenjene zadovoljavanju vlastite ili tuđe polne strasti, ili ko navede dijete da pred njim ili drugim licem vrši takve radnje (član 197.) bit će kažnjen novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine. Za krivično djelo iskorištavanja djeteta za pornografiju predviđena je kazna od šest mjeseci do pet godina, dok je za prikazivanje takvih sadržaja predviđena kazna do pet godina, posebno ako se za to koristi Internet ili druga sredstva javnog informisanja (član 200.).

Krivični zakon Brčko Distrikta navodi ista krivična djela prema djeci kao i Krivični zakon Federacije BiH.

173 Ovaj zakon smatra djetetom osobu koja nije navršila četrnaest godina. Dijete starije od četrnaest godina tretira se kao maloljetna osoba.

174 Krivični zakon RS ("Službeni glasnik RS, 49/03)

175 Ibid.

176 Krivični zakon BiH u slučaju navođenja djeteta na prostituciju u zemlji u kojoj dijete nema prebivalište predviđa kaznu zatvora u trajanju od jedne do deset godina.

177 Ibid.

Krivično djelo navođenja na prostituciju (član 210) smatra se najtežim krivičnim djelom prema djeci za koji se predviđa kazna zatvora u Federaciji BiH i Brčko Distriktu od tri do petnaest godina, a u RS od jedne do dvanaest godina.

Ohrabruje činjenica da Bosna i Hercegovina ima u svom krivičnom zakonodavstvu inkorporirana krivična djela pornografije i pedofilije, premda u društvu postoji konsenzus da počinioce treba strožije kazniti. Složenost državnopravnog ustroja zemlje proizvodi razuđenost u pravnom i sudskom sistemu. Krivični zakoni entiteta i Brčko Distrikta različito definišu proizvodnju i prikazivanje dječije pornografije, odnosno upoznavanje djeteta sa pornografijom¹⁷⁸, pa čak i u dijelu dokazivanja krivičnog dijela. Naime, u Krivičnom zakonu Federacije BiH dovoljno je da neko posjeduje materijal koji predstavlja dječiju pornografiju, bez i da je distribuira, odnosno da je samo posjedovanje pornografskog materijala kažnjivo u skladu ovim zakonom.

U novinarskom istraživanju koje je provedeno u 12 gradova u BiH na temu "Trebali oštrije kažnjavati pedofiliju?", preko 95% ispitanika je odgovorilo da treba.¹⁷⁹

Grad	Da	Ne
Livno	99,1%	0,9%
Banja Luka	97,6%	2,4%
Travnik	98,4%	1,6%
Orašje	98,9%	1,1%
Široki Brijeg	99,6%	0,4%
Mostar	98,6%	1,4%
Sarajevo	96,3%	3,7%
Tuzla	98,1%	1,9%
Bihać	97%	3%
Zenica	99,2%	0,8%
Goražde	98,6%	1,4%
Brčko	98,5%	1,5%

Ohrabruje činjenica da je javnost Bosne i Hercegovine svjesna opasnosti pedofilije te njene prisutnosti u našem društvu, posebno u novije doba. Većina ispitanika je za višegodišnje kazne za djelo pedofilije, a neki smatraju da bi država trebala donijeti zakon koji bi pedofile osuđivao čak na doživotnu kaznu zatvorom.

178 "Analiza kapaciteta, procedura i nedostataka u sistemu zaštite djece od dječije pornografije u Bosni i Hercegovini", Ministarstvo sigurnosti BiH – Odsjek za borbu protiv trgovine ljudima u saradnji sa Save the Children Norway, 2008

179 "Dnevni list", 21. februar 2009.

Istovremeno, bez obzira kako ove probleme tretiralo sudstvo i zakonodavstvo, obaveza socijalnog radnika je da radi kako sa žrtvom tako i sa počiniocem, u cilju njihove resocijalizacije i socijalne integracije.

Prava djece na društvenu zaštitu bliže se definišu kroz domaće zakone od kojih su posebno važni sljedeći, a koji se direktno odnose na rad socijalnih radnika: Porodični zakon, Zakon o zaštiti nasilja u porodici i Zakon o socijalnoj zaštiti. Navedeni zakoni temelj su zaštite prava i interesa djece u cilju osiguranja adekvatnih uslova za njihov pravilan odgoj i razvoj, ali i zaštitu u slučaju zanemarivanja, zlostavljanja i eksploatacije.

Porodični zakon spada među relevantne domaće zakone koji regulišu odnose unutar porodice, zbog čega čine jedan od temeljnih okvira rada socijalnih radnika. Ovaj zakon uređuje različite aspekte porodičnog života, ali i jasno određuje važnu ulogu centara za socijalni rad kao organa starateljstva u implementaciji ovih odredbi. Obaveza roditelja je, kako je istaknuto u zakonu, da osiguraju zaštitu interesa i dobrobiti djeteta, odgovornih za podizanje, odgoj i obrazovanje djeteta. Obaveza države je da osigura zaštitu porodice i djeteta, što zakon jasno naglašava.

Porodični zakon FBiH¹⁸⁰ zabranjuje nasilničko ponašanje u porodici (član 4.), pod kojim se podrazumijeva "svako narušavanje fizičkog ili psihičkog integriteta" (član 4. stav 2). Roditeljsko staranje podrazumijeva "zaštitu djeteta koja je nužna za njegovu dobrobit" (član 130.) s ciljem ostvarivanja najboljeg interesa djeteta (član 129.). Roditelj, bez sumnje, ima najveću odgovornost da spriječi moguće zloupotrebe djece u ovakve svrhe. Kako i na koji način će roditelj zaštititi dijete od negativnih utjecaja Interneta zavisi od njegovog obrazovnog nivoa, u koju svakako spada i informatička pismenost. Međutim, koliko god roditelj bio osviješten i domišljat, barem kada je riječ o onima koji su informatički pismeni, opasnosti neprestano vrebaju, pa je izazov veliki i za roditelja i za dijete. Veliki broj roditelja, za razliku od njihove djece, sam ne koristi savremene tehnologije, zbog čega problem postaje složeniji. Međutim, i oni roditelji koji poznaju sve prednosti i nedostatke Interneta – zbog zauzetosti, dugog odsustva od kuće i nedostatka vremena za bavljenje djetetom – nisu u manjem riziku. Nemar roditelja i odsustvo aktivne kontinuirane kontrole ne može se opravdati, kada je u pitanju njihov odgovornost zakon je izričit "...radi zaštite interesa djeteta roditelji dužni u skladu sa uzrastom djeteta, kontrolisati njegovo ponašanje" (član 134.)

U članu 134. jasno je istaknuto da su roditelji dužni "čuvati dijete, zadovoljavati njegove normalne potrebe i štititi ga od svih oblika poroka: droga, alkohola, skitničenja, razbojništva, krađe, prostitucije, prosjačenja, kao i svih oblika maloljetničke delinkvencije, te nasilja, povreda, ekonomske eksploatacije i seksualne zloupotrebe i svih drugih asocijalnih pojava".

Zakon u niz slučajeva predviđa mogućnost oduzimanja roditeljskog staranja (član 154.), od kojih posebno izdvajamo iz stava 2:

"Zloupotreba prava postoji naročito u slučajevima tjelesnog i duševnog nasilja nad djetetom, spolnog iskorištavanja djeteta, navođenje na društveno neprihvatljivo ponašanje, te grubog kršenja djetetovih prava na drugi način."

180 "Službene novine Federacije BiH", br. 35/05

Socijalni radnici imaju priliku svjedočiti različitim kompleksnim pričama porodice i porodične patologije. U praksi su poznate situacije sklapanja ugovorenih brakova, kada roditelji ili staratelji, suprotno pozitivnom pravu, prisilno udaju kćerku. Ovakva praksa sreće se u patrijarhalnim porodicama, a roditelj nerijetko na ovaj način želi pribaviti materijalnu korist. Na ovaj način roditelji krše temeljna prava djece koja proizlaze iz međunarodnih i domaćih zakona.

Porodični zakon Republike Srpske¹⁸¹ donesen je 2002. godine, a u članu 3. se propisuje posebna zaštita porodice, majke i djeteta u skladu sa međunarodno priznatim ljudskim pravima i temeljnim slobodama. Istaknuto je da su principi ljudskih prava najdirektnije moraju provoditi. Članom 97. se zabranjuje roditeljima i ostalim članovima porodice podvrgavanju ponižavajućim postupcima, duševnom i fizičkom kažnjavanju, odnosno zlostavljanju. Dalje se u članu 106. pojašnjava da roditelj zloupotrebljava svoje pravo:

“ ... ako provodi fizičko ili psihičko nasilje nad djetetom ...”

“ ... ako seksualno iskorištava dijete ...”

Porodični zakon Brčko Distrikta zabranjuje nasilničko ponašanje u porodici (član 3.), tako da ova odredba tautološki znači da se zabranjuje seksualno zlostavljanje djece u porodici. Član 110. ovog zakona upravo se odnosi na pravo djeteta na zaštitu od svih oblika nasilja, zloupotrebe, zapostavljanja i zanemarivanja.

Konačno, zakoni su saglasni i eksplicitni u pogledu razumijevanja zloupotrebe roditeljskih prava kada je u pitanju seksualno zlostavljanje ili zanemarivanje djece, pri čemu se posebno zabranjuju:

- Fizičko i psihičko nasilje
- Spolno iskorištavanje
- Navođenje na društveno neprihvatljivo ponašanje

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici¹⁸² je donesen prije nekoliko godina za cijelu Federaciju BiH. Ovaj zakon odnosi se na zaštitu od nasilja u porodici, način zaštite članova porodice, te na vrste i svrhu prekršajnih sankcija za počinioc nasilnih radnji. Ovaj zakon u dijelu koji definiše članove porodice određuje ko spada u porodicu, te stoga zaključujemo da se on odnosi i na zaštitu od nasilja nad djecom, iako se ni u jednom dijelu eksplicitno ne odnosi na djecu, osim u članu 5. koji ističe da odnosi unutar porodice trebaju biti zasnovani na humanim principima, gdje se posebno ističe obaveza zaštite djece. Nasilje u porodici se ovim zakonom definiše kao “bilo koje djelo koje nanosi fizičku, psihičku, seksualnu ili ekonomsku štetu ili patnju, kao i prijetnje takvim djelima ili propuštanje dužnog činjenja i pažnje koje ozbiljno sputavaju članove porodice da uživaju u svojim pravima i slobodama na principu ravnopravnosti u javnoj ili privatnoj sferi života”.

Ovaj kao i porodični zakon, ističe važnu ulogu organa starateljstva u pružanju zaštite od nasilničkog ponašanja.

Zakon o socijalnoj zaštiti predstavlja temeljni okvir u radu socijalnih radnika

181 “Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 54, Godina XI

182 Zakoni Federacije BiH za 2005. godinu, www.fbihvlada.gov.ba

u cilju osiguravanja socijalne sigurnosti građana i njihovih porodica (član 11.)¹⁸³. Korisnici socijalne zaštite, prema zakonima koji uređuju ovu oblast na nivou Bosne i Hercegovine, mogu biti odrasli i djeca. Socijalna zaštita djece ostvaruje se u najboljem interesu djeteta, u skladu sa Konvencijom o pravima djeteta, čime se Federacija BiH bezrezervno obavezuje na primjenu međunarodnih standarda u zaštiti prava djece. Ovaj zakon, kao i zakoni Republike Srpske i Brčko Distrikta, definiše korisnike socijalne zaštite, a među ostalim, navode se i djeca i to:

- Djeca bez roditeljskog staranja
- Odgojno zanemarena djeca
- Odgojno zapuštena djeca
- Djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama
- Lica sa društveno negativnim ponašanjem
- Lica i porodice u stanju socijalne potrebe, kojima je usljed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite¹⁸⁴

Odgojno zanemareno dijete je dijete koje zbog nedovoljnog nadzora i brige roditelja, te negativnog utjecaja sredine, narušava općeprihvaćene norme ponašanja (član 13.), dok je odgojno zapušteno dijete koje svojim ponašanjem narušava općeprihvaćene norme i čini prekršaje ili krivična djela. Obzirom da zakon ne navodi žrtve trgovine ljudima, pornografije, pedofilije, ili bilo kojeg oblika seksualnog zlostavljanja i nasilja općenito kao moguće korisnike prava iz socijalne zaštite, stoga je opravdano zapitati se kako ih onda tretirati i da li onda dijete koje je žrtva pornografije i/ili pedofilije ili je žrtva trgovine može biti korisnik u smislu ovog zakona.

Zakonodavac ne prepoznaje ova djela ni u posljednja dva slučaja (lica sa društveno negativnim ponašanjem i lica i porodice u stanju socijalne potrebe), gdje bi sasvim logično mogli ubrojati žrtve pornografije i pedofilije. U članu 17. navedena su djela društveno negativnog ponašanja, a među ostalim nisu navedena ova djela, osim prostitucije. Međutim, ovaj član ipak ostaje otvoren za interpretaciju, jer na kraju ostavlja prostor u dijelu koji završava sljedećim riječima "i drugim oblicima društveno negativnog ponašanja".

Takođe, među brojnim uzrocima koji se navode u članu 18. ne nalazimo lica i porodice pogođene ovim problemom, a posmatrajući etiologiju mogućih situacija nalazimo isključivo egzogene uzročnike. Iako sam zakon ne navodi djecu žrtve pornografije i pedofilije kao moguće korisnike socijalne zaštite, stanje socijalne potrebe ipak je temeljna činjenica na kojoj se bazira socijalni rad, a kojim bi i zakoni o socijalnoj zaštiti trebali biti inspirisani, što je i navedeno u članu 11. kod određenja pojma socijalne zaštite.

Zakon o socijalnoj zaštiti omogućuje ostvarivanje sljedećih prava:

1. Novčana i druga materijalna pomoć

¹⁸³ Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom („Službene novine Federacije BiH”, br. 36/99)

¹⁸⁴ U posljednje dvije kategorije, iako to nije eksplicitno navedeno, spadaju i djeca.

2. Osposobljavanje za život i rad
3. Smještaj u drugu porodicu
4. Smještaj u ustanove socijalne zaštite
5. Usluge socijalnog i drugog stručnog rada
6. Kućna njega i pomoć u kući

Republika Srpska i Brčko Distrikt posebnim zakonom uređuju socijalnu zaštitu djece, a prava garantovana ovim zakonom su u Federaciji sadržana u Zakonu o socijalnoj zaštiti, kao i Porođičnim zakonu. Iako je ovaj zakon po svome nazivu uži jer se odnosi na socijalnu zaštitu djece, ni ovaj zakon ne predviđa zaštitu žrtava pornografije i pedofilije. Problemi u ostvarivanju prava na socijalnu zaštitu djece žrtava pornografije i pedofilije leži kako u normativnom dijelu, tako i praksi. Socijalni radnici suočeni su sa ozbiljnim problemima u pružanju adekvatne pomoći žrtvama trgovine općenito, posebno kada je riječ o djeci. Uzroci za ovakve poteškoće se mogu tražiti u samom društvu, nepostojanju objektivnih uslova za rad, kao što je osiguranje adekvatnog prostora za rad, ali i u nedovoljnom poznavanju ovog problema kod samih profesionalaca, opterećenosti poslom i sl. Kompleksnost sistema socijalne zaštite proizlazi iz administrativno-pravne uređenosti zemlje, što donosi dodatne probleme, kako u zakonodavnom dijelu, tako i u samoj praksi. Kantonalni zakoni, koji moraju biti usklađeni sa federalnim Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštitu porodice sa djecom i civilnih žrtava rata, nisu se rukovodili ovim pravilom. Evidentne su razlike u pogledu kompletnosti zakona, jer pojedini kantoni, kao što su Hercegovačko-neretvanski i Kanton 10, imaju samo zakon o socijalnoj zaštiti. Zaštita djece, ili kako je to federalnim zakonom uređeno zaštita porodice sa djecom, nije predviđena, a u praksi se krše temeljne prava djece. Jedan od rijetkih kantona koji proširuje krug korisnika i ubraja i žrtve zlostavljanja i nasilja u porodici je sarajevski kanton.

Zakoni o socijalnoj zaštiti su ograničavajući u pogledu ostvarivanja materijalnih i novčanih pomoći, međutim, veoma je važno pravo na mogućnost korištenja usluga socijalnog rada. Ova metoda rada u cilju davanja psiho-socijalne podrške djeci žrtvama pornografije i pedofilije posebno je važan.

Upravo ovdje leži glavni uzrok izraženoj socijalnoj nejednakosti na nivou Bosne i Hercegovine, a posebno na području Federacije BiH zbog različitog zakonodavnog sistema i ekonomske razvijenosti pojedinih kantona. Dakako, ovo je i temeljni uzrok diskriminacije djece u pogledu njihove zaštite u okviru sistema socijalne zaštite.

4. PROFESIONALNA ETIKA SOCIJALNOG RADA U RADU SA DJECOM ŽRTVAMA PORNOGRAFIJE I PEDOFILIJE

Profesionalna etika socijalnog rada predstavlja temeljni okvir u radu socijalnih radnika; stoga je važno razmotriti neka pitanja i moguće dileme koje se mogu javiti u radu na problemima pornografije i pedofilije. Socijalni radnik u radu sa ovim i sličnim problemima neprestano se nalazi u procjepu između potreba klijenta,

zakonodavstva i stvarnih mogućnosti društva i zahtjeva profesije. Potrebe, interesi i zaštita prava klijenata trebaju biti temeljni principi u radu; međutim, praksa pokazuje da se socijalni radnici u svom radu više referiraju na aktualne zakone i propise. Drugi važan problem jeste nedostatak sredstava koji stoji na putu provođenja ovih zakona, a posebno implementacije rukovodećeg principa u socijalnom radu, a to je "stanje socijalne potrebe". Domaći zakoni o socijalnoj zaštiti kritikovani su upravo zbog činjenice da nisu usklađeni sa stvarnim potrebama građana, već su i sami uslovljeni trenutnom ekonomskom situacijom, koja je izuzetno teška posebno u pojedinim kantonima. Kada bi i zakoni bili više rukovođeni stvarnim potrebama klijenata, socijalni radnici bi imali mogućnost da praktikuju "humani" socijalni rad u pravom smislu te riječi.

Socijalni radnik može imati moralnu dilemu i kada je riječ o pružanju pomoći počiniocu. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici određuje mjeru pružanja pomoći nasilniku, kako bi se potakla promjena takvog ponašanja u socijalno prihvatljivije. Istina, pedofil jednako treba pomoć društvene zajednice kako bi razvio mehanizme kontrole svoje "bolesne" želje ili "ljubavi" za djecu, što socijalni radnik uvijek mora imati na umu. Iako postoji "sumnja" u moguću preobrazbu ili "predogoj" pedofila, socijalni radnik, kako to nalaže jedno od važnih načela u socijalnom radu, ne smije izgubiti vjeru u takvu mogućnost. "Etički kodeks socijalnih radnika" (Asocijacija socijalnih radnika Kantona Sarajevo, 2009) obavezuje socijalnog radnika da pruži kvalitetnu podršku klijentu kako bi maksimalno iskoristio preostale sposobnosti. Istovremeno, pred socijalnog radnika se postavlja zahtjev da mora biti svjestan granica svojih znanja i stručnosti. Stoga klijentu kojem nije u mogućnosti pružiti pomoć, zbog ovih ograničenja, mora to otvoreno reći i uputiti ga drugom stručnjaku i ustanovi koja to može.

Iako je socijalni radnik dužan pružiti adekvatnu pomoć žrtvi, jednako mora raditi i sa nasilnikom, a ovaj profesionalni zahtjev je istaknut i zakonski regulisan. Međutim, ovim se otvaraju i drugi problemi koji ograničavaju takve mogućnosti. Naime, većina socijalnih radnika nije spremna raditi sa ovakvim problemima, te postoji potreba za njihovom dodatnom edukacijom i obukom.

Pitanje koje je posebno važno u radu sa klijentima je povjerljivost podataka i poštovanje klijentovog digniteta i prava na samoodređenje. Prirodom posla, socijalni radnici od klijenata saznaju informacije koje su povjerljive, što podrazumijeva da ih socijalni radnik mora čuvati kao profesionalnu tajnu. Međutim, neka saznanja su vezana i za sigurnost ljudi iz klijentove neposredne okoline. Socijalni radnik može imati nedoumicu između namjere da zadrži dobar odnos s klijentom na način da strogo čuva dobijene informacije ili da reaguje na način da zaštiti druge ugrožene osobe. Sigurnost i život bilo koje osobe trebaju biti prioritet za socijalnog radnika i imaju primat u odnosu na čuvanje profesionalne tajne. Stoga je važno istaknuti da su socijalni radnici dužni prijaviti policiji klijenta koji je počinio bilo kakav oblik seksualnog zlostavljanja djece, kao i ako dođu do saznanja da su roditelji prodavali ili podvodili vlastitu djecu. Bez obzira na osjetljivost i delikatnost situacije kojom bi se mogao narušiti odnos s klijentom, uvijek je najbolje otvoreno kazati klijentu da je to njihova zakonska obaveza. Član 16. Etičkog kodeksa ističe da je socijalni radnik

“dužan izvijestiti klijenta o svom činu, te snosi punu odgovornost za sve posljedice tog čina”.

Naime, veliki je broj odredbi u samom Etičkom kodeksu koji obavezuju socijalnog radnika na pružanje podrške klijentu, koji podrazumijeva i čuvanje profesionalne tajne. Imajući u vidu osjetljivost problematike koje tretiraju socijalni radnici, Kodeks ipak predviđa i moguća ograničenja i to kada klijent ugrožava sebe ili druge (član 10). Neki zakoni su prilično eksplicitni kada je riječ o obavezi socijalnog radnika kada je riječ o nasilju u porodici kao što je federalni Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. Potpuno je razumljivo da zakon ne ostavlja prostor za bilo kakve manipulacije polazeći od činjenice da su žrtve nasilja uvijek izložene životnoj opasnosti.

5. ULOGA CENTRA ZA SOCIJALNI RAD U ZAŠTITI ŽRTAVA PORNOGRAFIJE I PEDOFILIJE I SARADNJA SA DRUGIM INSTITUCIJAMA I ORGANIZACIJAMA

5.1. ULOGA CENTARA ZA SOCIJALNI RAD KOD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA DJECE

Centri za socijalni rad imaju zadatak da što kvalitetnije odgovore na negativne društvene pojave i socijalne probleme koje sa sobom donosi razvoj i određene promjene u društvu. Stručnost službi socijalne zaštite, tj. centara za socijalni rad, ogleda se i u kvalitetu prepoznavanja i otkrivanja novih i nadolazećih socijalnih problema te prilagođavanja svog djelovanja novonastalim situacijama. Upravo jedan takav ozbiljan društveni problem sa kojim se i socijalni radnici sve više moraju uhvatiti u koštac, predstavlja savremena društvena pošast – ekspanzija pedofilije, dječije pornografije i ostalih oblika seksualnog zlostavljanja i eksploatacije djece.

Bosna i Hercegovina je zemlja u tranzicijskim promjenama sa nezavidnom društvenom zbiljom (posljedice ratnog razaranja države i društva, visoka stopa nezaposlenosti, siromaštvo, visoka stopa kriminaliteta) u kojoj jedni socijalni problemi generišu nastanak novih. Na osnovu teorija koje ukazuju na vanjske, socijalne faktore pojave i širenja pedofilije, da se zaključiti kako bosanskohercegovačko društvo ima idealne predispozicije za pojavu i širenje pedofilije i dječije pornografije. Tako gledano, to čini veoma teškim ili nemogućim zadatkom bilo kome, pa i socijalnim radnicima, boriti se protiv ovog velikog društvenog problema koji se javlja kao posljedica složenih i isprepletenih faktora.

5.2. DA LI JE NAJVEĆI TERET U BORBI PROTIV SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA DJECE NA CENTRIMA ZA SOCIJALNI RAD I KAKAV ODNOS TREBAJU IMATI CENTRI SA OSTALIM NADLEŽNIM INSTITUCIJAMA?

Da bi borba protiv pedofilske prakse, incestuoznih veza i dječije pornografije urodila plodom i dala neke rezultate, potrebno je da se u tu borbu uključe svi relevantni sistemi države (obrazovni sistem, zdravstveni sistem, sistem socijalne zaštite), sudski organi i policija, mediji, kao i nevladine organizacije i udruženja

građana, jer sprečavanje seksualnog zlostavljanja djece zahtjeva sinhronizovane akcije svih nadležnih organa i institucija te multidisciplinarni pristup problemu.

Na tom tragu, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Vijeće za djecu BiH, u saradnji sa organizacijom Save the Children Norway, odlučilo se za izradu "Strategije za borbu protiv nasilja nad djecom 2007-2010"¹⁸⁵ kako bi se poboljšala zaštita ljudskih prava i sloboda najugroženije kategorije i najmlađih članova našeg društva. Strategija za svoje polazište uzima analize posljedica nasilja nad djecom, te ih dijeli na primarne i sekundarne. Primarne posljedice su verbalno, fizičko i seksualno nasilje u samom trenutku izvršenja, a sekundarne posljedice predstavljaju formalne i neformalne reakcije na zlostavljanje. Ovaj dokument se sastoji od četiri dijela, a u trećem je iznesen opis djelovanja i temeljnih ciljeva koji se tiču borbe protiv nasilja nad djecom, zaštite djece žrtava nasilja i prevencije nasilja nad djecom. Opisane su i posebne mjere koje se odnose na: zdravstveni sektor, obrazovni sistem, policijske službe, socijalni sektor, pravosudne organe, državne službe i nevladin sektor. Neke od tih mjera koje postavlja ova strategija, a koje se tiču svih institucija uključenih u provođenje strategije sa aspekta svoje nadležnosti, pa time i centara za socijalni rad su:

- Izrada štampanih publikacija, pamfleta ili plakata namijenjenih široj javnosti, nastavnicima u školi, roditeljima i djeci
- Donošenje internih uputstava o postupanju u situaciji kada se nasilje desi, usklađenih sa evropskim standardima i zakonskim propisima u BiH u okviru pojedinačnih institucija
- Utvrđivanje temeljnih profesionalnih standarda u načinu evidentiranja slučajeva nasilja i obaveza zaštite identiteta djeteta žrtve i njegove porodice
- Priprema godišnjeg programa za multidisciplinarnu edukaciju o borbi protiv nasilja nad djecom u cilju provođenja programa kontinuirane individualne obuke uposlenih profesionalaca
- Uspostavljanje na općinskom nivou koordinacijskog tima za borbu protiv nasilja nad djecom¹⁸⁶

5.3. KAKVE MJERE TREBAJU PODUZETI CENTRI ZA SOCIJALNI RAD KADA JE U PITANJU ZAŠTITA DJECE OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA?

Centri za socijalni rad su dužni poduzeti sve potrebne mjere u cilju zaštite prava i interesa djeteta. Porodični zakon FBiH definiše ulogu organa starateljstva koji po službenoj dužnosti nastupa radi zaštite prava i interesa djeteta. Obaveza drugih organa i organizacija, prema članu 154. stav (3) Porodičnog zakona FBiH je da "bez odlaganja obavijeste organ starateljstva o povredi djetetovih prava, a naročito o nasilju, zlostavljanju, spolnim zloupotrebama i zanemarivanju djeteta".

Neophodna je saradnja sa psihologom koji će sa djetetom obaviti razgovor kako bi se utvrdilo njegovo emocionalno i psihičko stanje, te ispitalo mišljenje koje se može

¹⁸⁵ "Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2007-2010", Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2007

¹⁸⁶ Ibid, str. 23-26

koristiti u zaštiti njegovih interesa¹⁸⁷ U sudskoj praksi, ukoliko je u postupak uključeno dijete kao žrtva ili okrivljeni, obavezno je prisustvo socijalnog radnika. Policija će procijeniti sigurnost djeteta i ukoliko utvrdi da su život i zdravlje djeteta ugroženi uključit će centar za socijalni rad, te donijeti odluku o hitnom zbrinjavanju djeteta.

Prema Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine¹⁸⁸, u članu 5. stav (4), propisano je:

“Obaveza dostavljanja obavijesti o povredi prava djeteta službi ili centru za socijalni rad odnosi se na Tužilaštvo BiH, tužilaštva entiteta i Brčko Distrikta, policijske službe u BiH i stručne radnike u obrazovno-vaspitnim ustanovama (upravu, nastavnike i pedagošku službu obrazovnih ustanova), zdravstvenim ustanovama, inspekcijskim i sanitarnim službama, zavodima za zapošljavanje, matičnim uredima, savjetovalištim, zavodima za zaštitu djece i omladine, domovima za nezbrinutu djecu i omladinu kao i djecu bez roditeljskog staranja i bilo kojim drugim javnim ili privatnim institucijama u kojima se djeca zbrinjavaju.”

Članom 15. (4) propisano je: “Dijete žrtva i svjedok žrtva će se tretirati kao dijete bez staranja ili vaspitno zanemareno ili zapušteno dijete bez obzira na njegov porodični status.”

Jedan od oblika socijalne zaštite djece koji provode centri za socijalni rad je izdvajanje djeteta i smještaj u drugu porodicu ili ustanovu. Kada je situacija alarmantna, potrebno je hitno reagovati kako bi se dijete što prije smjestilo na sigurno i dobilo najbolju brigu. Kari Killén (2001) s pravom ističe:

“U roditeljskom domu nema uvijek dovoljno snage na kojoj bi se mogla graditi promjena. Djeca postaju sve ozbiljnije poremećena. Njihovo razvojno zaostajanje postaje sve očitije, a razvojno funkcioniranje, a roditeljsko funkcioniranje sve lošije.”

Ova mjera se rijetko poduzima, a zaštita djeteta i prava i pravovremena pomoć “može biti osujećena i lošom saradnjom stručnjaka” (Kari Killén, 2001) čak i kada postoje evidentni dokazi o zlostavljanju. Interdisciplinarni pristup i međuinstitucionalna saradnja, pored brojnih prednosti, za žrtvu ponekad predstavljaju problem. Mnoštvo stručnjaka koji su uključeni u rad sa žrtvom prijetnja je ponovnoj viktimizaciji. Problem je ozbiljan i kada dolazi do preklapanja i nedefinisanih uloga pojedinih pomagača. Pri tome je važno da socijalni radnik razumije svoju ulogu, a to je prvenstveno istraživanje problema i potreba i pružanje pomoći. Socijalni radnik ne radi psihoterapiju, niti je policajac-isljednik.

5.4. KAKVO MESTO IMA PREVENCIJA U SPREČAVANJU SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA DJECE I REHABILITACIJA ŽRTVE U OKVIRU DJELOVANJA CENTARA ZA SOCIJALNI RAD?

Za borbu protiv seksualnog zlostavljanja djece koja bi dala pozitivne rezultate, od

187 Dijete starije od 10 godina može izraziti svoje stavove i mišljenja koji se uzimaju kao ravnopravni izvor informacija o određenom slučaju (prema “Nacrtu Izvještaja Bosne i Hercegovine o implementaciji Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji”, 2008).

188 “Službeni glasnik BiH”, br. 66/07; prema “Nacrtu izvještaja Bosne i Hercegovine o implementaciji Fakultativnog protokola iz Konvencije o pravima djece o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji”. Ovdje nisu navedeni autentični nazivi zakona iz praktičnog razloga, jer se nastoji prikazati zakonodavni okvir na nivou Bosne i Hercegovine.

ogromne je važnosti razvijanje preventivnog djelovanja svih institucija i organizacija koje su uključene u suzbijanje nasilja nad djecom, pa tako i službi socijalne zaštite, odnosno centara za socijalni rad. Prevencija se može odvijati kroz tri nivoa: primarni, sekundarni i tercijarni.

Primarna prevencija predstavlja prevenciju u pravom smislu te riječi i podrazumijeva razvijanje sposobnosti kod svih nadležnih institucija u prepoznavanju i otklanjanju faktora rizika koji dovode i omogućavaju pojavu seksualnog zlostavljanja djece, rizičnih situacija i grupa. Ona, takođe, podrazumijeva i edukovanje i upoznavanje šire javnosti, posebno roditelja i djece, o različitim oblicima seksualnog zlostavljanja i njihovom prepoznavanju, te načinima traženja zaštite.

Sekundarna prevencija je usmjerena na već identifikovane ranjive i rizične porodice i pojedince i adekvatno pristupanje situaciji.

Tercijarna prevencija predstavlja tretman djeteta žrtve, odnosno intervenciju nakon viktimizacije djeteta. Prevencija ovog nivoa se ogleda u sprečavanju daljeg zlostavljanja i eksploatacije i ublažavanju traume kod zlostavljanog djeteta.¹⁸⁹

Naravno, treba napomenuti da svaka institucija mora preventivno djelovati sa aspekta svoje nadležnosti unutar zakonskih okvira i zato se od socijalnog radnika ne očekuje da provodi istragu o mogućem zlostavljanju djeteta u nekoj porodici, već je to posao policijskih službi. Policija će na svaku dojavu seksualnog nasilja nad djetetom, pored tužilaštva, odmah obavijestiti i centar za socijalni rad.

Dotatna edukacija socijalnih radnika o problemu seksualnog zlostavljanja djece je veoma važna jer upravo oni mogu biti prvi koji će te probleme prepoznati i dojaviti tužilaštvu ili policiji. Prema izvještaju Helsinškog komiteta za ljudska prava¹⁹⁰, skoro polovina slučajeva seksualnog zlostavljanja djece u Bosni i Hercegovini se dešava u krugu porodice (incestuozne veze) ili uz njeno znanje i pristanak (maloljetnička prostitucija). Obzirom da su siromašne, razorene, disfunkcionalne porodice najčešći klijenti centara za socijalni rad, te imajući u vidu činjenicu da takva sredina pogoduje pojavi nekog oblika seksualnog zlostavljanja i eksploatacije djece, socijalni radnici mogu dosta doprinijeti prevenciji zlostavljanja djeteta kroz uočavanje određenih faktora rizika i biti prvi u suzbijanju ove društvene patologije. Ova uloga socijalnih radnika na otkrivanju seksualnog zlostavljanja djece je time veća iz razloga što je najteže otkriti zlostavljanje koje se dešava u krugu porodice, jer se ono čuva kao tajna između zlostavljača i žrtve i drugih članova porodice.

U saradnji sa drugim institucijama koje djeluju na prevenciji seksualnog zlostavljanja djece, centri za socijalni rad prikupljaju podatke, vrše nadzor porodice, utvrđuju oblike i intenzitet zlostavljanja, planiraju zaštitu, intervenciju i tretman, vrše primjene socijalne zaštite i primjenu mjera pravne zaštite iz nadležnosti organa starateljstva. Takođe, jedna od uloga centara za socijalni rad je podrška djetetu-žrtvi kroz pripremanje djeteta za svjedočenje u sudskom postupku, te davanje stručnih mišljenja tužilaštvu i sudu.

189 "Priručnik za službenike zaposlene u tužilaštvu, policiji, socijalnim i zdravstvenim institucijama: zaštita djece od trgovine ljudima", Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije i Save the Children Norway.

190 <http://www.bhdani.com/arhiva/187/t18705.shtml>

Centri za socijalni rad jesu vodeća vladina institucija u rješavanju svih oblika nasilja nad djecom, ali se, baš kao i ostale državne institucije, susreću sa problemima nedostatka resursa i sredstava koji bi omogućili zaokruženu i potpunu zaštitu žrtava seksualnog zlostavljanja. Iz tog razloga, službe socijalne zaštite imaju bliske odnose sa organizacijama i udruženjima iz nevladinog sektora koje se bave zbrinjavanjem i rehabilitacijom žrtava nasilja. Nevladine organizacije imaju veoma važnu ulogu na podizanju opće svijesti o problemu seksualnog nasilja nad djecom i one to čine kroz razne kampanje, radionice, medije i sl. Neke od tih organizacija su pokrenule SOS telefonske linije za žrtve seksualnog nasilja i ti projekti su se pokazali opravdanim i efikasnim. Obzirom da u BiH ne postoje specijalizovane ustanove za prihvatanje i zbrinjavanje djece žrtava seksualnog zlostavljanja i eksploatacije, te nedostatak državnih kapaciteta za rješavanje tog problema, žrtve se zbrinjavaju u utočištima ili skloništima nevladinih organizacija ili sigurnim kućama u kojima im se osigurava medicinsko zbrinjavanje, pratnja tokom sudskih procesa, rehabilitacija i društvena reintegracija.¹⁹¹

Institucije koje su uključene u rad u cilju zaštite djece žrtava seksualnog zlostavljanja su: policija, tužilaštva, medicinski radnici, dječiji domovi, NVO, savjetovališta.

5.5. KAKO PREPOZNATI DIJETE KOJE JE ŽRTVA ZLOSTAVLJANJA?

Identifikacija djeteta koje je žrtva seksualnog zlostavljanja je zadatak u kojem će sudjelovati različiti stručnjaci, ponajprije policija, ljekari i psiholozi. Socijalni radnici se susreću sa slučajevima seksualnog zlostavljanja zbog čega trebaju poznavati indikatore koji mogu ukazivati na seksualno zlostavljanje. Poznavajući ove indikatore, oni mogu u radu sa problematičnom porodicom, radeći sa nekim drugim problemima, biti u prilici da otkriju zlostavljano dijete. U radu sa djecom moguće je prepoznati fizičke i bihevioralne indikatore koji mogu ukazivati na mogućnost postojanja seksualnog zlostavljanja. Sheafor i Horejsi (2003) ističu sljedeće indikatore:

- a) Modrice, poderana odjeća, preplašenost
- b) Tragovi krvi na donjem rublju
- c) Crvenilo ili osip oko genitalija
- d) Crvenilo ili ogrebotine između djetetovih nogu
- e) Trudnoća ili spolno prenosive bolesti kod mlađeg djeteta
- f) Sjeme u vagini, rektumu ili ustima (može se utvrditi medicinskim nalazom tri dana poslije općenja)
- g) Neobične igre ili istraživanje igračkaka ili kućnih ljubimaca
- h) Agresivne ili nasilne seksualne aktivnosti sa drugom djecom, obično mlađom
- i) Neuobičajeno seksualizovano ponašanje prema odraslima
- j) Neuobičajene poznavanje seksualnih aktivnosti
- k) Preokupiranost seksualnim sadržajima ili neuobičajen strah

191 "Izveštaj Bosne i Hercegovine o implementaciji Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji"

- l) Neuobičajen strah od kupanja, kupaonice ili spavaće sobe
- m) Strah od presvlačenja
- n) Često izostajanje iz škole
- o) Oblačenje više slojeva odjeće kako bi se zaštitilo
- p) Pretjeran nadzor nad djetetom kako ne bi razgovaralo sa drugim odraslim osobama

Zlostavljanje djece i povećan broj slučajeva pedofilije nažalost postaje sve češća slika kojoj smo svjedoci putem medija. Djeca su isprepadana i često nikom ne govore svoje bolno iskustvo zbog srama i straha od osude.

Socijalni radnik je dužan prijaviti policiji ukoliko uoči neki od navedenih indikatora. Dijete hitno mora biti zbrinuto i mora se osigurati maksimalna zaštita.

5.6. KOJI SU RIZIČNI FAKTORI VEZANI ZA RODITELJE?

Djeca žrtve seksualnog zlostavljanja su obično djeca iz porodica poremećenih odnosa ili poremećene strukture. Nije rijedak slučaj da se radi o roditeljima koji su i sami ograničenih mogućnosti da se brinu o djeci i da im pruže zaštitu, npr. psihički bolesnici, mentalno retardirane osobe, nezrele osobe, ovisnici ili alkoholičari, porodice u kojima je nasilje stil života i dio "porodične tradicije", izražena agresivnost prema djeci, ali i prisustvo drugih rizičnih faktora kao što su bračni sukobi, finansijski problemi, nezaposlenost, zdravstveni problemi kao i nerealna očekivanja od djece. Ovakve rizične porodice zasigurno su jedan od primarnih faktora zbog čega se iz njih najčešće regrutuju i žrtve trgovine ljudima, pedofilije i drugih zala.

Savremena porodica općenito, suočena je sa različitim poteškoćama i izazovima koji su najčešće izraženi u poremećaju komunikacije, otuđenosti, prezauzetosti roditelja poslom i osiguranjem egzistencije. Zbog nemogućnosti da realizira sve svoje funkcije stvorene su pretpostavke zbog kojih su djeca, ali i odrasli izloženi su različitim rizicima. Naime, zlostavljanje djece je posljedica "uzajamnog djelovanja vanjskih stresnih faktora, bračnih i porodičnih faktora, kao i ličnih faktora roditelja i djece" (Killén, 2001).

Socijalni radnici često su u kontaktu sa porodicama u kojima se događa čak i seksualno zlostavljanje djece, a da toga nisu svjesni. Razlozi su mnogobrojni i mogu ležati u nedovoljnom proučavanju odnosa u porodici, ali i razloga koji su doveli do razvoda. Socijalni radnik i kada uoči da se događa nešto "čudno" među članovima porodice, najčešće negira takvu mogućnost zbog odbrambenih mehanizama koji kod njega prorade (Sheafor, Horejsi, 2003; Killén, 2001). Ne treba zaboraviti da seksualno zlostavljanje djece u porodici, kao i izvan nje, postaje sve češća pojava, čega socijalni radnik mora biti svjestan. Prilikom proučavanja porodičnih prilika (vidi šire Dervišbegović, 2003), posebnu pažnju treba posvetiti odnosima i komunikaciji, ali i onom neverbalnom. Sam socijalni radnik ponekad ne može objektivno kazati da postoji moment koji ukazuje da nešto nije u redu, ali mu osjećaj može govoriti da postoji ozbiljan problem. Treba slijediti taj osjećaj i vratiti se u porodicu još nekoliko puta.

Djeca žrtve zlostavljanja često se regrutuju upravo iz porodica koje su suočene sa

nekim rizičnim faktorima, iako to nije pravilo. Stoga je potrebno uložiti ogroman trud u radu s porodicom, kako bi se stvorili optimalni uslovi za uspješnu rehabilitaciju djeteta. Zavisno od potreba, socijalni radnik će trebati pružiti i materijalnu pomoć, ali i stručnu pomoć u pružanju pomoći i podrške djetetu.

Interventni socijalni rad podrazumijeva hitno reagovanje u datom momentu, rukovodeći se činjenicom da su djetetovo zdravlje i život ugroženi, kao i budući funkcionalni razvoj. Intervencija i asistencija žrtvama pedofilije najčešće uključuje:

- Medicinski tretman
- Smještaj u instituciju ili drugu porodicu
- Psiho-socijalni tretman
- Pomoć porodici

5.7. NAJBOLJI INTERES DJETETA ILI ČUVANJE PORODIČNOG INTEGRITETA?

Rukovodeći princip u radu socijalnih radnika je očuvanje porodice i porodičnog integriteta kao najpovoljnijeg ambijenta za dječiji psihički i fizički razvoj. Zbog toga socijalni radnici mogu potrebe i prava djeteta staviti na drugo mjesto. Ukoliko je porodica izvor nesigurnosti, zanemarivanja i zlostavljanja djeteta, u takvim slučajevima je njegov primaran interes izdvajanje iz porodice i smještaj na sigurno. U radu se uvijek treba rukovoditi ovim principom, obzirom da je dijete nemoćno da zaštiti svoja prava i interese. U nekim momentima ni samo dijete nije potpuno svjesno šta je za njega najbolje. Dijete npr. može imati pozitivne osjećaje prema nasilniku ili zlostavljaču, a zlostavljajuća ponašanja može smatrati "normalnim". Socijalni radnici teška srca donose odluku o izdvajanju djeteta iz porodice često i zbog vlastitih emocija i odbrambenih mehanizama (Killén, 2001). Kada se socijalni radnik nađe u situaciji da oduzme dijete od roditelja, može i sam biti žrtva napada. Za ovo je potrebna odlučnost i odvažnost socijalnih radnika, koji svoje motive trebaju tražiti prvenstveno u zaštiti elementarnih prava djeteta i zaštiti njegove sigurnosti.

6. INTERVJU SA DJETETOM

Voditi razgovor sa djetetom koje je žrtva seksualnog zlostavljanja specifičan je i složen moment. Rad sa djecom općenito, a posebno onima koja su bila žrtve seksualnog zlostavljanja ili iskorištavanja radi pornografije, pred socijalnog radnika postavlja dodatne zahtjeve. Socijalni radnici u tom smislu moraju razvijati nove tehnike i vještine u cilju razvijanja senzibiliteta, osluškujući razvojne potrebe djeteta.

Ono što bi socijalni radnik uvijek trebao raditi je priprema za intervju, ili "uštimavanje". Nerijetko socijalni radnici moraju hitno reagovati tako da nemaju vremena za pripreme, ali kad god je to moguće trebali bi se rukovoditi ovim principom.

Uvijek treba biti spreman da su moguće neke teške situacije, npr. da dijete ne želi govoriti, da može biti u krizi, da ne želi napustiti roditelje i sl. Za razgovor sa djetetom je potrebno odvojiti vrijeme, koje je nužno za uspostavljanje dobrog odnosa. Vješt

socijalni radnik koji radi sa djecom mora biti spreman da se sa djetetom igra i da misli i osjeća se kao dijete (Sheafor i Horejsi, 2003).

Veoma je važan prvi dojam koji će socijalni radnik ostaviti na dijete, kako će se obući, gdje će voditi razgovor i kako će se predstaviti (Sheafor i Horejsi, 2003). Kod predstavljanja, važno je da socijalni radnik kaže djetetu da je njegov posao da pomaže djeci koja imaju probleme. Obzirom da su žrtve zlostavljanja uglavnom djevojčice razgovor bi trebale voditi socijalne radnice.

Dijete će veoma često biti uplašeno i odbijati će razgovor, pa stoga socijalni radnik mora biti veoma vješt da prati neverbalno ponašanje ili igru i da posmatranjem uoči šta muči dijete i njegovu porodicu. U radu sa djetetom možete saznati više kroz igru, a potrebno je prilagoditi se dobi djeteta. Tako se sa manjim djetetom koriste figurice (dijete tri godine), a sa djetetom dobi do 6 godina igra i slikanje (Sheafor i Horejsi, 2003).

Dijete starije od 6 godina moći će uspješnije opisati svoja razmišljanja i emocije, a pomoć socijalnog radnika bit će neophodna. Mogu biti korisna pitanja kao: Šta se kasnije dogodilo? Šta si ti uradila/o? Gdje se to dogodilo? Ko je još bio s tobom? Pitanja koja počinju sa "zašto" potrebno je izbjegavati jer je djetetu teško dati objašnjenje za neko svoje ponašanje (Sheafor i Horejsi, 2003). Djeca od 9. godine mogu dati odgovore na ovakva pitanja.

Nerijetko stručnjaci mogu biti sumnjičavi u iskaze djece i u njihovu istinitost. Sheafor i Horejsi (2003) ističu da djeca od 4 do 6 godina mogu lagati jednostavne stvari kako bi izbjegla kaznu, ali nemaju kognitivne sposobnosti povezivanja događaja u kompleksnu priču. Djeca od 7 do 11 godina pridaju veliki značaj iskrenosti u odnosima. Imamu kognitivnu sposobnost da izmisle stvari kako bi izbjegli kaznu, ali i da ispričaju priče koje smatraju da bi odrasli voljeli čuti. U pravilu, manja djeca ne izmišljaju priče o seksualnom zlostavljanju, dok to može biti slučaj sa starijom djecom. Ovakvi slučajevi su mogući kod djece kada jedan od roditelja vrši utjecaj na dijete kako bi se osvetio drugom roditelju. Dijete koje izmisli takvu priču nije u mogućnosti opisati detalje poput mirisa, boje, zvukove ili neke druge detalje (Sheafor i Horejsi, 2003).

Izvjesno je da roditelji vrše pritisak na dijete kada treba razgovarati sa službenim licima zbog vlastitih strahova da će ih osuditi i da će im dijete biti oduzeto (Killén, 2001). Zbog toga su roditelji uplašeni ukoliko socijalni radnik zatraži razgovor sa djetetom nasamo.

Kod vođenja razgovora sa djetetom jasno je da će se dijete različito ponašati u prisustvu drugih osoba, ali i u različitom okruženju. U službenim prostorijama ono će biti uplašeno i povučeno, pa se smatra da je ponekad bolje intervju obaviti u kući djeteta, ukoliko je to moguće. Čak i kada socijalni radnik razgovara sa djetetom bez prisustva roditelja, potrebno je uvijek imati na umu da ih čak ni tada ne smije osuđivati, jer dijete bez obzira na moguće loše iskustvo uvijek štiti roditelja, i zbog toga jako se moraju poštovati djetetove emocije (Sheafor, Horejsi, 2003; Killén, 2001). Kada dođe do izdvajanja djeteta iz porodice, to je jedno od najtraumatičnijih

iskustava za dijete, a ono samo preuzima odgovornost na sebe i osjećaj krivice za raspad porodice (Sheafor i Horejsi, 2003).

Pitanja koja postavlja socijalni radnik manjem djetetu moraju biti konkretna, dok starije dijete (preko 12 godina) može razumjeti vokabular koji koriste odrasli. Takođe treba izbjegavati fizički kontakt sa djetetom, jer djeca koja su imala loša iskustva poput seksualnog zlostavljanja mogu se osjećati nelagodno i preplašeno (Sheafor i Horejsi, 2003).

Socijalni radnik na samom početku razgovora treba pitati dijete šta misli zašto je ono tu i o čemu bi se moglo raditi. Na ovaj način će vidjeti kakvo je razumijevanje djeteta i očekivanje od razgovora i samog socijalnog radnika. Jako je važno da bude iskren i direktan, a informacije koje daje djetetu moraju biti razumljive, konkretne i jednostavne (Sheafor i Horejsi, 2003).

7. KAKO VODITI RAZGOVOR SA ZLOSTAVLJAČEM?

Osoba koja je zlostavljač će prema krivičnom zakonu odgovarati i biti smještena u neku kaznenu ustanovu, ali već brojna istraživanja ukazuju na činjenicu da se na ovaj način neće bitno promijeniti njegovo ponašanje. Kod nas ne postoji adekvatan tretman osoba koje imaju problem sa pedofilijom ili drugim nasilnim ponašanjima zbog nedostatka programa koji bi se bavili ovom problemom i zbog nedovoljnog broja stručnjaka edukovanih za rad na ovim slučajevima. Psiho-socijalna pomoć koju je potrebno pružiti samom nasilniku/pedofilu obuhvata različite oblike pomoći u koje spadaju:

- Pomoć psihijatra i psihologa
- Zapošljavanje
- Socijalna pomoć
- Reintegracija i repatrijacija

Socijalni radnik se u razgovoru sa pedofilom ili nasilnikom treba dodatno potruditi kako bi se umanjio ili izbjegao agresivni napad. Iako pedofili često nisu nasilni, uvijek treba očekivati takvu mogućnost te tražiti i policijsku pratnju. Petterson (1990, prema Killén, 2001) u opisu pedofilske seksualnosti "naglašava da su pedofili rijetko tjelesno nasilni, te da su često brižni i osjećajni".

Specifičnost problema zahtijeva i dodatna znanja i vještine u radu sa osobama koje imaju poremećaje u seksualnom funkcionisanju kakvo je i pedofilija. Uvjerena samih socijalnih radnika često su osuđujuća i ne idu u smjeru pružanja pomoći. "Odbacivanje, osuđivanje i gađenje uobičajene su reakcije u javnosti prema roditeljima koji zlostavljaju svoju djecu" (Killén, 2001). Ovaj moment socijalni radnik mora prevazići iz više razloga. Pružanje pomoći u cilju postizanja njihova socijalnog funkcionisanja moralna je obaveza zajednice, a posebno nekih profesija. Osobe koje su počinile djela seksualnog zlostavljanja, a posebni djece, odbačeni su od zajednice općenito, i ova činjenica najveća je prepreka njihova ponovnog integrisanja u porodicu i u zajednicu.

U razgovoru sa osobama koje su počinile zlostavljanje djece posebno je važno ispitati neke aspekte njihovog života, života njihove porodice (primarne i sekundarne), posla i njihovog socijalnog funkcionisanja općenito. Socijalni radnik ne smije imati osuđujući stav prema ovim osobama, jer oni i sami znaju da će za to biti kažnjeni i da ih okolina i porodica osuđuje.

Prije nego što socijalni radnik započne rad, potrebno je da preispita svoje stavove i vrijednosti koje mogu biti ozbiljna prepreka u radu sa pedofilima. Veći broj stručnjaka ima negativne stavove te stoga neće biti u mogućnosti raditi sa njima.

Život pedofila je nakon otkrivanja i kažnjavanja prava noćna mora i pomoć socijalnih radnika je neophodna. Pomoć socijalnih radnika moguća je još dok se nalazi na izdržavanju kazne, kao i posle oslobađanja, što je ujedno i najkompleksniji period. Socijalni radnik koji nije u mogućnosti pružiti pomoć klijentu, etički je obavezan da se povuče.

U razgovoru je potrebno obratiti pažnju na sljedeće stvari:

- Ispitati da li je klijent svjestan ozbiljnosti problema i situacije
- Kakvi su bili odnosi u primarnoj porodici, odnosi između roditelja i roditelja-djece (nužno je poznavati neke stvari iz njegove životne historije)
- Da li je bilo nasilja u porodici
- Da li je završio školu
- Da li konzumira alkohol ili drogu
- Odnosi sa suprugom i odnosi unutar porodice općenito
- Odnosi sa okruženjem (komšije, prijatelji)
- Obrazovanje
- Zaposlenost i odnosi na poslu
- Izloženost stresogenim faktorima
- Drugi podaci koji mogu biti od značaja u fazi istraživanja
- Svijest o problemu i motivisanost za rad na promjeni

Za razgovor sa klijentom, potrebno je da socijalni radnik shvati da nije policajac niti isljednik, i za njega je posebno važno da uspostavi dobar odnos sa klijentom. U radu sa ovakvim klijentom su moguće dvije situacije – da je klijent i sam zbunjen i uplašen i da nije agresivan, ili da je opasan po okolinu i ispoljava agresivnost prema socijalnom radniku. Stoga je važno da socijalni radnik prepozna ovaj moment i da kada smatra da je to potrebno, traži pratnju policije. Bilo bi dobro da socijalni radnik i klijent sjednu jer će to djelovati umirujuće.

U centrima za socijalni rad često ambijent ne zadovoljava minimum uslova za ostvarivanje iskrenog odnosa socijalni radnik-klijent. Ukoliko socijalni radnik dijeli radni prostor sa kolegama, trebaju se dogovoriti da razgovor bude nasamo sa klijentom radi poštovanja njegove privatnosti, ali i radi ostvarivanja kontakta.

LITERATURA

1. "Analiza kapaciteta, procedura i nedostataka u sistemu zaštite djece od dječije pornografije u Bosni i Hercegovini", Save the Children Norway, 2008
2. Cantor J.M. et. al.: "Cerebral White Matter Deficiencies in Pedophilic Men", Journal of Psychiatric Research, No. 42., 2008
3. Daneš V.: "Dijete, vanjski svijet i psihički poremećaji", Dom štampe, Zenica, 2003
4. Dervišbegović M.: "Socijalni rad-teorija i praksa", IV izdanje, Zonex ex libris, Sarajevo, 2003
5. Dnevni list, 21. februar 2009.
6. "Etički kodeks socijalnih radnika-nacrt", Asocijacija socijalnih radnika Kantona Sarajevo, 2009
7. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda
8. Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji
9. Jenson J.M., Fraser M.W.: "Social Policy for Children and Families", SAGE Publications, 2006
10. Killén K.: "Izdani-zlostavljana djeca su odgovornost svih nas", Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2001
11. Konvencija o pravima djeteta
12. Krivični zakon Republike Srpske, "Službeni glasnik RS", broj 49/03
13. Kron Leposava: "Seksualno nasilje nad decom: psihološke implikacije i mogućnosti socijalne intervencije", u "Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi", Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Viša škola unutrašnjih poslova, 2006
14. Milosavljević B.: "Socijalna patologija i društvo", Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1999
15. Milosavljević M.: "Seksualno zlostavljanje djece", Sarajevo, 1999
16. Nacrt izvještaja Bosne i Hercegovine o implementaciji Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djece o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji, Ministarstvo za ljudska prava, 2008
17. O'Grady R.: "Eradicating Paedophilia: Forward the Humanization of Society", Journal of International Affairs, 2001
18. Porodični zakon, "Službeni glasnik RS", broj 54, godina XI
19. Sheafor B.W., Horejsi C.R.: "Techniques and Guidelines for Social Work Practice", Sixth edition, Paerson Education, 2003
20. Šadić S.: "Problem nasilja u porodici i rad sa žrtvama" u Adžajlić-Dedović A. et al.: "Nasilje u porodici – razvojna studija u Bosni i Hercegovini",

Institut za kriminologiju i sigurnosna istraživanja Fakulteta kriminalističkih nauka u Sarajevu, Ambasada SAD, Odjel za odnose sa javnošću, Sarajevo, 2005

21. Ustav Bosne i Hercegovine
22. Zakon o dječijoj zaštiti, "Službeni glasnik RS", broj 4, god. XI
23. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom
24. Zakon o socijalnoj zaštiti, "Službeni glasnik RS", broj 5, god. II
25. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, www.fbihvlada.gov.ba

Dio II

PLAN OBUKE ZA MODULE
dipl. iur. Saliha Đuderija, Samira Hunček, Amela Aliefendić

1. UVOD

U ovom dijelu Praktikuma obrađen je plan obuke za studente socijalnog rada i socijalne radnike i ostale profesionalce. Kako bi se osigurala organizacija obuka po istom modelu, ovaj dio Praktikuma sadrži informacije te neke od glavnih postavki u planiranju obuke s ciljem da se u okviru predloženih vježbi iskustveno uči o načinu povezivanja različitih sadržaja i informacija o identifikovanim slučajevima. Sadržaj Praktikuma takođe omogućava da socijalni radnici i ostali profesionalci uče na osnovu različitih informacija, o načinu povezivanja različitih oblasti rada, odnosno učenje multidisciplinarnom pristupu u praktičnom radu na identifikovanim slučajevima.

Predloženi način rada omogućava usvajanje različitih teoretskih znanja, a zatim njihovu praktičnu primjenu kroz učenje iz praktičnih slučajeva, odnosno upoznavanje studenata i profesionalca sa stvarnim, a ne simuliranim situacijama u predmetima, i prezentiranim slučajevima koji su nastali odmah tokom identifikacije i dalje tokom rješavanja slučajeva. **Svi predloženi slučajevi su vjerno prikazani sa detaljima kako se to desilo u praksi, odnosno na način kako su obrađivani, što ne znači da je u njihovom rješavanju primijenjena i najbolja praksa.**

Ovaj dio Praktikuma sastoji se od:

Poglavlja I – Uvodne napomene o modelu obuke Sadrži detaljna objašnjenja-preporuke za realizaciju praktičnih vježbi za rad na konkretnim slučajevima, zatim kratak opis nadležnosti uključenih institucija i organizacije, te objašnjenje njihovih funkcionalnih veza, zatim šematski prikaz hronologije rješavanja slučaja sa objašnjenjem. Ovo poglavlje takođe sadrži opis samostalne i grupne metodologije rada na rješavanju predstavljenih slučajeva koja omogućava da se po istoj metodologiji mogu obrađivati drugi slučajevi pogodni za praktične vježbe.

Poglavlja II – Praktične vježbe i rad na slučajevima Sadrži konkretne primjere iz prakse – otkriveni slučajevi radne eksploatacije djece, trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, prostitucije, pornografije i pedofilije u Bosni i Hercegovini na osnovu kojih se realizuju praktične vježbe radi savladavanja praksi održive intervencije i pružanja pomoći žrtvama, učenje dobroj praksi, formama i oblicima saradnje sa odgovarajućim stručnim tijelima zaduženim za direktnu asistenciju i pružanje pomoći žrtvama ovih oblika nasilja.

Nastojali smo maksimalno pojednostaviti šemu rada na slučajevima iz kojih se izvlače najosnovnije komponente i pokazatelji potrebni za analizu i rad na slučajevima.

POGLAVLJE I – UVODNE NAPOMENE O MODELU OBUKE

Obuka traje ukupno 20 školskih časova

Teorijska obuka traje ukupno 10 školskih časova:

- A) Upoznavanje sa pojavom i pojavnim oblicima radne eksploatacije djece 2 časa

- B) Upoznavanje sa pojavom i pojavnim oblicima trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja 2 časa
- C) Upoznavanje sa pojavom i pojavnim oblicima prostitucije 2 časa
- D) Upoznavanje sa pojavom i pojavnim oblicima pornografije i pedofilije 2 časa
- E) Smjernice o postupanju centara za socijalni rad sa žrtvama trgovine ljudima 2 časa

Za ovaj dio obuku koristi se prvi dio Praktikum ali i ostali raspoloživi materijali, sadržani na CD-u u prilogu, te ostali materijali prema izboru nastavnika ili voditelja obuke.

Praktične vježbe i rad na slučajevima traju 10 školskih časova:

Uvod u praktične vježbe traje 2 časa i ima sljedeći sadržaj:

- A. Upoznavanje sa principima rada
 - B. Kratka diskusija i pitanja o principima rada
 - C. Rasprava o postupku asistencije žrtvama
 - D. Kako pored osnovnih komponenti anamneze koristiti ostale komponente slučaja
 - E. Objašnjenje i tabelarni prikaz KOMPONENTI koji se koriste za slučajeve
 - F. Upoznavanje sa nadležnostima institucija i organizacija – funkcionalne veze
- 1) U realizaciji vježbi mogu se koristiti različiti izvori i literatura navedeni u prilogu ovom praktikumu kao lista materijala, zakoni i podzakonski akti koje je potrebno poznavati u cilju demonstracije i rada na konkretnim slučajevima, a voditelj upoznaje učesnike sa materijalima koji se mogu koristiti.
 - 2) Rad na predmetima može biti **grupni** ili **individualni**, s time da je bolje primjenjivati metodu grupnog rada u kome učesnici vježbi preuzimaju različite uloge u rješavanju slučaja, o čemu se na početku dogovaraju učesnici vježbi.
 - 3) Ako su u pitanju studenti, prethodno će obraditi i zajednički proći kroz dio teksta koji se odnosi na nadležnosti **uključenih** institucija i organizacija te njihove funkcionalne veze, kako bi razumjeli njihove nadležnosti u praksi i analizirati shematski prikaz rada na slučajevima i smjernice za socijalne radnike koje se nalaze u prilogu.
 - 4) Kada su u pitanju socijalni radnici-profesionalci, ukratko se razmatrajju koje institucije i organizacije će biti uključene u rješavanje slučajeva radi praktične obrade slučajeva i podjele uloga u rješavanju slučajeva i kratka analiza smjernice za socijalne radnike koje se nalaze u prilogu.
 - 5) Voditelj slučaja će sa učesnicima usaglasiti da se predloženi slučaj vodi na osnovu postavljenog okvira-tabele koja omogućava da se u cjelini sagleda cijeli predmet i na kraju sačini tabelarna analiza slučaja sa prijedlogom rješenja.

- 6) U **završnim napomenama** navedeni su detalji slučajeva i način na koji su rješavani; ovaj dio se koristi za dodatnu analizu dobre prakse i propusta koji su evidentni tokom njihovog rješavanja.
- 7) Prije početka vježbi donijeti odluku da li se radi individualno ili grupno, a ako je odluka za rad u grupi dogovoriti se o podjeli uloga.

A. Upoznavanje sa principima rada

Voditelj obuke ili vježbi će polaznike obuke upoznati sa općim principima rada:

- 1) Poštivanje principa nediskriminacije
- 2) Djelovanje u interesu potencijalne žrtve, a posebno djeteta-maloljetnika i zaštita prava
- 3) Kako na koordiniran način usmjeriti intervencije, kreirati praćenje i vlastite smjernice
- 4) Kako posvetiti pažnju žrtvi, izbjegavajući kašnjenja u djelovanju i, ako je to moguće, djelovati iz najbližih servisa (mjesna nadležnost)
- 5) Kako voditi računa o detaljima slučaja, procesu opažanja i prijavljivanja slučajeva, upućenost u sistem – profesionalci na prvoj liniji i opažanja vezana za okruženje žrtve
- 6) Kako svesti intervencije na najmanji nivo, izbjegavajući tzv. ugrožavanje žrtve od strane institucije, izbjegavanje ponavljanja određenih ispitivanja ili djelovanja u neadekvatnim uslovima
- 7) Kako zadržati odnos povjerenja profesionalca i žrtve – pridobijanje za dobrovoljno uključivanje u ponuđeni program zaštite
- 8) Lista principa nije iscrpljena i može biti proširena na osnovu diskusije učesnika

B. Kratka diskusija i pitanja o principima rada

NAPOMENA: LISTA PRINCIPA SE ISTAKNE NA VIDNO MJESTO U SALI ZA OBUKU TAKO DA UČESNICI IMAJU PREGLED

C. Zajednička rasprava o koncipiranju postupak asistencije žrtvama:

1. Uspješna i efikasna asistencija žrtvama ovih oblika eksploatacije postiže se saradnjom i koordinacijom rada svih službi uključenih u ove aktivnosti kako vladinog, tako i nevladinog sektora, potrebno je u grupi odrediti aktere koji će preuzeti funkciju pojedinih službi u rješavanju slučajeva
2. Tok razmjene informacija između aktera direktne asistencije regulisan je podzakonskim aktima i procedurama u kojima je utvrđeno da:
 - a) Sve institucije u BiH, organizacije, pravne i fizičke osobe koje dođu u dodir sa žrtvom djetetom bez odlaganja su dužni obavijestiti centar za socijalni rad kao organ starateljstva i nadležnu policiju i tužilaštvo.
 - b) Ukoliko je u pitanju punoljetna žrtva, nadležno tužilaštvo ili policijska služba informišu službu ili Centar za socijalni rad kao i ostale organizacije samo uz pristanka žrtve.

- c) Sve institucije u BiH, organizacije, pravne i fizičke osobe koje dođu u dodir sa odraslom žrtvom bez odlaganja dužni su **bez obzira na pristanak** žrtve obavijestiti nadležnu policiju i tužilaštvo, a uz dozvolu službu ili centar za socijalni rad i ostale organizacije.
- d) Prijava, izvještaj ili informacija o žrtvi trgovine ljudima mogu biti dostavljeni usmenim, pismenim, telefonskim ili elektronskim putem.
- e) Nakon što dođe do informacije, centar za socijalni rad je obavezan izvršiti procjenu u saradnji sa nadležnim policijskim službenikom kojem je obavezan i dostaviti sve informacije koje su zaprimljene.

Ovo su minimalna uputstva na kojima počiva rad grupe koja rješava slučaj.

D. Kako pored osnovnih komponenti anamneze koristiti ostale komponente slučaja

Postupak početne procjene određuje i smjernice da dalji rad sa žrtvama. Ipak, centar za socijalni rad ne može samostalno nastupati u procesu procjene, te primjenjuje timski rad i uspostavlja saradnju sa drugim institucijama i profesionalcima u dijagnostičkom postupku. Centar za socijalni rad je obavezan voditi računa o tome da li je žrtva adekvatno zaštićena od opasnosti po život i zdravlje, kao i da li je potrebna intervencija socijalnih službi kako bi se žrtva zaštitila. Sve informacije do kojih se dođe u fazi procjene slučaja sakupljaju se timski i obrazlažu se u pisanoj formi **na vježbama u formi demonstracije**.

Centar ili služba za socijalni rad, nakon dobijanja informacije o predmetu, provjerava da li je slučaj ranije bio evidentiran, prikuplja dodatne informacije, vrši procjenu slučaja, uspostavlja kontakt sa žrtvom, priprema i obavlja intervju, saraduje sa svim nadležnim institucijama u Bosni i Hercegovini i ovlaštenim organizacijama u cilju procjene povreda i rizika od budućih povreda, pomaže u osiguranju dokaza o zlostavljanju, identifikuje raspoložive resurse za pomoć i zaštitu žrtve i svjedoka žrtve, procjenjuje koje intervencije su neodložne, odnosno priprema plan zaštite žrtve ili svjedoka žrtve.

Procjena slučaja koju vrši nadležni centar za socijalni rad priprema se nakon što stručni radnici centra pripreme detaljni izvještaj stručnog radnika (socijalnu anamnezu), koji mora sadržavati sljedeće komponente:

- a. Podatke o zdravstvenom statusu svih članova porodice
- b. Podatke o ekonomskom statusu porodice
- c. Podatke o socijalnom statusu porodice
- d. Informacije o eventualnim ranijim patološkim promjenama i problemima porodice
- e. Utjecaj srodnika i okruženja
- f. Podatke o obrazovnom statusu članova porodice
- g. Informacije o okolnostima u kojima je dijete/i/ili žrtva do sada živjela i
- h. Druge relevantne informacije

F. Objašnjenje i tabelarni prikaz **KOMPONENTI** koji treba analizirati u slučajevima:

	OSNOVNE KOMPONENTE SLUČAJA	POMOĆNE INSTRUKCIJE
a)	Okruženje iz kojeg potječe žrtva	Opis okruženja žrtve, npr. utvrditi stepen siromaštva, bračni status njen ili roditelja staratelja, uslove stanovanja, obrazovanje, broj članova, eventualni boravak u ustanovi i sl. kao i sve druge probleme...
b)	Način vrbovanja, elementi vezani za lokaciju-mjesto dešavanja	Navesti konkretno npr. obećanje posla, braka, prevara, prisila, opis situacije i načina kako se to desilo...
c)	Oblik i dužina iskorištavanja	Opisati način iskorištavanja i navesti vrijeme...
d)	Način identifikacije (ko, kada i kako)	Potrebno je u predočenim slučajevima identifikovati kako je došlo do otkrivanja slučaja radi utvrđivanja kasnijeg redoslijeda aktivnosti.....
e)	Opis pružene pomoći – opis intervencije	Opisati u tabeli sve vrste pomoći koja je žrtvi pružena....
f)	Način na koji je slučaj riješen	Ponuditi način na koji bi se slučaj situirao, nezavisno od toga kako je u praksi riješen... izvršiti upoređivanje rješenja koje se nudi i rješenja koje je ponuđeno u Praktikumu....
g)	Funkcionalne veze između uključenih institucija	Navesti koje su institucije sudjelovale u rješavanju slučajeva... detaljno navesti vrstu njihove intervencije i asistencije....
h)	Lični podaci o žrtvi (spol, dob, državljanstvo i dr.)	Ovdje se da napomena da je NN osoba žrtva te se navedu ostali podaci koji mogu biti od utjecaja na rješavanje slučaja
i)	Ostalo: odnos i srodstvo sa počiniocem i dr.	Važno je unijeti podatke zbog kasnijeg obrazlaganja preduzetih mjera u rješavanju slučaja....

Napomena: Učesnici obuke popunjavaju ovu tabelu na osnovu prezentiranih slučajeva u Praktikum, prije nego što se započne demonstracija – prezentacija slučajeva (grupno ili individualno), prema unaprijed odabranom načinu rada.

2. OBJAŠNJEJE INDIVIDUALNOG I GRUPNOG RADA

D-1 Individualni rad

Ako je odabran individualni rad na slučajevima, učesnik obuke odabere slučaj koji će analizirati i samostalno priprema demonstraciju slučaja, iznoseći komponente svog rada na slučaju u praksi ostalim učesnicima. Demonstrator detaljno objašnjava sve preduzete korake koristeći tabelu za demonstraciju ili neku drugi način koji metodološki objašnjava njegove preduzete aktivnosti.

D-2 GRUPNI RAD NA SLUČAJEVIMA

Preporučuje se organizovan rad u grupama, pri čemu se članovi grupe dogovore koje će komponente obrađivati jer je na opisani način jednostavnije konsultovati sve dodatne materijale, zakone, podzakonske akte i smjernice koje se nalaze u prilogu Praktikum. Za obuku osigurati štampane ili elektronske verzije materijala za studente, socijalne radnike i druge profesionalce.

Upoznavanje sa nadležnostima institucija i organizacija – funkcionalne veze

SHEMATSKI PRIKAZ OPISA DJELOVANJA DRŽAVNIH INSTITUCIJA U VEZI S TRGOVINOM DJECOM U BiH

	OPIS AKTIVNOSTI	NAZIV INSTITUCIJE
1.	Donošenje zakona, ratifikovanje sporazuma, konvencija i međunarodnih ugovora	Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine
2.	Upravna i izvršna aktivnost, priprema prijedloga zakona i drugih izvršnih i upravnih akata, usvajanje izvršnih odluka, planova, strategija, odobravanje istraživanja i drugih izvršnih aktivnosti u svrhu implementacije zakona BiH	Vijeće ministara Bosne i Hercegovine
3.	Koordinacijski državni organ zadužen za izradu državnog akcionog plana za sprečavanje trgovine ljudima i ilegalne imigracije i praćenje njegove implementacije, koordiniranje aktivnosti na nivou BiH, uspostavljanje regionalne i međunarodne saradnje	Državna grupa za sprečavanje trgovine ljudima i ilegalne imigracije

4.	Interresorni organ zadužen za poduzimanje operativnih aktivnosti na otkrivanju počinitelja krivičnih djela trgovine ljudima i legalne imigracije	Udarna grupa
5.	Zaštita ljudskih prava i pružanje individualne pomoći, pojedinačno i grupno, građanima BiH; promocija, praćenje primjene međunarodnih konvencija i protokola, priprema izvještaja za BiH, izrada zakona i drugih akata.	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
6.	Pružanje pomoći u međunarodnoj i međuentitetskoj pravosudnoj saradnji (međunarodna otmica djeteta), izrada odgovarajućih zakona i propisa, oblast krivičnog zakonodavstva, organizacija sudova, zatvorskog sistema, ekstradicija, izručenje, registracija udruženja građana i nevladinih organizacija	Ministarstvo pravde BiH
7.	Regulisanje pitanja izdavanja viza i pružanje pomoći građanima BiH putem diplomatskih predstavništava BiH	Ministarstvo vanjskih poslova BiH
8.	Koordinacija zdravstvenog i socijalnog sektora, izdavanje identifikacijskih isprava	Ministarstvo civilnih poslova BiH
9.	Regulisanje kretanja i boravka stranaca i pitanja azila	Ministarstvo sigurnosti BiH
10.	Polijski poslovi praćenja i prikupljanja svih interesantnih modusa krijumčarenja ljudi, prikupljanje dokaza o izvršenim krivičnim djelima u vezi s trgovinom ljudima, a posebno djece, sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima i seksualnih delikata, objedinjavanje evidencija o trafikerima, žrtvama trgovine i seksualnih delikata, pomoć žrtvama, preventivne aktivnosti	SIPA - Državna agencija za istrage i zaštitu
11.	Obavljanje policijskih poslova u okviru nadzora granice i kontrole saobraćaja na graničnim prelazima, te obavljanje svih policijskih poslova u vezi s krivičnim djelima koja se gone po službenoj dužnosti i djelima trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi i roba preko državne granice.	Granična policija BiH

12.	<p>Međunarodna policijska saradnja, razmjena podataka u vezi s trgovinom ljudima, a samim tim i u vezi s nasiljem nad djecom. U organizaciji NCB se nalaze inspektori zaduženi za liniju rada u vezi s trgovinom ljudima. Svi zahtjevi kriminalističkih policija u BiH, bez obzira o kojoj se policijskoj agenciji radi, upućeni drugim državama, prosljeđuju se posredstvom Interpola (NCB) BiH Sarajevo. Pri Generalnom sekretarijatu Interpola postoji Radna grupa specijalizovana za borbu protiv zločina nad djecom.</p>	<p>Interpol (NCB – Nacionalni centralni biro)</p>
-----	---	---

SHEMATSKI PRIKAZ OPISA DJELOVANJA OSTALIH INSTITUCIJA U VEZI S TRGOVINOM DJECOM U BiH

1.	<p>Brčko Distrikt ima svoje tužilaštvo i policiju i institucije koje se bave zaštitom djece, centar za socijalni rad i službe socijalne zaštite.</p>	<p>Brčko Distrikt BiH</p>
2.	<p>Ministarstva unutrašnjih poslova, policije i tužilaštva entiteta i kantona imaju istu nadležnost kada je u pitanju prostitucija u vezi s trgovinom ljudima, ali i djela pornografije, dječije prostitucije i drugi oblici eksploatacije djece. Sudovi za prekršaje i inspeksijske službe su specifični organi koji imaju određenu ulogu po pitanju prekršaja koji se učine prema djeci, a u vezi su s trgovinom djecom. Centri za socijalni rad imaju najznačajniju ulogu kada je u pitanju zaštita djece od bilo kojeg oblika zloupotrebe. Ministarstva pravde, socijalne i zdravstvene i dječije zaštite, takođe, imaju određenu ulogu u pogledu pripreme zakona i zaštite djece. Ustanove socijalne i dječije zaštite koje se uglavnom koriste za smještaj, zaštitu i resocijalizaciju djece.</p>	<p>Organi i institucije u entitetima (FBiH i RS)</p>

Tužilaštvo Bosne i Hercegovine i tužilaštva u BiH su nezavisna od sudstva i policije i nijedna osoba nema pravo da upućuje, naređuje ili utječe na tužilaštvo u vršenju njegove funkcije. Tužilaštvo BiH je odgovorno za krivično gonjenje počinitelja krivičnih djela u skladu sa Krivičnim zakonom BiH i drugim zakonima kojima je regulisana krivična odgovornost na nivou Bosne i Hercegovine. Tužilaštvo BiH usmjerava nadležnu policiju u istraživanju krivičnih djela, uključujući ispitivanje osumnjičenih i svjedoka, pretrese, privremeno oduzimanje predmeta, pritvorenje i hapšenja i ako je neophodno, provođenje istraga u skladu sa zakonom. Tužilac, u procesu istrage krivičnih djela i u postupku gonjenja počinitelja krivičnih djela rukovodi, nadgleda i ako je potrebno vrši istragu krivičnih djela. Za vršenje ove funkcije veoma je značajna saradnja sa drugim nadležnim institucijama.

Tužilaštva entiteta i Brčko Distrikta BiH – U Bosni i Hercegovini postoji više tužilaštava – pet okružnih u RS, deset kantonalnih i Federalno tužilaštvo u FBiH te Javno tužilaštvo Brčko Distrikta BiH koja u suštini imaju sličnu nadležnost i ovlaštenja.

Ministarstvo sigurnosti BiH je nadležno za: sprečavanje i otkrivanje krivičnih djela terorizma, trgovine drogom, krivotvorenja domaće i strane valute i trgovine ljudima i drugih krivičnih djela sa međunarodnim ili međuentitetskim elementom; zaštitu lica i objekata; prikupljanje i korištenje podataka od značaja za sigurnost BiH; organizaciju i usaglašavanje aktivnosti entitetskih ministarstava unutrašnjih poslova i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine u ostvarivanju sigurnosti zadataka u interesu BiH. Ministarstvo sigurnosti je uspostavljeno 2003. godine. Takođe, provođenje politike, useljavanja i azila i politike za kretanje i boravka stranaca u BiH itd. su u nadležnosti ovog ministarstva.

U okviru Ministarstva sigurnosti BiH postoji više agencija i stručnih sektora koji su zaduženi za različita pitanja, a to su: Sektor za imigraciju, Sektor za azil, Sektor za međunarodnu saradnju i evropske integracije, Sektor za analitiku, procjenu i stratešku analizu i Sektor za civilnu zaštitu.

Biro za saradnju sa Interpolom. Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta Biroa, sistematizovano je radno mjesto inspektora za ilegalne migracije, trgovinu ljudima i opći kriminal. To je državni službenik koji radi i analitički prati predmete po zahtjevima domaćih policijskih agencija (Državne agencije za istrage i zaštitu, Granične policije BiH, MUP-a FBiH, MUP-a RS, Policije Brčko Distrikta) i drugih organa za provođenje zakona, centralnih nacionalnih biroa Interpola drugih zemalja članica Interpola i Generalnog sekretarijata Interpola, zatim prati pojedinačne slučajeve i opće tendencije, periodično sačinjava izvještaje iz predmetne oblasti, kontaktira, dostavlja i razmjenjuje informacije iz predmetne oblasti sa nadležnim institucijama, učestvuje na skupovima u vezi sa ovom problematikom (kursevi, seminari, stručna savjetovanja u zemlji i inostranstvu), vrši obradu, praćenje i arhiviranje predmeta prema važećim zakonskim propisima, na skupovima predstavlja rezultate rada Biroa iz predmetne oblasti, te obavlja operativne i druge poslove prema dobijenim zadacima iz domena rada Biroa.

Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA) u skladu sa Zakonom o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu, ("Službeni glasnik BiH", br. 27/04, 63/04, 35/05, 49/09) nadležna je za sprečavanje, otkrivanje i istrage krivičnih djela iz nadležnosti Suda BiH, a posebno organizovanog kriminala, terorizma, ratnih zločina, trgovine ljudima i drugih krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, te teškog finansijskog kriminala.

SIPA je upravna organizacija u okviru Ministarstva sigurnosti BiH, s operativnom samostalnošću, osnovana radi obavljanja policijskih poslova. U njenom sjedištu u Sarajevu, u Odjeljenju za krivične istrage, nalazi se u čijem se sastavu nalazi Odsjek za sprečavanje i otkrivanje kriminala u vezi sa trgovinom ljudima. Navedeni Odsjek se u posebnom segmentu bavi suzbijanjem trgovine djecom i sprečavanjem seksualnih delikata nad djecom. Ujedno, Odsjek u sjedištu vrši koordinaciju ukupnih aktivnosti iz oblasti suzbijanja trgovine ljudima i sa timovima koji se nalaze u regionalnim uredima u Sarajevu, Banja Luci, Mostaru i u Tuzli. Pored navedenih aktivnosti, Odsjek u sjedištu SIPA-e ima obavezu praćenja i prikupljanja svih interesantnih modusa krijumčarenja ljudi, prikupljanje dokaza o izvršenim krivičnim djelima u vezi sa trgovinom ljudima, posebno djecom; sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima; objedinjavanje evidencija o trgovcima ljudima, žrtvama trgovine; organizovanje pomoći žrtvama; provođenje preventivnih aktivnosti; saradnja sa nevladinim i vladinim sektorom; organizovanje obuke za istražitelje SIPA-e o načinima rada u oblasti borbe protiv trgovine ljudima; te obaveza provedbe projekata u saradnji sa EUPM-om. Riječ je o projektima pod nazivom "Borba i intervencija protiv trgovine ljudima" i FIGHT (Fi – borba, G – protiv, H – ljudima T – trgovina) koji predstavlja kompletan program borbe protiv kriminala vezanog za trgovinu ljudima, što uključuje trgovinu ženama, muškarcima, djecom, trgovinu ljudskim organima (tkivom), seksualnu eksploataciju djece, eksploatacija u vidu pornografije na Internetu i sl.

U Federaciji BiH su nadležne institucije za socijalnu zaštitu djece Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, kantonalna ministarstva¹⁹² iz ovih oblasti, centri za socijalni rad, te općinski organi uprave ako ne postoje centri ili službe socijalne zaštite.

U Republici Srpskoj u okviru sistema socijalne i dječije zaštite djeluju sljedeće institucije: Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite, Javni fond za dječiju zaštitu RS, centri za socijalni rad i službe socijalne dječije zaštite, ustanove socijalne i dječije zaštite, i domovi za djecu bez roditeljskog staranja.

Pored navedenih institucija, značajnu ulogu u zaštiti djece u sistemu socijalne i dječije zaštite imaju udruženja građana te nevladine organizacije. Bitno je naglasiti da su u ostvarivanju prava iz dječije zaštite, posebno kroz pružanje usluga krajnjem korisniku-djetetu, ravnopravan partner nadležnim institucijama RS predstavnici nevladinog sektora.

Centri za socijalni rad u oba entiteta imaju širok mandat, nadležni su za

¹⁹² Neka ministarstva su u nazivu objedinila zdravstvo i socijalnu, odnosno, dječiju zaštitu.

starateljstvo i često se bave izvjesnim brojem pitanja kao što su smještaj djece u institucije, zakoni o usvajanju, te administrativna i druge vrste pomoći porodicama i djeci. Međutim, centri često nemaju odgovarajuće ljudske i finansijske resurse, kao ni pristup sistematičnoj obuci osoblja kako bi se kvalitet i efikasnost njihovog djelovanja unaprijedili.

U FBiH postoje 71 općinski i 10 kantonalnih centara za socijalni rad, dok u RS djeluju 44 centra za socijalni rad i 18 službi za socijalnu i dječiju zaštitu, koji funkcionišu kao općinski organi vlasti.

U Brčko Distriktu postoji jedan centar za socijalni rad.

I u entitetima i u distriktu djeluju ustanove socijalne zaštite u nadležnosti vladinog, kao i nevladinog sektora, u kojima se vrši zbrinjavanje osoba sa posebnim potrebama.

U zakonodavnom okviru je predviđeno je da se u okviru postojećih ustanova ili kao samostalne ustanove mogu osnovati zaštićene kuće, sigurne kuće i privatne stanice za žensku i mušku djecu i omladinu, kao i druge ustanove, te se po potrebi mogu proširiti ili promijeniti djelatnosti postojećih ustanova.

Poglavlje II - Praktične vježbe i rad na slučajevima

Praktične vježbe traju ukupno 8 sati

- A. Upoznavanje sa slučajevima radne eksploatacije djece 2 časa
- B. Upoznavanje slučajevima trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja 2 časa
- C. Upoznavanje sa slučajevima prostitucije 2 časa
- D. Upoznavanje sa slučajevima pornografije i pedofilije 2 časa

2. OPIS PRAKTIČNIH VJEŽBI

Slučajevi se pripremaju za vježbe prema modulima, zbog postojanja određenih razlika u pristupu rješavanja za pojedine oblike iskorištavanja.

PRVI KORAK

Voditelj obuke-vježbi će ukratko predstaviti slučaj radi upoznavanja učesnika i predložiti da se pristupi grupnom ili individualnom rješavanju slučaja, koji mogu biti uzeti iz Praktikuma ili može biti prezentiran bilo koji slučaj koji se desio u praksi, a odnosi se na predložene module obuke.

Voditelj obuke-vježbi pristupa obuci modularno, što će demonstrirati slučajeve na sljedeći način:

A. UPOZNAVANJE SA SLUČAJEVIMA RADNE EKSPLOATACIJE DJECE

Prezentira se identifikovan slučaj onako kako je u praksi i otkriven:

Slučaj 1. Identifikacija-otkrivanje

Tužilaštvu Bosne i Hercegovine je od strane Državne agencije za istrage i zaštitu-Regionalnog ureda Banja Luka dostavljen izvještaj o otkrivanju krivičnog djela i počinioca, a u cilju poduzimanja aktivnosti za provođenja istrage i svih drugih aktivnosti saradnji sa Centrom za socijalni rad.

U trenutku dostavljanja navedenog slučaja, navedene su samo neke informacije koje su opisivale situaciju u kojoj se nalazila identifikovana žrtva trgovine ljudima.

U prilogu su navedene sljedeće činjenice:

“... Morao sam da idem na ulicu da prosim i da svaki dan dajem pare ocu. Sa mnom je bio i moj mlađi brat, i on je morao isto sve da radi što i ja. Nekoliko puta policija nas je hvatala dok smo prosili i vodili u policiju. Kada nas ispituju, oni nas puste.”

Slučaj 1. U ovom slučaju bila je dostupna i individualna priča maloljetne žrtve prosjačenja:

“...Rođen sam u Bihaću 1998 godine i živim u Bihaću. Svaki dan otac me zajedno sa mlađim bratom vodio u centar grada da prosimo. Sjedili smo na ulici i tražili od ljudi da nam daju para. Otac je isto prosio, a nas dvojicu je tjerao da sjedimo dalje na ulici od njega isto da prosimo. Nekad smo sjedili po čitav dan, čak i po ružnom vremenu. Nekad ljeti, kad je puno vruće nismo imali ni vode i bili smo jako žedni i gladni, ali nismo smjeli otići sa mjesta gdje nas otac ostavi. Mi smo to morali raditi jer nas je tukao ako nismo skupili dovoljno para, nekad nam nije davao ni da jedemo i bili smo gladni.

Dok smo sjedili na ulici i prosili djeca iz naše ulice su prolazila i rugala nam se. Jednom je moj stariji brat došao i istukao me i uzeo mi pare koje sam skupio, da bi on imao više para i da njega otac ne bi tukao. Ja sam ostao i bez para, i onda sam i od oca dobio batine. Otac kaže da nema para za hranu ako ne donesemo proseći na ulici, a ja bih volio da se mogu igrati i ići u školu kao druga djeca iz ulice. Mi stalno moramo prositi bilo da je hladno ili vruće, zimi je još i gore jer nemamo jakne i smrzavamo se čitav dan, i uvijek nas neko tuče, nekad otac jer nemamo dovoljno para da mu damo, a nekad braća jer oni odu hodati i kupuju cigare pa od mene uzimaju pare da daju ocu da ih on ne tuče.

Nikada nisam pokušao pobjeći jer ne znam ni gdje bi bježao, a kome ja da kažem da me otac tuče pa da dobijem još veće batine. Otac i majku vodi u grad da prosi, i nju tuče kad nema para. Ona mora nositi i voditi male sestre da prose. Niko nama ne može pomoći kad nas tuče, tuče majku kako ona da pomogne meni, a šta da jedemo nas desetero ako ne isprosimo para. Najbolje je kad nas subotom i nedjeljom odvede da hodamo po zgradama i tražimo para i hrane, tad dobijemo barem nešto da pojedemo pa nismo gladni, ali ne smijemo sve jesti, nego nešto sakrijemo pa pojedemo, a nešto nosimo ocu i majci.”

Informacija o ovom slučaju dostavljena je na dalje postupanje nadležnom centru za socijalni rad.

DRUGI KORAK: DEMONSTRACIJA OBRADJE SLUČAJA RADNE EKSPLOATACIJE DJECE

	OSNOVNE KOMPONENTE SLUČAJA	POMOĆNE INSTRUKCIJE
a)	Okruženje iz kojeg potječe žrtva	Opis okruženja žrtve, mnogočlana porodica u stanju socijalne potrebe, pripadnici romske manjine, stepen obrazovanja roditelja-bez osnovnog obrazovanja, svi skoro nepismeni, djeca ne idu u školu, zanemarivanje i zapuštanje djece, nasilje u kući: između bračnih partnera, prema djeci, i među djecom, ekonomsko i radno iskorištavanje
b)	Način vrbovanja, elementi vezani za lokaciju - mjesto dešavanja	Navesti konkretno npr. Roditelj-otac koristi prisilu i nemoćnost djece, zloropotreba roditeljskog prava, ekonomsko iskorištavanje unutar porodice
c)	Oblik i dužina iskorištavanja	Iskorištavanje traje nekoliko godina praktično od rođenja djece
d)	Način identifikacije (ko, kada i kako)	- Identifikacija od strane policije - Prosjachenje na javnom mjestu
e)	Opis pružene pomoći – opis intervencije	- Zbrinjavanje djece u ustanovi – donošenje rješenja o upućivanju u ustanovu na smještaj; - Pokretanje postupka oduzimanja roditeljskog prava zbog težeg oblika nasilja i zanemarivanja djece, - Utvrđivanje prava na dječiji dodatak, liječenje uključivanje u sistem socijalne i dječije zaštite, - Upis u školu - Pokretanje postupka za trajno zbrinjavanje djece
f)	Način na koji je slučaj riješen	- Trenutno slučaj nije riješen u potpunosti - Dvoje maloljetne djece privremeno stavljeno po starateljstvo i zbrinuto u ustanovi... postupak traje...?

g)	Funkcionalne veze između uključenih institucija	U asistenciju uključeni, centar za socijalni rad, lokalna policija, obrazovna ustanova i ustanova za brigu o djeci
h)	Lični podaci o žrtvi (spol, dob, državljanstvo i dr.)	Dvije maloljetne NN osobe muškog spola, državljani BiH
i)	Ostalo: odnos i srodstvo sa počiniocem i dr.	Sinovi počinioca

Tabela sadrži osnovne instrukcije, potrebno je na osnovu pitanja koja slijede dodati još neke detalje o postupku asistencije na slučaju.

TREĆI KORAK: POMOĆNA PITANJA ZA ANALIZU ASISTENCIJE

- 1) Koristeći tabelarni prikaz, obaviti raspravu o sljedećim pitanjima:
- 2) Koje su interventne-hitne potrebe žrtve?
- 3) Koliko je žrtva sigurna i gdje je osiguran smještaj?
- 4) Kako i uz čiju pomoć izvršiti njenu psihološku i zdravstvenu procjenu?
- 5) Koje institucije i organizacije uključiti u rješavanje slučaja?
- 6) Kako riješiti trajnu intervenciju u slučaju i odrediti dužinu intervencije?
- 7) Kako osigurati pravnu pomoć?
- 8) Kolika je uključenost ostalih institucija i kojih u realizaciji programa rehabilitacije?

SAŽECI OSTALIH SLUČAJEVA KOJI SE PO ISTOJ METODOLOGIJI KORISTE ZA ANALIZU I VJEŽBE

Slučaj 2. Maloljetna žrtva prosjačenja:

“Rođena sam 1996. godine u Šapcu, Republika Srbija. Majka mi je umrla prije četiri godine, a otac se prije dvije godine ponovo oženio. Maćeha me ne podnosi. Daje mi da jedem kuhano kamenje kada tata nije kod kuće, a onda me tuži da neću da jedem ono što ona skuha. Tata radi po cijeli dan i nije znao šta mi maćeha radi. Ipak, bila sam sretna jer sam išla u školu, a jela sam normalno kada je tata bio kod kuće. Mogla sam jesti i kod svoje braće u njihovim kućama.

Imam četiri brata i dvije sestre. Ja sam najmlađe dijete u porodici. Svi mi smo živjeli u istom dvorištu, ali su braća imala svoje kuće. Svi su oženjeni i imaju svoju djecu. Sestre su se udale i otišle od kuće. Jedna od sestara, Jovanka, udala se kada je imala 14 godina i otišla u Banjaluku da živi sa svojim mužem. Vjenčali su se prošle, 2008. godine.

Prije više od godinu dana, ne znam tačno reći kada, moja sestra Jovanka je došla kod mene u školu, uzela me za ruku i rekla da idem sa njom u Banjaluku jer joj je

potrebna pomoć. Ja nisam željela ići, ali me je ona natjerala. Imala je moj pasoš. Iz automobila kojim smo prelazili most na Drini vidjela sam natpis "Pavlovića most". Prošli smo pored policije na obe strane mosta, ali nas niko nije zaustavio, samo su nam mahnuli da prodemo. Pasoš mi je ubrzo istekao.

Kada smo stigli u Banjaluku, sestra me je upoznala sa svojim mužem i rekla mi je da ću svaki dan morati da prosim, a da ću pare davati njoj i njenom mužu. Plakala sam jer sam htjela ići u školu, ali mi je ona rekla da nemam vremena za školu jer moram da zaradim novac i za sebe i za nju. Tako sam počela da hodam gradom od kafane do kafane i tražim novac od ljudi. Subotom po danu sam stajala ispred muzeja u kojem su se ljudi vjenčavali. Tamo bih zaradila puno novca. Nekada sam uspijevala da zaradim i po 200 KM dnevno. Noću sam stajala ispred noćnih klubova i do pet ujutro "radila" Ponekad sam, krijući od sestre, od tih para kupila sebi picu, sok ili sladoled. Sve što bih zaradila, morala sam dati sestri ili njenom mužu.

Prije nekog vremena, ne znam tačno kada, ali je to bilo davno, upoznala sam još šestoro djece koji su se bavili istim poslom. Svi su bili braća i sestre. Počela sam raditi sa njima u grupi. Njih je i ranije hapsila policija, ali bi ih uvijek vratili roditeljima. Mene još nisu uhvatili...

Četiri dana prije mog trinaestog rođendana, sa drugovima sam "radila" ispred jednog noćnog bara u Banjaluci. Bilo je hladno i padala je kiša. Svi smo bili mokri. Zaradili smo oko 250 KM to večer. Oko 4 časa ujutro pored nas je stao bijeli kombi na kojem je pisalo POLICIJA. Nismo se plašili policije jer su i ranije prolazili pored nas, ali nas nisu dirali. Iz kombija su izašli muškarac i žena, otvorili zadnja vrata i rekli nam da uđemo. Bilo nam je hladno, a oni su rekli da će nas odvesti na toplo i da će nas nahraniti.

Kada smo izašli iz kombija, stajali smo pred velikom crvenom zgradom na kojoj je pisalo Dječiji dom. Unutra nas je dočekao mladi momak i rekao da je on vaspitač u prihvatnoj stanici. Odveli su nas u sobe, rekli nam da se okupamo i dali nam novu i suhu odjeću. Sutra je došao čovjek iz Centra za socijalni rad i razgovarao sa nama. Rekao nam je da ćemo ostati ovdje dok roditelji ne dođu po nas. Nisam mu rekla ništa. Plašila sam se da će se sestra ljutiti na mene ako kažem istinu. Bilo mi je dosta batina.

Sutra mi je rođendan. Treći dan u Prihvatnoj stanici. Želja mi je da se vratim kod tate u Šabac. Danas nas je opet posjetio onaj čovjek iz Centra za socijalni rad. Rekao mi je da je pričao sa mojom sestrom i da ona hoće da me uzme nazad. Rekao mi je i da to nije moguće jer se plaše za mene. Tada sam mu rekla. Ispričala sam mu cijelu priču. Danas je zvao moj Centar za socijalni rad. Obećao je da me on neće vratiti sestri."

Epilog slučaja:

Djevojčica je smještena u sigurnu kuću, gdje joj je pružena adekvatna pomoć (osigurana odjeća, sredstva za ličnu higijenu i sl.), pružena joj je osnovna pomoć psihologa i uključena je u rad sa ostalim korisnicima ove sigurne kuće. Istovremeno je započet niz aktivnosti na njenom dodatnom obrazovanju, a u cilju nastavka školovanja po realizovanom povratku u matičnu sredinu. Pokrenute su aktivnosti na osiguranju sigurnog povratka u matičnu sredinu, uspostavljen kontakt sa

nadležnim institucijama u susjednoj državi kako bi se osigurao eventualni smještaj u hraniteljsku porodicu...

B. UPOZNAVANJE SLUČAJEVIMA TRGOVINE LJUDIMA U SVRHU SEKSUALNOG ISKORIŠTAVANJA

Slučaj 1.

U pratnji gospođe iz nevladine organizacije, državljanka Srbije, punoljetna osoba, obratila se Federalnoj upravi policije u Sarajevu za pomoć. FMUP je, nakon obavljenog intervjua sa istom i procjene situacije, te kontaktiranja Službe za poslove sa strancima, kontaktirao jednu NVO za pomoć pri smještaju i zbrinjavanju žrtve.

Priča žrtve:

“Rođena sam u Novom Pazaru gdje sam završila osnovnu školu. Srednju muzičku sam upisala 1986. godine u Sarajevu, te sam nakon kraćeg vremena istu napustila i udala se za 13 godina starijeg muškarca. U braku smo bili 2 godine. Muž je bio loš, tukao me i maltretirao. Zbog svih tih problema smo se rastali nakon čega sam se vratila u rodno mjesto, u porodičnu kuću gdje sam živjela sa roditeljima i dvojicom braće. Radila sam u Opštoj bolnici u Novom Pazaru. Tata nas je napustio kada sam imala 25 godina. Od tada majka postaje psihički bolesnik. Moj mlađi brat još od rane mladosti je bio problematičan i pravio je razne probleme zbog čega je u više navrata boravio u zatvoru.

Negdje 2004. godine kreću problemi sa bratom: ispočetka verbalno maltretiranje i vrijeđanje, nakon čega je po cijeloj kući postavio video nadzor, te me nije puštao nigdje da idem sama. Zbog njegovog maltretiranja napustila sam i posao u bolnici. Iz razloga što nisam imala posao, brat me je tjerao da radim i pružam seksualne usluge. On me je vodio u javne kuće i privatne stanove kod ljudi kojima sam pružala seksualne usluge: to su većinom bili bogati ljudi ili vlasnici nekih firmi većinom iz Novog Pazara. Moj brat, prije nego što bih krenula na određenu lokaciju, tjerao bi me da popijem neke tablete od kojih bi bila ošamućena, opuštena i zbunjujuće uplašena. Za seksualnu uslugu brat bi naplaćivao određenu sumu novca, a ja od toga nisam imala ništa.

U martu 2005. godine sa bratom sam krenula u Beograd. Odveo me nekom čovjeku. Tu sam bila par dana. Čovjek kod kojeg sam bila me tjerao dnevno i po 3 puta da pružam seksualne usluge raznim ljudima. Nakon par dana brat dolazi po mene i odvodi me kući. Nije me više maltretirao, ali sam većinu vremena provodila sa majkom koja je psihički bolesnik, pa sam je trebala njegovati.

Pošto me bilo strah brata, pozvala sam bivšeg muža i odlučila otići kod njega u Bosnu. Iz Srbije do BiH granice me dovezao taksista iz Novog Pazara kojeg sam inače poznavala. Na granici sam čekala autobus koji je stigao oko 02:00 h. Granicu sam prešla uz pomoć lične i bez ikakvih problema. Kada sam stigla u Sarajevo, otišla sam na autobusku stanicu, odakle sam trebala dalje za Kiseljak kod muža. Odjednom se pored mene zaustavilo neko auto iz kojeg je izašao muškarac i uvukao me u to vozilo. U autu je bio još jedan muškarac. Nakon vožnje stigli smo pred neku kuću gdje su bile još dvije žene koje su bile u srodstvu sa čovjekom koji me je oteo. One

su mislile da sam ja mlada (supruga), pokušala sam da ih razuvjerim od toga, ali me nisu slušale, a i on je samo šutio. Kada smo ostali sami pokušala sam izaći iz kuće, ali me on nije puštao, nego mi je počeo prijetiti i skidati mi odjeću. Pokušala sam se odbraniti ali bez uspjeha, te me silovao. Sutradan me je prodao drugom muškarcu. Ne znam koliko je dobio novca za mene, ali me je drugi muškarac odveo u neku kuću gdje me je zatvorio, silovao i maltretirao, a tjerao me je da pružam seksualne usluge njegovim prijateljima od kojih je dobivao određene usluge, a ne novac.

Jednoga dan u tu kuću je došla neka gospođa koju je, kako sam poslije saznala, tu doveo jedan od muškaraca kojem sam pružala seksualne usluge. Ona je rekla da pođem sa njom, jer će mi pomoći. Odvela me je u policijsku stanicu.

Epilog slučaja:

Žrtva ima teške psihičke poremećaje i trenutno je zbrinuta u skloništu jedne NVO.

	OSNOVNE KOMPONENTE SLUČAJA	POMOĆNE INSTRUKCIJE
a)	Okruženje iz kojeg potječe žrtva	Opis okruženja žrtve , potječe iz porodice u kojoj se dešavalo nasilje u kući, poremećaj odnosa, majka psihički bolesna, simptome poremećaja imao i njen brat, nekompletna porodica, otac napustio porodicu, sklapanje braka iz nužde, bijeg od problema.
b)	Način vrbovanja, elementi vezani za lokaciju-mjesto dešavanja	Navesti konkretno , npr. brat koristi prisilu i zloupotrebljava sestru – ekonomsko iskorištavanje, prisila na davanje seksualnih usluga, nadzor nad slobodom kretanja, korištenje narkotika
c)	Oblik i dužina iskorištavanja	Seksualno iskorištavanje traje duže vrijeme
d)	Način identifikacije (ko, kada i kako)	Identifikacija na osnovu prijave fizičkog lica policiji
e)	Opis pružene pomoći – opis intervencije	<ul style="list-style-type: none"> - Zbrinjavanje u sigurnoj kući- osiguranje smještaja - Regulisanje statusa boravka u Bosni i Hercegovini - Pružanje odgovarajuće psihološke i medicinske njege - Pokretanje postupka trajnog zbrinjavanja žrtve- postupka repatrijacije itd.

f)	Način na koji je slučaj riješen	Zbrinuta u sigurnu kuću i pokrenut program rehabilitacije
g)	Funkcionalne veze između uključenih institucija	U asistenciju uključeni centar za socijalni rad, nadležna policija, tužilaštvo, Služba za strance, nevladina organizacija
h)	Lični podaci o žrtvi (spol, dob, državljanstvo i dr.)	Punoljetna NN osoba ženskog spola, strana državljanka-državljanica Srbije
i)	Ostalo: odnos i srodstvo sa počiniocem i dr.	Sestra počinioca

Tabela sadrži osnovne instrukcije, a potrebno je na osnovu pitanja koja slijede dodati još neke detalje o postupku asistencije na slučaju.

Sažeci ostalih slučajeva koji mogu biti korišteni po istoj metodologiji za analizu Slučaj 2.

Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH je IOM BiH dostavio informaciju IOM-a Albanije o punoljetnoj osobi državljanki BiH kao identifikovanoj žrtvi trgovine ljudima, u cilju vršenja potrebnih aktivnosti i u saradnji sa ostalim nadležnim institucijama.

U trenutku dostavljanja navedenog slučaja, navedene su samo neke informacije koje su opisivale situaciju u kojoj se nalazila identifikovana "žrtva trgovine ljudima".

U prilogu su navedene sljedeće činjenice:

"... Kada sam napustila muža, sa djetetom sam otišla u Prištinu, gdje sam upoznala čovjeka koji me je zaposlio u policiji kao prevodioca stranih jezika. Tu sam radila i boravila sve dok isti nisu posumnjali u moj identitet i deportovali mene i dijete u Albaniju, gdje su nas smjestili u sklonište za žene i djecu gdje smo boravili oko 3 godine. U centru su mi pribavili identifikacijske dokumente za povratak u BiH kao zemlju porijekla, a budući da sam imala BiH državljanstvo po majci, Centar za socijalni rad je obavio postupak naknadnog upisa u matičnu knjigu rođenih i državljanica BiH."

Potom je od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH pokrenuta procedura za provjere sigurnosti povratka žrtve trgovine ljudima u porodicu, odnosno obavljanje DNK provjere, pripreme socijalne anamneze i ostalih potrebnih aktivnosti u saradnji sa centrom za socijalni rad, u cilju osiguranja adekvatne pomoći žrtvi trgovine i njenom maloljetnom sinu.

U skladu sa obavljenim aktivnostima, tj. prikupljenim informacijama, došli smo do sljedećih saznanja, odnosno činjenica ..."

Intervju sa žrtvom:

"...Rođena sam u Sloveniji, dijete roditelja BiH državljanica. Imam 19 godina. Završila sam osnovnu školu. Imam 4 djece, od kojih se dvoje – sin i kćerka nalaze u Italiji,

drugi sin u Albaniji, a treći sin je privremeno zbrinut u hraniteljskoj porodici u BiH.

Sa 11 godina smještena sam u Dom za maloljetne osobe, usljed problema u porodici. Tu sam boravila do svoje 14 godine. Završila sam kurs za krojačicu. Onda sam upoznala jednog momka koji me je odveo u Italiju, sa lažnim moldavskim dokumentima. Do Italije smo putovali preko Makedonije, trajektom, bez carinske kontrole. Tamo me je upoznao me sa svojim roditeljima. Sa njima smo stanovali mjesec dana, a onda su počeli problemi. Natjerao me je da se prostituišem. Prisiljavao me je da radim na ulici, a sav novac koji sam dobivala od mušterija uzimao je on. Cijena za 1 h pružanja seksualnih usluga bila je 50 eura, a cijela noć koštala je od 150-200 eura. Mušterija je bilo raznih od 25-50 godina, uključujući policajce, doktore, gazde kafića, vlasnike kasina. "Momak" mi je kupovao garderobu, parfeme i šminku da bih izgledala ljepše drugima.

Jedne noći upoznala sam klijenta, Italijana, policijskog inspektora, koji mi je rekao je da ja nisam za taj posao, da mu se sviđam i da trebam pobjeći sa njim: tada mi je bilo 15 godina. Pomogao mi je da pobjegnem, nakon čega sam nastavila živjeti sa njim i potom se i udala za njega nedugo nakon bijega. Napravio mi je italijanske papire, uz pomoć nekog meni nepoznatog prijatelja koji je radio u policiji. Bivši momak je uspio stupiti u kontakt sa mojim mužem i pokušao ga nagovoriti da me vrati "u posao", ali nije uspio. Sa mužem sam živjela u bračnoj zajednici četiri i pol godine i rodila dvoje djece. Pošto je bio mlad volio je provod, izlaske, žene, alkohol i drogu. Često je noću izlazio, dovodio je djevojke kući, pio, pravio je probleme, tukao me, policija je često dolazila. Nakon pet godina nisam više mogla da podnesem udarce i svađe i razveli smo se. Sin je pripao meni, a kćerka mužu. Poslije razvoda prijavila sam se u policiju, jer nisam imala gdje drugo da odem. Mene i sina su smjestili u Centar za žene i djecu gdje nas je muž redovno posjećivao.

Nakon godinu dana ostvarila sam kontakt sa majkom i, nakon što sam joj ispričala šta se desilo, došla je po mene i odvela mene i sina u Sloveniju. U Sloveniju smo došli bez ikakve dokumentacije, tačnije preko Makedonije, te smo tamo ostali oko dva i pol mjeseca. Majka nije imala primanja, te nas nije mogla izdržavati. Nakon toga sam se ponovno vratila u Italiju sa sinom koji je tada imao dvije i po godine. Vratili smo se ponovo preko Makedonije, bez papira i niko nas nije kontrolisao od strane policije. Međutim, prilikom našeg boravka u Italiji, policija mi je oduzela sina: meni su dali da potpišem neke papire, a ja nisam shvatila da se zapravo odričem sina i pristajem na usvojenje. Sina su tada dali u neku porodicu, ni danas ne znam gdje je. Mene su smjestili u kamp za žene u Trstu.

Kada sam ostala bez sina, otišla sam na Kosovo bez papira uz pomoć meni nepoznatog lica koji mi je naplatio 500 eura za tu uslugu. Na Kosovu sam tada boravila oko 2-3 godine, nakon čega sam se vratila ilegalno u Italiju, gdje sam upoznala jednog Albanca sa kojim sam živjela skoro 4 godine. Sa njim sam dobila sina Emanuela. Godinu dana nakon rođenja djeteta napustila sam muža i dijete, te ponovo otišla na Kosovo.

Tamo sam znala neke ljude, koji su mi ponudili posao konobarice u kafiću u Prištini. Tu sam zaista ispočetka radila kao konobarica, zatim kao striptizeta i

pjevačica. Potom su me natjerali na pružanje seksualnih usluga. Klijenti su bili i mladi i stari, policajci, oficiri kosovske vojske, inspektori. Tu sam boravila više od tri godine, zlostavljali su me i psihički i fizički. Živjela sam u jednoj sobici, radila sam od 16:00 h do jutro, uz jedan hamburger na dan. Non-stop sam pružala seksualne usluge. Samo sam jednom dobila novac za to 250 eura.

Jednog dana sam upoznala jednog momka, gazdu kafića nedaleko od onog gdje sam radila. Čuo je šta sam sve prošla, htio je da mi pomogne, rekao mi je da pređem kod njega da radim kao konobarica, da me neće prisiljavati da pružam seksualne usluge. U kafiću je radilo još 7 konobarica sa mnom. Tu sam mogla jesti šta sam i koliko sam htjela. Gazda se lijepo odnosio prema meni. Dnevnicu mi je bila 10 eura. Tu sam ostala 6 mjeseci.

Onda sam upoznala jednog momka iz Prištine. Udala sam se za njega, živjeli smo kod njega sa njegovim roditeljima. Bili smo u braku 9 godina. Nakon 4 godine dobili smo i sina. Razdvojila nas je moja ljubomora. Dovodio je žene u kuću, imao odnose sa njima, a ja sam ih morala usluživati. Nakon 9 godina napustila sam ga, jer nisam više mogla izdržati.

Vraćena sam u BiH u februaru 2009. godine. Smjestili su me u sklonište nevladine organizacije u Zenici, gdje sam bila nešto duže od 5 mjeseci. Onda su me poslali u psihijatrijsku bolnicu u Banja Luci. Uzeli su mi dijete, odveli ga u bolnicu, jer je bio bolestan. Ja sam na psihijatriji bila 21 dan. Iz bolnice sam premještena u drugo sklonište.”

Epilog slučaja:

Žrtva trgovine ljudima još uvijek boravi u sigurnoj kući, gdje joj je osigurana potrebna psihološka pomoć, istovremeno uključena je u niz terapijskih aktivnosti sa drugim korisnicama. U ovom slučaju poduzet je niz aktivnosti na osposobljavanju za samostalan život, povremeno je omogućen kontakt sa djetetom, te je poduzet niz aktivnosti na osiguranju uslova za povratak u sredinu, tj. u okruženje odakle potiče ova osoba. U skladu sa navedenim u pripremi je konačan plan reintegracije u lokalnu zajednicu u kojoj će nastaviti živjeti.

Slučaj 3.

Potencijalna žrtva trgovine je došla u Ministarstvo unutrašnjih poslova i samoidentifikovala se kao žrtva trgovine ljudima; tom prilikom je od nje uzeta izjava i smještena je u sigurnu kuću. U trenutku samoidentifikacije važno je napomenuti da je bila maloljetna...

U trenutku dostavljanja navedenog slučaja navedene su samo neke informacije koje su opisivale situaciju u kojoj se nalazila identifikovana “žrtva trgovine ljudima”.

“..... Policiji sam dala izjavu, te su me smjestili u sklonište u Zenici. Tamo sam ostala 3 mjeseca. Tu sam išla na kurs i pripremala se za školu. Zatim su mi rekli da moram napustiti sklonište. Nekoliko mjeseci niko me nije pitao da li mi treba pomoć. Zatim sam ponovo pozvana da dam izjavu, nakon čega su me smjestili u drugo sklonište...”

Izvodi iz intervjua sa žrtvom:

“Rođena sam 1992. godine u Visokom. Moj otac i majka nisu živjeli zajedno, jer je otac bio nasilan i tukao ju je. Živjela sam sa sestrom, bratom, majkom i očuhom, koji je takođe tukao moju majku, a nas djecu maltretirao i pravio nam probleme, posebno meni, jer sam ga prijavljivala policiji. Jednog dana za ručkom očuh mi nije dao da jedem. Rekao mi je da je to kupio on, a ne moj otac, da neće više da me izdržava i da idem iz kuće. Moja majka nije ništa tu mogla uraditi, jer je do tada išla nebrojeno mnogo puta išla u centar za socijalni rad i molila ih da nam daju neki smještaj, ali uzalud.

Te večeri kada sam napustila kuću bila je zima. Otišla sam kod tetke koja je živjela malo dalje od nas, sa dvoje djece, od socijalne pomoći. Neko vrijeme sam boravila kod nje, a poslije sam se zaposlila u jednom kafiću u kojem sam i živjela. Tu sam upoznala jednu ženu koja je bila samo nekoliko godina starija od moje mame. Imala je kćerku koja je bila malo starija od mene. Ona mi je govorila da taj lokal nije za mene, da je ružno vidjeti me tu. Jednog dana pozvala me na kafu kod sebe u stan koji se nalazio kod srednje škole. Dok smo pili kafu, pričala mi je kako mi želi pomoći, ulila mi je nadu i mislila sam da više neću morati raditi u kafani.

Istu večer povelala me je da mi pokaže iznenađenje koje je pripremila za mene, zbog čega sam bila jako sretna. Stalno sam je pitala gdje idemo, a ona mi je stalno govorila da će mi se svidjeti. Odvela me je u neku hotelsku sobu u kojoj su nas čekala dva muškarca. Na stolu se nalazilo vino....ostavila me je sa njima. Došla je po mene sljedeće jutro.

Od tada me redovno vodila po raznim hotelima i gradovima. Jednog dana, dok sam bila u njenom stanu, došao je neki čovjek i ušao u sobu gdje sam spavala. Odjednom sam osjetila da me neko skida i dira. Imala sam prisiljen odnos sa njim kojeg se ni ne sjećam. Udario me je toliko jako jer sam ga odbila, da sam se onesvijestila. Na stolu je ostavio 200 KM. Za to vrijeme, žena koja me je prodavala se nalazila u kuhinji.

Svakodnevno sam imala po četiri odnosa za koje je ona uzimala po 200 KM. Jednog dana me odvela do hotela, gdje me je prisilila na odnos sa nekoliko mušterija. Morala sam se učiti na raznim predmetima, da bih to obavljala najbolje, a sve protiv moje volje. Kako sam uporno odbijala da spavam sa mušterijama, počela mi je davati svakakve droge od čega sam dobijala veliki nagon za odnose sa muškarcima.

Jednog dana pokušala sam da pobjegnem od nje. Tada me je video čovjek koji me je silovao, nakon čega je telefonom obavijestio ženu gdje se nalazim. Ona me vratila u stan i tu me svezala. Tamo sam dočekivala mušterije. Hranila me je kao psa. Bila sam svezana oko 3 mjeseca. Jednog dana je dovela dvije djevojke starije od mene i sve nas povelala u hotel gdje nas je čekalo 5 mušterija, starijih muškaraca. Oni su se tu izživljavali na nama, svašta su nam radili nasilu. Ona bi od para koje je naplaćivala za moje tijelo plaćala stan. Moj život sa tom ženom bio je pakao.

Tokom tog perioda sam i zatrudnila. Trudnoća je nasilno prekinuta u bolnici. Nekoliko puta te večeri sam ustajala sa stola i vraćala se, bilo me je puno strah. Nisam znala šta će biti sa mnom, a kamoli sa djetetom.... Taj dan nikada neću zaboraviti.

Poslije tri dana žena me je ponovo natjerala na odnose. Uspjela sam pobjeći.”

Epilog slučaja:

Obzirom da je žrtva trgovine ljudima u trenutku identifikacije bila maloljetna, smještena je u sigurnu kuću, gdje joj je osigurana osnovna pomoć (odjeća, sredstva za ličnu higijenu i sl.), pružena joj je psihološka pomoć te je uključena u terapijski rad sa ostalim korisnicama u skloništu, kao i radno-okupacionu terapiju. Istovremeno su poduzete aktivnosti na nastavku školovanja (vanredna polaganja). Obzirom da je stjecanjem punoljetstva žrtva iskazala želju za napuštanjem sigurne kuće i nastavkom života u biološkoj porodici (život sa djedom i nanom) sačinjen je plan reintegracije, te se održavaju redovni kontakti i kao i niz aktivnosti praćenja njenog daljeg školovanja.

Slučaj 4.

U avgustu 2005. godine, lokalni policajac je zatekao maloljetnu osobu pred kafićem i odveo je u policijsku stanicu. U policiji su joj dali da jede i uzeli izjavu od nje. Na osnovu žrtvinog iskaza policija je privela gospodina koji je trgovao maloljetnom osobom, nakon čega je kontaktirana jedna NVO radi pružanja pomoći.

Žrtva je rođena u okolici Herceg Novog (Crna Gora) 1991. godine. Živjela je sa majkom koja se udavala tri puta i ima petero djece, sa tri različita muškarca. Biološki otac žrtve pobjegao je u Njemačku i ostavio je samu sa majkom. Očuh je stalno tukao žrtvu, govorio joj da se vrati svom biološkom ocu, nazivao je pogrdnim imenima i jednog dana je izbacio na ulicu.

Žrtva je imala jednu prijateljicu kojoj se povjerala, a koja joj je predložila da ode kod jednog poznanika i sve mu ispriča, da će je on primiti da bude kod njega. Tako je i bilo. Izvjesno vrijeme žrtva je bila kod tog poznanika koji je pazio na nju, ali kada se on oženio, morala je da ode. Otišla je kod svoje tetke, i tu je ostala neko vrijeme, ali je tetka nije mogla izdržavati i da se treba vratiti majci.

Nedugo zatim udala se za momka u kojeg nije bila zaljubljena, ali joj je bilo važno da ima smještaj i hranu, pa čak i sigurnost. Međutim, nedugo nakon toga, muž ju je počeo maltretirati i tući, što su činili i ostali članovi njegove porodice. Žrtvu su tjerali da prosi, i da tako zarađuje novac, a svekrva joj je stalno prijetila da će je prodati ako ne bude donosila više novca. Jednoga dana su je prodali nekom čovjeku za 1.500 KM.

Ovaj čovjek ju je odvezao na granicu sa BiH, te je prodao drugom čovjeku koji ju je odveo u okolinu Kiseljaka, u jedan noćni klub. Tu je bila prisiljena da pleše pred gostima i pruža seksualne usluge za novac koji je plaćan gazdi kluba. Tokom dana je morala da radi u kuhinji.

Jednog dana, nakon svađe sa sestrom vlasnika kluba, iskoristila je gužvu i pobjegla do autobuske stanice. Pošto nije imala novaca, pješačila je do susjednog sela, gdje je sjela pred jedan kafić i počela plakati.

Epilog slučaja:

Žrtva trgovine ljudima je smještena u sigurnu kuću, gdje joj je osigurana sva

potrebna pomoć, te je pružena asistencija prilikom kontaktiranja nadležnih institucija u cilju omogućavanja sigurnog povratka u zemlju porijekla, kao i osiguranja putnih sprava.

Slučaj 5.

Ministarstvo sigurnosti – Odsjek za borbu protiv trgovine ljudima kontaktiran je od strane jedne policijske uprave, te obaviješten da su policijski službenici tokom obavljanja redovnih aktivnosti na autobuskoj stanici zatekli, “našli”, maloljetnu djevojčicu, državljanku Srbije. Po njenom dovođenju u stanicu kontaktirali su Odsjek u cilju prikupljanja informacija, odnosno obavještenja koga je potrebno kontaktirati da bi se ista smjestila u sigurnu kuću, jer je u jako zapuštenom stanju (psihički i fizički).

U prilogu su navedene sljedeće činjenice:

“... Tetka me ostavila na deponiji, prije sedam dana. Spavala sam na kartonima i bilo mi je jako hladno.”

Pri kontaktiranju Službe sa poslove sa strancima-Terenski centar Istočno Sarajevo, suočili su se sa nepoznavanjem procedura službenika za strance, te je potencijalna žrtva trgovine ljudima u policijskoj stanici provela određeni vremenski period, dok nije ostvarena saradnja nadležnih institucija.

Priča žrtve:

“Imam 13 godina. Rođena sam u Beogradu. Školu sam pohađala do V razreda. Bila sam vrlo dobar učenik. Imam 4 brata i 1 sestru. Ja sam najstarija.

Otac me je u 12. godini udao za komšijinog sina. Za mene je uzeo novac. Sa “mužem” i njegovom porodicom sam živjela oko godinu dana. Nismo imali djece. Muž me je tukao, a njegovi roditelji i rodbina vrijeđali. Tjerali su me da prosim po ulici.

Moja tetka mi je pomogla da pobjegnem od muža. Odvela me kući i rekla da mogu živjeti kod nje. Međutim, zauzvrat me tjerala da prosim po semaforima u Novom Beogradu. Jednom prilikom kada sam htjela da pređem ulicu, udarilo me je auto. Pomislila sam da sanjam. Po mene je došla hitna pomoć, te su me odveli u bolnicu, gdje su me zadržali 24 h. Iz bolnice su me vratili tetki koja je došla po mene.

Zbog pažnje policije, tetka me više nije tjerala da prosim u Beogradu. Rekla mi je da idemo u Sarajevo i da ćemo tamo plesti korpe od pruća i prodavati, te tako zaraditi novac koji nam je potreban za kiriju. Rekla je da će me tako i muž prestati uznemiravati i da ću lakše zaboraviti kako mi je bilo kod njega.

Granicu sam prešla sa tetkom pomoću rodnog lista i zdravstvene knjižice, u autobusu. U Sarajevo smo stigli u ljeto, krajem 6. (juna) mjeseca. Živjele smo u Visokom u šatoru puna 4 mjeseca. Tjerala me je da prosim po selu, a ako bi iznos novca koji naprosim bio manji od 20 KM, tukla bi me rukama ili predmetima koji su joj se u tom trenu zadesili u ruci.

Jednog dana mi je rekla da idem prositi u susjedno selo odakle će me ona pokupiti sutradan. Vjerovala sam joj – ipak bila mi je tetka. Ona nije došla. Na ulici sam bila 6 dana, sama. U tom selu sam upoznala jednu gospođu, imena joj se ne sjećam. Ona me je odvušla do autobuske stanice u Istočnom Sarajevu. Šef autobuske je zvao policiju i oni su me odveli u policijsku stanicu. Tamo sam bila 3 dana. U policiji su mi rekli da ću kući, ali su me odveli u sklonište. Ne znam šta želim dalje, najprije završiti školu.”

Epilog slučaja:

Obzirom da je žrtva trgovine ljudima u trenutku identifikacije bila maloljetna, poduzete su aktivnosti na smještaju u sigurnu kuću gdje joj je pružena sva potrebna pomoć, kao i aktivnosti vezane za kontaktiranje nadležnih institucija, u cilju osiguravanja sigurnog boravka u zemlju porijekla. Kako je ranije u slučaju navedeno da postoji osnovana sumnja da su u proces trgovine bili uključeni članovi uže porodice, omogućen je siguran povratak u matičnu zemlju gdje će žrtva trgovine ljudima biti smještena u hraniteljsku porodicu.

C. UPOZNAVANJE SA SLUČAJEVIMA PROSTITUCIJE

“Rođena sam 1993. godine u Gradiškoj. Imam petnaest godina. Učenica sam prvog razreda gimnazije. Živim sa mamom. Moji roditelji nikada nisu bili vjenčani. Tata nije želio da me prizna, pa ga je mama tužila sudu. Poslije priznanja očinstva dugo nije želio da me vidi, ali sam ja prije par godina sama otišla da ga nađem. On sada ima svoju porodicu sa kojom živi nedaleko od mame i mene. Danas je naš odnos mnogo bolji i vidimo se barem jednom u mjesec dana. Sa njegovom ženom i djecom nemam kontakta, osim kada dođem u njihovu kuću. Nisu neprijatni prema meni, ali se ja svakako ne osjećam baš najbolje u njihovom društvu.

Moja mama puno radi kako bi nam obezbijedila dovoljno novca za život. Zbog toga je viđam samo kasno naveče, kada se vrati sa posla. Sa njom imam dobar odnos. Mama je nježna prema meni i uvijek nastoji da mi ispunji svaku želju. Iako nisam bila ni odlična ni vrlo dobra učenica u osnovnoj školi, mama je uspjela da nađe vezu i upiše me u gimnaziju jer je to bila moja velika želja.

Nemam mnogo prijateljica. Samo jednu drugaricu, Sonju. Njoj povjeravam sve tajne, ali i ona meni. Sonja ima mnogo problema kod kuće. Tata i mama joj se stalno svađaju. Sonja voli da pije i puši. I mene je nagovorila na to. Ona ima još prijateljica sa kojima ja tek ponekad dođem u dodir. Jednom me je upoznala sa nekim momkom sa kojim sam kasnije bila u vezi. Sa tim momkom sam i prvi put spavala. Kasnije smo prekinuli. Jednom prilikom smo taj moj bivši momak i ja otišli na zbor u jedno selo u blizini. Tu sam upoznala mnogo ljudi, a momak me je upoznao i sa jednim krupnim crnim čovjekom koji je imao jedno stakleno oko.

Prošlo je skoro godinu dana nakon tog zbora, a mene je pozvao telefonom neki čovjek. Prvo sam mislila da je pogriješio broj, a on me je pitao da li bih ja htjela da malo razgovaram sa njim. Rekao je kako se zove. Bio je veoma kulturni i imali smo mnogo tema za razgovor. Rekao mi je da me nikada ranije nije sreo, a da je broj slučajno okrenuo. Od tada smo se čuli svaki dan sljedećih nekoliko mjeseci. Svaki

razgovor bi mi bio zanimljiviji. Obećavao mi je da će mi pomoći ako budem imala nekih problema u društvu, pričao o svojim poznanicima koji mi mogu pomoći oko uspjeha u školi, ljudima koji će mi naći posao i sl. Jednom prilikom, kada sam ga pitala kako izgleda, rekao mi je da je veoma zgodan, visok i crn, te da ima jedno stakleno oko. Odmah sam se sjetila čovjeka sa zbora u Srpcu i pitala ga da li je to on. Rekao je da nije i da ga to više ne pitam. Tada sam imala četrnaest godina. Jednom prilikom mi je predložio da se nađem sa jednim njegovim prijateljem koji mi može pomoći. Pristala sam i taj prijatelj je došao po mene u školu crvenim mercedesom. Prvo me je odveo u obližnji grad na piće, a zatim me je odveo na mračno mjesto i tražio od mene da imamo seksualne odnose. Ja sam se plašila šta bi on mogao da mi uradi, pa sam pristala samo da ga oralno zadovoljim. Poslije me odvezao kući i nikada ga više nisam vidjela. Poslije par dana me je nazvao čovjek sa kojim sam razgovarala telefonom i rekao da ništa nisam morala da uradim ako nisam htjela.

U danima poslije toga ponovo me zvao i nastavio je da šalje po mene muškarce iz Banjaluke. Ti muškarci su mi se predstavljali kao ugledni građani. Jedan je bio sudija, drugi je bio inženjer u telekomu, treći ne znam šta je radio. Ova trojica su me redovno odvodili iz škole i dovodili u neku crvenu kuću u Banjaluci. Mislim da im je ta kuća služila samo za takve stvari. Bila je puna alkohola, porno filmova sa životinjama i seksualnih pomagala. Svaki put kada bi me doveli u tu kuću, prvo bi me poslali da se istuširam, a kada bih izašla iz kupatila, čekala me čaša crvenog vina koju bih morala popiti prije odnosa sa njima. Kada popijem to vino, osjećala sam se izgubljeno i omamljeno. Nekada bi samo jedan spavao sa mnom, a nekada svi odjednom. Tjerali su me da radim stvari kojih nikada više ne želim da se sjetim. Kupili su mi telefon i stalno dopunjavali račun. Samo nekoliko puta su mi dali nešto novca. Kada sam našla momka, sudija me je zvao da dođem u lokal čiji je on bio vlasnik i, dok je moj momak sjedio u lokal, on me je natjerao da imam seksualni odnos sa njim u magacinu.

O svemu sam se povjerila mojoj drugarici Sonji. Ona je jednom prilikom pobjegla od kuće sa nekom svojom prijateljicom i da bi se izvukla, policiji je ispričala tajnu koju sam joj povjerila. Poslije toga se sve brzo odvijalo. Policija me je pronašla i odvela u stanicu u Banjaluci. Pozvala je socijalnu radnicu iz grada gdje sam živjela, da dođe kako bih ja dala njima izjavu. Socijalna radnica je došla, ali se zadržala kratko i rekla da ne može ostati jer joj je gotovo radno vrijeme. Otišla je kući i nikada više nisam vidjela nikoga iz mog centra za socijalni rad. Policija je tada pozvala socijalnog radnika iz Banjaluke koji je cijelo vrijeme bio uz mene, savjetujući me i ohrabrujući da ispričam svoju priču. Pozvao je i mamu i objasnio joj u kakvom problemu se nalazim. I inspektori su bili veoma pažljivi. Povjerovala sam im da će me zaštititi od tih ljudi i ispričala sam im cijelu priču.

Nakon toga, socijalni radnik iz Banjaluke me je smjestio u sigurnu kuću. Tu me je posjetila i tužiteljica sa kojom sam takođe pričala o svemu ovome. Objasnila mi je da je ona zastupa moje interese zajedno sa socijalnim radnikom iz Banjaluke i policijom. Ona trojica su sutradan uhapšeni, a ja sam ih prepoznala. Socijalni radnik i tužiteljica su cijelo vrijeme bili sa mnom i davali mi podršku. Oboje su razgovarali

sa socijalnim radnicima u mom rodnom gradu i direktorom moje škole. Niko od njih nije imao razumijevanje za ono kroz šta sam prošla. Socijalni radnici koji su pozvani nisu željeli da mi pomognu, a direktor škole mi je dao prolazne ocjene samo uz uslov da se ispišem iz škole jer je smatrao da sam sama kriva za ono što mi se dogodilo. Ubrzo nakon toga, mama je odlučila da pronade stan u Banjaluci. Tužiteljica, radnice sigurne kuće i socijalni radnik iz Banjaluke razgovarali su sa jednim direktorom srednje škole u Banjaluci. On je shvatio moj problem, upisao me u školu i nikada nikome nije rekao šta mi se dogodilo. Nakon par mjeseci, morala sam otići i svjedočiti na sudu. Za ovo su me pripremali tužiteljica, moj socijalni radnik iz Banjaluke i njegova kolegica koja je psiholog. Poslije sam nekoliko puta išla na razgovore sa psihologom.

Epilog slučaja:

Protiv počinioca krivičnog djela je pokrenut postupak na sudu, te je osuđen na kaznu zatvora od tri godine zbog trgovine ljudima radi prostitucije, iako je sa žrtvom trgovine ljudima bio samo u telefonskom kontaktu. Tokom postupka dokazano je da je uzimao novac za pružanje seksualnih usluga. Prilikom provođenja postupka podignute su optužnice protiv još tri lica, a koji su osuđeni na zatvorske kazne zbog obljube nad nemoćnim licem.

Žrtva trgovine ljudima živi u Banjaluci sa majkom, pohađa srednju školu.

D. UPOZNAVANJE SA SLUČAJEVIMA PORNOGRAFIJE I PEDOFILIJE

Slučaj 1.

Presretanjem optuženog ispred foto-studija u Brčkom i akcijom policije Brčko Distrikta, optuženi je uhapšen pod sumnjom da je iskorištavao dijete-maloljetnicu radi pornografije. Optuženi je uhapšen dana 09.07.2005. godine, u 21:00 časova, nakon čega je odveden u Pritvorsku jedinicu Policije Brčko Distrikta BIH.

Neutvrđenog dana, u toku mjeseca juna 2005. godine, u Brčkom, optuženi je izvršio fotografisanje nagog tijela maloljetne djevojčice, koja mu je bila povjerena na čuvanje od njene majke, budući da su bili dobri poznanici. Ovo nije bio prvi put da optuženi čuva djecu dotične gospođe, sa kojom je i živio u vanbračnoj zajednici. Optuženi je slikao maloljetnu djevojčicu sa namjerom izrade fotografija i njihove prodaje vlasniku video studija u Beogradu, koji je optuženom ponudio da za njega vrši prodaju filmova sa dječijom pornografijom.

Istovremeno, slikajući maloljetnu žrtvu, optuženi joj je govorio kakav položaj tijela da zauzme, nakon čega je taj prikupljeni materijal, zajedno sa ostalim snimcima na tom filmu, predao na izradu, u foto-studiju u Brčkom, nakon čega je te izrađene fotografije i preuzeo namjeravajući da ih proda vlasniku video kluba u Beogradu koji mu je za jednu fotografiju plaćao 5-6 eura. Optuženi je istovremeno posjedovao i pet (5) foto-albuma sa fotografijama dječije pornografije, u stanu u kojem je stanovao.

Neutvrđenog dana u toku mjeseca juna 2005. godine u istom kupatilu, u toku fotografisanja maloljetne djevojčice, rođene 2000. godine, koja mu je bila povjerena

na čuvanje, u namjeri zadovoljavanja vlastite tjelesne pohote, optuženi je otkopčao patent zatvarač na svojim pantalonama i izvadio polni organ, te svojim rukama dirao polni organ žrtve, a zatim je istu naveo da svojim rukama dira njegov polni organ. Prilikom razgovora sa žrtvom, utvrđeno je da je optuženi slikao nju, njenu majku, brata i sestru, te da je optuženi tukao i šamarao žrtvu, što ona nikada nije saopštila svojoj majci.

Epilog slučaja:

Optuženom je izrečena presuda u trajanju od četiri (4) godine, na osnovu krivičnog djela Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije i krivičnog djela Bludne radnje. Optuženom je izrečena mjera sigurnosti oduzimanja predmeta: fotografija petogodišnje djevojčice, pornografskog materijala i fotoalbuma ženske dječije pornografije, te je dužan da plati paušalni iznos u iznosu od 200 KM. Maloljetni sin optuženog po prijedlogu Pododjela za socijalnu zaštitu Brčko Distrikta smješten je u Dječiji dom Banja Luci.

Slučaj 2.

Tri maloljetnika, od čega dvojica braće, uhapšena su akcijom policije Brčko Distrikta i optuženi pod sumnjom da su počinili djelo teške krađe, ubistva starijeg čovjeka i paljevine u novembru i decembru 2008. godine. Jedan od počinitelaca, trinaestogodišnji maloljetnik, je oslobođen svake optužbe.

Prema iskazu trinaestogodišnjeg maloljetnika, on je – sam i skupa sa drugom dvojicom maloljetnika - odlazio u kuću ubijenog u jednom od naselja na području Brčko Distrikta nekoliko puta, prilikom čega im čovjek dopuštao da igraju video igrice na računaru. Nakon prvih par boravaka kod ubijenog, isti je tražio da se sva trojica dječaka (odvojeno) skidaju nagi i da ga diraju po polnom organu. Iako nevoljko, djeca su to prvi put učinila, za šta su dobili novac u iznosu od 15 KM (po dječaku). Po iskazu maloljetnog dječaka, ubijeni je posjedovao i albume sa fotografijama nage djece, te je prilikom boravka dječaka kod njega zajedno sa njima gledao filmove sa golom djecom, a istovremeno bi snimao dječake kamerom.

Nakon prvog takvog događaja kod starca, maloljetni dječak više nije išao kod njega, jer se bojao da ga opet ne prisili na iste radnje. Druga dvojica su još nekoliko puta bili kod starca.

Prilikom boravka u kući ubijenog, optuženi su primijetili pištolj koji je čuvan u drvenoj sehari i znali su da u njoj ima i novca. Tokom jedne od posjeta, maloljetnici su od starca otuđili pištolj i novac u iznosu od 100,00 EUR. U decembru 2008. godine oko 19:00 sati optuženi su nagovorili trinaestogodišnjaka da ponovo odu u kuću starca i vrate pištolj, jer su se bojali zadržati isti. Pajserom su razvalili ulazna vrata na verandi kuće, prilikom čega je trinaestogodišnjak ubacio pištolj u hodnik. Čuvši buku u hodniku, starac je sišao stepenice, nakon čega su ga druga dvojica dječaka udarila, oborila na zemlju i vezali mu ruke na leđa, špagom koju su pronašli u hodniku kuće. Nakon toga je jedan od maloljetnika u bijesu razbio flašu koju je pronašao u dvorištu i vrh flaše ugurao u usta starca, za odmazdu što im je radio gore opisane stvari. Poslije su se udaljili u nepoznatom pravcu, a starac je preminuo

od posljedica gušenja, nastalog usljed mehaničke prepreke u grića staklene boce i komada jabuke uguranih u usnu duplju. Dječaci su sutradan potpalili starčevu kuću (ne znajući da je isti još unutra), prilikom čega je starac izgorio.

Epilog slučaja:

Od decembra 2008. godine određen je pritvor za dvojicu starijih maloljetnika, nakon čega im je izrečena vaspitno-popravnna mjera upućivanja u vaspitno-popravni dom u trajanju od 1-5 godina. Na osnovu razgovora sa trinaestogodišnjakom i sačinjene socijalne anamneze, predloženo je da se isti zbrine u jednom od skloništa/sigurnu kuću, što je i učinjeno. Međutim, poslije vrlo kratkog vremenskog perioda, dječak je po odluci nadležnog centra za socijalni rad vraćen u porodicu. Iako je za vrijeme smještaja pokazivao napredak u ponašanju, napuštanjem sigurne kuće i vraćanjem u lokalnu/matičnu zajednicu "obilježen" je kompletnim dešavanjima, tako da pokazuje jako destruktivno, tj. iskazuje problematično ponašanje.

Slučaj 3.

Slučaj otkriven izvršenim pretresom od strane Federalnog MUP-a, odnosno Federalne uprave policije.

Dana 07.08.2008 godine između 20,44 i 20,50 sati, koristeći Internet sa svog računara, optuženi E.S, nastanjen u općini Stari Grad, Sarajevo, je posjećivao Web stranice sa sadržajem dječije pornografije, gdje je sa istih skidao fotografije i audio-vizuelni materijal pornografskog sadržaja, sa eksplicitnim scenama i slikama djece, da bi potom takve slike pohranjivao na hard disk svog računara, te CD i DVD medije.

Epilog slučaja:

Optuženom se utvrđuje kazna zatvora u trajanju od jedne godine, oduzima mu se računar i pet CD-ova, te se optuženi oslobađa dužnosti naknade troškova krivičnog postupka-paušala pa isti pada na teret budžetskih sredstava suda.

Slučaj 4.

Slučaj otkriven izvršenim pretresom od strane Federalne uprave policije.

Optuženi – nastanjen u općini Novo Sarajevo u Sarajevu – je od 2004. godine do 2008. godine u stanu u kojem je nastanjen sa svojim roditeljima, u kompjuteru marke "no name", držao preko 14.000 raznih fotografija i video klipova sa prikazom dječije pornografije, čije posjedovanje nije dozvoljeno po međunarodnim konvencijama.

Epilog slučaja:

Optuženom se utvrđuje zatvorska kazna u trajanju od dvije (2) godine, oduzima mu se jedan računar marke "no name", dok će se predmeti nastali počinjenjem krivičnog djela oduzeti i uništiti i to: dva (2) hard diska, tri (3) DVD-a, i dva (2) CD-a na kojim se nalaze snimljene fotografije, video klipovi i tekstovi dječije pornografije. Optuženi se oslobađa obaveze naknade troškova krivičnog postupka, te isti troškovi padaju na teret sredstava suda.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

1. Obratiti pažnju na predloženu metodologiju analiziranja slučajeva iz prakse; ako postoje uslovi i interes, mogu se u saradnji sa voditeljem obuke-vježbi simulirati stvarne situacije – demonstracija slučajeva kroz igranje uloga.
2. Obavezno upotrijebiti informacije iz prezentiranih slučajeva jer opisuju stvarne, a ne simulirane situacije, izbjegavati izmišljene i simulirane informacije, inače koristiti za vježbe sažetke pravih slučajeva iz prakse.
3. Pažljivo koristiti informacije koje se odnose na oblik iskorištavanja žrtve u daljem toku slučaja
4. Razmotriti sve elemente upotrebe informacija koje se odnose na način identifikacije žrtve radi izvlačenja elemenata za dalji preventivni rad.
5. Obavezno obaviti detaljniju analizu pružene asistencije i pomoći žrtvi, uporediti dobre i loše prakse i analizirati načine na koji su riješeni slučajevi.

KORIŠTENI PRAVNI IZVORI

Međunarodni propisi

1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda¹⁹³
2. Protokol br. 4 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda,
3. Protokol br. 7 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda,
4. Konvencija o pravima djeteta (CRC), 1989¹⁹⁴
5. Fakultativni protokol o pravima djeteta, o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji¹⁹⁵
6. Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o zabrani učešća djece u oružanim sukobima¹⁹⁶
7. Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala¹⁹⁷
8. Protokol za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, kojim se dopunjuje Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala¹⁹⁸

¹⁹³ Sastavni dio Ustava BiH i direktno se primjenjuje u BiH od dana potpisivanja i stupanja na snagu Ustava BiH (1995), ratifikovan prilikom prijema BiH u Vijeće Evrope u junu 2002. godine.

¹⁹⁴ BiH je postala stranka ove konvencije 6. marta 1992. godine. U BiH važi na osnovu Zakona o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima djeteta, "Službeni list R BiH", br. 2/92 i 13/94)

¹⁹⁵ Važi na osnovu Odluke o ratifikaciji Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju ("Službeni glasnik BiH" - Međunarodni ugovori, br. 5/02)

¹⁹⁶ Važi na osnovu Odluke o ratifikaciji Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o zabrani učešća djece u oružanim sukobima ("Službeni glasnik BiH" - Međunarodni ugovori, br. 5/02)

¹⁹⁷ Važi na osnovu Odluke o ratifikaciji Konvencije UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala ("Službeni glasnik BiH" - Međunarodni ugovori, br. 3/02)

¹⁹⁸ Važi na osnovu Odluke o ratifikaciji Protokola za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, kojim se dopunjuje Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala ("Službeni glasnik BiH" - Međunarodni ugovori, br. 3/02)

9. Haška konvencija br. 28 o civilnim aspektima međunarodne otmice djeteta, 1980¹⁹⁹

Konvencije Međunarodne organizacije rada (ILO):

1. Konvencija br. 182 o zabrani i trenutnoj akciji na eliminaciji najtežih oblika rada djece, 1999²⁰⁰
2. Konvencija br. 90 o noćnom radu djece u industriji iz 1948 (revidirana)
3. Konvencija br. 102 o minimalnoj normi socijalnog osiguranja
4. Konvencija br. 103 o zaštiti materinstva iz 1952 (revidirana Konvencijom br. 183 iz 2000)
5. Konvencija br. 111 o diskriminaciji u pogledu zanimanja i zaposlenja, 1958
6. Konvencija br. 138 o minimalnim godinama za zapošljavanje, 1973
7. Konvencija br. 156 o radnicima s porodičnim obavezama, 1981

Ostali međunarodni instrumenti

1. Revidirana evropska socijalna povelja²⁰¹
2. Evropska konvencija o obeštećenju žrtava krivičnih djela nasilja (1983)²⁰²
3. Konvencija o zabrani diskriminacije žena (CEDAW)²⁰³
4. Evropska konvencija za prevenciju torture i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (1987) (CAT)
5. Međunarodne konvencije o zaštiti prava svih radnika migranta kao i članova njihovih porodica (ICPRMW)²⁰⁴
6. Konvencija o pravnom položaju osoba bez državljanstva (28.09.1954.)
7. Međunarodna konvencija protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja²⁰⁵
8. Deklaracija UN-a o temeljnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći²⁰⁶
9. Konvencija o rasnoj diskriminaciji (prihvaćena sukcesijom 1993)
10. "Standardna pravila za izjednačavanje, zaštitu i poboljšanje položaja osoba s posebnim potrebama UN-a" (usvojena od Vijeća ministara 30.09.2003.)
11. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

199 Važi na osnovu Zakona o ratifikaciji Konvencije o civilnim aspektima međunarodne otmice djece. ("Službeni list R BiH" br. 2/92 i 13/94)

200 Objavljena u "Službenom glasniku BiH" - Međunarodni ugovori, br. 3/01

201 BiH je pristupila Konvenciji u maju 2004. godine, na ovu Konvenciju BiH će staviti rezerve za neke od članova tokom postupka ratifikacije

202 Stupila na snagu 14.04 2005. godine

203 Prihvaćena sukcesijom 1993.god

204 Stupila na snagu u BiH, ratifikacija 1996. God.

205 Stupila na snagu u BiH, sukcesija 1992. god.

206 Deklaracija UN-a o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći, usvojena 29. novembra 1985. godine

12. "Standardna minimalna pravila UN za uređenje maloljetničkog pravosuđa (Pekinška pravila)", 1985
13. "Pravila UN za zaštitu maloljetnika lišenih slobode", 1990
14. "Smjernice UN za prevenciju maloljetničke delinkvencije (Rijadske smjernice)", 1990
15. "Standardna minimalna pravila UN za mjere alternativne institucionalnom tretmanu" (Tokijska pravila), 1990

Domaći propisi

Koordinacija na nivou BiH

1. Odluke o procedurama i načinu koordinacije aktivnosti na sprečavanju trgovine ljudima i ilegalne migracije u Bosni i Hercegovini i uspostavljanju funkcije državnog koordinatora za Bosnu i Hercegovinu²⁰⁷
2. Odluka o formiranju Udarne grupe za borbu protiv trgovine ljudima i organizovane ilegalne migracije²⁰⁸

Krivičnopravna zaštita djece

1. Zakoni o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, FBiH, RS i BD²⁰⁹
2. Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka²¹⁰
3. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u BiH
4. Krivični zakon Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH" br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06 i 55/06)
5. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine
6. Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima ("Službeni glasnik BiH", broj: 33/04)

Upravna i prekršajna zaštita

1. Zakoni o zaštiti od nasilja u porodici u Republici Srpskoj i Federaciji BiH²¹¹
2. Zakoni o inspekciji²¹²
3. Zakon o javnom redu i miru²¹³

Građanskopravna zaštita djece

1. Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine

²⁰⁷ Objavljena u "Službenom glasniku BiH", br. 24/03

²⁰⁸ Odluka o formiranju Udarne grupe za borbu protiv trgovine ljudima i organizirane ilegalne imigracije ("Službeni glasnik BiH", br. 3/04)

²⁰⁹ Zakon o krivičnom postupku ("Službeni glasnik BiH" br. 3/03), Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine FBiH", br. 35/03), Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske ("Službeni glasnik RS", br. 49/03), Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH ("Službeni glasnik BD BiH", br. 10/03)

²¹⁰ Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka ("Službeni glasnik BiH" br. 3/03)

²¹¹ "Službeni glasnik RS", br. 118/05; "Službene novine FBiH", br. 22/05

²¹² Zakon o inspekcijama RS, jul 2005. godine, primjenjuje se od januara 2006. godine; Zakon o inspekciji FBiH, 2005. god.

²¹³ Zakon o javnom redu i miru RS ("Službeni glasnik RS", br. 51/92, 53/93, 67/93 i 48/94); Zakon o javnom redu i miru BD, usvojen 2002. godine; U Federaciji BiH ovi zakoni doneseni su na nivou kantona.

2. Upis u matične knjige rođenih²¹⁴
3. Zakoni o matičnim knjigama
4. Zakon o ličnom imenu
5. Zakon o jedinstvenom matičnom broju²¹⁵
6. Obeštećenje
7. Državljanstvo djece²¹⁶
8. Sloboda kretanja
9. Zakon o ličnoj karti BiH²¹⁷
10. Zakon o putnim ispravama BiH²¹⁸
11. Zakon o državnoj graničnoj službi BiH²¹⁹
12. Zakon o graničnoj kontroli²²⁰
13. Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu²²¹
14. Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima²²²

LITERATURA

- 1) "Etički kodeks istraživanja o djeci", Vijeće za djecu BiH, 2006
- 2) "25 pitanja (i odgovora) za stručnjake o postupcima pri otkrivanju zlostavljanja djece", Buljan-Flander, G. i sur. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Zagreb, 2006
- 3) Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 66/07)
- 4) "Priručnik za primenu opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja", Centar za prava deteta, Beograd
- 5) "Da li ste upoznati sa Vašim pravima", Ministarstvo pravde i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice i Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine (brošura), Sarajevo
- 6) "Smjernice o trgovini djecom i medijskom izvještavanju", Save the Children u Albaniji, Regionalni program za suzbijanje trgovine djecom u jugoistočnoj Evropi, Tirana, decembar 2003.
- 7) "Inicijalni izvještaj o nasilju nad djecom", Ministarstvo za ljudska prava i

²¹⁴ Zakon o matičnim knjigama FBiH ("Službeni list RBiH", br. 20/92 i 13/94); Zakon o matičnim knjigama BD ("Službeni glasnik BD BiH", br. 08/05); Zakon o matičnim knjigama RS ("Službeni glasnik RS", br. 18/99)

²¹⁵ Zakon o jedinstvenom matičnom broju ("Službeni glasnik BiH", br. 32/01)

²¹⁶ Zakon o državljanstvu BiH ("Službeni glasnik BiH", br. 4/97, 13/99 i 14/03, 82/05, 43/09), Zakon o državljanstvu Federacije BiH ("Službene novine FBiH", br. 43/01), Zakon o državljanstvu RS ("Službeni glasnik RS", br. 35/99 i 17/00)

²¹⁷ Zakon o ličnoj karti BiH ("Službeni glasnik BiH", br. 32/01, 16/02, 32/07, 53/07, 56/08)

²¹⁸ Zakon o putnim ispravama BiH ("Službeni glasnik BiH", br. 4/97; 1/99, 9/99, 19/01, 27/00, 32/00, 47/04, 53/07, 15/08, 33/08, 39/08)

²¹⁹ Zakon o državnoj graničnoj službi BiH ("Službeni glasnik BiH", br. 50/04, 27/07)

²²⁰ Zakon o graničnoj kontroli ("Službeni glasnik BiH", br. 53/09)

²²¹ Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu ("Službeni glasnik BiH", br. 36/08)

²²² Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima ("Službeni glasnik BiH", br. 33/04)

- izbjeglice, 2005. usvojen od Vijeća ministara BiH, 16.03.2006. g. na 111. sjednici
- 8) "Istraživanje trgovine djecom u Bosni i Hercegovini", Save the Children Norway i UNICEF, 2004
 - 9) "Izveštaj o stanju trgovine ljudima i ilegalnoj migraciji u Bosni i Hercegovini za 2005. godinu", Izveštaj državnog koordinatora za sprečavanje trgovine ljudima i ilegalne migracije

DODATAK - SHEMATSKI PRIKAZ RADA NA SLUČAJEVIMA